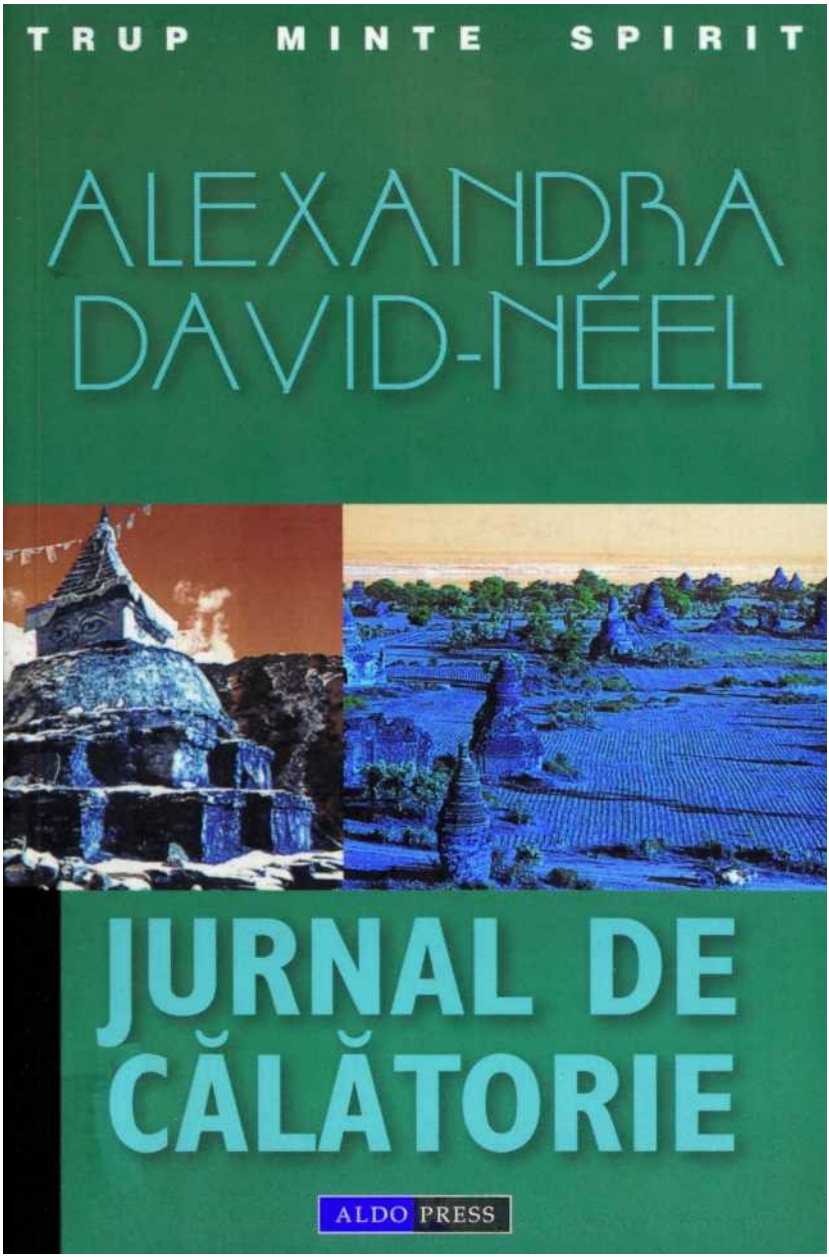

ALEXANDRA DAVID-NÉEL
JURNAL DE CĂLĂTORIE

Scrisori către soţul său (14 ianuarie 1918 – 31 decembrie 1940) din China în India trecând prin Tibet

ALDO PRESS

ALEXANDRA DAVID-NÉEL
JOURNAL DE VOYAGE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României DAVID-NÉEL, ALEXANDRA
Jurnal de călătorie / Alexandra David-Néel; trad. Diana Ivan.
— Bucureşti: Aldo Press 352 p.; 20 cm (Trup. Minte. Spirit)
ISBN 973 – 9307 – 86 – 8
821.133.1 – 992

Pekin, 2 ianuarie 1918

[...] Prea-scumpul meu, călugărul funcţionar lama a venit adineauri să mă anunţe că plecarea este irevocabil fixată pe 23 ianuarie şi că trebuie să-mi fac bagajele. Mă obişnuisem cu ideea acestei plecări, şi totuşi am încercat o emoţie neobişnuită, cum nu mi s-a mai întâmplat decât de încă două ori în viaţa mea, în timpul unor acţiuni care păreau absolut lipsite de importanţă şi care s-au dovedit, dimpotrivă, decisive. O călătoare înnăscută ca mine nu se poate înspăimânta la ideea de a pleca în Koukou-nor, mai ales în tovărăşia unor persoane cunoscute în condiţii onorabile, bogate şi care ocupă o funcţie oficială.

Prin intermediul Legaţiei noastre am obţinut o scrisoare al cărei ton este uşor imperativ şi care impune tuturor călugărilor lama, superiori ai unor mănăstiri, oricare ar fi acestea, să mă primească, să mă ajute, să mă trateze cum se cuvine etc. Cel cu care voi pleca a văzut acea hârtie oficială valabilă pentru Mongolia şi pentru întreaga regiune a Tibetului în care autoritatea Pekinului este încă respectată; prin urmare, nu pot să nu îl consider decât o gazdă amabilă. [...] Nu, nu mi-este teamă, emoţia mea are cauze pe care nu le disting prea bine. Tibetul este un ţinut diferit de oricare altul. Am pătruns în el şi l-am părăsit pe drumul care trece printre vârfurile muntoase acoperite de zăpadă şi iată-mă revenind pe cel al stepelor, *Tehang-thang*, cum li se spune acolo, al deserturilor şi al marilor lacuri. Ce îmi va spune oare acest deşert septentrional din Koukou-nor? Cred că îl voi iubi atât de mult, cine ştie, poate chiar mai mult decât pe cel din sud, căzut acum sub autoritatea Angliei şi locuit de oameni temători, prinşi între spaima faţă de *pontiful* din Lhassa şi cea faţă de *sahibul* din Gyantzé, care este, de fapt, rezident al provinciei din sudul Tibetului. De asemenea, voi fi mult mai liberă, căci chinezii nu sunt interesaţi să ştie nici ce fac, nici unde mă duc. Regimul republican îi stimulează să se arate absolut civilizaţi, să lase oamenii să circule pretutindeni prin ţara lor, aşa cum fac ei înşişi în Europa sau în America, voi putea să studiez cărţi, să vizitez în voie mănăstiri şi să aflu tot atât de multe lucruri ca în Lhassa, rămânând în acelaşi timp în largul meu, fără nicio

constrângere. Ceea ce nu mă va împiedica ca într-o zi, mai târziu, să întreprind acea excursie de care ţi-am vorbit într-una din scrisorile mele, dar văd că deja mă hotărăsc s-o fac şi va fi mult mai uşor decât mi-am imaginat.

De altfel plecarea mea oferă o soluţie unei situaţii care devenea critică. Îmi era imposibil să rămân la Pekin sau în oricare alt oraş internaţional al Chinei, date fiind resursele mele actuale, cotele de schimb valutar valabile acum şi scumpetea vieţii de aici. Pe de altă parte, nu ştiam nici unde să mă duc, mă gândisem la Japonia sau la Coreea, unde dificultăţile rămâneau în mare măsură aceleaşi. Ce-mi rămânea atunci de făcut? Nu mă puteam gândi să mă întorc în India. Ce să fac acolo? Şi cum aş fi făcut faţă cheltuielilor de călătorie? Nu-mi închipui, bineînţeles, că în Koukou-nor voi obţine totul pe nimic, dar acolo se merge la piaţă cu mărunţiş şi produsele locale se găsesc la preţuri scăzute, apoi, dacă trebuie să mă trezesc într-o zi fără resurse, prefer ca acest lucru să mi se întâmple mai degrabă în singurătate decât aiurea. Pe un munte sau în stepă se poate muri de foame în linişte. Un lama îmi vorbea într-una din zilele trecute despre o eventualitate de această natură: „Întâi începi meditaţia, îmi spunea el, şi trece o zi, apoi două zile, trei zile şi apoi te simţi slăbit, nu-Jri mai poţi ţine capul drept, corpul se moleşeşte, şi atunci te culci şi te gândeşti şi priveşti în jurul tău, şi mai trec încă vreo câteva zile, pe urmă nu mai mişti, adormi…” M-am gândit adesea la cuvintele sale. La urma urmei, un asemenea sfârşit e foarte acceptabil. Dar să te afli

la capătul resurselor într-un oraş, cu oameni care îţi prezintă chitanţa chiriei, cu servitori care vor bani pentru a face aprovizionarea, cu priviri suspicioase care ţi se aruncă, ptiu! Ce oroare!…

[…] în Tibet, Afur se va afla în ţara sa, vânzarea micului său bagaj va fi suficientă pentru procurarea celor necesare traiului într-o mănăstire. Am încetat să mă mai preocup atât de mult de mine însămi, mă gândesc, te rog să mă crezi, la ziua în care te-ai putea sătura să mă întreţii la distanţă şi că această zi va fi sfârşitul, în singurătate, nu îmi trezeşte aversiunea.

Ţi se va părea probabil că îmi exagerez responsabilitatea faţă de servitori. Ascultă-mă, nu voi mai reveni asupra acestui lucru, dar, dacă urmează să dispar, aş vrea ca tu să-ţi aminteşti acest lucru şi să acţionezi în consecinţă.

În timpul ultimei mele călătorii în Tibet, revenisem din Shigatze şi, pe drumul spre Munţii Trinky, mă găseam aproape de frontieră, când, într-o dimineaţă, mă ajunseră din urmă nişte oameni din Lachen, înspăimântaţi, care îmi aduceau o scrisoare din partea rezidentului englez la Sikkim, prin care mi se cerea să mă întorc imediat acolo. Ţăranii adăugară că suportaseră o amendă de 200 de rupii, că primiseră cele mai cumplite ameninţări şi că servitorii care mă însoţiseră vor fi pedepsiţi într-un mod exemplar. Cu mult calm, le-am zis să se întoarcă, că voi reveni puţin mai târziu, şi că voiam, pentru moment, să-mi continuu călătoria. Eram absolut singură în mijlocul drumului. Ei ştiau că se află pe pământ tibetan, dar mai ştiau de asemenea şi că

rezidentul englez are mână lungă; chiar şi dincolo de teritoriul său. Desigur, nu li se poruncise decât să mă caute şi să mă aducă înapoi cu deplinul meu consimţământ, dar erau capabili să facă uz de forţă, iar rezidentul, care fusese dus de nas de mine şi nu se putea consola pentru acest afront, ar fi închis ochii la purtarea lor. Afur nu este prea viteaz din fire, în satul său are o mamă, fraţi şi pământ. Sikkim este un ţinut unde nu există nicio lege şi unde autorităţile sunt despotice, iar locuitorii sunt, în realitate, nişte sclavi. Ce avea să li se întâmple oare alor să-i şi lui însuşi?... Se temea de tot ce putea fi mai rău. Totuşi, văzându-mă hotărâtă să nu cedez, făcu faţă furtunii, vorbi cu unii, cu alţii, le spuse să nu se grăbească să creadă că rezidentul urma să-mi declare război, că doar ne certasem puţin, dar că, în final, Albii redeveneau întotdeauna prieteni şi că, dacă nu-mi dădeau pace, ei vor fi cei care vor plăti în final toate ponoasele. Vorbele acestea făcură impresie. El îi linişti pe ceilalţi doi servitori ai mei, îi făcu să plece pe oamenii din Lachen şi pomi împreună cu mine spre Trinity. Cel care mâna iacii încărcaţi cu bagaje se făcuse nevăzut şi Afur se ocupă de mânatul lor timp de şase zile.

În fine, să rezum, la întoarcere îmi găsii casa jeluită. Rezidentul continua să tune şi să fulgere prin scrisori. Toate lumea îi prezicea lui Afur cele mai rele lucruri dacă nu mă părăseşte. El nu făcu nimic, se ocupă de mutare şi de strânsul cuferelor şi mă însoţi. Când ajunsei la Gangtok, îmi ceru voie să meargă să-şi ia rămas bun de la mama sa. Îi dădui 20 de rupii pentru ea – gândeşte-te că

băiatul nici nu se atinge de salariul său. Era un cadou mărunt după tot ce făcuse pentru mine. La el acasă, îi găsii pe toţi ai săi cu ochii în lacrimi şi implorându-l să rămână. Fratele său mai mare se oferi să-i construiască o casă şi să-i găsească o soţie, cu care să se stabilească alături de ei pe pământul comun. Afur ştia că, potrivit tradiţiei, dacă pleca, renunţa la partea sa din moştenirea fratelui său. În plus, el îşi iubeşte şi mama, iar aceasta plângea… Cu toate acestea, deşi înfricoşat şi tremurând de febră, el se smulse de lângă ei. Era în timpul sezonului ploilor şi o aversă torenţială se revărsa prin munţi; fără îndoială pentru a-şi da curaj, se tăcuse frumos în felul său, arborând vesta mea de mătase în roşu şi negru care se topea sub potop, şi mă ajunse din urmă la căderea nopţii. Văzui bine starea în care se află şi nu-i spusei decât atât: „Du-te şi schimbă-te şi bea nişte ceai cald. 1 însă acest mic sălbatic care murea de frică şi se juca de-a eroul mă impresionă. Eram foarte întristată că trebuie să părăsesc Tibetul şi acest băiat, cu care puteam vorbi limba de dincolo, era tot ce-mi mai rămânea.

Pe urmă, nu mai avu loc nicio dramă, dar Afur se dovedi un servitor devotat. Ce m-aş fi făcut fără el în penuria în care mă găseam?…

Ei bine, nu cred că poate fi taxat drept sentimentalism interesul meu pentru acest mic galben şi nici faptul că mă consider datoare faţă de el. Iar tu, marele meu prieten, dacă simţi ceva pentru mine, te rog să nu îl laşi de izbelişte pe acest băiat, dacă mi se întâmplă să mor.

Pekin, 3 ianuarie 1918

Am găsit scrisoarea ta pe care mi-a adus-o dl. Suzuki, care s-a dus astăzi la poştă. Conţinea vestea morţii mamei mele, survenită în urmă cu un an. Vestea aceasta, sosită în ajunul plecării mele spre Koukou-nor, mi-a provocat o emoţie puternică. Da, tu zici bine, acum sunt absolut singură, nu mi-ai mai rămas decât tu, marele meu prieten… Ei, asta-i viaţa, nu-i aşa, *non-permanenţa* totului, legea universală!

Eu plec pe 23 dimineaţa, cu un tren burduşit cu dezinfectante, va trebui să purtăm măşti antiseptice, iar în mijloacele de transport se vor afla medici în exerciţiul funcţiunii! Ciuma pulmonară a făcut 5.000 de victime în câteva zile într-un singur oraş. În fond, călătoria mea mă îndepărtează de regiunea infectată[1], dar, înainte de asta, trebuie să traversez un capăt al ei. Ei! Am mai văzut deja asta la Benares şi fără atâtea precauţii. Poate că prea multe precauţii sunt chiar periculoase, pentru că înfiripă spaima. Cu toate astea cancelarul m-a obligat aproape să merg mâine să-l văd pe medicul de la spitalul francez pentru a primi sfaturile sale, medicamente, măşti etc.

Scrisoarea ta îmi spune că ai trimis bani la Tientsin. Nu mi se anunţase nimic, dar mâine dimineaţă voi da un telefon, în cazul în care Banca Indochinei a primit fondurile şi le va transmite la sucursala sa din Pekin. Îmi pare rău că a trebuit să-ţi telegrafiez pentru a-ţi cere bani şi să mai şi plec departe, dar situaţia mea era critică.

1 Este vorba de provincia Shensi. Infoimaţie dată intr-o scrisoare precedentă, (n a.)

Sper din tot sufletul că totul s-a sfârşit. În ceea ce priveşte afacerile mele de la Bruxelles, nu-i nimic de făcut deocamdată, îndată ce se va termina războiul, voi stabili o procură şi vei merge la Bruxelles ca să pui totul la punct cât vei putea de bine, în aşteptarea întoarcerii mele.

[…! Acum, că mama e moartă, suma totală a contului meu din Belgia a crescut. În afară de dorinţele testamentare care urmează şi pe care le încredinţez onoarei tale, restul e în întregime pentru tine. […] Doresc ca 3.000 de rupii să fie date lui Afin* Yongden, servitorul meu. La cotaţia de schimb care va fi valabilă după război asta face ceva mai puţin de 5.500 F. Doresc de asemenea ca 2000 F să-i fie daţi lui *Head Lama Kunzang Rinchen Gömpchen la Laken* (Sikkim). Trebuie să te asiguri înainte că lama este încă în viaţă. Aceasta este o datorie sacră, căci am primit aceşti bani sub formă de depozit de la maharajahul Nepalului, destinaţi fiind acestui lama.

Ceea ce nu vei vrea dintre cărţile mele de orientalism vei putea să donezi la Steaua budistă din Marea Britanie şi din Irlanda, Sediu social 43 Penywern Road, Earl's Court, Londra S.W.

Datorez 5 lire sterline profesorului Edmund Mills, 64 Twyford Avenue West Acton, Londra W.

500 de rupii lui Sir Holmwood, adresă e/o Parr's bank Ltd Earl's Court branch. Earl's Court Road, London S.W.

Şi o sumă între 1.100 şi 1.200 de rupii lui Sir John Woodroffe, judecătorul din Calcutta, Tribunalul Suprem, aflat la pensie. […] Aceste trei datorii reprezintă bani care mi-au fost

împrumutaţi la începutul războiului.

Pekin, 21 ianuarie 1918 Alexandra David-Néel

Mieh-chi, 28 ianuarie 1918

Am părăsit Pekinul pe 24. Călugărul lama a fost condus la gară de vreo cincizeci de personaje marcante; ploua cu cadouri de adio, urările de drum bun şi salutările nu se mai sfârşeau şi în aceste condiţii eroul în chestiune a trecut, fără să-l vadă, pe lângă un vagon-salon dotat cu cuşete, cabinete de toaletă etc. pe care conducerea căilor ferate îl ataşase la tren şi îi era rezervat. La plecare, cum nu venise nimeni să-l ocupe, şeful gării crezuse că persoana căreia îi era destinat nu ajunsese şi dispusese să fie desprins de tren. Am aflat lucrul acesta abia pe drum, de la un controlor care era stupefiat că îl găsise pe lama în compartimentul obişnuit de clasa I. Acest salon trebuia să ne însoţească până la punctul terminus al căii ferate şi să ne scutească de petrecerea nopţilor în hanurile chinezeşti. În sfârşit, până la urmă călătoria a fost destul de confortabilă. […]

Am făcut o excursie la Lungmen pentru a vedea sculpturile făcute direct în stânci care aparţin celei mai bune arte hinduse şi datează din prima epocă budistă din China. Apoi am făcut o altă excursie foarte lungă, în scaun purtat de hamali, până la o mănăstire istorică aflată în munţi. […]

28 februarie 1918

Aventurile încep mai devreme decât speram sau decât mă temeam că vor începe (pune ce verb vrei tu). Războiul civil, care face ravagii în mod constant în China, şi-a făcut apariţia în Shensi

chiar în momentul în care urma să traversăm această provincie. Am fost opriţi în mod brutal la graniţa Hunan-ului, într-un cătun mizerabil, unde am fost cazaţi mai rău ca nişte câini, într-un fel de hambar împărţit în compartimente. Călugărul lama, fiul său şi trei dintre oamenii care îl însoţeau au fost înghesuiţi într-unul dintre aceste unghere. Mie mi s-a oferit plăcerea de a mă stabili în cel mai mare dintre compartimente, având cam 7 în x 2,70 Afur mi-a aranjat un fel de alcov cu ajutorul unor pânze la un capăt al compartimentului, centrul serveşte drept bucătărie, iar băiatul doarme la celălalt capăt. Cocioaba asta e făcută din pământ udat şi amestecat cu paie tocate, un fel de chirpici grosolan, iar podeaua este din pământ bătătorit.

În curte, căruţele noastre (sunt 6) au aerul unor epave. Catârii (sunt 15) rătăcesc în jurul lor, murdărind cu baligă tot ocolul, care nu este măturat decât o dată pe zi. Într-un cuvânt, pensiunea asta primitivă începe să mă sufoce după un sejur de 20 de zile.

[…] N-am nicio veste despre acest război. Un subprefect militar a trecut ieri pe-aici, pompos precum un proconsul înconjurat de suita sa… Am făcut schimb de cărţi de vizită. Lama fusese să-l vadă, iar personajul i-a întors vizita în grajdul nostru. Ne-a invitat să mergem să locuim într-un mic orăşel aflat foarte aproape de aici, unde el ne-ar putea procura o casă convenabilă. Dar uite că oraşul este plin de soldaţi care, se zice, au jefuit câteva magazine – doar ca să le treacă timpul – şi au luat cu forţa caii câtorva căruţaşi. Cum unul

dintre aceştia protesta, a fost bătut zdravăn şi lăsat aproape mort. Oamenii noştri nu se prea înghesuie să înfrunte riscul de a avea o asemenea aventură şi refuză să se urnească de aici. De altfel, în ce mă priveşte, nici eu nu cred că este prudent să ne ducem cu bagajele într-un loc unde de la o zi la alta se poate încinge bătaia. Ca să-mi împac conştiinţa şi pentru că este o tradiţie în China, am confecţionat un drapel francez din trei bucăţi de bumbac. Dacă voi fi silită să mă amestec în încăierare, voi înălţa acest steag şi voi lăsa evenimentele să-şi urmeze cursul. De altfel, cred că străinii n-au altceva mai bun de făcut decât să-şi încrucişeze braţele şi să-l lase să acţioneze pe ministrul lor. Dar însoţitorii lui lama sunt într-o altă situaţie. Sunt nişte fiinţe destul de curioase şi îmi face o reală plăcere să îi privesc cum se mişcă. Sunt tineri, au toţi sub 30 de ani; sunt înalţi, bine făcuţi, robuşti. Călătoresc cocoţaţi în căruţele cu bagaje, tronând, cu puşca în mână, în vârful stivelor de cufere. Seara, la popas, ajung transformaţi într-o masă pământie de praf galben. Îmi evocă amintirea epocilor trecute, a hoardelor lui *Gengis Han*, din care descind, o întreagă epocă barbară şi puternică, total diferită de a noastră. Şi incidentele călătoriei au un gust arhaic. La primul popas pe care l-am făcut, unul dintre barbari, după ce şi-a scuturat cât a putut de bine praful care îl acoperea, s-a apropiat de mine şi a întrebat: „Reverenţa voastră (acesta este titlul pe care mi-l dau) a văzut capetele tăiate spânzurate de un copac la marginea drumului?” „Reverenţa” mea nu văzuse nimic, dar nu mai avea mult de

aşteptat pentru asta. Ieri, la sculare, Afur mă anunţă: „Femeie de Domn (în ce-l priveşte, el a conservat apelativul hindus), sunt trei capete tăiate spânzurate în faţa uşii”. Mă îmbrac şi mă duc să văd. Într-adevăr, erau acolo trei capete agăţate de zid prin şuviţele de păr. Povestea e următoarea: la circa cinci mile de aici, o bandă înarmată a atacat mai multe sate, devastând totul în cale şi ucigând mai mulţi ţărani. Câte unul din ei a reuşit să scape şi să alerge să-i prevină pe soldaţii care îşi aveau cantonamentul în cătunul în care mă aflu. Aceştia au încălecat pe cai şi i-au ajuns din urmă pe prădători, care s-au apărat. Patru din ei au fost prinşi şi un soldat rănit. Afacere din care, după o judecată sumară, au rezultat trei capete agăţate de pereţi. Proprietarul celui de-al patrulea a fost păstrat pentru interogatoriu – adică pentru tortură, cu toate că aceasta a fost abolită oficial –, iar mâine dimineaţă va fi decapitat şi el.

Ca să revin la însoţitorii lui lama, aceştia sunt nişte indivizi plini de viaţă, care nu ştiu de frică, dar curajul lor de brută, care nu este luminată niciodată de strălucirea reflecţiei, poate să devină incomod. Pentru moment, se folosesc de cartuşele lor pentru a bate cuie, dar ar fi încântaţi să le folosească altfel.

[…] Oare când vom pleca de aici?

Şi, ca un făcut, eu, care nu sunt niciodată bolnavă, m-am găsit să mă îmbolnăvesc tocmai în văgăuna asta de nu ştiu ce chestie care mă ţine ţintuită de cinci zile între cuverturi. […]

Wen-li-chen, 9 martie 1918

[…] Lama începe să-şi piardă răbdarea şi, cum e bogat şi nu se uită la cheltuială, vorbeşte de intenţia de a pleca la Shanghai. Va lua cu el pe fiul lui şi doi oameni din suita sa şi va lăsa aici unul pentru a-i păzi bagajele. N-ar fi deloc nostim pentru mine să rămân singură în văgăuna asta. Lama îmi ţine companie; vine, nu chiar în fiecare zi, dar aproape, se aşază alături de mine în compartimentul meu şi discutăm. Este erudit, vorbeşte despre cărţi, despre autori pe care îi cunosc şi pe care i-a aprofundat mai bine decât mine, e interesant Pe urmă, şi sălbaticii din anturajul său ne ajută să suportăm situaţia noastră deloc agreabilă. Unii dintre ei bălmăjesc un pic de chineză şi servesc drept interpreţi; e unul care învaţă engleza de la Afixr, care face pe profesorul. Un contrast care mă amuză este acela dintre manierele ultraprimitive şi barbare ale acestor oameni şi limbajul lor de o politeţe orientală înfloritoare, plină de expresii de o poezie excesivă puţin comică. Ah! Cât se nostim vorbesc! Cum sunt toţi oarecum instruiţi, ştiu să se servească de limba literară şi de limbajul politicos (în tibetană limbajul onorific este foarte diferit de vorbirea vulgară). Sunt o mină nesecată de cuvinte care stârnesc râsul. Ei zic cu gravitate şi înclinându-se: „Uşurel, călăriţi în interior”. (*Kale*; *nang la club gyu nang*), ceea ce înseamnă în limbajul respectuos „Intraţi”, şi numeroase alte lucruri de genul acesta.

[…] Uite că termin acum, dragă Mouchy. Cred că eşti grozav de bun pentru că îmi facilitezi astfel această viaţă de călătorii şi de studii, care este

singura pe care mi-am dorit-o vreodată. Aveam mari proiecte în privinţa cărţilor de publicat după război şi multe dintre ele sunt deja gata, dar, după întorsătura pe care o iau lucrurile, mă întreb dacă se va mai interesa cineva de lucruri spirituale după o scufundare atât de îndelungată sub valul de brutalitate revărsat de către nemţălăi. Văd o lume absolut în negru, absolut brutală şi îndobitocită ieşind din urgia aceasta. Mă întreb dacă Sfântul Ilie şi cei care îi împărtăşesc credinţele mai aşteaptă încă instaurarea împărăţiei lui Dumnezeu după acest război. Să-i lăsăm să se amăgească cu această iluzie. Eu văd mai degrabă instaurarea împărăţiei brutelor. Brutele în care vom fi transformaţi cu toţii în această luptă. E o perspectivă mizerabilă, absolut mizerabilă, nu-i aşa? Dar nu-i adevărat, de asemenea, că îi putem simţi realitatea în noi înşine, oricât de „intelectuali „am fi şi oricât de îndepărtaţi de teatrul bătăliei? Cei care au obişnuinţa să se analizeze, „minţile luminate" ca mine, ca să-ţi folosesc expresia, sunt uneori miraţi, chiar aproape înspăimântaţi, atunci când simt reînviind în ei vechile instincte atavice ale răzbunării şi ale crimei. Cu siguranţă, chiar dacă sunt un biet discipol neînsemnat al lui *Buddha*, aş refuza cu încăpăţânare să ucid pe oricare dintre hoţii la drumul mare care m-ar ataca în calea mea. Totuşi, pe Afur l-aş apăra, asta e sigur, şi aş trage asupra agresorilor să-i dacă s-ar afla în pericol. Acest băiat ţine la viaţă, e servitorul meu şi îi datorez protecţia. Însă dacă m-aş afla singură într-o asemenea situaţie, aş considera nedemnă de

mine brutalitatea acestui gest sălbatic, mai bine să te laşi ucis, decât să te cobori comiţând gestul brutelor care nu ştiu să-şi asculte decât instinctul şi în care patima oarbă şi dominantă este dorinţa de viaţă. Ei bine, mărturisesc, cu toată filosofia asta, dacă i-aş vedea pe Aliaţi intrând în Germania şi masacrând sistematic pe toţi nemţălăii pentru a le nimici rasa pentru totdeauna, cred că n-aş protesta deloc, ba mai degrabă aş aproba. Şi dacă am ajuns la asta, eu, care îmi controlez gândurile şi nu sunt jucăria impulsurilor mele, mă întreb ce se întâmplă cu ceilalţi, cu nefilosofii, cu oamenii simpli oarecare... Cine ştie! Şi apoi, ce contează, totul nu este decât vis, nimic altceva, şi din fericire încă mai există în epoca noastră un colţ de pământ pustiu unde te poţi izola să visezi alte vise decât coşmarurile lumii aşa-zis civilizate. […]

Lungehow, 24 martie 1918

Deocamdată mă aflu la pastorul care m-a invitat şi aproape mă căiesc (în măsura în care sunt capabilă să mă căiesc). Mai întâi pentru că în chiar seara în care ei au trimis şaretele să mă caute am aflat că drumul se eliberase. Lama renunţă deci la plecarea la Shanghai. Mi-era cu neputinţă să mă debarasez de aceste şarete. Ar fi trebuit să le plătesc, ceea ce ar fi fost o cheltuială supărătoare şi inutilă! Am decis deci să merg la Lungehow, aflat mai aproape de şi-an decât satul în care mă găseam, aşa că micşoram cheltuielile de transport să mă duc apoi la şi-an. Lama trebuia să-mi trimită im mesager să mă anunţe că este pe drum. Perfect Dar uite că în dimineaţa aceasta, înainte de mijirea zorilor, izbucneşte o rafală de

împuşcături continue. Rebelii încercau să ocupe oraşul. Se pare că, datorită faptului că acţionaseră prin surprindere, reuşiseră deja să urce pe zidurile meterezelor. Soldaţii din garnizoană s-au postat pe acoperişurile vecine, evacuându-i pe locuitori. Apoi au tras de la înălţimea meterezelor şi asta a durat până spre ora 9 (cam 4 ore). Gloanţele ţiuiau pe deasupra curţilor casei şi se turteau de ziduri. Ducându-mă la W.C., situat într-o curticică, le auzeam cum zboară peste tot în jurul meu; dar, bineînţeles, în asemenea momente eu intru automat în pielea pe care am avut-o în ziua în care m-am întâlnit în junglele Nepalului cu tigrul. Prin urmare, n-am grăbit pasul; cine ştie, poate e o cochetărie mentală instinctivă, un fel de senzualitate de a savura o fărâmă de senzaţie neobişnuită, poate chiar l-am încetinit, cu toate că ar fi fost de un grotesc şi de o stupiditate supremă să fiu ucisă de un glonţ destinat altora, la intrarea într-un loc atât de nepotrivit precum acela unde mă duceam.

Pe scurt, rebelii au fost puşi pe fugă, urmăriţi de cavaleria locală. Oare vor reveni? Cine ştie?

25 martie 1918. Cuplul suedez (soţia e daneză) m-a primit cum nu se poate mai cordial şi mi-a dat o cameră foarte bună. Sunt un fel de iluminaţi care nu vorbesc – mai ales soţul – decât de Daniel, Isaia şi Apocalipsă. Diavolul ăsta albinos vorbeşte de Fiară, Peceţi, Roţi, ce ştiu eu! Şi vede în ele lucrurile cele mai neaşteptate. Nu le-am luat-o de altfel în nume de rău, ştiau de dinainte să mă invite că sunt budistă. Acest detaliu le-a stimulat considerabil zelul de

propagandişti. Bănuieşti cât de puţin succes are elocvenţa lor! Aş prefera să tacă sau să vorbească despre altceva, eu nu am nici cea mai mică dorinţă de a le împărtăşi credinţele mele filosofice, totuşi, din politeţe pentru nişte gazde atât de amabile, trebuie să le răspund. Bătălia în miniatură care a avut loc aici şi pericolul din care am scăpat a făcut (era chiar duminică) obiectul dezlănţuirii unei armonii singulare, desfăşurată sub forma unor imnuri variate. Şi acest mare inocent credea cu adevărat că fusesem impresionată de alertă. La mijirea zorilor venise şi ciocănise la uşa mea ca să-mi spună ce se petrece – ceea ce eu auzeam deja de o oră. Mi-a spus: „Sper că totul va fi bine pentru dumneavoastră" (*I hope you will be all right*). De dincolo de uşă, i-am răspuns: „Sper şi eu (*I hope se*) dar, dacă trebuie să fie altfel, eu nu pot schimba nimic (*but if is not right I cannot help it*)" şi după asta m-am băgat în ligheanul meu şi mi-am făcut baia matinală un pic mai devreme decât de obicei pentru că mă gândeam: „Dacă rebelii ocupă oraşul, se vor răspândi în toate părţile, vor veni aici şi, în acest caz, va trebui să-mi petrec ziua fără să fi făcut baie, ceea ce îmi este cât se poate de dezagreabil". Asta nu-i o cugetare sublimă, sunt de acord, dar această liniştită stare a spiritului are farmecul ei şi face ca orele să treacă blând, lipsite de febră. Ei, băieţii de la şcoala lor şi învăţătorii lor se agitau în genunchi în capelă; Afur, care nu este un erou, dar care a sorbit o picătură de bun simţ din religia pe care o profesează cu numele, era „cu gura căscată". Mi-a zis: „Şuierăturile astea sunt

gloanţe?

— Da, intră în cameră, e mai bine.

— Ce vor face dacă vor cuceri oraşul?

— Vor jefui, fără îndoială, şi ne vor cere bani. Cu siguranţă, nu-mi vor lua cărţile, şi nici rochiile, n-ar şti ce să facă cu ele, dar, dacă cer 40 sau 50 $ sau dacă îmi descoperă banii din ascunzătoare şi iau mai mult, nu voi mai putea să-ţi mai cumpăr haine noi şi vreme de câteva luni va trebui să trăim destul de strâmtoraţi.

— Nu putem face nimic”. Şi băiatul începu să-mi facă patul. Vorbeam despre alte lucruri şi gloanţele continuau să şuiere… Asediatorii mai aduseseră cu ei şi nişte tunuri antediluviene care, la intervale rare, făceau bum! bum! şi trimiteau o „căldare” preistorică să explodeze undeva. Autorităţile oraşului, militare şi civile, nu ştiau prea bine dacă pot conta pe fidelitatea garnizoanei şi de aceea n-au solicitat-o în întregime pentru apărare. Dimpotrivă, toţi funcţionarii, în frunte cu guvernatorul, au urcat pe metereze şi au tras ei înşişi. Vitejia lor, se pare, a fost remarcabilă şi regret mult că n-am putut să-i văd pe aceşti Celeşti îmbrăcaţi în robe frumoase de mătase albastră sau ruginie trăgând cu puşca.

[…] Odată terminat totul, acţiunile de mulţumire aulncenut să izbucnească zgomotos în toate părţile şi albinosul scandinav mi-a zis: „Cum să nu admiri minunata bunătate părintească a Atotputernicului care ne-a salvat?” Eu nu m-am putut abţine să răspund: „Credeţi într-adevăr că Dumnezeu este cel care i-a împiedicat pe insurgenţi să intre în oraş?

— Dar cine altcineva ar fi putut s-o facă, afară de El şi numai El, în infinita lui bunătate?

— Dacă a putut să-i oprească la ora nouă, în această dimineaţă, nu putea să-i oprească puţin mai devreme şi să-i împiedice să atace oraşul? Lucrul acesta ar fi evitat un anumit număr de morţi şi de răniţi de ambele părţi, chiar şi printre non-combatanţi, precum acest băieţel care a primit un glonte în picior deoarece se afla pe stradă”. Răspunsul lui nu a venit, dar, în locul lui, Daniel, Sfântul Paul şi *tutti quanti* au fost citaţi cu volubilitate. […]

Lungehow (Pwvincia Shensi) f 2 aprilie 1918

Am avut de suportat un nou atac noaptea trecută, pe la miezul nopţii. Se pare că, de ambele părţi, muniţia era utilizată cu zgârcenie, căci bubuiturile nu erau prea dese. Nu pot spune exact cât timp a durat, căci am adormit la loc înainte să se termine. Trăim într-o foarte curioasă atmosferă de Ev Mediu şi mă gândesc la toate acele tablouri vechi care reprezintă bătălii şi pe care le-am văzut în muzeul de la Bruxelles. Asediatorii noştri au o companie de „purtători de scări”. Aceştia îşi proptesc ustensilele de ziduri şi soldaţii pornesc la asalt, căţărându-se, în timp ce de sus se trage asupra lor şi se aruncă pietre strânse de dinainte pe zidurile de apărare. Nu e deloc un război modern! Porţile oraşului rămân închise, guvernatorul militar nu a admis decât femeile refugiate din satele înconjurătoare. Ele locuiesc într-un templu şi primesc în fiecare zi o raţie de pâine, în timp ce bărbaţii au fost nevoiţi să se întoarcă în satele lor. Acolo totul a fost devastat şi

jefuit de către insurgenţi. Ieri se zvonea că între ei s-a înfiripat discordia; nu mai lipsea mult şi s-ar fi împuşcat unul pe altul, iar în final s-au separat în două bande, dintre care una trebuie să facă joncţiunea, în nordul provinciei, cu trupele denumite „Cei cu pielea groasă”. Aceste „Piei groase” sunt, se pare, nişte bandiţi care se antrenează goi, aruncând unul într-altul cărămizi, pentru a-şi tăbăci pielea. N-au arme de foc, ci numai nişte săbii lungi. Şi-ai crede că trăim în secolul XX! […]

Această călătorie care nu mai continuă este obositoare. Este imposibil să prevezi ce mai urmează să se întâmple. Aici, nu mai ştim absolut nimic, afară de devastarea satelor înconjurătoare, care au fost prădate, jeluite, incendiate. Eşti înspăimântător de stupid atunci când nu cunoşti limba ţării. Ei, până la urmă totul se va aranja.

Dacă războiul cel mare s-ar putea aranja tot atât de uşor, totul ar fi în regulă, dar noi încotro ne-ndreptăm? […]

Pentru iniţiaţii *budişti* ajunşi în faza marii înţelepciuni este bine să se ofere drept hrană tigrilor. Este un act care depăşeşte înţelegerea şi posibilităţile mulţimii. Mulţimea crede în realitatea „eului” şi a lumii, gâfâie de dorinţe, este posedată de setea de a trăi, deci trebuie, înainte de toate, să lupte pentru a-şi salva „eul” şi este ceea ce au făcut de fapt, în mod logic, germanii, care sunt nişte brute, dar nu şi nişte imbecili. Oricât de rău tratat ar fi „eul” unui proletar francez, este mai puţin rău tratat câtă vreme Franţa rămâne Franţa, decât ar fi dacă un Wilhelm

devine stăpânul ei; socialiştii noştri au înţeles asta, iar cei din alte ţări cărora le-a lipsit acest simplu bun simţ îşi vor plăti scump greşeala. Pacea există numai pentru aceia care ştiu să renunţe, care-şi deschid mâinile şi lasă să scape tot ceea ce ţineau în ele… numai pentru aceia care s-au eliberat de toate şi înaintează cu sufletul gol de dorinţe, de ataşamente, de dragoste şi de ură. În faţa celorlalţi se deschide lupta, lupta eternă. Trebuie să te convingi de asta. Pacifiştii şi alţi magicieni ai vorbelor seamănă cu doctorul care ar căuta mijlocul de a face din holeră un lucru agreabil. Existenţa înseamnă, în esenţa sa, luptă şi suferinţă, este *non-permanenţa* însăşi şi ce poate să fie *non-permanenta*, lanţul perpetuu al distrugerilor continue, dacă nu suferinţă pentru „eurile” mari sau mici, cele ale fiinţelor minuscule sau cele ale naţiunilor, care aleargă fără încetare spre moarte? Nu, niciun medic nu va reuşi să facă din holeră o stare agreabilă şi niciun politician sau sociolog nu va alunga din lume lupta şi suferinţa. Dacă ţi-este silă de starea de bolnav, trebuie să găseşti un remediu pentru maladie; dacă eşti sătul de luptă şi de durere, trebuie să găseşti, în spiritul tău, acel ceva care le transcende, care se află dincolo de existenţa aceasta, aşa cum o concepem noi, în îngustimea ignoranţei noastre. Unii nebuni îşi suprimă trupul prin sinucidere, dar cei mai clarvăzători suprimă visul apăsător al lumii, izgonesc mirajul, se trezesc…

3 aprilie 1918. Văd că m-am lăsat dusă de valul filosofiei ieri-seară. Ştiu că nu-ţi place asta şi de aceea te rog să mă scuzi, dar ştii că n-am fost

niciodată bună la nimic altceva.

Mă pregătisem să călătoresc înfruntând frigul, însă, dacă voi mai fi întârziată încă puţin, risc să călătoresc pe căldură, ceea ce ar fi şi mai dezagreabil. Oricum ar sta lucrurile, primăvara a venit, grădina de aici e plină de liliac înflorit şi trebuie să renunţăm la pelerinele îmblănite. Afur confecţionează un cufăr în care să le ambalăm, iar croitorul vine mâine, pentru a-mi confecţiona un fel de bluză chinezească, pe care o voi purta peste, la fuste mai vechi în continuarea călătoriei. Ceea ce va fi un pic mai comod decât lungile mele mâneci tibetane. Aceste veşminte tibetane sunt croite după vechea modă chinezească de acum câteva secole şi uneori, prin sate, ţăranii care n-au avut încă ocazia să întâlnească nativi din Ţara Zăpezilor" se miră când ne văd, pe mine şi pe servitorul meu, îmbrăcaţi precum Confucius sau zeii taoişti din imagini. Mă duc să trimit scrisoarea la poştă. Fie ca ea să poarte către tine gândurile mele afectuoase, dragul meu. Cât eşti de diferit de toţi aceşti soţi, totuşi excelenţi, pe care i-am întâlnit în cuplurile cu care intru în contact în drumul meu. Cât de mult îi depăşeşti în inteligenţă! Şi din cauza asta eşti mai bun oricare dintre ei. Hârtia mi-e pe sfârşite şi ţi-aş mai spune multe despre asta, dar dacă ai şti câte mai gândesc despre acest lucru şi cât de recunoscătoare îţi sunt…

Alexandra

Şi-an-fou capitala provinciei Shensi, China, 11 aprilie 1918

Ţi-am trimis o scrisoare, acum şase zile, de la

Lungehow. Este cea de-a doua scrisă în acest oraş şi vei avea de citit, în amândouă, peripeţiile asediului şi ale celorlalte două asalturi întreprinse împotriva acestui micuţ oraş fortificat. N-am vrut să-mi termin scrisoarea prin vestea că intenţionez să risc aventura fugind din oraşul asediat, pentru că, în mod firesc, n-aş fi putut să-ţi spun cum se va termina, iar tu ai fi putut să te îngrijorezi pentru soarta mea. Iată faptele: am primit un mesaj de la lama, prin care mă anunţa că urmează să plece pe 5 la şi-an şi, de acolo, să-şi continue drumul spre Koukou-nor. Scrisoarea mi-a parvenit pe 4. Mi-am spus imediat că trebuie să plec sau, dacă nu, riscam să-l văd pe lama continuându-şi drumul fără mine. Dar înţelegi situaţia. Drumul direct era complet blocat de către asediatori şi un alt drum ocolit nu oferea decât o siguranţă dintre cele mai relative. Era puţin probabil ca vreun proprietar de căruţe să rişte să-mi închirieze vehiculele sale, atâta vreme cât nu era câtuşi de puţin sigur că acestea nu vor fi capturate de către insurgenţi. Totuşi, în urma a numeroase tratative, am obţinut trei căruţe mici (un car mare de bagaje fiindu-mi refuzat din cauză că s-a considerat că atrage prea mult atenţia şi că se mişcă prea încet), la fiecare fiind înhămaţi câte doi catâri. Conducerea locală militară mi-a dat, evident împotriva voinţei sale, autorizaţia necesară pentru plecare şi, cu toate că fusese convenită încă din ajun, mai dezbătu încă vreo două ore această problemă, în timp ce eu aşteptam în faţa uneia dintre porţile oraşului. În sfârşit, îşi făcu apariţia un funcţionar în robă de mătase albastră, mă salută, surâse cu aerul cuiva

care spune „Dumnezeu cu mila!” – probabil că se gândea la echivalentul confucianist al acestei formule – şi, escortat de soldaţi, puse să fie debaricadate enormele porţi de îngrăditurile succesive. În ultimul moment, mai salută şi mai surâse încă o dată, şi, în timp ce se închideau în urma noastră porţile, noi înaintam spre aşezarea învecinată. Aceasta era pustie, golită complet. Niciun ţăran pe câmpuri, niciun călător pe drum, toţi fugiseră sau se ascunseseră în vreo văgăună, de spaima unei incursiuni subite a insurgenţilor, despre care se spune că se comportă ca nişte adevăraţi tâlhari. Căruţaşii mei sunt şi ei, cred eu, teribil de impresionaţi. Îşi biciuiesc cu febrilitate catârii, care aleargă cât de repede pot. Din cauza discuţiilor de dinainte de plecare şi a aşteptării în faţa porţilor, aproape că ne-a apucat prânzul. Drumul este lung şi, ca să ne găsim cât de cât în siguranţă, trebuie să traversăm două râuri. Vremea miroase a furtună, plouă, norii joşi şi vineţii alcătuiesc un decor tragic pentru fuga noastră pitorească, printre câmpurile presărate cu morminte. Pe scurt, ajungem la cel de-al doilea râu la căderea nopţii. Trebuie să o traversăm cu o plută mare, construită primitiv şi manevrată cu braţele. Curentul este foarte rapid şi vântul agită înfiorător căruţele plasate una lângă cealaltă pe această luntre antediluviană. Ne-a trebuit o jumătate de oră întreagă pentru a ajunge la celălalt râu şi, când am înhămat catârii din nou, era deja beznă. Am găsit adăpost într-un mic han – adăpost însemnând din nou, şi în acest caz, pur şi simplu patru pereţi construiţi din pământ şi un

acoperiş de paie. Ne întindem cuverturile şi dormim, eu şi Afur, înfofoliţi în mantalele noastre din piele de oaie, ghemuit fiecare în câte un colţ, pe care n-aş îndrăzni să-l numesc cameră. Ne trezim înainte de ivirea zorilor şi pornim din nou la drum înainte să apară o geană de lumină, căci trebuie să recuperăm timpul pierdut în ajun şi să parcurgem o etapă foarte lungă. Pe drum ne intersectăm cu regimente în marş, care vin în ajutor oraşului Lungehow. A doua zi ne apar în cale şi mai mulţi soldaţi şi ne întâlnim cu guvernatorul militar al provinciei Shensi, care se duce el însuşi să-i înfrunte pe rebeli. Are un aer de *gentleman*, aşa cum e înconjurat de statul său major, dar, conform obiceiului majorităţii ofiţerilor superiori chinezi, poartă straie civile. Ne petrecem noaptea următoare într-un han care a fost jefuit. […]

Marea surpriză a avut loc când, ajungând la şi-an şi aflându-ne chiar la poarta oraşului, întâlnim un car de mari dimensiuni, în care, în vârful unui adevărat munte de cu fere, trona un bărbat îmbrăcat în galben strălucitor. Nu e o culoare obişnuită pentru portul chinezilor şi am înţeles într-o clipită că personajul trebuie să fie unul dintre mongolii care făceau parte din grupul nostru. Îl strig pe individ, care întoarce capul şi, văzându-mă, scoate câteva ţipete exprimând o surpriză plăcută. Începând din acel moment, hazardul a potrivit bine lucrurile, scutindu-mă de preocuparea de a-l căuta pe lama; acum nu ne mai rămâne decât să urmăm, şi exact asta facem, lunga procesiune care străbate cu lentoare oraşul.

Cu toate astea, lama a ajuns deja de câteva ore. Guvernatorul a pus să fie transportat în litieră, el şi principalele înalte personaje din suita sa fiind escortaţi de soldaţi. Toate aceste mărimi se îndreaptă spre un han chinezesc, care trebuie să fie unul dintre cele mai bune ale oraşului, dar care nu oferă mai mult confort decât cele din sate.

Astăzi am fost la spitalul Misiunii baptiste pentru unul dintre tibetani, care se simte foarte rău. E un tânăr de 28 de ani. Fără îndoială, nu-şi va revedea ţinutul natal. Oprirea noastră prelungită l-a răpus. Dacă ar fi fost tratat mai devreme, mi-a spus doctoriţa, o operaţie l-ar mai fi putut salva, dar, în starea de slăbiciune în care se găseşte acum, nu se mai poate încerca acest lucru. Lama este întristat căci, în fond, este un om de ispravă, dar ce vrei, viaţa merge înainte; noi oamenii însemnăm prea puţin, nu numai pentru ceilalţi, cei indiferenţi, dar chiar şi pentru prietenii şi apropiaţii noştri. Tovarăşii acestui băiat continuă să râdă, să glumească; nici măcar nu le trece prin cap că zgomotul pe care îl fac l-ar putea obosi sau întrista pe bolnav. Noi, oamenii. Reprezentăm puţin lucru, ocupăm puţin spaţiu! Uşor mai suntem noi uitaţi şi înlocuiţi. Un lama bătrân propusese încarnatului din cele nouă văr să vină pentru recitările rituale care se obişnuiesc în asemenea circumstanţe, dar acesta este un necredincios şi mi-a povestit acest lucru ca pe un fapt divers, zicându-mi: „Nu cred că aceste recitări pot avea vreun efect oarecare; nu cred absolut nimic, nici din celelalte religii, nici dintr-a noastră… şi-atunci, la ce bun…?” Această

mărturisire este interesantă de reţinut, pentru că vine din partea unui conducător religios care-şi exercită puterea spirituală şi temporală asupra a peste o sută de mănăstiri.

Şi-an-fou (Shensi), China, 18 aprilie 1918

Uite că se fac nouă zile de când sunt aici, ţi-am scris încă de când am ajuns, povestindu-ţi fuga mea din Lungehow-fou-ul asediat şi despre traversarea ţinutului devastat de rebeli. Drumul din nord, pe care trebuie să-l urmez, este, după cum se spune, mai ticsit de insurgenţi şi de bande de tâlhari decât a fost vreodată. Totuşi trebuie să risc, întâmple-se orice s-o-ntâmpla. Sunt cinci zile de mers de aici la Pigliang şi, odată ajunsă acolo, se pare că voi avea parte de condiţiile de securitate normale în China. Căldura se apropie, muştele de asemenea, şederea în hanurile chinezeşti va deveni în curând mai mult decât dezagreabilă: va fi chiar periculoasă pentru sănătate. Sunt grăbită să ajung la munte, la aer curat Nu pentru că îmi lipsesc locurile în care aş putea locui la şi-an, Dimpotrivă, am destule. Sunt însetată de odihnă, de linişte, de lapte proaspăt şi de tăcerea stepelor. Protestantismul care face ravagii în China pare foarte diferit de al nostru, sau poate că al nostru s-a schimbat foarte mult de la război încoace. La noi „întoarcerea lui Christos” era o temă clasică, menţinută cu prudenţă într-un viitor îndepărtat, dar aici unii îmi spun cu foarte multă seriozitate că este posibil să nu ajung la Koukou-nor înainte de judecata de apoi, celebrul *dies irae*, *dies ilia* din imnul latinesc. Şi chiar dacă aceasta va întârzia, ei cred că, începând de acum

şi până în acel moment, nu ne-a mai rămas nimic de sperat, nicio pace, toate vor merge din rău în mai rău. „Bestia” îşi va instaura împărăţia, va cuceri lumea, va devora copiii de ţâţă, se va scălda în lacuri de sânge… îţi spun că îmi ţiuie urechile de asemenea lucruri. Ca şi cum nu ne-am fi adăpat destul cu orori, oamenii ăştia se delectează imaginându-şi altele şi mai mari. Asta aduce a sadism şi se învecinează cu nebunia, dar îţi scriam şi acum câteva zile că mă întreb cum de nu deveniţi nebuni voi toţi în Europa, după patru ani de când nervii vă sunt încordaţi în efortul acţiunii sau al contemplării în mijlocul acestui haos sângeros. *Buddha*, ne spune istoria, a asistat la masacrul rasei sale, la distrugerea statului tatălui său, a văzut pe străzile capitalei sângele compatrioţilor să-i curgând râuri şi, într-o seară, s-a dus să se aşeze pe ghizdurile unui puţ în care duşmanul aruncase resturile apropiaţilor săi, pe care îi masacrase. Un *Buddha*, neîndoielnic, poate să vadă toate astea cu calm, dar ceilalţi?… Aşa că înţeleg nebunia care pune stăpânire pe aceşti oameni şi divagaţiile lor apocaliptice. În realitate, ceea ce se petrece depăşeşte cu mult capacitatea de rezistenţă a minţilor obişnuite. Dintre toţi cei care îl imploră pe „Tatăl preamilostiv” şi care speră că le va şterge toate lacrimile, nici măcar unul nu se întreabă pentru ce le lasă el să curgă astăzi şi prin ce se manifestă dragostea lui pentru Umanitate. Dar cel mai rău lucru este că, după aceste previziuni, era preafericită urmează să fie precedată de orori atât de imense, încât, prin comparaţie cu ele cele comise acum de germani

par joacă de copii. N-o să fie oare lacul de foc care îi va înghiţi pe toţi necredincioşii, adică pe imensa majoritate a hinduşilor, budiştilor, evreilor, mahomedanilor, a liber cugetătorilor şi *tutti quanti*? Ca să nu mai punem la socoteală faptul că unii catolici îi includ aici şi pe protestanţi; iar protestanţii îi includ pe catolici. Omul este, cu siguranţă, o bestie plină de răutate. Cei de aici strâmbă din nas când încerc să plasez o vorbă despre seninătatea, despre toleranţa înţelepţilor Indiei care au cunoscut deşertăciunea tuturor sistemelor inventate de spiritul uman şi care nu încearcă să impună aceeaşi opinie tuturor, crezând că lucrul acesta nu este nici necesar, nici posibil. Ceea ce mă derutează este trufia acestor oameni, care, cu de la ei putere, fără să fi făcut niciun studiu comparativ prealabil, au decis – fără să cunoască altele – că doctrina lor este singura adevărată şi sub acest pretext pornesc spre cucerirea „lumii păgâne”, cum îi zic ei politicos. Merită să vezi cu cât dispreţ sunt primiţi în China de oamenii cultivaţi; cei pe care îi convertesc ei, exceptând câteva infime excepţii, aparţin celor mai de jos clase sociale. La fel e în India. […]

Se fac nouă zile de când am părăsit şi-an-ul, călătorind neîntrerupt câte 12 – 13 ore pe zi în şareta mea fără arcuri, pe care vizitiul o mână în goana mare pe nişte drumuri care nu sunt altceva decât nişte vaste hârtoape. Ţinutul este frumos, muntos, am traversat mai multe lanţuri de munţi prin trecători a căror altitudine variază între 600 şi 800 de metri. Adăposturile în care poposim, prin satele prin care trecem, devin din ce în ce mai

mizerabile şi mai sordide… Trebuie să te obişnuieşti, n-ai încotro. Mâncăm ce se găseşte şi nu se găseşte mare lucru. Eu mă hrănesc mai ales cu un fel de *lazzagna*, nişte macaroane plate, pe care chinezii le prepară foarte bine şi peste care vărs lapte la cutie. Înainte de plecarea mea din şi-an guvernatorul m-a invitat la un ceai în reşedinţa sa privată, pe care o împarte cu unul dintre prietenii săi, membru al consiliului. E o căsuţă foarte mică, situată într-o grădină lăsată în paragină, care ocupă o părticică din vastul palat oficial. S-ar zice că este „casa înţeleptului”, de care vorbesc vechii filosofi greci, şi la drept vorbind, dacă nu e chiar un înţelept, prietenul guvernatorului este un om meditativ, un candidat la înţelepciune. În ce-l priveşte pe guvernator, el este militar, dar, pe vremuri tulburi ca acestea pe care le traversează, consideră că este mai uşor de apărat „casa înţeleptului” decât palatul însuşi. Ceaiul reflecta într-un mod ultrapitoresc incertitudinea momentului actual în China. În loc de cameriste cu şorţuri şi bonete brodate, ceştile şi prăjiturile erau servite de soldaţi încinşi cu cartuşiere excesiv burduşite, cu revolverul atârnat la centură sau cu carabina agăţată de umăr. Unul dintre ei purta chiar o armă, fără îndoială ultimul răcnet, pe care n-aş şti cum s-o numesc. Un ciucure superb, fireşte, sublinia frumuseţea acestui superb instrument al masacrului, la care se adăuga chiar un pătrăţel de mătase roşie. Te asigur că acest instrument conferă o prestanţă deosebită unui bărbat care circulă cu ceşti de ceai în mână. Lăsând gluma la o parte, suntem pe

picior de război şi soldaţii dorm cu puştile lângă ei.

La ceai i-am reîntâlnit pe auditorii micilor mele conferinţe, cărora li se alăturaseră şi alţi câţiva domni, printre care şi şeful de stat major. Să nu îţi imaginezi că e vorba de o reuniune de indivizi cu costume scânteietoare, cu robe de mătase multicoloră şi cu uniforme galonate. Toate acestea ţin de China cea veche, care astăzi e moartă. Chinezii, oamenii de lume, se îmbracă uniform cu câte o robă de un gri şters şi o vestă neagră; ofiţerii trebuie să aibă câte o uniformă, pe undeva prin vreo valiză, dar nu o poartă, îmbrăcându-se în haine civile chiar şi atunci când se află în fruntea trupelor lor Aceleaşi robe gri, aceleaşi veste negre şi aceleaşi atitudini rezervate, subliniate discret printr-o absenţă completă de gesturi şi un ton al vocii lipsit de stridenţe, care nu devine niciodată zgomotos. Se găseau flori frumoase în „casa înţeleptului”, pereţii erau tapisaţi cu tapet alb uni, iar perdelele atârnate în faţa uşilor erau din bumbac alb imaculat şi o boare de parfum plutea prin încăpere. Toate gazdele noastre, inclusiv militarii, erau oameni cultivaţi, recitau pe de rost pasaje din „clasici” cu un aer calm, de scepticism degajat şi indulgent; ne aflam departe de Europa şi departe de India, dar ne aflam cu adevărat în China. Am savurat acolo o plăcere delicată, într-un minut de senzualitate prinsă în chintesenţe. Ah, cât de minunată şi de diversă e Asia! Degeaba îi cucerim, degeaba îi înşelăm, degeaba îi forăm, rămân asiatici în lumea lor de frumuseţe şi măreţie, a

cărei poartă continuă să rămână închisă pentru Occident. […]

Lanchow-fou (Kansu), China, 26 mai 1918

De ieri mă aflu la Lanchow, capitala provinciei Kansu. Nu am avut nevoie decât de 17 zile pentru a veni de la şi-an aici, ceea ce înseamnă mult mai puţin decât îmi imaginasem eu. Am străbătut în goana mare drumuri care nu sunt altceva decât nişte vaste hârtoape, când duruind prin albiile râurilor ale căror ape sunt foarte joase în această perioadă a anului, când luând-o la vale printre steiuri de stânci, făcând echilibristică pe o singură roată. Alteori cufundaţi în noroi până la osii, într-un cuvânt parcurgând un Mteren variat deloc monoton". Oasele sunt ceva puse la încercare în acest gen de exerciţiu prelungit între 12 şi 13 ore pe zi şi azi de dimineaţă, în timp ce mă spălam, mi-am dat seama că sunt acoperită de „vânătăi", de „negreli" şi de „verzituri" care indică loviturile pe care le-am primit, în ciuda pernelor şi cuverturilor cu care capitonasem vehiculul meu rustic. Dincolo de asta, stau bine cu sănătatea şi am un *high spirit*, cum spun englezii. Într-adevăr, trebuie să fie foarte sărac, cu adevărat foarte steril, acest pământ, de vreme ce chinezii renunţă să-l valorifice într-un fel sau altul. Căci ah! – în ciuda puţinelor lor cunoştinţe de agronomie – sunt nişte agricultori „îngrozitor de buni" aceşti celeşti cumsecade, iar meleagul lor dă naştere la recolte superbe. Totuşi, apropiindu-ne de Lanchow, am ajuns în nişte munţi înalţi de un alb cretos orbitor, unde în mod sigur nu creştea nimic altceva decât o iarbă joasă

şi rară. Afur mi-a spus: „Uite că ne întoarcem în Tibet!” Nu chiar. Cerul de un albastru intens, forma munţilor, talăngile cu sunet grav ale caravanelor de măgari încărcaţi cu mărfuri, cu care ne intersectam pe drum, toate acestea aveau din plin, într-adevăr, un farmec tibetan, dar atenuat, diluat într-o atmosferă mai blândă decât aceea a asprului Tibet meridional. Şi totuşi, picătura aceasta din ţinutul vrăjitoresc, care plutea în jurul nostru, era suficientă pentru a înfrumuseţa orele petrecute în căruţă printre nori de praf şi nopţile împuţinate, prea puţin odihnitoare, în adăposturi care seamănă mai mult cu nişte grajduri murdare decât cu nişte locuinţe omeneşti. Despre mâncare, nici n-are rost să-ţi mai spun. Ei bine, dar dacă aceasta nu este încă „marea călătorie”, aşa cum îmi place mie, este măcar un fel de anticameră a ei şi malaria fizică şi mentală, care mă mina pe dinăuntru şi care mă doborâse în Japonia, a dispărut.

Lanchow (noi vom ortografia Lan-Tehou în franceză, hărţile mele sunt englezeşti) este un oraş mare, cu toate că de o importanţă mult mai mică decât şi-an-ul, dar oraşele chinezeşti sunt toate asemănătoare – exceptând dimensiunea. Nişte persoane care fac parte dintre cunoştinţele mele îl rugaseră pe agentul de poştă, cel care conduce serviciile de poştă din provincia Kansu (a cărei capitală este Lan-Tehou), să se ocupe de mine, aşa încât acest funcţionar, îndată ce a aflat de sosirea mea, a venit să-mi facă o vizită şi să-şi ofere serviciile de ghid şi de interpret îndatoritor. Pentru cineva care nu vorbeşte limba regiunii, un

Cicerone este absolut indispensabil. Am făcut puţine vizite, dar, întrucât mă voi stabili în Kansu şi provincia tibetană învecinată, se cuvenea să-i fac o vizită guvernatorului. Un funcţionar, care îi este prieten, îmi dăduse de altfel o scrisoare de recomandare pentru el. Prin urmare, am fost să-l văd pe acest om important, în acelaşi timp guvernator militar şi guvernator civil, de fapt suveranul cvasiabsolut al provinciei sale. Este deja în vârstă, are, după cât se pare, aproape 60 de ani, este foarte înalt, foarte corpolent şi extrem de afabil. Întâmplarea face că, în loc să fie confucianist, ca majoritatea literaţilor chinezi, el este budist, ca şi acel prieten al său care i-a scris o scrisoare pentru mine. Cred că lucrul acesta a avut partea sa de contribuţie la primirea ultra-amicală pe care mi-a făcut-o. M-a invitat în apartamentele private ale palatului său, la soţia sa, mi i-a prezentat pe copiii şi pe nepoţii săi, mi-a arătat operele de artă care decorează diversele pavilioane care alcătuiesc vasta sa locuinţă şi m-a invitat la cină într-una din zilele următoare. Îmi va da scrisori pentru funcţionarii care îi sunt subordonaţi în regiunile unde voi merge eu şi mi-a promis că îmi va facilita sejurul şi cercetările atât cât îi va sta în putinţă. […]

Nienpai (Kansu), China, 21 iunie 1918

Se fac astăzi şapte zile de când am părăsit Lan-Tehou, de unde ţi-am scris două scrisori. Am călătorit bine, ca de obicei, într-o căruţă mai dărăpănată decât cele precedente, dar sunt foarte obişnuită cu zgâlţâielile extravagante pe care trebuie să le suporţi pe drumurile chinezeşti şi

chiar dorm liniştită, în timp ce vehiculul meu înaintează cu acrobaţie şi înfruntând pericole considerabile printre hârtoape şi bolovani. Tot ca de obicei, câteva ciorovăieli de căruţaşi au pigmentat orele tihnite petrecute cu hoinăreala printr-un ţinut care, hotărât lucru, devine din ce în ce mai pustiu şi mai maiestuos. Conducătorii aceştia de catâri, deloc răutăcioşi, dar încăpăţânaţi şi capricioşi, îşi imaginează la început cu mare uşurinţă că, întrucât au de condus o femeie, pot profita de ea după bunul lor plac; trebuie să li se demonstreze că se înşală, iar în Orient, mai ales când nu cunoşti limba regiunii, pentru a fi clar înţeleasă, această demonstraţie trebuie să fie biciuitoare. Folosesc cuvântul cu înţelesul său propriu. Pe noi, occidentalii, cărora ni s-a burduşit încă din copilărie creierul cu teorii despre demnitatea umană, nu ne prea lasă sufletul să-i lovim pe oameni, dar, vrând-nevrând, până şi cel mai recalcitrant străin ajunge să se adapteze la obiceiurile locale. Totuşi, eu nu abuzez de acest sistem. Ceea ce nu înseamnă că, dacă te-ai fi aflat într-o anumită dimineaţă pe drumul care duce de la şi-an la Lan-Tehou, nu m-ai fi putut vedea cocoţată pe capra trăsurii, cu biciul căruţaşului în mână şi administrându-i acestuia din urmă o ploaie de lovituri care-l făceau să se culce în praf. Acesta era, de altfel, un şmecher mai înalt şi mai solid decât tine, cu umeri laţi şi puternici şi dotat cu suficientă forţă ca să suporte pedeapsa. Fusese obraznic şi, după ce această lecţie i-a demonstrat că persoana mitică pe care o transporta nu este deloc timidă, a devenit absolut flexibil, respectuos

şi serviabil.

Ieri a plouat enorm pe timpul nopţii, am găsit toate râurile umflate. Am traversat unul dintre ele, ale cărei ape ajungeau până la osiile roţilor noastre foarte înalte, şi caii rezistau cu greu la presiunea curentului rapid care le biciuia pântecul. Dar pe celălalt, adânc, care se traversează cu bacul, ne-a fost imposibil să-l trecem. Era un risc mult prea mare. Ne-am întors din drum şi ne-am oprit într-un han musulman, care serveşte în acelaşi timp şi drept corp de gardă pentru un corp format din câţiva soldaţi. Abia sosită, a trebuit să fac vizite medicale unor femei ai căror soţi veniseră să mă caute.

Acesta-i Orientul, nu poţi scăpa de obligaţia de a face medicină. Îţi dai şi tu seama, eu nevorbind chineza, mi-e teamă ca oamenii ăştia să nu înghită medicamentele pentru uz extern sau se badijoneze cu doctoriile care trebuie înghiţite. Şi, pe deasupra, principalul meu stoc de medicamente se află într-un cufăr bătut în cuie, pe care nu-l pot deschide în timpul drumului. În sfârşit, am fost să le văd pe femei, dintre care una avea un fel de enterită… Dar ce pot face pentru asemenea cazuri tocmai eu, care sunt în trecere şi mă opresc aici câteva ore?

Am refuzat politicos invitaţiile imperioase de a merge să vizitez şi alţi bolnavi doborâţi la pat, dar nu am putut refuza să-i ascult pe oamenii care au venit să mă consulte. Deranjamente stomacale, reumatisme, tulburări de vedere şi afecţiuni ale căilor urinare, aproape întotdeauna datorate sifilisului, cam toate astea se repetă invariabil şi

Afur, care împarte prafurile, pilulele etc., ştie pe dinafară ce trebuie să explice celui în cauză în legătură cu felul în care trebuie să le utilizeze. Probabil că te bufneşte râsul când îţi imaginezi cum iau pulsul sau cum le zic oamenilor să scoată limba, asta când nu trebuie să inspectez burţi pe care proprietarii lor mă imploră să le privesc. Cred că voi obţine, prin intermediul unui doctor francez aflat în serviciul departamentului de sănătate, un transport de medicamente diverse pe socoteala guvernului chinez. Îmi este absolut imposibil să fac faţă cheltuielilor unui dispensar şi, după cum am văzut deja atunci când au sosit tibetanii, care ieşiseră în întâmpinarea lui lama, solicitanţii vor fi foarte numeroşi la Koukou-nor.

[…] Eu continuu să mă simt foarte bine. Acum, când traversăm regiuni foarte puţin populate, am început din nou să merg pe jos şi să „mănânc kilometri”, pentru a nu rămâne în urma căruţelor. Hrana mea este săracă, în mod sigur foarte puţin consistentă, şi în foarte multe din locurile pe care le parcurgem nu găsim nimic de cumpărat. Ronţăim pâine înmuiată în ceai, câţiva biscuiţi, uneori facem rost de câteva ouă… iar noaptea se doarme pe câte un pat de campanie, făcut din scânduri sau din pământ bătătorit. Când aveam 18 ani n-aş fi putut să suport acest regim, dar se pare că acum reuşesc. Sunt arsă de soare, căci călătoresc în robă chinezească, prin urmare fără pălărie, deoarece costumaţia femeilor de aici nu include aşa ceva… Mă privesc singură cu curiozitate şi mă întreb câtă vreme voi rezista aşa… Unde sunt respectabilii croitori de

discursuri despre fragilitatea feminină, „eterna rănită” a bunului Michelet…? Ce tâmpenii! Ca şi când sănătatea ar fi o problemă de sex. Parcă alţii n-ar fi pretins că o femeie nu poate fi deputat din cauza ciclurilor menstruale… Vezi tu, în ciuda lui Zola şi a altora ca el, eu cred că o femeie care nu a fost mamă păstrează o robusteţe de care majoritatea celorlalte sunt private.

Maternitatea este o funcţie naturală, în mod logic nu ar trebui să antreneze nici boala şi nici alte accidente, dar experienţa arată că lucrurile nu stau aşa şi că sarcinile le doboară pe femei. Mă felicit pentru înţelepciunea mea! Uneori îl privesc pe Afur, care înaintează alături de mine, şi mă gândesc: are 26 de ani, în locul acestui băieţandru, care are pentru mine un rol intermediar între câine credincios şi fiinţă utilă, aş fi putut avea un fiu adevărat de aceeaşi vârstă. Ar fi acum la război, poate mort, în orice caz, eu nu aş cutreiera acum China în lung şi-n lat. Poate el ar fi cel care ar călători, iar eu, bătrâna lui mamă, aş citi poate, la gura sobei, povestirile pe care mi le-ar scrie el, nu aş avea viaţă proprie, nu aş fi nimic altceva decât o umbră care a adus pe lume un om viu… şi tu la fel, dragul meu, spune-ţi şi tu că ai scăpat de ceea ce l-a ucis pe bietul domn Reboul, de ceea ce i-a adus la disperare pe atâţia taţi în Franţa, moartea fiului lor. Lumea asta nu e deloc atât de frumoasă, încât să te facă să doreşti să creezi alte fiinţe care să trăiască în ea. Noi am fost prudenţi şi i-am scutit pe mulţi de durere, scutindu-ne şi pe noi în acelaşi timp, şi orice ar putea spune retorii nu va servi la nimic; adevărul

este de partea noastră. […]

4 iulie 1918. În China lucrurile se tărăgănează la nesfârşit. Credeam că, după vizitele de politeţe făcute autorităţilor locale, nu-mi mai rămâne decât să plec, dar pe naiba! Generalul, care este marele şef al regiunii, voia să-mi dea o scrisoare în trei limbi:

chineză, mongolă şi tibetană, pentru a mă recomanda călugărilor lama, dar conţopiştii lui au avut nevoie de zile în şir pentru a o redacta. De altfel, aceste recomandări oficiale nu au niciun efect la majoritatea călugărilor lama. Regiunea este aici, mai mult decât oriunde altundeva, dacă acest lucru este posibil, scindată şi în stare de ostilitate. Chinezii îi urăsc pe musulmani, tibetanii îi urăsc pe chinezi şi pe musulmani. Musulmanii răspund cu aceeaşi monedă şi unora, şi celorlalţi. Funcţionarii nu-şi păstrează funcţiile decât cu sprijinul pe care li-l dau soldaţii lor şi acest sprijin este unul dintre cele mai precare, căci soldaţii mercenari ţin cu acela care îi plăteşte mai mult. Şi nu poate fi vorba de călătorie în China pentru moment. Trebuie ori să rămâi într-unul dintre oraşele de pe coastă: Pekin, Tien-tsin, Shanghai, ori să te stabileşti la marginea deşertului, în aşa fel încât să poţi să scapi în caz de conflagraţie. Aventura, foarte plină de învăţăminte, pe care am avut-o la Lungehow, mi-a arătat ce înseamnă să te afli între două bande rivale. […]

Kum-Bum, 12 iulie 1918

Simt nevoia să ţi-o spun: uf! Am ajuns la Kum-Bum! De câte ori am privit pe hartă, când eram acolo, în Japonia, acest nume scris cu caractere

minuscule, abia vizibile de umbra munţilor. Părea foarte departe de Pekin şi este şi în realitate – sunt între 2500 şi 3.000 de kilometri – mă întrebam, necunoscând starea proastă a drumurilor, cum voi parcurge acest traseu şi ce eventuale obstacole îmi vor pune în cale oamenii pe care îi voi întâlni prin ţinuturile pe care le voi traversa. Dar uite că, o dată în plus, constat că dificultăţile călătoriilor sunt de găsit mai ales în relatările călătorilor şi în temerile care precedă plecarea. Odată plecat la drum, totul se simplifică. Nu mănânci bine întotdeauna; uneori trebuie să suporţi praful sau căldura, sau ploaia, sau frigul; adăposturile sunt lipsite de confort. Nu e nicio tragedie în asta. Şi kilometrii se înşiră unul după altul, rămân în urmă oraşe, râuri, munţi şi, după toate astea, continui să mergi pe pământ şi cu cele două picioare… E foarte uşor. La şi-in, preotul belgian (R.P. Schram) şi misionarii protestanţi mi-au împrumutat cu multă amabilitate cărţile călătorilor care au parcurs unele regiuni ale Tibetului. Mă minunez de înfumurarea gen Tartarin de Tarascon de care dau dovadă aceşti oameni prin felul lor de a călători. Mai întâi, niciunul dintre ei nu înţelegea limba ţinutului; apoi, porneau la drum cu zeci de cămile, cu zeci de cai şi zeci de servitori, pentru toate astea era nevoie de provizii şi încă şi mai rău era faptul că, fără discernământ, luau cu ei cămile obişnuite cu stepele mongole printre gheţarii trecătorilor tibetane şi musulmani în ţinutul călugărilor lama. Talmeş-balmeşul care urma e uşor de imaginat şi exact cu povestirea acestui talmeş-balmeş îşi alcătuiau cărţile. Felul lor de a

se purta cu indigenii merită şi el să fie amintit. Unii făceau rost de vânat trăgând cu puşca pe proprietăţile mănăstirilor în animale domestice, un altul – îmi pare rău că este francez – aici, la Kum-Bum, s-a apucat să-şi graveze numele pe arborele sacru. Ce-ar fi avut el de zis dacă un musafir de-al său ar fi vrut să-şi lase numele scris pe oglinda din salon?... în sfârşit, alţii luau cu forţa caii nomazilor pentru a-i înlocui pe cei care muriseră din caravanele lor. Ceea ce mă uimeşte este indulgenţa oamenilor locului, care nu i-au masacrat pe aceşti intruşi prost crescuţi.

Dar să revenim la Kum-Bum. Mi s-a acordat aici o locuinţă foarte drăguţă, care ţine de unul dintre marile temple ale mănăstirii, dar care este complet izolată, în sensul că pot să închid poarta care dă din patio spre curtea de onoare a templului. Clădirile de la KumBum sunt în stil chinezesc, sunt în general bine întreţinute şi au un aspect înstărit Locuinţa mea include un patio cu apartamente pe trei laturi şi cu un zid împodobit cu fresce chinezeşti pe cea de-a patra latură. La parter se află camera principală, împărţită în trei părţi, cea din mijloc învecinându-se cu două compartimente, a căror podea este înălţată cu aproximativ 40 de centimetri. Pe timp de iarnă se aprinde focul sub acest soi de estrade şi oamenii se aşază pe podeaua caldă, unde îşi întind cuverturile pentru petrecerea nopţii. Acesta este un obicei în toată China de Nord şi Mongolia.

Aftir ocupă apartamentul de la parter, care serveşte de asemenea la primirea musafirilor. Zidurile sunt decorate cu fresce reprezentându-l

pe *Tsong*-Khapa1 şi zeităţi diverse într-unul dintre compartimente şi, în celelalte, scene pitoreşti, mănăstiri cocoţate pe munţi neverosimili, pe malul unor lacuri extraordinare. Prin aceste peisaje călăresc cortegii regale, pândite de zei care tronează în norii purpurii. Prefer să se bucure Afur de aceste opere de artă, pe mine m-ar împiedica să dorm. Eu ocup etajul întâi, unde camerele dau spre un balcon, care se află deasupra curţii interioare. Camera mea este reproducerea exactă a celei a lui Afur, exceptând frescele. Lemnăria mea este uniform zugrăvită cu galben, cadrul panourilor fiind de un roşu aprins. Am reuşit să atenuez oarecum efectul violent al culorilor, punând rogojini japoneze pe post de lambriuri şi aşternându-le şi pe podeaua celui mai mare dintre compartimente, care acum, cu măsuţa sa înaltă de 20 de centimetri, cu perna pe care se stă la ea şi cu fereastra sa mare, cu hârtie în loc de geam, figurează cu destul de multă exactitate a cameră japoneză… Japonia e departe acum… Voi fi fost oare vreodată acolo? Uneori îmi pun singură această întrebare. Ciudată ţară, ciudaţi oameni, o lume absolut diferită, de nepătruns, care te dezorientează, iritantă, şi care ar putea fi totuşi foarte interesantă dacă ar putea fi studiată. Dar pentru asta prima condiţie este să-i cunoşti limba. Desigur, aş fi putut să învăţ japoneza vorbită, dar limba literară mi-ar fi rămas necunoscută şi, în asemenea condiţii, ce poţi să ştii despre un popor dacă nu-i citeşti scriitorii? Cu tibetana e altfel, în curând voi citi mai bine decât o vorbesc. Mă întreb dacă voi găsi pe-aici vreun literat primitor

cu care să pot să studiez. Mă simt bine, regiunile din împrejurimi sunt frumoase, locurile de plimbare nu lipsesc, viaţa este ieftină. Aş vrea să fac un popas aici, să lucrez, să scriu, căci pana îmi dă ghes şi am în cap o grămadă de subiecte.

Tăcerea care domneşte printre temple este un deliciu după atâta timp petrecut în mijlocul zgomotului. La Kum-Bum se află,[2]

Împărţită între diversele temple, o populaţie de aproximativ 3.800 de călugări lama, dar o tăcere completă învăluie toate aceste construcţii, etajate pe coasta a doi munţi care îngrădesc o vale strâmtă. Nu se aude decât sunetul lungilor trompete tibetane, care cheamă la datoriile religioase, şi acorduri îndepărtate de muzică sacră, care vin de la locuinţa pontifului din Kum-Bum, care acum este un băiat de 10 ani. Căpeteniile din Kum-Bum sunt, ca şi Dalai-Lama, Tashi Lama şi mulţi alţii, ceea ce oamenii de rând numesc nişte „reîncarnaţi” (aceasta fiind o foarte proastă traducere a cuvântului Toulkou […] în sanscrită *nirmanakâya* […] îmi admiră erudiţia!!! – care înseamnă corp de manifestare sau corp material care manifestă celelalte personalităţi. Nu te voi obosi cu o teorie a celor trei corpuri sau trei *Kaya*). Deci, s-a întâmplat ca, la moartea unuia dintre aceşti lama, succesorul său să fie un copil, născut la puţină vreme de la decesul marelui lama de care este vorba. Aşa se explică faptul că un băieţaş este şeful Kum-Bum-ului. Pentru moment,

2 Tsong-Khapa a fost refoimatomJ budismului tibetan şi fon da tonii sectei Geloup-pas, adică "Cei care au obiceiuri virtuoase", denumiţi în general "Bonetele Galbene".

de altfel, el se află sub autoritatea preceptorilor să-i Nu l-am văzut încă, dar îl voi vizita într-una din zilele următoare. Eu m-am nimerit să pic tocmai în mijlocul unei mari sărbători anuale; mâine şi poimâine nişte lama vor juca, sau mai degrabă vor mima şi vor dansa, un fel de dramă religioasă. Vor mai fi şi alte atracţii şi deja mii de oameni au sosit de prin împrejurimi să participe la sărbătoare.

14 iulie. Sărbătoare naţională, îmi aduc aminte când scriu data. Tristă sărbătoare la noi! Duşmanul devastându-ne ţara!

[…] Am fost, în dimineaţa aceasta, să văd o pânză gigantică de mai bine de 50 de metri, oh! Cu siguranţă mai mult de-atât, care îl reprezintă pe *Buddha*. Această urâtă operă de artă fusese întinsă pe coasta ierboasă a unui munte şi o mulţime enormă se îmbulzea să o admire. O mulţime pestriţă extrem de pitorească conţinând elemente aparţinând unor rase diverse. Speram să trec neobservată, dar aici nu e deloc ca în Tibet, unde femeile care poartă straie de culoare grena închis sunt destul de numeroase; sexul frumos din împrejurimile Kum-Bum-ului arborează nişte harnaşamente care s-ar potrivi mai bine unui cal decât unei fiinţe umane. Căci, într-adevăr, doamnele gătite sunt împopoţonate cu un fel hamuri greoaie din piele acoperită cu postav, supraîncărcate cu ornamente care le strâng gâtul, le înconjoară talia şi coboară până la călcâie. E de-a dreptul oribil. Altele îşi prind părul, divizat în cosiţe multiple, în săculeţi înguşti pe care sunt aplicate nişte medalioane enorme din argint,

uneori din aur. Culorile rochiilor parcurg toată gama roşului aprins şi a verdelui crud. Eu aveam aerul unei păsări sumbre într-un stol de papagali. Sunt foarte supărată că nerăbdarea câtorva ţărani de a veni să mă privească i-a costat nişte palme răsunătoare din partea gărzilor mele de corp, nişte lama cu pumnul zdravăn. Bieţii oameni nu aveau de altfel nicio intenţie rea. Voiau numai să mă vadă, atâta tot.

16 iulie 1918. Două zile la rând am fost să văd piesele mimate şi dansate de lama. Era o mulţime enormă de spectatori, mai ales în prima zi. Spectacolul merita osteneala. Costumele actorilor erau de o bogăţie nemaivăzută, din veche mătase chinezească brodată. Totul era proaspăt, curat, ordonat; este foarte departe de ceea ce am văzut la Sikkim. Cum actorii reprezentau divinităţi din panteonul lămâist, mulţi dintre credincioşi, de la locurile lor, se prosternează în direcţia lor, apoi se duc să aducă acelaşi omagiu conducătorului mănăstirii, un mare lama care stă aşezat cu picioarele încrucişate pe un soi de tron peste care atârnă un baldachin. Credinţa naivă a acestor fiinţe simpliste te face să zâmbeşti, există în ei o nevoie imensă de a venera pe cineva sau ceva. Vei râde când vei afla că şi eu, coborând de la locul care îmi era rezervat şi traversând marea curte a templului pentru a mă întoarce, am văzut oameni care se prosternau cu fruntea în pământ la trecerea mea. Totuşi, mai deunăzi, la Lanchow, pe când cei doi belgieni care locuiesc în acest oraş luau ceaiul la mine, nişte indigeni din Koukou-nor au îndeplinit această ceremonie şi eu i-am

binecuvântat, iar musafirii mei au rămas „cu gura căscată” şi mi-au mărturisit că înţeleg că o modalitate atât de pitorească de a călători trebuie să aibă un farmec umoristic aparte.

18 iulie 1918. Festivităţile s-au terminat, am vizitat principalele temple ale mănăstirii împrăştiate în munţi, cea mai mare parte dintre ele foarte bogate şi împodobite cu fresce frumoase. Ansamblul este mult mai artistic decât la Taschilhumpo. Am fost să văd nişte bolnavi, apoi, ceea ce e mai important, m-am căţărat până în vârful unui munte, situat în spatele locuinţei mele. Panorama, văzută de sus, este foarte vastă şi cuprinde mai multe lanţuri de munţi şi numeroase văi. Nu este niciun copac, numai păşuni cât vezi cu ochii şi pe ele turme de oi, iaci, vaci, care pasc de-a lungul pantelor abrupte. Acum, că s-au terminat sărbătorile, mănăstirea s-a cufundat într-o linişte absolută. Am fost să-l văd pe şeful lama – nu pe tânărul lama încarnat, ci un fel de funcţionar care se află în funcţie pe o perioadă de 4 ani – care locuieşte pe muntele ce se află în faţa celui pe care locuiesc eu. Cu ocazia acestei vizite am îmbrăcat din nou frumoasa vestă cu flori de aur şi de argint pe care Tashi Lama mi-a dat-o la Shigatze; Afur găsea că am cu adevărat un aer de „mare doamnă”. În curând vom alege un lama care poate să vină să citească împreună cu noi texte un pic mai dificile şi să ne pună la treabă. Am fost invitată să asist la marile discuţii filosofice care vor avea loc pe 15 (data tibetană), deci pe 24, ceea ce înseamnă că vor începe peste trei zile. Aceste dezbateri, care amintesc de turnirurile

oratorice asemănătoare din Evul Mediu, îi pasionează pe lama. În timpul lor se pun în valoare cei tari pe subiect şi în retorică. Sunt curioasă să aud ce vor putea să spună şi îmi propun, cu un pic de maliţie, să reiau discuţiile, în special cu cei mai instruiţi dintre ei. […]

Kum-Bum, 25 iulie 1918

Ceea ce-mi spui tu despre riscurile la care m-am expus traversând regiuni în care făcea ravagii ciuma pulmonară nu este chiar foarte exact şi comparaţia ta cu interdicţia categorică – categorică, mă-nţelegi, tu, bine? – de a traversa marea pe care ţi-am impus-o eu nu e bine justificată. Tu nu trebuie să te expui, întâi de toate pentru că eşti singura fiinţă care mi-a mai rămas pe lume şi nu ai voie să mă laşi singură. Şi pe urmă pentru că măcar tu eşti util cel puţin pentru o persoană pe lumea asta, pentru mine, şi lucrul acesta îţi creează un fel de responsabilitate de cap de familie. Eu nu sunt utila nimănui; dispariţia mea n-ar avea nicio importanţă. Şi mai există încă un motiv: filosofia pe care o profesez, viaţa de meditaţie pe care am dus-o până acum îmi permit să privesc viaţa cu un alt ochi decât o fac majoritatea oamenilor. Ţi-am povestit că la începutul acestei călătorii, la puţine zile după plecarea mea din Pekin, am petrecut câteva ore hoinărind printr-o piaţă comercială de ţară. Seara aveam febră, mă durea în gât etc., aveam deci simptomele unei gripe sau ale ciumei pulmonare. Mi-am amintit atunci că fuseseră semnalate câteva asemenea cazuri în apropierea acestui sat. Şi atunci am început să rememorez ceea ce mi se

spusese la spital, să recitesc broşura care mi se dăduse. Nu puteam avea nicio certitudine înainte de cea de-a patra zi. Dacă în ziua a patra există sânge în salivă, este sigur ciumă. Iată, mi-am zis, nu-mi rămâne decât să aştept ziua a patra. După care am suflat în lumânare şi am adormit imediat. A doua zi febra a devenit şi mai puternică, tuşeam, scuipam; i-am zis lui Afur: „Este posibil să fi contractat ciumă, nu voi şti sigur decât peste patru zile, nu trebuie să te apropii de mine”. Eram absolut hotărâtă să îmi trag un glonţ în cap dacă aveam ciumă. Nu exista niciun spital în apropiere şi niciun mijloc de a mă izola şi nu voiam să contaminez pe nimeni. În cea de-a patra zi mă simţeam mai bine, i-am spus băiatului: „N-am ciumă, de data asta nu ai nicio şansă să-mi moşteneşti bagajele”. Şi ne-am pus amândoi pe râs.

[…] îmi place enorm la Kum-Bum, aerul este excelent, uşor, are savoarea aceea aparte specifică altitudinilor înalte. KumBum-ul nu se află la o altitudine foarte ridicată (e la circa 2.200 de metri), ceea ce nu înseamnă foarte mult pentru mine, care am hălăduit prin singurătăţile himalayene pe la 5.000 şi 6.000 de metri, iar locuinţele sihaştrilor erau cocoţate la 3.900 de metri, dar oricum este un aer cu mult mai bun decât aerul încărcat de miasme din

Pekin şi mai ales decât aerul umedei Japonii. Munţii din împrejurimi sunt uşor accesibili, acoperiţi în întregime cu păşuni şi având povârnişuri rotunde şi domoale; eu şi băiatul am urcat deja pe unii dintre ei. E o adevărată bucurie

să te afli dincolo de oraşe şi să simţi că la sud se întinde vastul Tibet, la est singurătăţile Koukounorului, la nord imensele stepe mongole… Căsuţa mea îmi place şi ea foarte mult.

Nu mă plâng de călătoria pe care am făcut-o, dar totuşi, după ce am locuit vreme de cinci luni în hanuri chinezeşti şi am mâncat, nu întotdeauna pe săturate, lăturile spartane care mi se puteau oferi prin sate, este foarte plăcut să mă bucur de puţină linişte într-o căsuţă curăţică.

[…] La Lousar, satul care se găseşte în apropiere de mănăstire, există mai mulţi brutari care fabrică o pâine comestibilă ce poate fi cumpărată proaspătă în fiecare zi. Avem acum şi mazăre, şi cartofi noi. Vei spune probabil că e cam târziu pentru aşa ceva, dar aici sezonul lor este tardiv, din cauza altitudinii de peste 2000 de metri. Există de asemenea şi nişte morcovi excelenţi, un soi de legumă stranie de la care se mănâncă tulpinile… al căror gust aminteşte vag de păstârnac, o altă legumă care nu-mi place deloc şi, în sfârşit, ceapă. De fapt, chiar de la această din urmă legumă vine numele ţinutului. În spatele locuinţei mele se găseşte: *Tsong îi* (Muntele Cepei) şi numele sub care este cunoscut *Luther*-ul tibetan, *Tsong Khapa*, înseamnă pur şi simplu „nativ din ţinutul cepei”.

Kumbum, 23 august 1918

Mănăstirea unde aveam de gând să merg pentru a lucra la nişte traduceri şi unde aş fi putut să găsesc eruditi capabili să mă ajute este poate cenuşă la ora la care scriu. O ceartă mai veche, între un lama despre care se spune că este un

individ ciufut şi ceilalţi lama de la această mănăstire, în legătură cu pământurile şi alte proprietăţi, a provocat intervenţia trupelor. Se spune că reclamantul, care a fost expulzat din lamaserie, i-a dat generalului 20.000 $ pentru ca acesta să-l susţină. Pe de altă parte, funcţionarii chinezi sunt, după cum mi se spune, de-a dreptul încântaţi că au un pretext pentru a jefui această mănăstire, care trece drept excesiv de bogată. Ei singuri nu ar fi putut provoca ocazia, dar sunt fericiţi că ea s-a ivit singură. Pe scurt, oricum ar sta lucrurile în legătură cu aceste zvonuri, soldaţii sunt la Lhabrang, au ars deja un templu, călugării lama se apără energic, toată populaţia tibetană de prin împrejurimi aleargă cu arma în mână spre locul conflictului. Sunt morţi de ambele părţi, iar printre ei şi un mare lama al mănăstirii şi un chinez de marcă trimis ca interpret şi „parlamentar”. Alaltăieri era lună plină, o zi pe care un obicei secular a fixat-o ca pe un fel de duminică budistă. Am fost să-i văd pe lama îndeplinindu-şi datoriile, în acel mare templu consacrat memoriei celebrului reformator *Tsong Khapa*, unde se găseşte şi statuia sa. În vreme ce credincioşii de rând rămân dincolo de porţi, cei care vor să aprindă lămpi sau sunt consideraţi persoane mai importante de către paznici intră în sanctuar, un vast căsoi pătrăţos al cărui acoperiş este în întregime aurit şi decorat cu ornamente din aur adevărat. L-am trimis pe Afur să pună nişte mărunţiş în mâna celui care se ocupa cu aprinderea lămpilor, pentru a nu le şoca pe gazdele mele şi, după ce am privit sistemul de

iluminat de la parter, am urcat la etajul întâi. Acolo se aflau tot soiul de lucruri frumoase, cu adevărat valoroase artistic, amestecate claie peste grămadă cu nişte bibelouri vulgare absolut urâte. Mirosul lămpilor cu unt amestecat cu cel de tămâie, cu cel de praf acumulat în timp, cu cel de stofa veche al tapiseriilor produce un iz *sui generis*, acelaşi în toate templele tibetane. Întind o bucată de stofa pe podea, mă aşez „în lotus" şi mă bucur de pitorescul care emană din lucrurile care se află împrejurul meu. Afur, care a terminat de sporovăit cu angajatul care se ocupă de lămpi, urcă împreună cu un lama, mă cred cufundată în meditaţie şi se duc să se aşeze la o oarecare distanţă. Îi aud vorbind despre Lhabrang. Se pare că acei lama l-au capturat pe interpret, l-au ucis şi i-au tăiat cadavrul în bucăţi, iar populaţia laică i-a mâncat fără îndoială inima, conform tradiţiei chinezeşti, pe care o urmează tibetanii de la frontieră. Povestea acestei grozăvii este şuşotită cu calm şi ajunge la mine amestecată cu efluviile mistice ale sanctuarului; la etajul de dedesubt unii se înşiră în procesiuni cu lămpile în mâini, alţii îşi multiplică prosternările; mai departe puţin, în vasta curte a templului învecinat, „cei tari pe felie", „retorii" de la Kum-Bum, se consacră înfruntărilor oratorice, îşi pun „întrebări de baraj", cum nici n-au visat minţile luminate din Occident. Sunt câteva sute, împărţiţi în numeroase grupuri, şi zgomotul pe care îl fac evocă imaginea unei pieţe comerciale a unui mare oraş. Dincolo, la Lhabrang, de cealaltă parte a fluviului Galben, oamenii se omoară între ei, mănâncă inima

duşmanilor ucişi şi marea lamaserie arde poate, ca o lampă enormă, în această zi de sărbătoare lămâistă. O lume arhaică… dar, la urma urmei, ce se petrece la noi?…

De altfel, este foarte posibil ca trupele chinezeşti să învingă. Într-o altă împrejurare de acest gen, acum douăzeci de ani, călugării lama din Kum-Bum au rezistat eroic şi au învins şi la celălalt capăt al Koukou-nor-ului, la sud. În ţinutul Kham, tibetanii, chiar la momentul actual, îi învaţă minte pe chinezii care i-au stors, i-au exploatat şi i-au maltratat peste măsură.

[…] Mi-ar fi plăcut să am câteva fotografii din ţara în care construieşti acea linie de cale ferată, în care să se afle şi „domnul inginer şef şi director”. Încearcă să-mi trimiţi. În altă ordine de idei, te rog să-mi trimiţi două sau trei duzini de cărţi poştale ilustrate *colorate* sau un album drăguţ cu vederi *colorate*. Pot să reprezinte peisaje, imagini din marile oraşe etc. Ar trebui să trimiţi totul sub formă de *scrisoare recomandată* la adresa alăturată. Nu vei avea decât să lipeşti pe pachete etichetele pe care ţi le trimit şi să recomanzi pachetele. Ţin enorm să mi le expediezi fără nicio întârziere şi ţin ca albumul cu cărţi ilustrate să fie drăguţ. Este pentru mama marelui lama de la Tashilumpo. Ea mi-a trimis de curând două cadouri şi pe aici nu se poate cumpăra nimic ce i-aş putea oferi. Adoră „imaginile” şi va fi încântată dacă primeşte aşa ceva.

Adaug o notă în tibetană, pe care s-o ataşezi la pachet. Fii bun şi nu amâna expedierea acestor vederi. Oamenii aceştia din Shigatze, buna şi

bătrâna doamnă şi fiul său, înaltul lama, au fost atât de buni cu mine, încât nici nu ştiu cum să le arăt că îi port în amintirea mea cu fidelitate şi recunoştinţă. Te rog să mă informezi îndată ce trimiţi pachetele.

3 septembrie 1918. Am primit în sfârşit o scrisoare de la bancă. Încă nu au avizul pentru fondurile pe care mi-ai zis că le-ai depus încă în aprilie. Vezi cât de mult tărăgănează lucrurile. […] Presupun că aici se va produce o insurecţie, că oamenii din Szechuan, pe care trupele din Kansu au plecat să îi supravegheze, vor trece frontiera şi se vor răspândi prin zonă şi atunci va trebui să mă refugiez mai departe, spre Koukou-nor; Afiir şi cu mine nu vom mai putea conta decât pe cerşetorie pentru a obţine hrana noastră printre nomazi. Ceea ce ar putea să fie pitoresc când mă voi gândi *pe urmă* la asta, dar probabil foarte puţin agreabil în chiar momentul când o voi face.

Când mă gândesc cât timp fac scrisorile pe drum, cred că ar trebui să-ţi trimit chiar de acum urările mele pentru 1919. Cel mai bun lucru care se poate întâmpla, acela care, fără îndoială, ar fi cel mai important pentru sufletele amândurora, ar fi ca în 1919 să vedem sfârşitul războiului şi victoria Franţei. […]

Sunt extrem de departe aici de toate astea! Lumea mi se pare straniu de îndepărtată, un vârtej de atomi… O văd şi văd şi forma pe care de obicei o numesc eu însumi, aşa cum văd poate cei care îşi trăiesc ultimele minute de viaţă. Toate astea sunt fără consistenţă, nebuloase fantomatice… Marea linişte constă în separarea

de toate aceste lucruri. „Încetarea dorinţei, a setei de a exista e în *Nirvana*”, a zis *Buddha*. Dar nici războiul actual, nici cele care vor urma şi nici toate ororile şi suferinţele care copleşesc pământul nu vor deschide ochii oamenilor. Ignoranţa, care e izvorul durerii, este eternă. […]

Kum-Bum, 16 septembrie 1918

[…] Am primit, odată cu scrisoarea ta, un pachet de ziare pe care mi le trimit misionarii englezi de la şi-in şi citesc în ele că nemţălăii sunt respinşi cu mare pierdere de oameni şi de muniţie şi că au pierdut aproape toate cuceririle de după marile ofensive pe care le desfăşuraseră în aceste ultime luni. De partea Rusiei, lucrurile par de asemenea să se schimbe la faţă. Siberia este cu susul în jos. Japonezii – cu toate că fără grabă – se pregătesc să intervină şi chinezii trimit trupe la Kiakta, la frontiera mongolă. Probabil aceste evenimente din Extremul Orient nu înseamnă mare lucru pentru Europa, dar, aici, noi suntem mai aproape de Urga1 decât de Paris şi ceea ce se petrece în Transbaikalia sau în Mongolia poate avea o repercusiune directă asupra evenimentelor de aici. Sunt lupte de asemenea la Szechuan, la frontiera cu Kham – asta fără legătură cu marele război – între tibetani şi chinezi, iar aceştia din urmă sunt mai puternici. Trupele din Lhassa au cucerit mai multe oraşe ocupate înainte de garnizoanele chineze. Tâlhăria pe scară largă face ravagii pretutindeni în China. Şi călătoriile pe drumurile de aici, atât în nord cât şi în sud, sunt pline de neprevăzut, pitoresc fără îndoială, dar enervant când se prelungesc la infinit. În sfârşit,

aici noi suntem liniştiţi pentru moment, cu toate că, aşa cum ţi-am scris, fiecare doarme cu o armă încărcată la îndemână. Cedând rugăminţilor lui Afiir şi pentru a fi la diapazon cu toată lumea, îmi pun seara revolverul alături de sfeşnic, aproape de perna mea. Călugării lama de la templul pe lângă care locuiesc au achiziţionat un dulău nou – deja aveau un număr destul de apreciabil – extrem de frumos. În ziua aducerii sale, întrucât confraţii săi îi făceau o primire ostilă, puţin dezorientat, a venit la casa mea peste acoperişurile plate şi s-a trezit pe veranda de la etajul întâi. L-am chemat şi a venit să-mi lingă mâna, apoi m-a privit ca şi când ar fi vrut să-mi spună: ME bine aşa?” îmi plac mult aceste animale uriaşe şi mă gândesc adesea la căţeaua aceea feroce pe care am lăsat-o în Himalaya şi care mi-a fost o tovarăşă atât de bună în sihăstria mea tibetană…

Sihăstrie… Cuvântul nu redă decât imperfect realitatea, eu nu sunt un sihastru, eu sunt locuitorul unei alte lumi şi o privesc pe aceea în care vă zbateţi voi toţi cu interesul liniştit al unui spectator de cinema. Vorbesc despre război pentru că e un lucru aflat aproape de tine şi pentru că europenii de aici se interesează de el şi, în mod obligatoriu, mă ţin la curent cu evenimentele sale, ca nişte bravi aliaţi ce sunt… Bine, dar eu, aici, m-am cufundat din nou în munca de traducere a operelor filosofice budiste şi de acolo războiul vostru formidabil îmi apare ca întâlnirea dintre nişte armate de furnici care îşi dispută posesia a douăzeci de centimetri pătraţi de teren. Ce poate însemna un episod de acest fel

în istoria lumilor care se nasc şi apoi sunt distruse? Oare însăşi existenţa planetei noastre întregi are vreo poziţie importantă în infinitul de spaţii populate de pământuri şi de sori fără număr? Priveşte într-o seară scânteierea stelelor imposibil de numărat Gândeşte-te la profunzimile infinite de unde ne vine micuţa lumină tremurătoare pe care o percepem de la fiecare dintre ele, priveşte Calea Lactee, care este o infinitate de lumi, după cât se pare, gândeşte-te la eternităţi după eternităţi, la infinităţi după infinităţi, în care totul moare, şi apoi compară cu ce reprezintă faţă de toate acestea viaţa unui om, viaţa unui popor... Dacă nu ai fi tu, singura legătură care mai îmi rămâne cu lumea aceasta, nu aş mai pune niciodată piciorul în Europa. „Eul" meu asiatic se simte rău acolo. Asia a fost pentru mine întotdeauna blândă, e un pământ calm, pe care toate agitaţiile superficiale care au loc nu-l zguduie în profunzime. India a gândit lucruri pe care occidentalii nu le vor înţelege fără îndoială niciodată şi pe care, fără să le pătrundă prea bine nici ei, cei mai simpli, cei mai analfabeţi dintre fiii săi naturali sau adoptaţi le presimt totuşi. Alaltăieri rătăceam, după o vizită la un lama bătrân, prin galeriile care înconjoară curtea de onoare a marelui hol pentru reuniuni. Zidurile sunt împodobite cu pânze mari reprezentându-i pe cei 35 de *Buddha* convenţionali. Pictorul era un artist remarcabil, căci pânzele sunt nişte veritabile opere de artă. Fiecare *Buddha* este aşezat „în lotus", dar cu o altă expresie a mâinilor şi a braţelor, iar fizionomiile, deşi la prima vedere par

asemănătoare, au de asemenea expresii diferite. Nu mă mai săturam să privesc această colecţie de portrete de fiinţe simbolice, care se înşiră de-a lungul verandelor interminabile. Dacă ar fi fost realizate de pictori aparţinând altei şcoli, cu o altă concepţie, ai fi avut sentimentul că eşti privit de toţi aceşti ochi rânduiţi în calea ta. Aici însă nu. Aceşti *Buddha* nu privesc „în afară”; ochii lor strălucitori, pe jumătate închişi, contemplă „înăuntru” lucruri care nouă ne scapă, nouă, cei pe care iluzia mirajului mişcător al fenomenelor îi orbeşte. Pictorul a redat în mod admirabil lucrul acesta în această serie de pânze şi tocmai asta admiram. *Buddha*, mai ales cel al misticilor *Mahâyâna*, nici nu întâmpină, nici nu respinge. Se vine la el cu cuvinte insultătoare sau cu gânduri de veneraţie – amândouă produse ale ignoranţei, dar ochii săi nu se ridică. Aici nu e loc pentru devoţiune, pentru această religiozitate făcută din emoţie, care, din câte aflu eu, începe să invadeze o Europă cu nervii dezacordaţi de anxietate şi durere. Mă vedeam mergând prin curţile acestui templu, o biată formă îmbrăcată în veşminte lămâiste de ceremonie – din cauza vizitei pe care tocmai o făcusem – în fustă grena închis, cu corsaj de postav ţesut cu fire de aur şi cu lungul şal sumbru care acoperă totul. Mă simţeam singură, foarte diferită de evlavioşii care se agaţă de roba de azur a unui Tată Ceresc oarecare, singură printre aceşti *Buddha*, care nu mă priveau şi care păreau să spună: „Suflete pline de bunătate şi bine intenţionate ar vrea să se complacă, în calitate de discipoli, la picioarele noastre, lucrul

acesta este o greşeală şi o nebunie. Noi nu am chemat niciodată pe nimeni zicând: „Veniţi le mine, vă voi elibera”. Noi am zis: „Faceţi ceea ce am făcut noi, deveniţi voi înşivă ceea ce suntem noi”. Numai acela a înţeles doctrina care gândeşte: „Sunt un *Buddha* eu însumi şi am îndrăzneala să fiu”.

Gata cu filosofia, se poate visa, o ştiu prea bine, la aceste lucruri, şi pe strada Rivoli şi la Kum-Bum, dar aici mediul este simpatic. Oamenii rustici, care vin să mă vadă în căutare de medici, traficanţii din stepele deşertului Gobi, tibetanii din Kham, cu ochii lor placizi de iac, cu umerii lor largi de atleţi şi cu surâsul lor copilăresc, nu sunt deloc miraţi când se întâmplă ca, nimerindu-se într-un moment în care poarta mea e încuiată, servitorii mei să le spună: „Reverenda este în meditaţie”. Se înclină respectuoşi, fiecare din ei făcându-şi, în felul său, o idee simplistă şi ultrafantezistă despre ceea ce pot să însemne „meditaţiile” mele; dar repetă aceeaşi frază unui portar din strada Rivoli, iar omul acela va rămâne cu gura căscată, cea mai caritabilă opinie care îi poate trece prin cap fiind aceea că locatara lui ar avea un pic minţile rătăcite. Da, într-adevăr, Asia, Asia cu munţi uriaşi şi cu marile stepe este un pământ al făgăduinţei pentru cei chinuiţi îndeajuns de febra care vă tulbură, de mărginita voastră viaţă meschină şi nenorocită de bieţi „civilizaţi”.

[…] Am lăsat la sfârşit lucrul care mi se părea cel mai important. Ţi-am spus: eu sunt sănătoasă, dar ideea morţii este tot timpul prezentă alături de

mine, cu o insistenţă sistematică. Ceea ce nu mă va împiedica să ating şi poate să depăşesc vârsta de 80 de ani, precum părinţii mei, dar cine ştie?… Aş vrea, prin urmare, să punem la punct treburile noastre, de vreme ce moartea mamei mele mi-a schimbat situaţia. Ar trebui să ai o copie a contractului nostru de căsătorie şi să mergi cu ea la un avocat sau la un notar foarte competent şi să-i ceri să-mi redacteze o formulă de testament, pe care aş putea s-o copiez. Este inutil să-i indici vreo cifră, lucrul acesta nu îl priveşte, şi e inutil pentru consultaţia pe care o vrem de la el. Îmi mai rămân la dispoziţie jumătate din resursele pe care le am acum, de vreme ce părinţii mei au murit amândoi, ei, care erau moştenitorii de rezervă, cum zice codul. Vreau, fireşte, ca această jumătate să-ţi revină ţie, ca şi cealaltă jumătate care figurează în contractul nostru. Cu alte cuvinte asta înseamnă că tu vei fi, exceptând banii pe care, după cum ştii, vreau să-i las servitorului meu, şi donaţia de cărţi pentru societatea budistă din Londra, unicul meu moştenitor… Vreau să te consult, de asemenea, şi asupra unui alt aspect: dacă doresc să mă moşteneşti, aceasta nu înseamnă, pe de altă parte, că doresc şi ca, eu fiind moartă, după dispariţia ta, tot ceea ce am de la părinţii mei să revină familiei tale, pe care nu o cunosc deloc şi care nu are nevoie de nimic. Eu însămi nu am niciun ataşament faţă de nimeni şi doresc ca aceşti bani să fie donaţi unor societăţi savante pentru încurajarea studiilor de orientalistică. Cum se poate aranja lucrul ăsta? […]

Kum-Bum, 5 octombrie 1918

Am făcut ieri o excursie încântătoare. Am plecat dimineaţa, cu Afiir, prin munţi, orientându-mă cu ajutorul busolei, pentru a descoperi o mănăstire care mi se semnalase la vest de Kum-Bum. Am traversat şase trecători, am străbătut păşuni pline de iaci şi de oi, am mers de-a lungul stepelor pustii. Apoi am ajuns la marginea unui râu cu apă limpede, la poalele înalţilor munţi, ale căror vârfuri sunt deja acoperite de zăpadă, decor care îmi amintea pătrunzător de Tibetul septentrional şi de propria locuinţă călugărească: Dechen Ashram, pe care nu o voi uita niciodată. După ce am mers cu pas sprinten vreme de aproape cinci ore, am găsit reşedinţa sihaştrilor, cocoţată pe coasta unei coline printre plopi cărora toamna le-a îngălbenit frunzele şi tufişuri devenite de un roşu strălucitor. Peisajul ar fi fost tentant pentru un pictor. În jur, o singurătate desăvârşită şi acea atmosferă de seninătate maiestuoasă specifică munţilor înalţi. Ah cât de bine mă simţeam acolo, de o mie de ori mai bine decât în lamaseria, totuşi foarte silenţioasă, de la KumBum şi cât de bine îi înţelegeam pe cei care se retrăseseră acolo!... Trebuie să fi trăit, aşa cum am făcut-o eu, o viaţă de izolare printre peisaje grandioase, pentru a şti cu adevărat cât de odioase sunt oraşele zgomotoase, mulţimile vulgare care se înghesuie în ele şi toate acele hidoşenii din ele, de la reclamele luminoase, care tulbură frumuseţea nopţii, şi până la trenurile care behăie de-a lungul câmpiilor şi murdăresc totul cu fumul lor, până la hotelurile care adăpostesc

turişti snobi şi nătângi… până, în fine, la tot ceea ce muritorii comuni decorează cu numele pompos de civilizaţie.

La întoarcere ne încrucişăm cu o caravană care se ducea nu ştiu unde, cu vreo cincizeci de iaci încărcaţi şi trei bărbaţi călare pe cai, cu puşca la umăr. Încercăm întrebarea clasică: *„Kyeu tso kappa de gyi în?”* (Unde vă duceţi dumneavoastră?). Ei nu înţeleg însă tibetana noastră clasică vorbită la Lhassa sau se fac că nu înţeleg şi trec mai departe în tăcere. Drăguţ, în înserarea care se apropie din ce în ce mai mult, printre aceşti munţi pustii, acest cortegiu de iaci, aceşti oameni cu chipuri mute, enigmatice, care se duc spre înaltele trecători misterioase. În ciuda faptului că am mai văzut acest lucru de mii de ori, nu sunt blazată şi nu voi fi niciodată. Mi-a rămas acelaşi frison, acelaşi ca odinioară, când citeam descrieri de scene asemănătoare. Fiecare plasează senzualitatea conform temperamentului său, eu o am pe aceea a singurătăţii, a tăcerii, a pământurilor necălcate de picior de om, pe care nu le tulbură nicio cultură de plante, a marilor spaţii şi a vieţii aspre, duse în corturi, a nomaziior din Asia centrală. Mă las furată de această senzualitate, mă abandonez, mă tolănesc în ea, fără îndoială mai mult decât m-ar lăsa înţelepciunea s-o fac… la urma urmei, există nebunie atât de mare?… Deşertul vorbeşte cu alte voci decât bulevardele din Paris şi nu este oare îndreptăţit fiecare să prefere muzica pe care o îndrăgeşte mai mult? […]

Kum-Bum, 3 noiembrie 1918

Iată, din ce în ce mai mult în plină iarnă, plopii rari, care singuri mai împodobesc cu câteva buchete firave vârfurile noastre ierboase, au lăsat să le cadă ultimele frunze aurii. A nins în mai multe reprize, din abundenţă; peisajul înconjurător, straniu transformat de către mantaua sa albă, amintea anumite aspecte ale regiunii transhimalayene din apropierea vârfurilor înalte. Mă făcea să-mi reamintesc taberele cu înfăţişare epică, unde frigul îţi îngheaţă măduva oaselor, şi un ţinut care va rămâne pentru totdeauna gravat în memoria mea: stepele din Kampa şi din Trinkye-Dzong. Dar zăpada nu prea durează în climatul ultrauscat al regiunii în care mă aflu. Soarele apare din nou, străveziu, cald, orbitor, pe un cer care îl poate concura pe cel al Africii, şi te simţi cuprins de dorinţa de a vagabonda prin munţi. […]

Am avut parte de una dintre cele patru mari sărbători anuale ale mănăstirii, ultima din anul acesta; o văzusem pe cea precedentă, chiar la sosirea mea aici. E un amestec medieval şi oriental, nu lipsit de pitoresc. […] Iată-mă deci, încă o dată, îmbrăcată în *chintab*, cu fustă de serj grena, bluziţă de mătase galbenă aurită, vestă din postav întreţesut cu fire de aur şi şal galben; cu capul acoperit cu o bonetă ţuguiată de satin galben broşat, căptuşită cu blană de oaie vopsită în galben şi garnisită cu postav aurit. Este costumul clasic al călugărilor lama de marcă din secta galbenă. Şalul poate fi grena sau galben. Toţi au dreptul de a-l îmbrăca pe cel grena şi este cel pe care eu îl port în fiecare zi, galbenul arată

că persoana (bărbat sau femeie) care îl poartă este un [...] *ri-teu-pa*, adică Mă trăit mai mulţi ani într-un loc solitar*" şi, de o manieră generală, „trăieşte în izolare. Am toate drepturile la şalul galben după viaţa mea de sihastru printre vârfurile muntoase himalayene, [...] Iată-mă pornită, mergând din templu în templu (Kum-Bum este un adevărat oraş), privind mulţimea pestriţă şi pitorească, venerând cu conştiinciozitate o mulţime de obiecte eteroclite. Aceasta îmi aminteşte, lăsând costumele la o parte, de pelerinii care pot fi întâlniţi la Roma. [...]

Băştinaşii din Amdo şi Koukou-nor se află într-o fază de devoţiune intensă. Fac şi eu această experienţă, puţin obositoare, având de binecuvântat cam o sută de indivizi aparţinând ambelor sexe, care se năpustesc la trecerea mea, ciocnindu-se cap în cap când îşi înclină capetele buluc, făcându-mă să mă gândesc la o turmă de oi înspăimântate. Papa şi episcopii bisericii din Roma au ştiut să aranjeze lucrurile în aşa fel încât să-şi menajeze comoditatea. Un gest al mâinii este suficient pentru a satisface mai multe mii din credincioşii lor. În Tibet nu merge cu această metodă, aici fiecare îşi vrea binecuvântarea *sa* individuală. Dacă nu se poate, creştetul credinciosului trebuie atins cu ceva: cu mâinile călugărului lama, sau cu rozariul său sau cu *dorji*-ul său (un fel de sceptru). Îmi amintesc că am citit în cronicile epocii nişte cuvinte atribuite doamnei Du Barry. Se pare că, în ziua în care, prin intermediul a diverse intrigi, obţine să fie prezentată în mod oficial la Curte de către

amantul său regal, ar fi zis, în timp ce cobora din trăsura care o aducea de la castelul Versailles: „Aş fi vrut să mă aflu la o fereastră, să mă văd trecând”. Aceste vorbe ale favoritei, adevărate sau nu, îmi revin în minte în timp ce distribui multiplele binecuvântări. Şi eu aş vrea să fiu undeva la o fereastră să mă văd făcând asta; cred că aş obţine astfel un fond de veselie şi de râs nebun, care ar dura atât cât îmi mai rămâne din viaţă.

Nu-ţi închipui că sunt răutăcios de sceptică, şi totuşi. Nu-mi bat joc de oamenii aceştia bravi. Ei au ideile rasei şi ale ţării lor, nu sunt mai stupizi decât suntem noi, adesea sunt chiar mai puţin. Ceea ce speră ei de la punerea mâinilor pe creştet şi de ce speră cu ştiu, iar în fond este mult mai puţin absurd decât s-ar putea crede. Ei cred în contagiunea spirituală, aşa cum credem noi când este vorba de boli. Eu sunt pentru ei cea care cunoaşte cărţile sfinte, care ştie să le citească, care le înţelege (aşa cred ei, inocenţii!). Eu sunt cea care „meditează”, care, zile în şir, rămâne închisă în casă, invizibilă chiar şi pentru servitori, fără să pronunţe un cuvânt şi care, cu siguranţă (ei nu au nicio îndoială în această privinţă), pe timpul acestor perioade, pătrunde într-o lume în care gândirea vulgară nu are acces; o lume aflată dincolo de cea în care eşti întâi fericit, apoi nefericit, în care te chinui, în care te naşti şi mori. Ei au auzit, în timpul recitărilor, în psalmodierile incoerente ale călugărilor lama, un termen căruia i se zice *Nirvana* în ţinuturile din sud şi *Tong-pagni* (gol în sine) printre budiştii din Tibet. Există

în acest termen un mister, la care ei nu caută să aibă acces imediat, şi totuşi cred că acolo se află scopul care trebuie urmărit, unicul obiect care merită căutat. Iată de ce se îmbulzesc pe lângă cei cărora marele secret de dincolo de cercul renaşterilor pare să le fie familiar, cei care au văzut ceea ce ei nu au văzut şi care merg pe o altă cale decât ei. Ceea ce murmură ei, solicitând binecuvântarea – foarte maşinal, fără îndoială, dar nu fără sinceritate – este: „Să dea Cerul să renasc inteligent, capabil să înţeleg Doctrina, să pot într-o zi să aştept eliberarea”. (*Tharpa thob bar chog*.) întrucât cunosc acest sentiment, acest lucru este suficient pentru a opri ilaritatea şi ironia mea, pe care sunt gata să le îndrept către mine însămi. *Tharpa thob bar chog*! Fie ca ei să aibă parte de eliberarea de visul urât al lumii şi al eului… iar eu la fel! La urma urmei, după cum gândea *Buddha*: nu există niciun alt infern şi niciun alt paradis şi nici alţi Dumnezei protectori sau plini de cruzime, afară de cei pe care îi creăm noi. Toată această fantasmagorie ţâşneşte din spirit şi se stinge în el. „Hora celor trei lumi este asemănătoare reflectării lunii în apă”, zice *Lalita Vistara*. Iluzie pe care nebunii vor să pună mâna şi de care înţelepţii se amuză cu seninătate. […]

Kum-Bum, 11 noiembrie 1918

[…] Vrei să ai o idee despre programul zilelor mele: dimineaţa, puţin înainte de 5 noaptea, peste acoperişurile templelor răsună un soi de trompete care invită la deşteptare. Cerul este încă plin de stele, eu sunt deja trezită de multă vreme. Dau o raită prin aerul tăios – oh! te asigur că este cu

adevărat tăios – pe mica mea terasă şi asta îmi biciuie sângele. După o oră îşi face apariţia băiatul care vine să-mi aprindă focul în sobă, ziua a început şi servitorul nostru se iveşte şi el: vine cu ceai (ceai fiert după moda tibetană), din care mi se serveşte o ceaşcă fierbinte, după care urmează toaleta, lectură, o nouă plimbare pe terasă, în timp ce mi se mătură prin cameră. La ora 9 e micul dejun – un mic dejun englezesc, care constituie masa principală. Apoi studiu, traduceri tibetane; la prânz fac o baie, urmată din nou de un lung popas la masa de lucru. La ora 4 iau masa, constituită dintr-o supă abundentă, care adesea mi-este suficientă, fructe coapte… apoi lectură sau din nou redactare. La ora 21 sunt în pat sau în ceea ce ţine loc de pat în toate locuinţele din Kum-Bum. Această monotonie este întreruptă din când în când de zile în care fac excursii. Am omis, de asemenea, în enumerarea mea, amănuntul orelor cotidiene de meditaţie, lucru care nu te interesează. Se pare că aş putea să continui să duc o asemenea viaţă vreme de mii de ani, fără nicio oboseală, nici mentală, nici fizică. […]

[…] Ţi-am spus deja că aici nu se utilizează ca numerar decât nişte monede de mică valoare, numite *sapek*, înşiruite în lungi mătănii. Această monedă grea, voluminoasă, serveşte la toate tranzacţiile mici; îndată ce suma aflată în joc creşte, este plătită în argint, care trebuie cântărit. Se socoteşte în uncii de argint (care nu sunt tot una cu unciile farmaciştilor noştri). Trebuie să ai tot timpul propriul cântar la îndemână şi, cum nu există niciun control al greutăţilor şi al măsurilor,

cântarele diferă mult între ele, ceea ce provoacă nesfârşite controverse, atât în legătură cu greutatea, cât şi în legătură cu calitatea lingourilor de argint, dintre care numeroase sunt lamentabil amestecate cu cositor şi cu alte materii. Această „uncie” – Cerul fie lăudat pentru asta – se împarte în fracţiuni zecimale de 10 *chos* şi 100 de *puns*, ceea ce facilitează calculul. Dar într-o „uncie” sunt 2000 de *sapek* (uncia se numeşte *sang*, dar europenii îi spun *tael* – numele său chinezesc clasic şi corect) – aceste 2000 de *tael* alcătuiesc *4 tompas*, adică 4 mătănii a câte 500 de *sapek* fiecare. Dar aceste 500 de *sapek* sunt numite „mari”, prin comparaţie cu un tip care nu mai există în circulaţie, dar despre care se vorbeşte în continuare în timpul tranzacţiilor. Aşa că negustorul zice: 1.000 de *machers* {*sapek*) *sho* (mici), iar prin asta trebuie să înţelegi 500 de *sapek* reali. Dacă spune 1.000 de *machers la* (mari), chiar 1.000 de *machers* trebuie să-i dai. Dar aceste mii nu sunt mii deloc. Socoteala corectă echivalează o sută de *sapek* mici cu 47 mari. În mătănii (în cele mai bune, căci sunt de mai multe feluri), 94 este considerat 100, dar uneori 92 şi chiar numai 85 de *sapek* sunt înşirate în locul a 100. Vezi şi tu la ce considerabile complicaţii se poate ajunge. La început eram îngrozită, dar acum nu mai văd nicio dificultate în această aritmetică variabilă.

[…] Până acum a trebuit să refuz invitaţiile care mi s-au făcut de a merge să vizitez diferite mănăstiri importante şi căpetenii indigene, din cauza lipsei mijloacelor de transport. Pe timpul

iernii nu mă voi clinti de aici, dar cum vine aprilie va trebui să mă mişc. Ca să nu mai luăm în calcul şi faptul că se poate întâmpla ca, într-o zi de alertă, întotdeauna de prevăzut într-o ţară atât de agitată precum China, mijlocul de transport rapid dintr-un loc în altul să devină mai mult decât agreabil, să devină chiar o modalitate de salvare a propriei securităţi. Nu-ţi spun toate acestea pentru a-ţi face o idee tragică despre situaţie. Nimic nu este tragic atunci când priveşti lucrurile cu sânge rece. Ceea ce contează este pur şi simplu să iei, fără să intri deloc în panică, măsurile care pot fi necesare pentru evitarea problemelor sau a pericolelor. Atunci când o poţi face, cum este cazul pentru mine, datorită ajutorului tău afectuos, ar fi o prostie să înfrunţi riscuri din lipsă de prevedere; nu trebuie decât să priveşti în faţă evenimentele, cu aceeaşi luciditate pe care ai pune-o dacă ai încerca să acţionezi preventiv împotriva lor. Toate complicaţiile existenţei şi această existenţă însăşi sunt, la urma urmei, lucruri care pot fi tratate cu cea mai mare lejeritate, numai nebunii construiesc din ele drame cu mare tărăboi. Precum o bulă de aer care se ridică la suprafaţa apei, se sparge şi se risipeşte în minutul următor, viaţa nu e nimic mai mult şi nici nu are o mai mare importanţă. Astăzi se dezintegrează un organism animal sau uman, mâine va fi globul nostru sau vreun soare gigantic ajuns la sfârşitul zilelor sale fără număr… un ţânţar sau o lume, în faţa infinitului diferenţa e nulă. Mă simt bine când visez la asemenea lucruri înainte de ivirea zorilor, pe micuţa mea terasă măturată de aerul îngheţat, privind cum pălesc

stelele pe cerul imens lipsit de nori al Asiei centrale. […]

Am primit în această dimineaţă scrisoarea din 27 iulie şi duplicatul său, expediat din Alger câteva zile mai târziu. Cu toate că scrisorile tale sunt întotdeauna, printre cele pe care le primesc, cele care îmi fac cea mai mare plăcere, astăzi nu a mai fost aşa. Corespondenţa mea conţinea două cărţi poştale trimise de misionarii englezi la interval de două zile. Pe una scria: „Guvern nou în Germania, dezordine mare, nemţii cer un armistiţiu, Austria cere pace cu orice preţ, românii îi alungă pe germani din ţară etc.”, iar cea de-a doua nu conţinea decât copia unei telegrame: *„Kaiser abdicated fled armistice”* şi dedesubt: *„I thought you would like to see this telegram Is it not good news*!” Dacă nu e o veste bună? Asta nu mai trebuie întrebat: mărturisesc că am încercat o a doua emoţie subită, care m-a făcut să-mi simt ochii în lacrimi, aşa desprinsă, cum sunt acum, de tot ceea ce are legătură cu lumea. Iată, dragul meu, cele două cărţi poştale care mi-au făcut astăzi mai multă plăcere decât cele două scrisori ale tale. Mă ierţi, nu-i aşa? Mâine vom confecţiona un mare, un foarte mare drapel francez, şi vom merge să îi fixăm pe un munte, de unde va putea fi văzut de către satele învecinate. E o copilărie poate, dar e bine să li se spună tuturor acestor oameni, care au fost chinuiţi de emisarii nemţilor, că sfârşitul acestora se apropie. Deoarece acesta este cu siguranţă sfârşitul. Era şi timpul! Dar câţi dintre francezi nu merită să fie admiraţi pentru că au ştiut să îndure, pentru că şi-au păstrat sângele

rece şi hotărârea? Se credea că sunt o rasă aflată în decădere. Ei au reuşit să uluiască lumea şi-şi vor primi recompensa. Victoria constă în redobândirea Alsaciei şi Lorenei şi, dacă lăsăm la o parte problema sentimentală, e un câştig substanţial, care valorează câteva miliarde. Eu cred că ni se vor mai acorda şi alte recompense. Toate popoarele Asiei sunt cu ochii aţintiţi asupra celor ce vor urma şi hunii, dacă sunt menajaţi, se vor înghesui să spună lumii că „ei nu sunt atât de învinşi”, „că lumea se teme încă de ei şi că nimeni nu îndrăzneşte să le pretindă prea multe”.

Eu cred că nemţălăii, pentru că au schimbat guvernul, când vor simţi că se apropie fortuna, nu se vor deda, părăsind Belgia, la excesele care ar fi fost de aşteptat din partea hunilor din „vechiul regim”; noii veniţi se vor teme de represalii şi vor căuta să-i îmbuneze pe Aliaţi. Asta pentru a spune, în altă ordine de idei, că micuţa mea avere sub formă de valori ne va reveni intactă, atunci când vom putea din nou să intrăm în legătură cu banca.

[…] Aici îngheţul nu mai încetează deloc, chiar şi în plin soare. Nici nu-i mai dau atenţie şi am eliminat succesiv cele două jiletci de lână, pe care primele friguri mă obligaseră să le îmbrac pe sub rochia mea din piele de oaie. Şi e un timp frumos! Frumos! Ce climat minunat! Afur şi cu mine am tăcut prima noastră mare plimbare pe zăpadă, în munţi. Era grozav, te asigur, să alergi prin zăpada frumoasă şi albă, cu cizme înalte de fetru roşu, care păstrează picioarele calde.

Kum-Bum, 3 decembrie 1918

O dezgustătoare epidemie de răceală – sau de

ceva care îi seamănă – s-a abătut asupra regiunii noastre. Se spune că din cauza ei mai multe persoane au murit la Sinin (capitala departamentului). La Kum-Bum bolnavii sunt numeroşi. Şase lama sunt culcaţi în templul în care locuiesc. Alor este la pat, iar eu nu sunt pentru că nu-mi stă în obişnuinţă şi pentru că am mai multă rezistenţă morală decât băiatul, dar şi eu sunt tot atât de obosită ca şi el. De altminteri, prefer mai degrabă să fiu bolnavă cu însămi, decât să îl văd atins de boală pe el. Nu lua această declaraţie drept o chintesenţă a caritătii, ar fi o greşeală. Ia-o mai degrabă ca pe un sentiment de egoism rafinat. Când sunt eu bolnavă, îmi dau seama, în linii mari, ce anume am, iar micuţul, urmând instrucţiile mele, îmi dă ceea ce am nevoie. Şi apoi, în definitiv, dacă lucrurile ar fi împinse la extrem, nu ar fi deloc dezagreabil să mor în mijlocul unui peisaj încântător din Asia, printre munţi, într-o micuţă locuinţă retrasă, liniştită şi singură, fără persoane nedorite în jur, care să-mi pândească ultimele grimase. În schimb, dacă Afur este bolnav, înseamnă că am pe cap o insuportabilă zdreanţă gemândă, care trebuie îngrijită. Ce are el acum nu ştiu prea bine. Am petrecut ieri o zi chinuitoare pândindu-i febra, care depăşea 40°. În sfârşit, cu ajutorul fenacetinei şi a altor medicamente, am reuşit să-i provoc spre seară o transpiraţie abundentă şi febra a scăzut Dar, din cauza acestei întâmplări, servitorul nostru de la Lhassa a încurcat rutina obişnuită a serviciului său. La momentul culcării mi-am găsit camera încălzită doar cu un foc

muribund, iar apa din buiotă, care se pune seara în patul meu, lipsea. Afară erau minus 15 sau minus 16 grade, o frumuseţe de îngheţ! Şi uite-mă, cu toată febra care punea stăpânire pe mine, sforţându-mă să aţâţ focul pentru a înfierbânta apa. Pe la miezul nopţii am reuşit Eram fierbinte şi clănţăneam din dinţi, ghemuită sub cuverturile mele. Dimineaţa tuşeam îngrozitor şi băteam puţin câmpii, sub influenţa febrei. […]

6 decembrie 1918. A trebuit să mă întrerup, febra urca şi mă făcea să-mi pierd capul. De atunci am petrecut două zile îngrozitoare şi nişte nopţi obositoare, fără somn. Nu am putut să pun nimic în gură până în dimineaţa asta, în care câteva linguri cu supă cu ţelină mi-au făcut plăcere. Nu contează, mă simt mai bine, febra mina dat pace. În trei sau patru zile n-o să mai apară deloc. Afur s-a ridicat din pat, dar se târăşte dintr-un colţ în altul, are un aer de mort dezgropat, se plânge de dureri de stomac, geme şi este insuportabil. Energia îl părăseşte complet îndată ce are cea mai mică durere. Cea mai mare parte a asiaticilor sunt la fel. Noi înţelegem cu greutate această mentalitate. Ei sunt complet lipsiţi de acea voinţă reactivă, care ajută foarte mult la combaterea unei boli, oricare ar fi ea. Aici se află inamicul drumeţiilor. Dacă s-ar putea face cu tovarăşi hotărâţi şi energici, aşa cum este cel care le iniţiază, ar fi numai plăcere. Cea mai mare parte a exploratorilor pleacă întovărăşiţi şi chiar şi cei care, precum Pelliot, care se află acum la Pekin (ataşat militar), nu au dreptul la mai mult decât titlul umil de călători, au întotdeauna mai mulţi

oameni de nivelul lor împreună cu ei. Acum, gândindu-mă mai bine la asta, îmi vine în minte că poate în felul acesta ei se lipsesc de o parte din farmecul aventurii, care constă tocmai în „a ieşi din propria piele”, a deveni un altul şi a trăi o grămadă de senzaţii noi. Probabil că domnii aceştia, seara, în timp ce îşi beau cafeaua, sub cortul lor, vorbesc despre Paris, despre curse, despre femei… ce ştiu eu? Despre o grămadă de lucruri nepotrivite cu ambianţa şi care împrăştie cea mai bună parte din impresiile pe care le-ar putea avea. Ah cu siguranţă nu-i invidiez! Nu vor afla niciodată cât vis şi câtă poezie pot fi înfăşurate într-o salopetă jegoasă din piele de oaie, lângă un foc făcut cu balegă de iac, având în mână o strachină de ceai cu unt, în timp ce micii sălbatici ai caravanei cântă, în jurul jăraticului puţin împrăştiat, despre aventurile lui *Guèsar*, Cuceritorul oamenilor din ţara Hor… Da, ştiu, dragul meu, toate astea nu-ţi spun nimic, şi asta pe bună dreptate, pentru că tu eşti refractar la acest gen de beatitudine puţin aspră, şi de aceea bunătatea ta este şi mai mare, căci mă ajuţi să o savurez.

[…] Am celebrat la Kum-Bum aniversarea anuală a morţii lui *Tsong Khapa*. Pentru budişti, moartea, mai ales aceea a unui om mare, nu este un eveniment trist; ba chiar dimpotrivă, deci festivalul nu a avut nimic funebru. Toate templele au fost iluminate de-a lungul mai multor seri, în timp ce pe acoperişurile acestora novicii lama suflau în cochilii marine sau executau o muzică mai savantă cu instrumente variate. Era chiar

frumos spectacolul acestor milioane de lămpi arzând pe coastele munţilor Eu însămi am contribuit la iluminatul templului meu, plătind uleiul necesar pentru 108 lămpi (cifră rituală) şi Afur, care nu era încă bolnav în prima seară, nu mai putea de bucurie, suflând într-o cochilie, vrând să demonstreze celorlalţi tineri că în mănăstirea sa îndepărtată se pricepeau mai bine decât la Kum-Bum la acest gen de sport. Ceea ce de altfel este adevărat. În Himalaya cei ca el scot nişte efecte uluitoare din aceste cochilii.

Tocmai îmi propusesem să mă închid în casă pentru o retragere de o lună, pentru a avea timp suficient să citesc o voluminoasă lucrare tibetană, pe care trebuie să o înapoiez într-un răstimp foarte scurt, când a apărut febra asta stupidă. Dar, cu siguranţă, astăzi mă simt mult mai bine. Simt că s-a sfârşit. […]

Kum-Bum, 21 decembrie 1918

Alte scrisori primite astăzi mă anunţă că războiul e fără nicio îndoială sfârşit şi că germanii au fost obligaţi să se predea necondiţionat, ca şi aliaţii lor, turcii şi austriecii. […]

Noi confecţionăm o nouă flamură tricoloră, mai degrabă un fel de banderolă lungă pe care vom pune o inscripţie, pe care tibetanii o plasează cu plăcere pe vârful munţilor sau trecătorilor şi care se poate traduce prin: „Victorie zeilor! Demonii sunt învinşi!” Cum în limba tibetană, ca şi în sanscrită, termenul zei (în tibetană *Iha*, în sanscrită *déva*) nu semnifică numai locuitorii lăcaşelor cereşti, ci este şi un epitet onorific, însemnând: nobil, mare, foarte onorabil etc., care

este aplicat eroilor, regilor sau uneori pur şi simplu oamenilor cărora li se vrea subliniat meritul moral sau rangul social, nu este deloc împotriva geniului limbii folosirea lui pentru a-i desemna pe francezi şi pe aliaţi în general, iar inscripţia nu va fi deloc deplasată, apărând pe banda albă a unui stindard tricolor. Va fi cel mult ceva original şi, fără îndoială, unicul exemplar de acest gen. Dacă voi putea să-i fac o fotografie, ţi-o voi trimite ca document-amintire. Nu mai este nevoie să explic cât de actuală este cea de-a doua parte a inscripţiei: „Demonii sunt învinşi!” aplicată la nemţălăi. […]

M-am închis în casă pentru retragerea pe care o proiectasem. Nu văd pe nimeni, afară de Afiir, micuţa mea verandă este acoperită de perdele; regula cere ca nimeni să nu mă zărească şi se presupune că eu nu trebuie să arunc nicio privire în afară. Îmi plac mult aceste perioade de linişte absolută, chiar şi cele mai severe, în timpul cărora nu vorbesc cu nimeni şi nu-l văd nici măcar pe Afur, care îmi aduce masa într-o cameră, în timp ce eu mă aflu în alta. E foarte profitabil pentru a citi, pentru a studia, pentru a gândi, atunci când te izolezi astfel de lumea exterioară! Pentru moment, citesc şi compilez un gros volum tibetan. Îmi voi continua retragerea timp de şase săptămâni, până în timpul marelui festival, când curiozitatea mă va scoate afară, pentru a vedea acest spectacol pitoresc. Dar, după ce va fi încheiat, cred că mă voi izola până la primăvară.

Kum-Bum, 12 ianuarie 1919

[…] Apropo de articolele pe care le voi

publica, vreau să te întreb dacă preferi să adaug şi numele tău alături de al meu la semnătură. Datorez prieteniei tale devotate sejurul în Asia, care îmi permite să scriu aceste articole şi, în cazul că poţi afla în acest lucru fie şi umbra unei anumite plăceri, mi se pare absolut just ca numele tău să figureze acolo. […]

[…] De asemenea, voi mai publica „Japonia, aşa cum am văzut-o eu”. Francezii călătoresc puţin, nu este inutil să fie instruiţi.

Nu am de altfel nicio iluzie în privinţa stării mentale create de război. Noi toţi am retrogradat spre barbarie, spre stupiditate, ne-am brutalizat. Priveşte această demonstraţie de opoziţie a unei grămezi de ignoranţi împotriva lui Nietzsche şi fă-mi plăcerea de a reciti *Aşa grăit-a Zarathustra*, pe care o vei găsi printre cărţile mele. Ei bine, Nietzsche era un nemţălău şi putea să aibă defecte specifice lor, dar era un mare creier. I se reproşează că a spus că puternicul îl va învinge pe cel slab; Darwin nu a arătat acelaşi lucru în istoria naturală şi nu avem ochi să vedem că aşa stau lucrurile? I-am învins pe germani pentru că am fost mai puternici decât ei, nu pentru că aveam o cauză mai dreaptă decât a lor. Fără englezi şi americani, având aceeaşi cauză dreaptă, am fi fost striviţi. Nu trebuie amestecate lucruri de ordin diferit. În timpul bătăilor cu pumnii, contează greutatea pumnilor, şi nu puritatea sau cunoştinţele ştiinţifice. De altminteri, Nietzsche nu viza mai degrabă forţa intelectuală decât forţa fizică? Sunt încântată, mai mult decât încântată, că am obţinut victoria. Despre cea a nemţălăilor?

Sinuciderea ar fi fost mai bună decât vederea ei. Şi totuşi, acest război ne-a făcut foarte mult rău. Am devenit mai proşti, mai sentimentali, mai uşor de emoţionat şi mai bigoţi – bigoţi zic, şi nu religioşi sau mistici. Trist spectacol! […]

Kum-Bam, 26 ianuarie 1919

[…] Mai deunăzi am trăit o aventură deloc plăcută. Un mic funcţionar chinez mă rugase să merg s-o văd pe soţia sa, care era bolnavă. Mai întâi am refuzat, dar el a revenit, rugător şi insistent, aşa că am acceptat, fiind puţin tentată şi de ideea de a călări aproape 40 de kilometri după ce atâta vreme am fost privată de posibilitatea de a urca pe cal. În dimineaţa convenită mi se aduc doi catâri, unul pentru mine şi celălalt pentru Afur; o rudă de-a bolnavei ne serveşte drept ghid şi astfel plecăm. O vreme splendidă. Drumul frumos, uşor, exceptând câteva coborâri puţin cam abrupte, catârul meu e lent, dar nu prea rău, totul merge bine, în timpul drumului întâlnim câteva peisaje interesante, care ar fi meritat să fie fotografiate: un grup de cămile frumos dispuse la o adăpătoare etc. Sosim în sfârşit, casă de săteni bogaţi; imediat este servită o masă bună, pe drept cuvânt. În ce priveşte bolnava, nu te voi plictisi, este un caz chirurgical şi am încercat să conving familia să o trimită la spitalul din Lanchow. În acelaşi timp în care fusesem chemată cu, fusese solicitat un lama pentru a oficia ritualul. Îl găsesc într-o cameră plină de fum, în faţa ustensilelor profesiei sale; un şugubăţ jovial, care vorbea bine tibetana şi care, în ciuda unei nevralgii care îl chinuia, ne-a distrat cu nişte cuvinte de duh destul

de bine aduse din condei. Vine seara şi, după ce luăm altă masă, ne pregătim să ne culcăm. Ni s-a dat cea mai frumoasă cameră, ocupată, aproape în totalitatea sa, de o estradă împărţită în două prin nişte măsuţe joase, pe care sunt stivuite prăjituri şi alte bunătăţi. Nu ne mai rămâne decât să ne lungim, Afur şi eu, unul lângă altul, şi să dormim. Micuţul mă întreabă: „Vreţi să mă duc să mă culc în cameră cu lama?” Dar, întrucât camera în care mă aflu nu are uşă şi trebuie să mă culc fără să-mi scot salopeta mea îmblănită, îi răspund: MNu, rămâi aici, dacă am nevoie de ceva peste noapte, este mai bine să fii aici”. Suntem atât de obişnuiţi cu aceste nopţi lipsite de confort, petrecute în poziţie ghemuită, înfăşuraţi în mantalele noastre, fiecare în colţul lui; aici camera e bună, dar în câte hambare infecte am locuit venind de pe coastă până aici! Nu la multă vreme după ce adormisem, mă trezesc; am o senzaţie stranie, simt că leşin, nu pot să mă mişc, şi totuşi gândirea mea străpunge această toropeală apăsătoare; deoarece eram instruită de mai multe experienţe precedente, înţeleg că ne asfixiem. Îmi adun ultimele puteri pentru a striga: „Micuţule, micuţule, repede, scoală-te, scoate-mă afară de aici!”, dar „micuţul” nu răspunde. Sunt incapabilă să mă mişc pentru a ajunge până la el. Spun din nou: „Repede, repede, ridică-te, ne sufocăm”. Atunci, trezindu-se, înţelege, face un efort, vine la mine, mă târăşte afară; abia se târăşte el însuşi; aproape de prag, îi scap din mâini, şi iată-ne pe amândoi pe jos, vomitând fără să ne putem opri, incapabili să ne ridicăm pentru a ieşi din murdăria

pe care o făcuserăm. Frumoşi mai suntem, amândoi, în plină noapte! E lună plină şi temperatura trebuie să fie cam de 20° sub zero. Clănţăneam din dinţi în ultimul hal şi nu îndrăzneam să mă întorc în camera în care chinezii se ocupau cu scosul cărbunelui, autorul răului, care ardea sub estrada unde ne culcaserăm. Totuşi, după un timp a trebuit să mă întorc, dar acum mi-era imposibil să mă încălzesc. Afur m-a acoperit cu tot ce a putut găsi, lipsindu-se chiar de mantaua lui îmblănită. Credeam că îmi dau sufletul. Mi-ar fi trebuit un pat bine încălzit, sticle cu apă caldă şi un ceai fierbinte. Dar nimic! Totuşi, dimineaţa mă simţeam ceva mai bine şi Afur făcea din nou pe viteazul. Am urcat pe cai şi, parcurgând drumul, aerul curat a desăvârşit cura. Este a cincea sau a şasea asfixiere ratată. S-ar zice că le cultiv. Mizerabil şi penibil lucru. Tu să ai grijă şi să te fereşti ca de ciumă de toate gazierele şi alte maşini diabolice de aceeaşi natură. Dacă băiatul nu ar fi fost alături de mine, aş fi putut rămâne acolo pentru totdeauna, neavând forţa să ajung la uşă.

Anul Nou chinezesc se va sărbători peste cinci zile. Va fi mare afluenţă de pelerini şi negustori la Kum-Bum, vor avea loc dansuri religioase (precum „Misterele” din Evul Mediu), ceremonii diverse, un târg mare. Cel mai curios lucru este expoziţia anuală de statui făcute din unt colorat. Va trebui să mă duc cu oarecare pompă acolo, pentru a evita să fiu îmbrâncită de mulţime, care se calcă în picioare pentru a intra în sălile expoziţiei. Cu pompă – aceasta înseamnă, în stilul

ţinutului, că mai mulţi vlăjgani viguroşi, în haine de sărbătoare, cu o bâtă sau un bici în mână, te precedă şi te urmează în calitate de gărzi de corp, deschizând trecerea, izbind cu putere în mulţime, care probabil că nu simte prea mult loviturile aplicate pe salopetele groase de blană, dar se îndepărtează cuprinsă de respect pentru gestul respectiv. Această împrejurare mă obligă să îmbrac, încă o dată, vesta mea de zile mari din postav aurit, şalul meu galben cel mai strălucitor şi cea mai sclipitoare bonetă ascuţită. […]

Încă mă mai gândesc la marea călătorie despre care ţi-am vorbit şi pe care cu siguranţă o voi face, dacă mai trăiesc până atunci, dar nu va fi curând. Pentru a fi în întregime interesantă, trebuie să termin înainte anumite studii în regiunea în care mă aflu.

[…] E îndoielnic că aş mai putea să trăiesc dincolo de atmosfera tibetană, dincolo de marile stepe şi de munţii arizi, dincolo de *gömpas*, unde, precum în timp ce eu îţi scriu, răsună enormele trompete tibetane, cu sunet grav precum cel al clopotului mare din catedrale, cu tot talmeş-balmeşul unui cult în care nu cred, dar care a deşteptat în mine nu ştiu ce îndepărtat atavism latent. Ieri, călugărul lama „încarnat”, un mare personaj, proprietar al templului pe lângă care este situată casa mea, mi-a făcut o vizită. Este un tânăr înalt şi timid, de 28 de ani, care vorbeşte o tibetană foarte curată, căci a făcut studii la Lhassa. Am vorbit vrute şi nevrute la gura sobei mele, lucruri fără o importanţă specială. Mă uitam la amândoi, la el şi la mine, îmbrăcaţi cum eram în

stofe identice. Amintiri confuze, imposibil de fixat, pluteau în mintea mea; amintiri ale unor ore asemănătoare, ale unor robe asemănătoare, dintr-un trecut pe care nu îl puteam preciza; impresii ale unor lucruri trăite când? şi unde? trăite sub formă de celule, ale căror amprente oculte se imprimaseră pe celulele creierului meu. Bizar! Aş da mult pentru a putea să luminez, într-o manieră ştiinţifică şi clară, misterul unic al vrăjitoriei care mă stăpânea. Criza dureroasă pe care am traversat-o în Japonia mi-a arătat măsura acestui soi de farmec. Peisajele, lucrurile din Tibet mă obsedau acolo cu o insistenţă atât de prodigioasă, de imperioasă, încât pur şi simplu m-am îmbolnăvit. Cu adevărat, cred că aş fi moartă acum dacă aş fi persistat. Aici mi-am regăsit întreg calmul şi toată sănătatea. Dar mă fac bătrână, aş vrea să te revăd şi voi reveni pentru asta. Şi apoi? Ce contează? Sfârşitul trebuie să vină totuşi într-o zi. Eu, datorită ţie, mi-am realizat visele şi chiar mai mult decât visele, căci nu m-am gândit niciodată că voi traversa Himalaya şi că voi parcurge, dincolo de aceşti munţi, acel ţinut vrăjitoresc fără seamăn pe lume. […] îmi cunoşti părerea: cel care îmbrăţişează cu adevărat, din tot sufletul, o doctrină religioasă, filosofică sau socială, un ideal intelectual oarecare, care pozează în apostol nu poate să fie decât cast, dacă este cu adevărat sincer. Nu în felul catolicilor care vorbesc despre „păcatele trupeşti”, ci pur şi simplu pentru că atenţia lui este atrasă în altă direcţie şi nu se gândeşte la ceea ce bunicii noştri numeau, cu preţiozitate, „jocurile dragostei”.

Nimeni nu şi-i poate imagina pe *Iisus Christos* sau pe *Buddha* libertini sau măcar jucând rolul de respectabili capi de familie. Sunt lucruri incompatibile prin esenţa lor. Pastorii care, după ce au citit Predica de pe munte şi au improvizat o rugăciune, mai mult sau mai puţin inspirată, se duc să-şi îmbrăţişeze soţia sunt nişte oameni excelenţi şi demni de toată stima, dar, după părerea mea, oarecum ridicoli şi puţin şocanţi. Nu toată lumea este făcută pentru misticism, pentru cel al religiei sau pentru cel al visurilor sociale; e mai bine să nu te amesteci în lucrurile pentru care nu eşti făcut şi la care nu poţi ajunge. […]

Kumbum, 5 februarie 1919

[…] Am citit un scurt articolaş care anunţa că Senatul a hotărât să ia în consideraţie chestiunea acordării de drepturi electorale femeilor. Nu prea ştiu dacă Franţa va avea grijă să nu rămână în acest domeniu în urma celorlalte mari naţiuni, precum Anglia şi America. Mă gândesc la această chestiune mai ales din punctul de vedere al mentalităţii naţiei. Este foarte probabil ca participarea femeilor la viaţa politică să tindă să amelioreze sentimentul general la adresa lor, care – trebuie să recunoaştem – nu este deloc măgulitor în Franţa şi se învecinează cu cel al regiunilor zise necivilizate şi sălbatice. Acesta este un mare obstacol pentru puterea unei naţiuni. Vedem bine în ce măsură ne sunt superioare din acest punct de vedere Statele Unite sau Anglia. Tu, care nu ai trăit decât printre francezi, nu poţi, este firesc, să-ţi faci o idee despre diferenţa de atmosferă, datorată mentalităţii, care există între

Franţa şi ţările anglo-saxone. Pentru mine, care am trăit atâţia ani în contact zilnic cu englezi, cu americani sau scandinavi, contrastul este frapant şi atât de sensibil, încât încerc aproape un fel de jenă fizică, atunci când mă găsesc în mijlocul celor pe care hazardul naşterii mele mă determină să-i numesc compatrioţii mei. Este ca şi cum, ieşind din aerul proaspăt al munţilor, aş pătrunde printre miasmele unei mlaştini. Nu este vorba aici de o chestiune de virtute, marii noştri Aliaţi nu sunt mai virtuoşi decât noi – dacă se poate vorbi de virtute în această privinţă, ci de o chestiune de caracter naţional. La noi, între tracţiunea masculină şi fracţiunea feminină a naţiei există un război latent, o duplicitate care nu încetează niciodată; onestitatea, prietenia, fraternitatea nu există. Cred că şi catolicismul a contribuit mult la această stare de lucruri. Catolicismul este o şcoală dăunătoare pentru creierul feminin, pe care îl îndoapă cu un misticism senzual, pe cât de debilitant, pe atât de nătâng. Protestantismul ignoră acest gen de otravă, cu toate că posedă altele. Persoane cu care sunt prietenă îmi trimit din când în când ziare, unele – ziare englezeşti, altele – o foiţă clericală franţuzească, editată la Tien-tsin. Diferenţa este frapantă. Într-adevăr, exact în momentele în care această foiţă crede că adoptă un ton politicos, aşa bătrână cum sunt, citind, simt aceeaşi jenă pe care ai simţi-o dacă ai fi transportat într-un loc murdar. Ciudată această înclinaţie de a fi „murdar în spirit”. Hinduşii sunt infinit mai senzuali decât noi şi ne lasă mult în urmă în materie de rafinamente voluptuoase, dar

nu sunt „murdari în spirit” şi este în acelaşi timp curios şi trist să constaţi că francezii, chiar şi când trăiesc o viaţă cinstită şi morală, nu sunt deloc mai puţin „murdari în spirit”. Nu-i incriminez numai pe bărbaţi, fiindcă şi femeile sunt croite din aceeaşi stofa, uneori sunt chiar mai rele. Dacă ar fi altfel, ar da o cu totul altă educaţie fiilor lor. Ah! eu sunt, aşadar, o fericită că nu am copii. Ei bine, iată că ţi-am făcut ditamai disertaţia despre electoratul feminin; în chip de concluzie, revin la ideea mea iniţială, că el ar putea să exercite o influenţă benefică asupra moravurilor, asupra mentalităţii noastre. Femeile devenite „colegi” ar apărea sub o lumină cu totul diferită. Bărbaţii, în Franţa, ar ajunge fără îndoială să le respecte, iar şi ele însele, femeile, ar ajunge probabil să se respecte. În rest, ca să folosesc un termen prea puţin diplomatic: mă doare-n cot. Eu nu voi fi niciodată, după toate probabilităţile, nici candidată, nici electoare, iar pe deasupra nu am nici dorinţa de a mai trăi vreodată în Franţa. […]

Kum-Bum, 20 februarie 1919

Săptămâna trecută a fost primăvăratică, simţeai că îţi cresc aripi şi dorinţa de a zbura prin spaţii, dar au urmat un frig nesuferit şi zăpadă, după acest preludiu al primăverii care se apropie. Provizia mea de huilă este pe sfârşite, nu mi-a mai rămas decât praf, care încălzeşte destul de prost şi, aşteptând întoarcerea omului pe care l-am trimis la mină, suntem cam rebegiţi. Marea sărbătoare anuală a avut loc pe 16. Este unul dintre cele mai frumoase lucruri pe care le-am văzut în stilul chinezesc. Erau extrem de multe

statui din unt colorat, cu mult gust modelate şi înconjurate de o risipă de ornamente, toate din unt. Unele erau expuse în edificii improvizate, decorate cu mii de flamuri, de lămpi şi lanterne. Am făcut turul acestei expoziţii, escortată de oameni cu lămpi în mâini, care îndepărtau mulţimea destul de compactă, şi am fost primită ceremonios de organizatorii diverselor expuneri. Cu două zile înainte fusesem invitată la o audiţie muzicală care m-a încântat. S-au executat bucăţi de muzică mongolă. Aş fi vrut să fii şi tu acolo. Erau acolo nişte flautişti minunaţi. La sfârşit, s-a cântat o bucată pentru ţimbale solo. Imaginează-ţi 6 sau 7 perechi de ţimbale de cupru de dimensiuni diferite şi acordându-se între ele în aşa fel încât să producă intervale muzicale. Artiştii le lovesc fiecare urmând un ritm diferit, iar ansamblul produce o veritabilă *arie*. Ceva straniu şi fascinant; evocând ideea unui galop de cai, care aleargă spre tine din depărtările stepelor, purtând în şei hoardele lui Gingis Han. M-am simţit delectată până în străfundurile sufletului meu de muziciană! Poate mai ales pentru că muzica asta contopise în sine cântecele pe care le răspândeşte vântul prin singurătăţile care înconjoară taberele pierdute în mijlocul deşertului şi acompaniază caravana în mersul său prin nemărginire.

[…] Lucrurile merg prost în regiune, soldaţii au ars mai multe lamaserii şi le jefuiesc pe cele din Lhabrang, de unde au fugit numeroşi lama. Se pare că generalul îşi propune să atace o altă lamaserie, aflată în apropiere de aici, iar asupra celei din Kum-Bum plouă cu amenzi. În templul în

care locuiesc, călugării lama se află în conflict unii cu ceilalţi. Instabilitatea situaţiei te face să-ţi doreşti să ai la îndemână mijloace de transport care să-ţi aparţină, pentru a putea pleca în orice moment. Peste şase săptămâni sau peste două luni voi începe să vizitez împrejurimile, pentru a vedea unde aş putea să locuiesc pe timpul sezonului ploios de la sfârşitul iernii. La Kum-Bum sunt foarte bine instalată, dar nu se pot face prea multe lucruri din punctul de vedere al studiului, căci în mănăstire nu se află decât călugări lama lipsiţi de erudiţie.

[…] Deocamdată am dat la copiat un anumit număr de tratate filosofice, ale căror originale în limba sanscrită s-au pierdut şi pe care nu le mai putem cunoaşte decât prin intermediul traducerilor tibetane, care sunt foarte fidele, pentru că sunt făcute într-o epocă în care marii îndrumători ai şcolii căreia îi aparţin se aflau încă în viaţă şi discipolii direcţi ai acestora au contribuit ei înşişi la realizarea acestor traduceri. Intenţionez să le traduc în franceză sau în engleză. Copistul mi se pare puţin cam pretenţios, dar sunt asigurată că este un om capabil. Copiez eu însămi cele mai scurte dintre tratate, dar exemplarul care mi s-a împrumutat este îngrozitor, indescifrabil în multe locuri, şi îmi chinui ochii cu el. Întrucât am prevăzut că vor apărea asemenea situaţii, m-am înarmat, la plecarea din Pekin, cu o pereche de ochelari cu lentile care măresc, care îmi uşurează lectura, mai ales seara. […]

Kum-Bum, 14 aprilie 1919

Iată-mă revenită în căsuţa chinezească de la mănăstirea din Kum-Bum şi sunt absolut încântată. Atunci când căruţa, în care am făcut drumul de la Sinin până aici, a ajuns la ultima cotitură a drumului, de la care se descoperă brusc multiplele acoperişuri aurite ale templelor şi sutele de case albe ale faimoasei cetăţui monastice, le-am salutat cu un entuziasm care se explica, fără îndoială, mai ales prin oboseala drumului şi dorinţa de odihnă. La templul de care depinde locuinţa mea, toţi mă aşteptau surâzători, demonstrându-mi astfel că nu sunt un oaspete inoportun. Cei tineri mi-au descărcat bagajele, cei mai în vârstă au venit să îmi ureze bun-venit. Sunt nişte oameni extraordinari. Dar acum să-ţi povestesc călătoria mea! Ţi-am mai spus câteva cuvinte despre ea în scrisoarea scrisă cu creionul, pe care ţi-am trimis-o de la Sinin, acum câteva zile. Iată: am plecat spre Ditza, aşa cum te anunţasem, drumul fiind, pentru toată ascensiunea până la trecătoarea pe care o aveam de traversat, albia unui torent masiv, încă îngheţat în această perioadă a anului. Cum apa sa coboară în cascade vălurite, a trebuit să urcăm pe treptele sale neregulate de gheaţă, treabă foarte anevoioasă pentru cai. Un grup de călători plecase înaintea noastră, ştiind că venim în urmă, şi, cum drumul este considerat destul de nesigur, aceştia ne aşteptaseră la jumătatea urcuşului. Îi găsim aşezaţi să se odihnească, în timp ce animalele lor păşteau, şi ne oprim să mâncăm nişte ouă fierte tari. Mici sălbatici, care fac parte din grup, fraternizează cu un simţ profund al comunismului,

pe care nu li l-a insuflat niciun retor: „Sunt ouă!” le-am zis. Asta înseamnă pentru ei pur şi simplu „Avem ouă!” deci că fiecare îşi va primi partea. Nu lua asta drept lăcomie. Ar fi acelaşi lucru dacă ei ar fi cei care ar spune: „Avem cutare sau cutare lucru”, ceea ce ar însemna că mă pot servi. Reluăm drumul împreună: suntem vreo cincisprezece oameni şi ajungem la partea cea mai de sus a depresiunii. Pe celălalt versant drumul coboară, superb şi uşor; nu mai e zăpadă şi e un soare minunat. Popasul e mai lung decât m-am aşteptat şi nu am mai făcut călare de multă vreme (de la plecarea mea din Himalaya) o cursă atât de lungă. Mă simt obosită şi de aceea mă opresc să beau o gură de ceai şi să mă odihnesc. Caravana nu mă aşteaptă. Afur, omul din Lhassa şi cu mine rămânem singuri, în mijlocul unei minunate privelişti împădurite. Ceaiul încă nu a fost scos din taşca şeii mele şi mă aflu aşezată pe un bolovan, în momentul în care băiatul din Lhassa zice: „Hii! Uite nişte oameni care ne privesc de după tufişuri, sunt doi... au puşti!... O! uite patru... cinci... vin încoace!...” în asemenea momente nu trebuie să intri în panică, este un lucru rău din toate punctele de vedere. Prin urmare, nu întorc capul spre a verifica vorbele spuse, ci poruncesc: „Adu caii imediat, pleacă, şi ţine-ţi puşca pregătită”. Lhassa-pa (locuitorul din Lhassa) este viteaz şi şi-a petrecut mult timp străbătând deşertul, deci nu se lasă impresionat cu una cu două. Mă ridic cu calm şi o iau înainte, în timp ce el aduce caii. În timp ce mă ridicam, întorc privirea în spatele meu şi văd la o distanţă destul de mare de noi, în pădure, trei

oameni înarmaţi care ne privesc. Nu mai stau pe gânduri şi nu mă mai gândesc să-i caut cu privirea şi pe ceilalţi doi şi îi poruncesc lui Afur: „Ia revolverul din sacul din dreapta de la şaua mea şi dă-mi-l”. Şi continuu să merg. Apoi urc în şa şi plecăm. Oamenii din pădure nu ne-au urmărit, de altminteri ei sunt pe jos. Un pic mai încolo îi ajungem din urmă pe ceilalţi călători. Seara înnoptez la casa fermierilor care mi-au închiriat calul, o casă de săteni înstăriţi. Toată familia vine să se prosterneze la picioarele mele şi să-mi ceară binecuvântarea, apar şi nişte vecini, trebuie să ating o grămadă de capete, al căror păr este uns cu unt… A doua zi, spre prânz, suntem la Ditza, o mănăstire ale cărei amplasament şi clădiri nu au nimic pitoresc. Este zi de sărbătoare. Sute de băştinaşi veniţi din împrejurimi se îngrămădesc în piaţă. Oamenii se prosternează înaintea calului meu (eu sunt călare pe el, bineînţeles) şi mi-ating cizmele cu fruntea. Mi s-a pregătit o cameră într-o căsuţă confortabilă, dar care nu-i aşa de grozavă ca a mea, la KumBum. Spre după-amiază, ies să văd templele şi sunt din nou întâmpinată de o mulţime de oameni care vor să fie binecuvântaţi. Pentru a mă conforma obiceiului din partea locului, trebuie să merg să aduc acelaşi omagiu statuii celebrului *Tsong Khapa*. De altfel, mi se întinde un covor pentru a putea să îndeplinesc ritul fără ca rochia mea să atingă pământul. *Tsong Khapa* a fost un filosof şi nu mi se pare deloc dezgustător să-mi manifest respectul faţă de memoria sa într-o formă care îmi aduce aminte de exerciţiile de gimnastică pe care le făceam în

copilărie şi care aici, în Tibet, sunt un semn de veneraţie.

A doua zi, fac o vizită marelui lama din partea locului, care nu mi se pare că ar merita marea reputaţie de erudit pe care o are. Seamănă cu un japonez şi am impresia că pozează puţin. Pentru că am fost rugată am rămas patru zile în Ditza, am făcut câteva plimbări prin munţi şi l-am vizitat pe un mare lama, care trăieşte retras într-un loc pitoresc în mijlocul pădurilor. E un bărbat solid şi amabil, care a călătorit mult, a vizitat India etc. Mi-a făcut o primire fermecătoare. […]

În sfârşit, după tocmeli fără sfârşit, vrăjitorul *Golock*, despre care ţi-am vorbit, ne-a procurat animalele care trebuia să ne ducă să vedem Tehakyong şi cu care să coborâm de acolo până pe malul fluviului Galben, în faţa casei călugărului lama, împreună cu care am venit la Pekin. Am parcurs drumul în trei zile (în medie cam 8 ore de mers fără oprire, în fiecare zi), era cald şi nu se putea spera în apariţia unei umbre cât de mici în aceşti munţi despăduriţi. Am făcut câteva fotografii la mănăstirea din Tehakyong şi apoi, deşi călugării lama ne sfătuiseră să coborâm pe drumul care ocoleşte, oamenii mei s-au încăpăţânat să o luăm pe scurtătură, care s-a dovedit a fi o coborâre în pantă aproape continuă, pe cărări făcute de capre sălbatice, având drept sol un fel de prundiş care se sfărâma sub paşii noştri. A trebuit, bineînţeles, să mergem pe jos tot timpul (cam 15 kilometri) sub soarele copleşitor, înainte de a putea să urcăm din nou pe cai, când am ajuns în câmpie. Odată ajunşi în faţa fluviului,

care chiar şi aici este încă foarte departe de locul său de vărsare, fiind de trei ori mai lat decât Sena la Paris, trebuia să îl traversăm. Două trunchiuri de arbori, scobite şi legate cu frânghii, servesc pentru a transporta şi oameni, şi bagaje. În ce priveşte caii, ei sunt legaţi de acest străvechi înapoiat al pachebotului şi înoată şi ei cum pot. Curentul este foarte rapid şi manevrele greu de făcut. Când fură trecute animalele mele (cele închiriate trebuia să se întoarcă în urmă), calul pe care îl aveam legat îşi rupse căpăstrul şi fu luat de curent, dar se luptă cu energie şi reuşi să ajungă pe malul celălalt. Trecui şi eu. Pe celălalt mal, ne aşteptau animale trimise de lama pentru a ne transporta la locuinţa lui, aflată la mică distanţă. Nu îl văzui personal, pentru că se afla într-o perioadă de retragere, dar făcui cunoştinţă cu soţia sa, foarte drăguţă şi agreabilă. Locuinţa „încarnatului din cele nouă văi" este asemănătoare aceleia a unui prinţ chinez. Grădini imense, corpuri de clădiri împrăştiate ici şi colo… ceea ce nu îl împiedică să trăiască într-o căsuţă foarte mică şi să se culce în aceeaşi cameră în care i se pregăteşte mâncarea, pe o sobă americană. Eram invitată de către călugăriţe să merg să văd mănăstirea lor la Nam-Dzong (Fortăreaţa Cerului). M-am dus, lama oferindu-mi animalele pentru transport. Aveam de mers o zi, pe un drum cu pante excesiv de abrupte, dar nu imposibile. „Fortăreaţa Cerului" îşi justifică din plin numele. Este un loc foarte pitoresc, înconjurat de munţi prăpăstioşi, dintr-o rocă având culoarea roşu închis. Pinii înfrumuseţează peisajul. Există

acolo o foarte frumoasă *gömpa*, construită de defunctul lama, pe care cel „din cele nouă văi” se consideră că îl reîncarnează. Picturile din interior sunt dintre cele mai interesante. Este o mănăstire din secta roşie şi o mănăstire fără călugări. Cei care ţin de ea sunt *nags-pa*, au părul lung, sunt căsătoriţi în marea lor majoritate şi trăiesc cu familiile lor, doar câţiva indivizi dintre ei au ales să se retragă singuri în sihăstrii. Acest templu posedă o bibliotecă magnifică, dar frumoasele volume legate cu bogate coperte de brocart rămân fără cititori. Chiar alături de templu, lama a pus să fie construit un fel de palat chinezesc, care, deşi nu este încă terminat, a ajuns deja în ruină în numeroase părţi. Acolo am locuit eu. Există, de asemenea, o mănăstire a sectei galbene şi, în fine, destul de departe de acolo, pe un alt munte, locuinţa foarte simplă a unui grup de vreo patruzeci de călugăriţe de toate vârstele. Aceste femei au fost încântătoare şi doresc foarte mult să vin să mă instalez pentru câteva luni la ele. Ar fi plăcut, dacă nu ar exista problema aprovizionării. Într-o zi, majoritatea călugăriţelor şi cu mine ne-am căţărat pe una dintre crestele pe care se află două temple mici. Am întreprins o ascensiune periculoasă în susul rocilor perpendiculare minuscule. Binevoitoarele muntence m-au împins, m-au tras „aproape m-au cărat pe sus, aşa încât, în ciuda piciorului meu, încă dureros[3], am dus la bun sfârşit această excursie fără prea mare trudă. Aceste femei sunt extrem de vesele şi de puse pe

3 A. David-Ncel şi-a scrâr^tit piciorul în cursul unei excursii precedente, (n. tr.)

râs. Unele au cutreierat pe jos întreg Tibetul. Afur, singurul băiat din grupul nostru, a înveselit pe toată lumea cântând şi spunând snoave.

Şi la NanKDzong am făcut o cunoştinţă interesantă, cu o *naldiorma*, adică a femeie care urmează sistemul mistic pe care hinduşii îl numesc *yoga*. Călugărul lama cu care am venit de la Pekin o stimează foarte mult şi i-a încredinţat educaţia fiicei sale mai mici, care am\cază să devină călugăriţă. Această femeie este foarte inteligentă şi extrem de instruită în domeniul literaturii tibetane. Mentorul său, căruia i-a devenit soţie, conform unei tradiţii destul de des urmate de cei din secta sa, este astăzi un bătrân de 75 de ani; ea însăşi este în vârstă de 50 de ani. Mi-a împrumutat mai multe manuscrise, pe care le voi da la copiat. Am invitat-o să vină să petreacă un timp cu mine, la Kum-Bum, dar bătrânul său soţ are nevoie de îngrijirile sale. Sunt nişte oameni foarte, foarte săraci. Presupun că lama, tatăl fetiţei, le trimite provizii, acum, de când ea trăieşte la ei. Dar buna doamnă nu are drept îmbrăcăminte decât o fustă şi un caraco de bumbac. Pare foarte dezinteresată, după ce a primit de la mine un foarte modest cadou în bani, ea mi-a adus pe loc o movilă de unt proaspăt, care valora aproape cât suma pe care i-o dădusem. De la Nam-Dzong m-aş fi putut întoarce la KumBum, pe drumul din sud, în patru zile, dar nu aveam animale cu care să transport bagajele. Mi-au fost împrumutate pentru a coborî din nou pe malul fluviului, acasă la lama, dar nimeni nu a vrut să-mi închirieze pentru mai mult de o zi. […] Obosiţi,

după o gustare sumară, ne băgasem sub pături şi tocmai eram pe punctul de a aţipi, când am auzit bătăi în uşa mea şi am recunoscut vocea fiului lui lama care mă striga. I-am răspuns băieţaşului: „M-am culcat, micuţule, ce vrei?” El face „Oh!” şi se duce să bată la uşa camerei învecinate, unde sunt culcaţi oamenii mei. Aud şuşoteli, apoi Afiir vine la uşa mea şi îmi zice în engleză: „Lama vă aşteaptă.

— Dar sunt în pat!” Mă simt indignată pentru această manieră de a veni şi a mă deranja şi sunt destul de prost dispusă. Dar Afur insistă. „Vă aşteaptă împreună cu soţia sa, cred că trebuie să vă îmbrăcaţi şi să veniţi”. Bombănind, îi urmez sfatul (este ora 9 seara). Traversăm curţile, grădinile şi, în locuinţa privată a gazdei noastre, găsim pregătită o superbă cină chinezească. Deci trebuie să mănânc, să vorbesc, iar eu mor de somn… ce mai petrecere! A doua zi, din fericire, cina este servită la o oră mai acceptabilă. De data aceasta sunt odihnită, mi-am petrecut dimineaţa cu soţia lui lama, care este, fără îndoială, o fiinţă încântătoare, iar copiii ei sunt de asemenea foarte drăguţi. Mă întreb cum oare, fiind căsătorit cu o persoană atât de graţioasă, cu 15 ani mai tânără decât el, bărbatul acesta urât, imbecil şi gras, mai poate să umble după chinezoaice de vârstă fragedă, aşa cum l-am văzut că face în timpul drumului. În sfârşit! Nu este singurul. Lama trebuia să se ducă el însuşi câteva zile mai târziu la Sinin, avea nevoie de animalele lui pentru transportul celor care îl însoţeau şi al bagajelor. Mă întrebam cum vom mai reuşi să ne întoarcem. În fine, folosindu-şi autoritatea, lama a obligat pe

nişte săteni musulmani să ne închirieze nişte catâri, dar numai pentru o zi de mers; la primul popas trebuia să mergem şi să căutăm alţii, pentru a ne putea continua drumul. Plecăm la drum şi la venirea serii ne interesăm de animale de închiriat. Doi chinezi ne oferă unele, dar la un preţ atât de exorbitant, încât până şi musulmanii noştri se simt indignaţi şi ne propun să ne conducă ei la Sinin pentru jumătatea sumei pe care ne-o ceruseră chinezii, ceea ce înseamnă încă foarte scump. Ce puteam face? Nu aveam încotro şi a trebuit să acceptăm, cu atât mai mult cu cât aceşti oameni sunt cunoscuţi şi putem avea încredere în ei. Ne continuăm drumul a doua zi. Deja ninsese puţin la Nam-Dzong, mai ninge şi pe timpul nopţii; dimineaţa soarele topeşte zăpada şi se face un noroi îngrozitor, în care trebuie să înoţi ore în şir pentru a traversa o trecătoare aflată la mare altitudine. La coborâre, ne găsim în imposibilitatea de a mai rămâne călare şi de mai urma cărarea, unde ni se afundă picioarele până la glezne în noroi. Ne hotărâm, Afur şi cu mine, să ne luăm de mână şi, ţinând cu cealaltă băţul în care ne sprijineam, să coborâm pe zăpadă versanţii abrupţi, fără să mai folosim poteca. Adevărat sport de iarnă, alunecăm cu o viteză apreciabilă şi iată-ne în vale fără niciun accident. A doua zi, nici nu ajunsesem bine la han când îşi fac apariţia nişte soldaţi: sunt întăriri pentru Lhabrang, unde se duc încă lupte. Printre ei există un anumit număr de ofiţeri, îmbrăcaţi în civil, aşa cum se obişnuieşte în toată China. Nu le face deloc mare plăcere să mă vadă instalată într-o cameră vastă, în care s-ar

putea culca fără probleme patru din ei şi pe care, firește, înţeleg să o ocup singură, dar se mulţumesc să privească fără să zică nimic. Musulmanii mei le spun că sunt o *Fioé*; ceea ce în chineză înseamnă literal „un *Buddha* viu”, aceasta fiind titulatura care se aplică pentru călugării lama încarnaţi, traducere foarte eronată a cuvântului tibetan *tulkou*. În sfârşit, „*Buddha* viu” sau nu, aceşti oameni nu îndrăznesc să mă deranjeze. Se îngrămădesc într-o odaie micuţă, o parte din oamenii lor împart camera cu oamenii mei, cei care rămân pe dinafară se duc să-şi caute alte adăposturi. Totul trece cu bine şi constat încă o dată că, în ciuda reputaţiei foarte proaste pe care o au, soldaţii chinezi nu sunt întotdeauna nişte brute dezgustătoare. Şi aceştia totuşi tocmai au masacrat, au jefuit etc. cu înflăcărare la Shensi, provincia învecinată. Pe scurt, în patru zile am ajuns la Sinin. Acolo misionarii englezi m-au reţinut cât de mult au putut. Am luat lecţii de developare şi de imprimare a peliculelor, de acum încolo vreau să fac singură această treabă, fără să mai fie nevoie să apelez la un fotograf Am conversat cu preotul belgian, care este un om cu carte şi ştie puţină sanscrită şi tibetană. Am cinat aproape în fiecare seară la doamna Learner, singura femeie europeană din regiune, în ce-l priveşte pe lama, care sosise, acesta a dat un mare dineu chinezesc în cinstea mea. Invitaţi erau misionarii englezi, doamna Learner şi un prinţ mongol, cu care am făcut cunoştinţă la Pekin.

U

Kum-Bum, 4 mai 1919

Am primit scrisoarea ta scrisă în 22 ianuarie şi zilele următoare din Maroc. Este cât se poate de interesantă, îţi mulţumesc foarte mult că ai avut ideea bună de a-mi da toate aceste amănunte şi sper ca peste puţin timp să primesc şi altele noi, în legătură cu sejurul tău. Sunt cu adevărat încântată că ai făcut această călătorie. Călătoriile nu pun în mişcare numai sângele, ca un sport igienic, ci pun în mişcare şi spiritul şi îi transmit vigoare. A călători înseamnă, ca şi a studia, a face un contract pe termen lung cu tinereţea. Nu există, după părerea mea, o fântână a întineririi mai eficace decât aceste două lucruri combinate: călătorie şi activitate intelectuală. […]

Îţi mulţumesc pentru cărţile poştale. Scrisoarea ta şi acestea din urmă au ajuns într-o stare vrednică de milă… Fez este foarte impresionant, printre munţii care îl înconjoară. Vai! încep să fie din ce în ce mai rare în lume colţurile care scapă de banalitate. Mai rămâne Tibetul, ultimul pământ încă aproape virgin… După el, nu va mai rămâne nimic, niciun colţ unde să se poată retrage cel care nu are suflet de buticar. Într-adevăr, este mai bine să fii născut acum, decât peste o sută sau poate chiar peste cincizeci de ani, căci pământul se urâţeşte sub acţiunea „civilizaţilor”. De ce îi privesc marocanii pe francezi fără niciun pic de simpatie nu este deloc greu de înţeles. Cum i-au privit compatrioţii noştri din nord pe nemţălăi?… Noi suntem nemţălăii marocanilor. Noi nu le devastăm ţara, pentru că ar fi contrar intereselor noastre, care constau în a proteja o sursă de profit, asta-i tot.

Când nu ştiu care general francez a dat ordin să fie sufocaţi prin fum, într-o grotă fără ieşire, câteva sute de refugiaţi arabi, inclusiv femei şi copii, şi când oamenii săi, postaţi la intrare, trăgeau în cei care încercau să scape de fum, se antrena pentru marile fapte ale hunilor de ieri. Şi când englezii îi închideau pe prizonierii lor buri între bariere de fire electrice, îi învăţau pe germani ceea ce aceştia aveau să aplice, mai târziu, nefericiţilor belgieni şi prizonierilor englezi. Toţi suntem la fel: nişte brute şi nici preşedintele Wilson, nici Liga Naţiunilor nu ne vor schimba. Apostolii şi doctorii în toate religiile n-au decât să predice, să moralizeze, să se străduiască; eforturile lor sunt şi vor rămâne pierdere de timp. Este firesc ca omul care crede în „eul" său să iubească acest „eu". Lucrul acesta este legitim şi nu poate fi dezrădăcinat. „Eul" său este bunul său real, odată pierdut nimeni nu i-l va putea da înapoi. Vrem *să trăim*, *să fim*. Cel care crede în „eu" nu poate avea decât o deviză feroce: „Piară universul, dacă asta îmi poate salva «eul», dacă îmi poate salva viaţa!" Şi această deviză, conştient sau inconştient, este în sufletul tuturor, indivizi sau naţiuni. Martirii care îşi sacrificau viaţa aici credeau că vor primi una mai bună pe lumea cealaltă. Alţii visează la glorie… Mai sunt şi unii pe care instinctul îi îndeamnă să se sacrifice pentru copiii lor, şi aceia urmează impulsul obscur al animalului, care îşi apără progenitura pentru că natura vrea perpetuarea rasei, aceştia sunt inconştienţi sau imbecili. Alţii îşi sacrifică viaţa pentru că au creierul excitat de zgomotul

bătăliilor, de ideile de onoare, de patrie... aceştia sunt nişte beţivi mintali. Alţii au inima bună şi sunt darnici şi-şi dau viaţa drept pomană; aceştia sunt nişte sfinţi. Alţii, după ce au cântărit suma bucuriilor omeneşti şi au găsit-o prea lipsită de greutate, dispreţuind viaţa aşa cum dispreţuieşti o zdreanţă, lasă pe cine vrea să o ia pe a lor, ca pe un lucru fără valoare; aceştia sunt nişte filosofi. Şi la urmă, dincolo de toţi aceştia, mai este şi cel care a pătruns în profunzime iluzia „eului", care a încetat să ia în tragic mirajul naşterii şi al morţii, cel al cărui spirit, eliberat de fantomele imaginare, se odihneşte în marele vid în care evoluează, precum apariţiile provocate de un prestidigitator, lumile fără număr! Acela este singurul care, în mod logic, poate să nu fie egoist.

Toate acestea apropo de Fez, pentru care am simţit ieri o mare simpatie, şi pentru acest biet Maroc, căruia i se vor străpunge munţii, i se vor scormoni pământurile, i se vor mutila coastele şi va fi înzestrat cu noi oraşe modeme precum Casablanca! Poate că, dacă aş cunoaşte arabă, m-aş simţi bine în această ţară, pe care o bănuiesc aprigă şi aspră şi poate lipsită de spiritul de turmă care pare să fie cel mai frumos fruct al civilizaţiei.

[...] Deci ai revăzut Laffitul. Cât de absurd şi ce aer dobitocesţe agresiv are „organul său de apărare a colonilor şi industriaşilor". Cine îi atacă pe aceşti jefuitori ai unei ţări care nu îi dorea? Mizerabilă mai este în general rasa aceasta de făcători de afaceri, indiferent cărei naţionalităţi îi aparţin.

Sybarit fericit ce eşti, te plimbi în automobil

cu cauciucuri care pot fi umflate când se sparg şi te mai plângi! Ce-ai mai zice de câteva luni petrecute în căruţe chinezeşti fără arcuri! Şi dezbrăcaţi un om pentru a-l băga în apa râului, ca să aflaţi cât de adâncă este şi de-abia pe urmă treceţi, ca să nu existe niciun risc, aşezaţi ca nişte zei olimpieni! Noi nu avem pe cine să trimitem să aflăm adâncimea apei. Ne încredinţăm soarta instinctului cailor şi norocului, iar adesea eu trec prima, pentru că eu nu transport bagaje pe animalul meu. Dacă mă ud eu, pot să-mi schimb hainele. Dar dacă păturile sau taina s-ar uda în apa râului, ar fi mult mai grav. Dacă apa este prea mare, luăm picioarele din scări şi ne culcăm pe cal, ţinându-i capul în aer cu căpăstrul. Se scufundă până la jumătatea burţii şi trecem. Dacă apa dă impresia că se adânceşte prea tare, facem cale întoarsă; în general, calul simte acest lucru şi se opreşte singur. […]

Kum-Bum, 2 iunie 1919

[…] Sunt aproape pregătită să plec spre lac. Am găsit un cort vechi mongol de ocazie, destul de spaţios, care va servi drept bucătărie şi adăpost pentru oamenii mei. Afur şi lăptarul meu l-au peticit şi va fi numai bun. Acum ne ocupăm de procurarea proviziilor de făină de grâu şi de făină de orz prăjit. Nişte chinezoaice vântură grăunţele la noi acasă şi noi înşine le vom duce la moară. În total, sunt cam trei sute de livre chinezeşti. Probabil că te gândeşti că ar fi mult mai comod dacă ni le-am procura de la băcan. Asta-i sigur, dar ar fi mult mai puţin pitoresc. Anul acesta este o perioadă de pelerinaj în jurul lacului (acest

pelerinaj are loc o dată la 12 ani). Fără nicio îndoială, lucrul acesta îmi va da ocazia de a vedea destui ţipi interesanţi, printre caravanele venite din diferite regiuni. Nădăjduiesc, ţi-am mai spus, să mă opresc pe lângă locuinţa unui lama foarte important care m-a invitat. Aceasta este situată pe malul nordic al lacului; după părerea iezuitului care a venit să mă vadă, este unul din cele mai frumoase puncte ale lacului. De la Kum-Bum şi până în acest loc se socoteşte că ar fi cam 6 zile de mers, dar, cum mă voi opri fără îndoială în drum, nu cred că voi reuşi să fac mai puţin de 8 zile. În funcţie de împrejurări, voi petrece acolo cea mai mare parte a verii, sau mă voi fixa în împrejurimi. Voi reveni la începutul toamnei prin partea de sud a lacului. Cel puţin acesta este programul prevăzut, dar cine ştie cum poate fi el modificat?… în ultima mea scrisoare te-am pus la curent în amănunt cu situaţia politică a regiunii. Este foarte confuză şi plină de ameninţări. Se spune că Dalai Lama a adresat o scrisoare colectivă tuturor mănăstirilor din Koukou-nor, din Amdo etc. spunându-le că vremea eliberării Tibetului a venit etc. Trupele din Kansu sunt poziţionate la sud, în faţa triburilor tibetane; cele din Szechuan sunt la frontiera de vest, unde au fost bătute de către indigenii ajutaţi de soldaţii din Lhassa şi aşteaptă întăriri pentru a-şi lua revanşa. La nord, ameninţă mongolii, iar mahomedanii din Turkestanul chinezesc provoacă îngrijorare. […] Dacă mi se întâmplă să încetez brusc să îţi scriu, să nu îţi închipui că este din cauza cine ştie cărui eveniment tragic, ci să te gândeşti că pur şi

simplu am fost constrânsă brusc să mă pun în siguranţă, într-un loc lipsit de comunicaţii poştale, şi, prin urmare, chiar dacă s-ar scurge mult timp, nu trebuie să te îngrijorezi – dacă nu ai veşti înseamnă că sunt veşti bune, căci, dacă aş muri, Afur sau un altul ar putea să ajungă la Lhassa sau într-un alt loc, de unde le-ar fi uşor să îţi scrie. Ba chiar aşa cum ţi-am mai spus, de asemenea, nu trebuie să încerci să deschizi o anchetă pentru a mă descoperi. Aşa ceva ar putea fi dăunător pentru securitatea mea printre semicivilizaţii care mă înconjoară. Nimeni, aici, nu se gândeşte să mă considere o străină din aceeaşi specie ca a misionarilor cu ochi albaştri şi cu păr blond pe care i-au văzut. Persoana mea micuţă şi brună este de un cu totul alt tip, ei îşi dau seama de asta fără să aibă nevoie să vadă nicio document.

[…] Acel lama împreună cu care am făcut drumul de la Pekin la Lan-Tehou se duce sigur la Lhassa ca trimis *neoficial* al guvernului chinez, dornic să încheie un aranjament cu Dalai Lama. Îl însoţesc multe persoane. Misiunea lor nefiind oficială, ci numai oficioasă, duc cu ei o grămadă de mărfuri, pentru a începe un comerţ la Lhassa, dar vor ajunge oare până acolo? Va ajunge măcar liderul lor? Primul ministru tibetan este un antichinez convins şi este omul englezilor. Chinezii ştiu asta şi odinioară au vrut să îl execute, dar s-a salvat la timp. *Guroug Tsang* (trimisul lama) ar putea foarte bine, ca din întâmplare, să încaseze un glonte pe timpul drumului sau chiar să fie în mod public pedepsit la Lhassa, pentru că îi susţine pe chinezi. Afară numai dacă, şi mai simplu, nu

moare de apoplexie, pentru care pare să fie predestinat. Uneori, în timpul întoarcerii de la Pekin, părea să nu se simtă tocmai bine, cădea din picioare, era roşu, avea ochii plini de sânge şi dormea ore în şir, pe jumătate sufocat […]

Mănăstirea lămâistă din Kum-Bum Provincia Kansu, China, 6 iunie 1919

Situaţia politică a Chinei la frontiera sa vestică şi la cea de nord-est este în prezent foarte încurcată şi chiar îngrijorătoare, ţi-am explicat asta în amănunt în scrisorile mele precedente. Non-combatanţii înşişi înfruntă mari riscuri atunci când se găsesc printre beligeranţi; în plus, mai există şi inconvenientele inerente călătoriilor precipitate, pentru cel care ar încerca să se îndepărteze de zona luptelor. Prin urmare, doresc să îţi confirm încă o dată, aflată fiind în imposibilitatea materială datorată acestei situaţii, de a face un testament în regulă în faţa notarului, cu dispoziţiile despre care ţi-am vorbit în mai multe rânduri, pentru ca, în cazul în care mi se întâmp-a să mor în Asia Centrală, să nu întâmpini nicio dificultate de a intra în posesia a ceea ce îţi las…

[…] Aceste dispoziţii sunt suficient de amănunţite pentru ca oricine să le poată înţelege, nu se poate, cred eu, să apară nicio îndoială în ce priveşte interpretarea lor.

Păstrează această scrisoare, dragul meu prieten, pentru ca, în cazul unui accident imprevizibil în care mi-aş pierde viaţa, în regiunea puţin civilizată în care locuiesc, nicio contestaţie să nu poată fi susţinută. De altfel, nici nu am decât

rude foarte îndepărtate. Prin urmare, nu există nicio îndoială că soţul meu îmi este persoana cea mai apropiată din lume şi că doresc să-l fac moştenitorul meu.

Toate gândurile mele afectuoase.

Alexandra David-Néel.

Dankar, 4 iulie 1919

[…] Ziua a fost foarte caldă, furtuna a început spre seară; se întâmplă foarte frecvent în acest anotimp. A căzut puţină grindină şi acum plouă cu picături mari şi grele. Dankar pare o aglomeraţie destul de vastă. Eu mă aflu într-un han care se învecinează, pe una din laturile sale, cu fortificaţiile. Nu am niciun chef să mă plimb pe străzile urât mirositoare ale cetăţii. Ştiu suficient de bine ce înseamnă un oraş chinezesc. De mâine vom pătrunde în stepă şi nu vom mai întâlni decât grupuri de nomazi care trăiesc în corturi. Chinezii vor fi fiind dispăruţi. Nu vor mai fi decât indivizi de origine tibetană sau mongolă.

Mă simt bine şi îmi promit să am parte de o mare plăcere în sejurul meu în deşert, un deşert ierbos care nu seamănă deloc cu Sahara. Preotul belgian mi-a spus că malurile lacului i-au amintit de imaginea mării la Ostende[4]. Eu nu ştiu dacă impresia mea va fi aceeaşi, nu prea cred; cerul şi lumina intensă de aici nu seamănă deloc cu cenuşiul Mării Nordului.

Koukou-non 20 iulie 1919.

Mi-am făcut tabără de câteva zile pe malul lacului şi voi profita de faptul că unul dintre

4 Port maritim şi staţiune belgiană, mai precis din Flandra apuseană, celebnj pentru pitorescul, dar şi stranietatea peisajului, (n. tr.)

soldaţii din escorta mea se întoarce la Sinin pentru a-i da această scrisoare să mi-o pună la poştă. Călătoria mea până aici a durat mai multe zile decât prevăzusem. O neînţelegere, datorată diferenţei de dialect, m-a făcut să părăsesc drumul direct. Când încurcătura a devenit evidentă, eram deja departe în munţi, iar oamenii mei nu aveau nicio idee despre calea pe care ar fi trebuit să apucăm pentru a ne întoarce din nou la drumul nostru. Acolo se afla o tabără de nomazi şi oameni care dădeau sfaturi contradictorii. Foarte supărată că ajunsesem să mă împotmolesc în locul acela mlăştinos, după o zi lungă de mers pe o adevărată urgie de ploaie şi grindină, de la care m-am ales cu o frumuseţe de guturai, le ziceam tuturor să tacă din gură, le porunceam să mă urmeze şi am început să merg urmându-mi instinctul. După o zi de rătăciri de-a lungul stepelor am regăsit drumul. L-am urmat vreme de două zile, apoi, în cea de-a treia zi, oamenii mei, cu acea insistenţă prefăcută, specifică subordonaţilor, se încăpăţânară să urmeze o pistă bine marcată, cu toate că eu le ziceam că trebuie să traversăm râul şi să mergem drept înainte. Ei pretindeau că şi pista traversează râul un pic mai sus, iar eu am avut slăbiciunea să îi ascult, gândindu-mă că, într-adevăr, s-ar putea să găsim o podişcă ceva mai încolo. Am ajuns astfel într-o vale largă, unde am poruncit să ne oprim. Noaptea pe care am petrecut-o acolo era una cu lună plină şi s-a dovedit a fi şi una plină de aventuri. Calul cel sur, fiind speriat, poate cu intenţie, de către nişte hoţi, şi-a rupt frâul şi a scăpat, antrenând în fuga sa şi pe cei doi catâri ai

mei, unul dintre caii soldaţilor şi un catâr de povară. Zgomotul galopului lor m-a făcut să ţâşnesc din pat, căci mă gândeam că nişte hoţi vor să ne fure animalele. Cel care sta de veghe zise că nu văzuse pe nimeni şi că se speriaseră singuri caii, dar eu nu eram convinsă şi nici acum nu sunt, căci în aceeaşi noapte au fost furaţi trei cai dintr-un loc aflat la câţiva kilometri de acolo. Toată lumea fu în picioare şi plecă să caute prin munţi. Era îngheţ şi, văzând că nu se întoarce nimeni, m-am băgat înapoi sub păturile mele, singură în tabăra mea acum pustie, cu urechea la pândă şi cu revolverul aproape de mine, gândindu-mă că hoţii ar putea reveni să fure şi ultimele animale de povară. Din când în când, mă duceam să dau o tură pe afară. Era foarte pitoresc, te asigur, dar guturaiul meu se înrăutăţea, aveam febră şi clănţăneam din dinţi în acea noapte limpede şi glacială.

Asta mă împiedica puţin să mă bucur de situaţie. Pe la ora 4 dimineaţa reveniră câţiva dintre oamenii mei, animalele rămâneau de negăsit, când deodată le zărirăm pe toate laolaltă pe vârful unui munte învecinat Vânătoarea reîncepu. Diabolicele animale scăpară din nou, chiar în momentul în care credeam că au fost prinse. Se jucară aşa cu noi până pe la ora 10. Am poruncit o amendă de un *taël* pentru fiecare dintre cei trei oameni ai mei care nu fusese capabil să lege bine animalele, iar, în ceea ce le priveşte pe acestea, odată bine legate, fură biciuite zdravăn. Şi aici deschid o paranteză pentru a-ţi povesti un fapt curios. Catârca mea cea mare a legat o

prietenie nemaipomenită cu roibul cel sur. Îl urmează ca o umbră şi refuză să înainteze dacă el rămâne în urmă etc. Or, când prietenul ei a fost legat şi bătut, catârca *a plâns*. A plâns de-adevăratelea, cu lacrimi mari. Ceea ce nu a scutit-o, de altfel, pe ea însăşi de bici. Îmi iubesc mult animalele, dar nu accept ca ele să evadeze într-o regiune atât de puţin sigură precum cea de aici. Koukou-nor-ul, care se întinde în întregime în stepă şi în munţi, fără un singur oraş sau un singur sat, este cea mai mare provincie a Tibetului, poţi să mergi prin ea luni în şir fără să-i atingi marginile. Eu nu am decât o hartă foarte rudimentară şi o busolă de buzunar, care nu preţuiesc mare lucru. Cum nu întâlnim decât foarte rar câteva corturi, nu prea avem în fiecare zi ocazia să întrebăm pe ce drum s-o luăm. Din fericire, am un instinct natural al orientării, care mă înşală foarte rar.

Călugărul lama, pe care ne aşteptam să îl găsim în locuinţa sa de pe malul lacului, m-a aşteptat până în cea de-a cincea lună tibetană (iunie) şi pe urmă, crezând că nu mai vin, a plecat, ca în fiecare an, spre munte. Mi-am făcut tabără aproape de casa sa. Am trimis pe Afur cu un soldat să îl caute. Mi-a transmis că mă aşteaptă să urc la el, pe munte, până la sfârşitul lui august. Malurile lacului sunt complet goale. Toate turmele au plecat spre înălţimi, se pare că nici caii noştri nu sunt în siguranţă, căci singurii indivizi care bântuie ţărmurile, aşteptând să dea o lovitură, dacă apare vreun călător, sunt hoţii. Şi mai e şi altceva. Nu se poate procura nimic de mâncare,

de vreme ce nu există nimeni la mai puţin de două zile de mers în jurul lacului. Şi, pe urmă, ţânţarii încep să devină numeroşi. M-am hotărât, împotriva dorinţei mele, să mă apropii de tabăra lui lama pentru vreo lună. El trăieşte acolo printre turmele sale: trei sute de cai, o mie de oi, sute de capete de vite. Asta îmi aminteşte de patriarhii biblici: Abraham, Iacob… în munţi îngheaţă în fiecare noapte, chiar şi în august, asta nu mă încântă deloc, ca de altfel şi ideea de a părăsi lacul, care este minunat. E o mare în miniatură, având o nuanţă de turcoaz un pic verde, cu nişte valuri care unduiesc minunat, formând mici oiţe în zilele cu vânt, şi care cântă în surdină un cântecel, ca un fel de ecou firav al vocii oceanului. […] Las jumătate din proviziile mele în casa lui lama şi a doua zi el îmi trimite nişte iaci pentru a transporta cealaltă jumătate în munţi. Intenţionez să mă instalez foarte în lături, lăsându-mi servitorii mai aproape de corturile celor care păzesc turmele. Lucrul cel mai plăcut în această viaţă sub cort este izolarea completă.

Una dintre impresiile cele mai speciale în acest ţinut este aceea de alertă continuă în care se trăieşte. Când te afli în mers, priveşti în stânga şi în dreapta să vezi dacă nu se zăreşte ceva; îndată ce o formă se profilează la orizont, scoţi binoclul: sunt oare oameni sau sunt nişte zebre? Dacă examinarea scoate la iveală fiinţe din aceeaşi specie cu tine, primul lucru pe care îl faci este să bagi cartuşe în arme. Acela din cele două grupuri care se simte într-o poziţie mai dezavantajoasă sau se crede mai slab, o rupe la fugă, iar celălalt îl

urmăreşte sau îl lasă să fugă, după împrejurări. Dacă întâlnirea, ca urmare a terenului accidentat, este destul de bruscă, cei mai puternici sau cei mai viteji îşi încarcă puştile, iar ceilalţi se opresc să negocieze, ştiind că, dacă fug, se vor trezi cu gloanţe în spate. Ne aflam în stepă de trei zile şi călăream puţin somnolentă când i-am văzut pe soldaţi pregătindu-şi puştile. Eu nu văzusem pe nimeni, dar mi s-a semnalat un grup la orizont. „6 puşti”, mi-a zis omul din Lhassa. Eu privesc şi reduc grupul la 3 oameni. Nimic nu te face să crezi că sunt nişte hoţi. Dar ei ocolesc o moviliţă aflată puţin în afara drumului. Cei doi discipoli ai Profetului, care mă însoţesc, îşi mână caii în galop, eu îmi scot revolverul din taşcă şi îi urmez împreună cu bagajele. Cei care veneau spre noi s-au oprit din drum, omul din Lhasa vrea să se ducă să se informeze, catârca mea, văzând că se îndepărtează iubitul său cal cenuşiu, încearcă să o ia la goană cu toată viteza pe un teren care nu are nimic dintr-o pistă de la Longchamp. Se cabrează cu toată forţa, pentru că eu încerc să o împiedic. Cei care se ocupă de transportul bagajelor se aruncă în faţa ei. Patru oameni nu o pot domoli; eu aş vrea să sar jos, dar pe drum a fost frig şi mi-am aranjat pelerina în jurul meu cu o mulţime de ace de siguranţă. Nu mă pot descotorosi de ea. După toate acestea, calul cel sur revine şi prietena sa catârca redevine blândă precum un mieluşel. Cei trei călători suspecţi se îndepărtează. La câteva zile după aceea, unul dintre soldaţi, împreună cu Afiir, care călăreau departe înaintea noastră, au urmărit doi oameni pe care nu i-au putut ajunge

din urmă, iar alaltăieri, revenind de la lama, un soldat şi trei lama, pe care şeful-lama îi trimisese la mine cu cadouri în natură, au întâlnit în drum 6 oameni care au fugit dinaintea lor. E o regiune deschisă aventurilor, după cum vezi. Simpatic ţinut, la urma urmei, poate tocmai şi din această cauză. Nu are măreţia celui care se întinde imediat în spatele munţilor Himalaya, munţii sunt de talie mai mică şi câmpiile vălurite şi acoperite de iarbă nu au aspectul sălbatic al celor cu sol arid din Tibetul meridional. E diferenţă de altitudine. Lacul se găseşte la 3.210 metri înălţime şi munţii cei mai înalţi din regiune nu cred că ating 4.000 de metri. Câmpia, care îmi este atât de familiară în jurul Kampa-Dzong-ului, este situată la mai mult de 5.000 mii de metri şi este înconjurată de cele mai înalte piscuri din lume. Aspectul este foarte diferit. Nu contează, sunt peisaje frumoase şi aici. Seara trecută, cam pe la apus, trei oameni au venit şi şi-au instalat cortul aproape de ale noastre. Este imposibil să descrii aşa ceva şi cred că scena aceasta ar sfida penelul oricărui pictor. Aceşti oameni sunt nişte necromanţi care ţin de vechea religie numită *Bön* (*Bönt* de altfel, înseamnă „religie”). Poartă nişte pelerine care au fost probabil albastre sau mov, dar pe care soarele şi ploaia le-au decolorat până la un indecis cenuşiu spre roz, cu delicioase nuanţe vineţii. Veşmintele de pe dedesubt scot la iveală fâşii de stofa uzată, odinioară portocalie, care ornează blănurile din piele de oaie. Conform obiceiului din partea locului, au îmbrăcat numai mâneca stângă, lăsând pe cea dreaptă să atârne,

lăsând liber braţul într-o vestă de un roşu spălăcit Viaţa în aer liber, absenţa preocupărilor pentru îngrijirile de toaletă, le-au făcut nişte chipuri de hinduşi. Sunt frumoşi ca eroii din ilustraţiile din basmele exotice, iar în spatele lor lacul cu nuanţe de perlă şi opal oferă un fundal nemaipomenit pentru culorile veşmintelor lor. Aşa ceva nu se poate descrie, după cum ţi-am mai spus; este o sărbătoare plină de senzualitate pentru ochi, o bucurie adevărată de a privi toate aceste culori în mişcare, în acelaşi timp dulci şi calde... De neuitat! Şi în iarna aceasta am mai avut parte de un tablou impresionant, văzut de la balconul meu la Kum-Bum. Sub cerul jos, gri, încărcat de zăpadă, pe muntele complet alb, o turmă de iaci înainta cu lentoare, trupurile mari ale animalelor conturându-se cu graţie pe această zăpadă, a cărei albeaţă se sprijinea pe cenuşiul greu, ca de plumb, al cerului. O simfonie în negru şi alb care te făcea să te gândeşti la o aqua-forte. Dar ce maestru ar fi putut reda nuanţele acestui tablou? Iată lucruri care te fascinează, care te vrăjesc, care îţi pun stăpânire pe suflet. Nu există nimic pe lume care să se poată compara cu lumina Tibetului şi cu farmecul pe care ea îl împrumută lucrurilor.

27 iulie. L-am găsit pe lama în mijlocul turmelor sale, printre hectare de mlaştini monotone. Nu cred că mai este nevoie să îţi spun că situaţia aceasta nu-mi face plăcere din niciun punct de vedere. Sunt convinsă că aici îşi fac de cap febra şi reumatismele. De altminteri, locul acesta nu oferă niciun punct de sprijin privirii şi te afli cu adevărat prea în mijlocul animalelor şi al

numeroşilor câini de pază, al căror lătrat neîntrerupt nu mă lasă să dorm. Lama m-a primit cu foarte multă amabilitate. A citit foarte mult, dar, pentru moment, e un „crescător de animale” şi, după cât se pare, negustoria pe care o face cu cai, vite şi lână se află pe primul loc în interesele lui şi pun în umbră orice preocupare de ordin literar. M-am simţit destul de intrigată, dându-mi seama cât de puţin răspundea locul în care mă aflam, ca salubritate şi ca interes, dorinţelor mele. Am ţinut sfat toţi împreună: soldaţii, servitorii şi cu mine. La ora actuală, lacul nu poate fi ocolit, din cauza adâncimii râurilor. Toate planurile mele anterioare, legate de sejurul pe malul lacului, au fost date peste cap. Am hotărât, prin urmare, să mergem în căutarea unui loc uscat, aflat suficient de aproape de o tabără, pentru a ne putea aproviziona. Eu am plecat de ieri cu omul din Lhassa, la întâmplare, şi am găsit un loc care ar putea fi convenabil. […]

29 iulie. Lama lipseşte de câteva zile, face un turneu printre nomazi; nu puteam să plec înainte de a-mi lua rămas bun de la el. Intendentul lui părea să regrete, văzându-mă că vreau să migrez, şi a încercat din toate puterile să mă reţină. La rândul meu, şi eu m-am gândit că aici cadourile fuseseră făcute şi că, dacă plecam, trebuia să repet gestul cu celălalt lama. Prin urmare, am renunţat la plecare; mă voi limita la a-mi transporta, pur şi simplu, corturile la o distanţă mică de aici, într-un loc uscat. Mi se vor trimite acolo două vaci pentru a avea lapte şi, în orice caz, oamenii printre care mă aflu se străduiesc să-

mi intre în voie. Soldaţii pleacă mâine dimineaţă. […]

Koukou-nor pe la începutul lui septembrie 1919

[…] Călătoria mea la Koukou-nor are mai multe drepturi la titlul de „probă de rezistenţă” decât la cel de „călătorie de plăcere”. Timpul nu mi-a fost deloc favorabil şi de-abia de vreo opt zile se poate spune că te poţi bucura cu adevărat de un sejur în aer liber, deşi zilele tot mai sunt întrerupte, din când în când, de câte o furtună violentă. Inefabilul nostru lama, pe care l-am poreclit *jelly fish*, o poreclă foarte semnificativă în engleză, şi-a schimbat locul de tabără şi a mutat-o mai la nord, într-un loc care, conform spuselor sale, trebuia să fie mai uscat şi mai la adăpost. Ne mutăm şi noi, dar numai pentru a regăsi acelaşi orizont de mlaştini cât vezi cu ochii. […] Am declarat că ţinutul nu are niciun farmec pentru mine şi că doream să plec. Lama a părut puţin şocat Consideră, fără îndoială, că sunt lipsită de gust. În fine, am coborât din nou şi am ieşit dintre mlaştini. După ce am petrecut câteva zile agreabile într-o vale frumuşică, am coborât din nou încă şi mai jos, pe malul unui râu, şi am întâlnit din nou tabăra lui lama, într-un loc din care aveam o vedere minunată spre lac. În ultimele zile a plecat să se instaleze aproape chiar pe malurile lacului, într-o câmpie întinsă, iar noi l-am urmat, pentru că ne vom afla astfel foarte aproape de locul unde soldaţii din escorta noastră trebuie să ne iasă în întâmpinare peste trei zile, dacă sunt punctuali cu data pe care le-am fixat-o.

În funcţie de veştile pe care mi le vor aduce şi de cele pe care mi le va da, de asemenea, şi servitorul meu, voi fixa itinerarul meu de întoarcere.

Generalul care era în turneu pe aici în zilele din urmă s-a trezit jefuit. I s-au furat, se spune, 80 de catâri. Soldaţii pe care i-a trimis în urmărirea jefuitorilor nu s-au întors, iar generalul, renunţând să-şi continue turneul, s-a întors în mare grabă la Sinin, simţindu-se, fără îndoială, lipsit de forţe. Probabil că va trimite trupe pentru a-i pedepsi pe indigeni. A mai trimis şi o expediţie împotriva Golok-ilor, nişte triburi care locuiesc la sud-est de Koukou-nor, începând de la malul fluviului Galben şi situat la nord-est de provincia Szechuan.

Exceptând lacul, care este minunat, ţinutul nu prezintă niciun interes special pentru cine a văzut stepele care se găsesc la nord de Himalaya. Nu sunt decât păşuni cât vezi cu ochii, iarbă şi numai iarbă, pe nişte munţi rotunjiţi precum „Baloanele” din Alsacia. Voi revedea cu plăcere Kum-Bum-ul şi cărţile mele. Cred că aceste două sau trei luni petrecute în aer liber nu mi-au făcut rău, mă simt bine şi ţopăi ca un iepure.

Kum-Bum 17, noiembrie 1919

Am fost ocupată în ultimele zile cu treburi care ţin mai mult de preocupările unei fermiere, decât de cele ale unei orientaliste. Afur a colindat prin oraşele învecinate, pe cal, negustorind cartofi, cereale şi linte. Ţăranii au venit să facă oferte. Iar eu, în mijlocul lor, mă simţeam destul de încurcată, pentru că nu mai am bani, deşi la Pekin mai am ceva. Datorită celor pe care mi i-ai

trimis ultima oară în august, acum pot să supravieţuiesc, dar banii ăştia nu sunt aici şi este imposibil să negociezi cu cecuri la Sinin. Criza banilor ia proporţii formidabile în China. […]

M-am regăsit cu mare plăcere la Kum-Bum, după sejurul meu la Sinin; locul acesta îmi place din ce în ce mai mult şi nu mă mai satur de el. Desigur, peisajul nu se poate compara cu cel pe care îl aveam în faţa ochilor din balconul sihăstriei mele himalayene, dar sunt atâtea alte lucruri care îl compensează. Pentru cine iubeşte cărţile, Kum-Bum este un paradis. Şi, dintr-un alt punct de vedere, mănăstirea cuibărită în scobitura unei văi, etalându-se peste cei doi munţi care o încadrează, cu frumoasele sale acoperişuri aurite, peste care se profilează ornamente şi flamuri, oferă o ocheadă foarte drăgălaşă. Mai deunăzi hoinăream, eu şi băieţandrul, pe poteca accidentată care înconjoară acest orăşel lămâist. Într-unul din temple, nişte oameni oficiau (adică recitau) cu acompaniament de ţimbale, de timpane şi de oboaie, muzica ajungea la noi din depărtare, atenuată, stranie, barbară, dar seducătoare… Nici acum nu înţeleg de ce Tibetul m-a vrăjit în felul acesta şi de ce mi se face dor de el îndată ce îl părăsesc. Călugării lama, luaţi în ansamblu, nu fac mai multe parale decât făceau călugării noştri din Evul Mediu: adică nu prea multe. Din înţelepciunea cuprinsă în cărţile lor, pe care le cinstesc cu mărci de profundă veneraţie şi pe care nu le citesc niciodată, ignoră exact ceea ce este mai important; dar defectele lor dispar, ca absorbite într-o atmosferă vrăjitorească, capabilă

a şterge toate unghiurile şocante, toate urâţeniile, toate asprimile, care nivelează totul la diapazonul unui surâs calm, cel al imaginilor de *Buddha* de pe fresce, ale acelor *Buddha* care au înţeles secretul mirajului şi pe care nu îi mai mişcă nimic.

Nu ştiu cât de mult îmi va plăcea Lhabrang-ul. Atmosfera este alta decât la Kum-Bum. Mai austeră şi mai intolerantă. Străinii nu sunt primiţi aici în mod civilizat, ca la Kum-Bum, şi misionarii nu au îndrăznit să se aventureze în împrejurimile sale. Am mai multe cunoştinţe printre călugării lama din partea locului şi invitaţiile nu mi-au lipsit. Dar, din nefericire sau din fericire, nu ştiu ce să fac, pentru că am fost invitată de ambele facţiuni, a căror ceartă a provocat revolta de anul trecut, moartea a peste 2000 de tibetani şi a o mie de soldaţi musulmani şi chinezi. Situaţia este un pic dificilă, dar intenţionez să mă opresc în drum la soţia unui lama, o stareţă foarte venerată în regiune, o femeie amabilă, fără pretenţii, care locuieşte la o zi de mers de la Lhabrang, şi la ea voi lua pulsul locului înainte de a mă aventura. […]

Kum-Bum, 4 decembrie 1919

[…] în acest moment, acasă la englezii din Sinin, se joacă un vodevil care ar înveseli săli întregi, dacă ar apărea pe o scenă. Un bătrânel de 59 de ani, după cum se spune, dar pe care eu l-am crezut întotdeauna în vârstă de cel puţin 70 de ani este, din ordinul superiorilor săi, în căutarea unei soţii. Are părul şi dinţii rari, este mai plin de riduri decât un măr uscat la sfârşitul iernii, urât… aşa cum ştiu să fie numai englezii, atunci când se hotărăsc să fie urâţi, văduv de trei sau patru ani,

tată al unui fiu ajuns medic şi al unei fiice măritate în Canada, şi se pare că directorii misiunii cred că nu este bine ca moşulică ăsta să trăiască şi să doarmă singur… „încornoratul” băgându-şi coada. Te întrebi ce scânteie ar mai putea să reaprindă „al cu coarne”, aşa „cu coame” cum este el, în acest trup decrepit. Acest bătrân apostol va fi fiind el, în ciuda aparenţelor, un bătrân dezmăţat?… Cei din misiune repetă atât de des că „ei nu suspectează nimic rău din partea sa”, încât îi bănuiesc a crede cine ştie ce lucruri urâte. Se pare că, încă pe când trăia soţia sa, iar fiica sa era împreună cu el, nişte fetiţe, chinezoaice, cu care se împrietenise aceasta din urmă, deveniseră foarte apropiate de casa lui. După ce soţia a murit, iar fiica a plecat, omul a continuat să fie interesat de puştoaice, dintre care cea mai mare are acum doisprezece sau treisprezece ani. Din cauza aceasta, spun misionarii, tot felul de bârfe au început să ia amploare printre convertiţii chinezi „al căror suflet este impur”, iar bătrânul propovăduitor al Evangheliei a fost somat de la Shanghai să se recăsătorească de urgenţă. El nu pare să guste mai mult decât trebuie propunerea – sau mai degrabă ordinul – şefilor să-i I-a mărturisit cu melancolie unuia dintre colegii săi că niciuna dintre femeile celibatare din Kansu nu îi este pe plac. Reciproca este, fără nicio îndoială, încă şi mai adevărată. A răspuns, de asemenea, în scris că la Shanghai „nu găseşte pe nimeni”. Eu nu ştiu cum stau lucrurile cu adevărat cu treaba aceasta, dar are un aspect până peste poate de comic. Afur, cu judecata lui dintr-o bucată, este extrem de

scandalizat. El nu concepe posibilitatea ca un bătrân să se poarte urât cu copiii; aceste vicii sunt necunoscute în Tibet, unde moravurile sunt uşoare, divorţurile frecvente, ca şi legăturile nelegalizate, dar totul se petrece fără nicio perversitate. El spune că nu chinezii sunt cei care au „sufletul impur”, ci misionarii, care inventează şi se pot gândi la asemenea lucruri, şi înclin să am şi eu aceeaşi părere în ce priveşte opinia chinezilor. Eu cred că ei, care idolatrizează copiii, nu văd nimic rău în faptul că fetiţele sunt „răsfăţatele” acestui tataie; dar misionarii ştiu, probabil, mai multe decât ei şi decât mine. Îmi amintesc că într-o zi îi povesteam acestui domn, cu foarte multă inocenţă, ca între oameni în vârstă, o întâmplare la care fusesem martoră. Cred că ţi-am vorbit despre asta: un băieţandru, care servea drept interpret tatălui său, necunoscător al dialectului din regiune, tocmindu-se cu o prostituată angajată pentru noapte şi care, cu autoritatea celor doisprezece ani ai săi, care nu ignorau nimic, îi spunea cu simplitate fetei: Ce? Cinci dolari? Dacă tata îţi dă patru şi o cină bună înainte, eşti mai mult decât bine plătită. Era nostim ca fapt de moravuri, dar mi s-a părut, poate pe nedrept, că interlocutorul meu acorda un oarecare interes părţii lubrice a faptului… Cine ştie?… Dar, în orice caz, remediul căsătoriei pare straniu. Dacă acest predicator are într-adevăr vicii, nu o matroană de aceeaşi vârstă cu el, adusă în patul său, îl va vindeca de gustul pentru excesiv de tinere Abigail.

Prostii de genul acesta distrag atenţia câteva

minute şi fac să fie uitate preocupările momentului, dar, dacă nu am avea nimic mai bun pentru a ne amuza, viaţa ar fi cu adevărat lamentabilă la ora actuală. Eu mă număr printre privilegiaţi, pentru că am cele mai bune două puncte de sprijin posibile: pe de o parte, certitudinea afecţiunii tale devotate, pusă la încercare şi fidelă, care nu va putea accepta ca eu să fiu prea chinuită şi redusă la o stare jalnică, şi apoi, pe de altă parte, o filosofie, o viziune suficient de clară asupra lucrurilor, care îmi permite să înţeleg lipsa de importanţă a tuturor lucrurilor şi a mea însămi şi să nu iau nimic în tragic, un calm interior care, în ciuda agitaţiei momentane de suprafaţă, se restabileşte întotdeauna de la sine şi, fără niciun efort, linişteşte toate valurile… face „o mare de ulei” în spiritul meu. […]

Mi-am alcătuit o frumoasă colecţie de opere scrise de Nagârjuna1, ale căror originale sanscrite au fost pierdute. A trebuit să întrerup lucrările de copist din motive economice şi îmi vor lipsi câteva lucrări, dar este deja destul de bine. Nu îndrăznesc să îmi asum riscul de a traduce. Mai există încă anumite subtilităţi ale limbii literare care îmi scapă; sper să pot începe traducerea anul viitor. Din punctul de vedere al cercetărilor orientaliste, ele conţin o informaţie dintre cele mai interesante, căci se referă la cea mai strălucitoare perioadă a filosofiei hinduse. Păcat că nu sunt la doar 30 de ani. Aş avea o colosală misiune înaintea mea. […]

[…] Pe lac nu există bărci. Băştinaşii din

împrejurimi sunt atât de înapoiaţi, încât nu-şi pot imagina nimic care să semene cu o barcă. În plus, furtunile frecvente pe această mică mare ar necesita existenţa unor bărei bune şi a unor buni marinari. Ruşii aceia, care acum câţiva ani au ajuns la insula cea mare cu barca pneumatică, au fost pe punctul de a se îneca la întoarcere. Nu am idee cât de adânc este lacul; trebuie să fie de o adâncime considerabilă căci în anumite locuri, aproape de ţărm, atinge brusc 5 sau 6 metri; am aruncat frânghii cu greutăţi de la înălţimea rocilor de pe ţărm. Culoarea apei şi dimensiunea valurilor în zilele cu vânt par să indice că lacul este adânc. Din an în an se îngustează. Se văd foarte clar urmele fostelor ţărmuri succesive. Lacul trebuie să fi fost odinioară dublu faţă de cât este acum. Iama, când este îngheţat, oamenii se duc pe insule. Gheaţa nu este netedă, ci se încheagă sub formă de valuri. Există întotdeauna spărturi, crăpături, bucăţi de gheaţă plutitoare. Se spune că sub picioare se aude un fel de bubuit de tunet. Îmi venise ideea să vin să văd şi eu asta în iarna asta, dar îmi lipsesc banii, aşa că proiectul a fost abandonat. […]

Kum-Bum, 8 ianuarie 1920

[…] Vei gândi probabil din nou că, date fiind împrejurările excepţionale actuale, ar fi mai bine să pun capăt peregrinărilor mele asiatice şi să vin după tine în Algeria. La aceasta îţi voi răspunde deschis, şi te rog deci să nu te simţi ofensat, că asta ar echivala pentru mine cu o condamnare la moarte. Am făcut experienţa asta în Japonia. Mai târziu, când voi fi având din Tibet tot ceea ce îmi

doresc, când traducerile la care lucrez vor fi terminate şi când voi fi epuizat, în măsura posibilului, beţia, farmecul magic al acestei ţări, va deveni posibil să mă închid cu cărţile mele undeva, într-o cameră, nu contează unde. La ora actuală, oricâte raţionamente m-aş apuca să derulez, oricât de mult mi-aş dori să te revăd, dorinţă care creşte pe zi ce trece, nu mă pot smulge din Tibet. E un fenomen straniu, pe care nu mi-l pot explica. Sunt legată, ţintuită, nu există niciun efort de voinţă care să reziste; dacă mă smulg de aici îmi voi smulge chiar viaţa. Poate să pară absurd, nebunesc, dar asta este. Mă iau în derâdere eu însămi, mă privesc eu însămi cu ironie, dar asta nu schimbă nimic. Nu mai departe de alaltăieri, mă aflam în curtea mare din spatele căsuţei mele, erau acolo numeroase cămile care mă priveau; pe deasupra zidurilor se zăreau munţii şi cerul, albastru, minunat, atmosfera limpede, fără nicio brumă, mă simţeam înlănţuită de senzaţia care emană din astfel de tablouri, aşa cum mă simt înlănţuită de sunetul gongurilor şi al trompetelor tibetane de mănăstire, de vechile mele pelerine, făcute după moda contemporanilor lui *Gingis Han*. Atavism îndepărtat sau amintire din vieţile anterioare, cum ar spune un hindus. Mister!

Dar toată poezia sau, dacă vrei, această nebunie nu remediază deloc o situaţie care este, mă înţelegi, extrem de critică. […]

De mult timp rumeg ideea de a cumpăra, într-un loc de pe glob suficient de izolat pentru ca nimeni să nu poată avea ideea de a veni să se

războiască pe acolo, o bucată de pământ destul de mare pentru a-mi asigura subzistenţa şi a-mi putea construi o colibă. Cu un acoperiş deasupra capului, cu fainã, cu lapte şi ouă, se poate trăi chiar şi atunci când îţi lipseşte orice numerar. Mai rămâne de găsit locul... dar mă gândesc la asta. Aş fi mai liniştită, şi pentru mine, ca şi pentru tine, dacă aş avea o casă de felul acesta undeva, decât cu valorile mele la banca din Bruxelles.

Aş vrea să mai pot rămâne încă un an la Kum-Bum, pentru a-mi termina anumite studii şi voi putea, pe urmă, după turnura pe care o vor lua lucrurile, să văd realizat acest proiect, într-un fel care ar putea beneficia de acordul tău. Ceea ce nu mă va împiedica să revin să te văd. Acest azil foarte rudimentar ar fi pur şi simplu, după ideea mea, un adăpost în caz de furtună. [...]

[...] Când mi-ai amintit toate astea[5] mi-au venit în minte egoiştii mei părinţi, mama, cu avariţia ei, care ajunsese să-i refuze o faţă de pernă sau o batistă curată tatălui meu muribund, după ce îi retrăsese de multă vreme deja putinţa folosirii unui şervet de masă, ceea ce avea să-şi refuze ei înseşi în ultimii săi ani. Unde sunt acum frumoasele şervete din damasc, care alcătuiau stive în dulapuri; unde sunt cearşafurile de pat din pânză de Olanda şi farfuriile din porţelan fin, care nu erau folosite niciodată, şi argintăria şi tot restul?... Mama îşi refuzase bucuria de a se folosi de ele, iar acum nouă nu ne-a rămas nimic; un servitor, după ce a furat, fără nicio îndoială, o

5 Alexandra David-Néel tocmai a aflat despre moartea unuia din unchii săi, ceea ce o face să îşi amintească de trecut, (n. ed.)

bună parte din toate astea încă din timpul vieţii stăpânei sale, care devenise inconştientă, a cărat şi ce mai rămăsese, după moartea ei. De duritatea mamei mele, de lipsa ei absolută de bunătate nu mi-am dat seama decât foarte târziu, când eram deja femeie şi văzusem lumea. Când eram copil, credeam cu naivitate, lipsindu-mi elementele de comparaţie, că toţi părinţii erau la fel şi îmi amintesc acest gând, care îmi revenea fără încetare, când eram fetiţă: „De ce trebuie să ai nişte părinţi? Ce fericiţi ar fi oamenii dacă nu ar avea aşa ceva!” Şi pensionul era adevăratul meu „*home*”, unde mă simţeam bine. Toate astea au fost, fără îndoială, foarte benefice pentru mine şi cred că am ieşit din povestea asta cu un cu totul alt caracter decât cel pe care l-aş fi avut altminteri. Singurătatea inimii şi a spiritului, mai mult decât singurătatea fizică, îi căleşte pe indivizi. Dar ea, biata mama, a plătit scump pentru că nu a prevăzut ce putea să rezulte din comportamentul său.

[…] Că suntem indivizi sau naţiuni, noi înaintăm astfel, conduşi de nebunia noastră, înşelaţi de orbirea noastră, mergem direct spre prăpastie, spre durere… cred că lucrul acesta nu a fost niciodată mai adevărat decât este el pentru Europa contemporană.

Trebuie să priveşti toată această fantasmagorie cu calm şi cred că am făcut ceva progrese pe calea aceasta. Îmi imaginez acum că ultima mizerie, care m-a pândit tot timpul din umbră şi de care am scăpat întotdeauna, ar fi putut de data aceasta să triumfe. S-ar putea paria

pe asta ca la curse. Tael-ul are 20 de F astăzi, poate mâine va avea 30 de F, iar poimâine, cine ştie?... Bani de dat înapoi, iar acest împrumut, care se epuizează pe zi ce trece... Privesc cu curiozitate cum mi se scurg printre degete monezile acestea şi dulapul care continuă să se golească... Ziua când va fi gol de tot nu este prea departe. Şi atunci?... Ciudată senzaţie. Prag al unui dincolo unic, care nu apare decât ca o perdea de brumă. Ce va fi oare dincolo? Noi nu cunoaştem din viaţă decât ceea ce am trăit din ea. În sfârşit, sunt curioasă să văd ce mi se va întâmpla. Natura acestui viitor va depinde mult, încă o dată, de tine şi orice vei hotărî sau orice vei fi obligat să hotărăşti, crede-mă că afecţiunea mea pentru tine va rămâne întotdeauna foarte vie şi foarte sinceră. Tu mi-ai procurat cea mai mare fericire pe care am visat-o vreodată şi anii aceştia de călătorie au fost pentru mine ani de paradis. Dar totul este efemer şi *non-permanent*, paradisul, la fel precum restul. Budismul popular vorbeşte de paradisul occidental: *Soukhâvati* (*Noub déwa tehen*, cum zic tibetanii), în care zeităţile sunt aşezate pe frunze de lotus, având în apropierea lor „arborele care satisface toate dorinţele", între ramurile căruia apare imediat obiectul dorit. Şi iată că într-o zi petalele de lotus se ofilesc, ramurile arborelui se usucă, bietul zeu îşi pierde culorile şi faţa sa devine temă. Înţelege că sfârşitul său a venit. Tot ceea ce a început trebuie să se sfârşească; tot ceea ce este compus trebuie să se descompună; nimic nu durează mai mult decât spaţiul unei secunde, nimic nu există, afară

de o devenire perpetuă, iar fiinţe sau lucruri pe care să le poţi identifica, apuca, reţine nu se află niciunde. Apa torentului curge, curge. Dar unde este torentul însuşi? Nu există, nu este decât un nume gol; nu există decât apa, fără încetare schimbătoare, care curge, circulă, azi în râu, mâine în ocean, mai târziu în nor şi apoi ca ploaie sau ninsoare şi din nou râu… *Sabbe sankhara anicca; Sabbe sankhara, dhamma anatta* şi aşa cum bine a spus-o înţeleptul credincioşilor *Çakya*: *Sabbe sankhara dukkha*: totul este *nonpermanent*, golit de „sine”; totul este durere. Această concluzie poate să pară pesimistă, dar, pesimistă ori nu, este expresia adevărului. Fiinţele nu *au* durere, ele *sunt* durere. Acest egoism al mamei mele despre care tocmai ţi-am vorbit, nu era, la urma urmei, decât ignoranţă şi durere. […]

Kum-Bum, 23 ianuarie 1920

[…] Da, am făcut nişte incursiuni destul de curioase şi în condiţii destul de particulare. Nu văd deloc unde este femeia aceea, şi nici chiar bărbatul care să fi cutreierat astfel, cu doi servitoriânsoţitori, de-a lungul unor regiuni atât de puţin civilizate precum cele pe care le-am parcurs eu. Am intenţia să adun mai târziu toate amintirile din aceste peregrinări şi să fac o carte ilustrată cu numeroasele fotografii pe care le posed. […] Aceasta va fi o ocupaţie pentru bătrâneţile mele, când reumatismele nu-mi vor mai permite alte bucurii. […]

Anul ăsta nu voi merge nicăieri, din lipsă de resurse; voi rămâne să lucrez la Kum-Bum. Am început să traduc pasajele cele mai interesante

din *Prăjnâparamita*, lucrare pe care se crede că trebuie să o citesc pentru beneficiul spiritual şi temporal al călugărilor lama din templul unde trăiesc. Nu credeam că îmi va stârni atâta interes. Acestea vor face parte din cartea pe care vreau să o scriu despre budismul filosofic şi mistic, aşa cum reiese din izvoarele tibetane. Dacă nu mi-ar lipsi banii, ar trebui să mai rămân încă doi ani la Kum-Bum sau în altă mănăstire din regiune: Lhabrang. Dar problema cadourilor pe care trebuie să le fac complică foarte mult lucrurile, ţinând cont de preţul la care a ajuns dolarul. Afur mă ajută cât poate şi traduce împreună cu mine, încurajat de câteva scatoalce din când în când. […]

Kum-Bum 7, februarie 1920

[…] Situaţia politică la frontieră nu pare prea strălucită. Acum câteva zile generalul, comisar al Apărării, a trecut pe aici în goana calului, venind dinspre împrejurimile Dankar-ului, unde fusese să inspecteze iacii de povară, care trebuie să asigure serviciul transporturilor în expediţia împotriva golok-ilor, care a luat pe neaşteptate o amploare deosebită. Aceşti iaci (sunt câteva mii) au fost rechiziţionaţi de la nomazii din Koukou-nor în vara trecută, când stăteam eu în cort. Cuvântul rechiziţie nu are aici exact acelaşi sens ca la noi, unde proprietarul unei căruţe rechiziţionate poate să spere că îşi va revedea vehiculul. Fireşte, tot ceea ce autoritatea chineză ia cu japca în felul acesta este pentru totdeauna pierdut pentru cei în cauză. Cum nu am jurnale, nu ştiu cum s-au terminat negocierile tibeto-chineze la care participau şi englezii (ca nişte buni apostoli).

Încetarea ostilităţilor, care fusese convenită pentru un an, a expirat în noiembrie anul trecut. Dacă tibetanii şi chinezii nu s-au înţeles, războiul va începe din nou la Kham, iar cum războiul civil s-a mai potolit în China, în situaţia în care celeştii ştiu să se descurce şi trimit destule trupe, tibetanii ar putea foarte bine să-şi vadă sfârşite succesele lor efemere. […]

[…] Citim mult, băieţandrul şi cu mine, aş vrea să termin, înainte de venirea verii, traducerea prescurtată *aprăj nâparamitel* […]

Nu voi putea să rămân la infinit la Kum-Bum, dacă vreau să fac marele turneu despre care ţi-am vorbit – şi vreau să-l fac – trebuie să ţin seama de vârsta mea, care înaintează. Nu este un gând excesiv de vesel, dar am un creier prea clarvăzător pentru a-mi putea ascunde ceva. […] Trecerea anilor nu poate să aducă decât o diminuare a forţelor fizice. Pot să trăiesc 90 de ani, ca şi tatăl meu, sau 87, precum mama mea, sau chiar să depăşesc suta, ca doi dintre străbunicii mei, şi pot până atunci să-mi păstrez spiritul lucid, să scriu cărţi etc., dar nu voi putea mereu să rezist în şa opt ore la rând, să duc o viaţă aspră de campanie, să stau afară sub intemperii şi să mă hrănesc cu primul lucru care îmi iese în cale. Deci, cu toate că mi-ar fi plăcut să rămân să hârţogăresc aici sau în regiune nişte ani buni, cred că, dacă împrejurările îmi sunt favorabile, va fi înţelept să fixez de aici într-un an marea mea excursie. Oare îmi vor fi favorabile împrejurările?… Aici e întrebarea. […]

Kum-Bum, 20 februarie 1920

Am primit astăzi cu multă plăcere scrisoarea ta datată 29 noiembrie. Trecuse multă vreme de când nu mai aveam nicio veste de la tine. Îţi voi răspunde în legătură cu treburile despre care îmi vorbeşti.

1. În ce priveşte transferul de titluri de la mama mea, acţionează cum ţi se pare ţie mai bine şi în funcţie de ceea ce ţi se va părea mai uşor în perioada în care vei opera transferul.

2. Sir Holmwood şi-a primit banii înapoi, treaba aceasta a fost, cred eu, foarte oneroasă. Este supărător că am amânat atâta vreme trimiterea acestor bani, ceea ce a avut drept consecinţă faptul că a trebuit să dăm înapoi dublu, şi chiar mai mult, faţă de suma pe care am primit-o, dar nimic nu prevedea că victoria noastră va fi urmată de o depreciere a monedei naţionale. Pare un non-sens. În fine, asta este, am plătit, mai bine nici nu ne mai gândim, regretele nu ne-ar folosi la nimic.

După cum te-am informat, Sir Woodroffe mi-a scris, a evaluat creanţa sa la 1.000 Rs, considerându-mă achitată de surplus, întrucât este foarte bogat şi suntem colegi în materie de orientalism, ba chiar oarecum – deşi cam de departe – coreligionari; nu cred că trebuie să refuz această generozitate, pentru care îi voi fi recunoscătoare mai târziu, prin trimiterea câtorva bibelouri tibetane. Sir Woodroffe este un sanscritolog, cu toate că profesia lui oficială este de judecător la tribunal; a publicat mai multe lucrări despre cultul şi filosofia tantrikaşilor hinduşi. […]

3. Îmi dau foarte bine seama de situaţia neplăcută în care te pfli din cauza costului exorbitant al vieţii, din cauza acestor rampursări pe care le-ai avut de făcut şi din cauza mea care, cu toate că împotriva voinţei mele, te hărţuiesc pentru a obţine banii cu care să ies din încurcătura în care m-a aruncat neverosimila cotaţie de schimb din China. Cum te vei descurca tu? Mă întreb cum vei reuşi şi, ca să te ajut, am început să trăiesc cu atâta parcimonie, încât tare mi-e teamă că nu voi putea continua multă vreme aşa.

Puştiul nu a avut parte de niciun veşmânt de iarnă anul acesta. Ieri se apucase să îşi cârpească nişte izmene vechi, care nu mai aveau fund, cu o bucată de postav galben presărat cu cruciuliţe roşii, un rest din valtrapul catârului meu. La circ, pentru un „August”, n-ar fi deloc rău! Dar ce contează, la urma urmei? Ceea ce este indispensabil aici este să mănânci pe săturate şi să ai cu ce să te încălzeşti, căci clima este aspră. Nu mă voi mişca deloc de aici pe timpul verii, pentru a evita cea mai mică cheltuială care să nu fie strict indispensabilă. Cotaţia de schimb se va ameliora poate puţin, dar nu trebuie să ne aşteptăm la o scădere prea mare.

4. Cu cât văd că talmeş-balmeşul pare să crească în lume, în loc să se diminueze, cu atât sunt mai grăbită să termin cu turul pe care vreau să îl fac în Asia centrală, pentru a putea să decid împreună cu tine în problema stabilirii undeva sau a oricărei alte hotărâri pe care o vom lua, în cazul în care neînţelegerile se vor accentua. În timpul

războiului erai la adăpost şi veniturile tale îţi permiteau să trăieşti liniştit. Cine ştie ce ne rezervă viitorul? Eu doresc, dacă îţi pot fi utilă cu oricât de puţin, să fiu mai aproape de tine pentru a putea să te ajut. […]

5. Fii bun şi, după cum te-am rugat, fă-ţi socotelile şi spune-mi: a) Ce sumă vei putea să-mi acorzi pentru a putea trăi până în martie 1921. b) Ce sumă, independent de această alocaţie, vei putea să-mi dai deodată la o singură expediere, în aşa fel încât să fie la dispoziţia mea la Pekin, la 1 decembrie 1920. […]

6. Mă gândeam că cele două articole ale mele ar fi interesante pentru „Mercur”. Mulţumesc pentru că le-ai dat la recopiat şi le-ai revăzut. Pentru că acum firul este reînnodat, am reluat colaborarea şi voi trimite altele. […]

Bolşevicii par să dispună de forţe serioöse şi lucrul acesta este puţin în contradicţie cu ceea ce spun jurnalele despre starea actuală a Rusiei. La urma urmei, cei care luptă de partea bolşevicilor trebuie să aibă o altă părere; altfel de ce s-ar încăpăţâna, într-un număr atât de mare, să susţină un regim care nu ar fi decât o pură oroare? Noi suntem extrem de prost informaţi, cred eu. Revoluţionarii ruşi trebuie să fi întâmpinat o puternică rezistenţă din partea aceloraşi oameni care închideau ochii, fără să protesteze, în faţa crimelor regimului ţarist. Acest soi de oameni există în toate ţările din lume, la noi l-au ridicat în slăvi pe acel Napoleon, care este autorul Brumarului şi pe vărul său, acel Napoleon care, imitându-l pe predecesorul său, a făcut lovitura de

stat din 1852 şi ne-a adus în pragul războiului din 1870. Se strigă cu putere: „Trebuie să muncim!”, dar sunt întotdeauna aceeaşi cei care trebuie să tragă din greu. Ei sunt în număr destul de mare şi vor să aranjeze lucrurile altfel. O fac, fără îndoială, fără niciun pic de pricepere, pentru că sunt ignoranţi, egoişti, brutali şi nu văd prea departe, văzuţi cu ochiul impasibil al unui filosof, ei nu valorează cel mai adesea mai mult decât cei cărora le reproşează că se bucură de privilegii nedrepte, însă ei au suferit şi consideraţia aceasta este suficientă pentru a face balanţa să se încline de partea lor, pentru oricine nu are un suflet secătuit şi incapabil de compasiune. Am putut să îngrop toată agitaţia legată de acest subiect sub mantaua cărţii *Bhikkunis*, căci „căile acestei lumi”, cum zice Scriptura, nu mai reprezintă pentru mine decât scârbă, dar nu am uitat nici ceea ce am văzut, nici ceea ce am trăit. […]

Kum-Bum, 15 martie 1920

[…] Gata, călătoria mea e hotărâtă. Nu contează în ce fel: cu o nimica toată de confort şi suficientă mâncare, sau pe jos ca cerşetorii, tot voi încerca. Nu mai pot să amân mai mult de un an. Vârsta mă împinge din urmă, reumatismele, care se fac simţite cu duşmănie din ce în ce mai mare, şi diminuarea previzibilă a forţei mele fizice îmi impun să mă grăbesc. Dacă tot trebuie să mor, prefer ca asta să se întâmple pe un drum undeva în mijlocul stepei, cu cerul cel frumos deasupra capului şi cu satisfacţia din urmă de a fi împlinit cel puţin ceea ce îmi doream, decât într-o cameră oarecare, ucisă de regretul de a nu fi avut curajul,

de a fi renunţat la lucrul la care ţineam atât de mult şi de a mă găsi în imposibilitatea absolută de a mai vedea vreodată ceea ce am vrut să văd şi de a face ceea ce voiam să fac. Aceasta din urmă ar fi o moarte absolut chinuitoare pentru cineva făcut dintr-un aluat ca al meu. Dar, la urma urmei, este tragic numai ceea ce capătă culorile dramei datorită propriei imaginaţii. Proiectul meu de călătorie nu mă conduce în niciun loc mai extraordinar decât cele în care am trăit şi, pe jos, întârziind mai mult, sau pe cal, mergând mai repede, se va împlini tot atât de uşor ca şi cele care l-au precedat.

[...] încă un detaliu în legătură cu patul[6]: pânza trebuie să fie de o singură culoare, gri sau maron, nimic bătător la ochi şi nici drăguţ, care să atragă atenţia şi să pară semn de bogăţie. Nu trebuie să ne jucăm de-a nababii, ci de-a nababii mititei, în nişte ţinuturi în care hoţii sunt extrem de numeroşi.

Încă o dată, s-a scurs un timp destul de lung de când nu mai am veşti de la tine şi sunt îngrijorată. Destul că va fi un răstimp considerabil în care nu vom mai şti nimic unul despre celălalt, atunci când mă voi afla în ţinuturi lipsite de legături poştale. Mă grăbesc să îmi termin traducerea *din prăj nâparamita*, pe care aş fi vrut să o duc la bun sfârşit în trei luni, dar mă îndoiesc că voi reuşi. Aş vrea să îţi trimit toate

6 A. David Néel îi cere soţului său să îi comande la Tunis confecţionarea unui pat de campanie foarte uşor - proiectându-şi călătoria la Lhassa. Ea îi dă, în legătură cu acest subiect, numeroase detalii, adăugând şi o schiţă, (n. ed.)

manuscrisele mele înainte să plec şi, dacă este posibil, să stabilesc cele cuvenite publicării lor. Odată terminată călătoria şi instalată fiind lângă tine sau în apropierea ta, în funcţie de locul în care te vei afla tu, voi avea mult de lucru. Afur mă îndeamnă să realizez un dicţionar francez-tibetan. Şi-a băgat ideea asta în cap şi ar putea el însuşi, cu siguranţă, să facă o mare parte din treabă. Oh! chiar dacă trăiesc o sută de ani, tot nu voi avea timp să mă plictisesc, dacă îmi păstrez creierul în stare bună. […]

Kum-Bum, 7 aprilie 1920

[…] Alaltăieri am organizat un picnic pe malul unui lac cu apă limpede, ca să bem apă proaspătă. Vremea este foarte urâtă anul acesta. Ţi-am spus că am păstrat unicul mascul dintre puii căţelei grifon pe care o am de la Koukou-nor. Mţ-a fost furat, credeam că nu-l voi mai vedea niciodată, când, la aproape o săptămână de la dispariţia sa, am primit un indiciu care ne-a pus pe urmele sale. Căţeluşul, care a făcut trei luni la 1 aprilie, se afla la nişte ţărani, la mai mulţi kilometri de Kum-Bum s-a pornit în căutarea lui. Afur a terorizat tot cătunul, strigând că generalul va trimite soldaţi. Ţăranul a protestat, zicând că are căţelul de la un novice lama, vecin cu noi. După confruntarea cu acesta, vinovatul a mărturisit. Mi-a plătit drept despăgubire 2 taëli şi jumătate, pe care eu i-am distribuit imediat între cei care contribuiseră la căutarea animalului. Şi iată-l pe acesta din nou acasă. Oare de ce l-o fi furat? Nu are nimic extraordinar, afară de caracterul său de bolşevic hotărât, dar asta nu se poate observa decât prin

coabitare. Ah nu face parte din rasa câinilor care ling mâna care îi loveşte, micul meu cuţu! Mama lui este la fel, de altminteri, dar este un excelent câine de pază, şi tocmai din acest motiv ţin şi la odrasla ei, care pare a fi dotată cu aceleaşi calităţi. În plus, este şi un câine nemaipomenit de curat. Eu intenţionam să-l numesc *Lo-sar*, ceea ce în tibetană înseamnă An Nou, pentru că în noaptea de anul nou s-a născut, dar Afur l-a botezat *Babou*, cuvânt care în limba hindi desemnează un literat care nu ţine de casta brahmană. Este numele pe care servitorul meu i-l dă politicos lui Afur însuşi şi e caraghios că trebuie să îl strigi pe căţel ca pe el. Mama lui aparţine acum călugărilor lama din templul în care locuiesc, dar eu îl voi păstra pe micuţ, care va deveni un animal puternic şi, în această ţară infestată de hoţi, va fi un paznic folositor, şi nu un animal de lux. […]

Kum-Bum, 21 mai 1920

[…] Ţi-am vorbit îndelung, în timpul călătoriei mele de la Pekin până aici, despre insurgenţii din provincia Shensi; ei sunt cei care au făcut ca trecerea mea prin această provincie să fie atât de agitată; totul se liniştise, dar acum sunt din nou porniţi pe război, fiind susţinuţi de trupe venite din provincia Szechuan care aparţin partidului sudist, potrivnic guvernului de la Pekin. Au ocupat capitala provinciei Shensi, Sian-ul, un oraş mare, cel în care se găsesc pietrele gravate, ale căror amprente le ai tu. Probabil că au jefuit tot.

Acum înaintează pentru a asalta Pigliang-ul, primul oraş fortificat în teritoriul Kansu, pe

drumul cel mare de la Sian la Lanchow (Lanchow este capitala provinciei în care mă aflu).

Guvernatorul din Shensi s-a salvat prin fugă, trupele sale sunt în debandadă, se pare, şi insurgenţii înaintează fără să întâmpine nicio opoziţie. După cum se pare, vor fi opriţi de trupele din Kansu în faţa Pigliang-ului.

Şi uite că încăierarea şi neînţelegerile încep din nou. În dimineaţa aceasta, călugărul lama, care este intendentul templului în care locuiesc, îmi spunea: „Avem puşti. Ne vom apăra”. Nu mă îndoiesc deloc, dar aceste certuri între chinezi nu mă interesează şi prefer să nu mă mai găsesc între combatanţi. Aventura mea de acum doi ani a fost pitorească, nu o regret deloc, dar nici nu ţin să o reînnoiesc. Cred totuşi că soldaţii din Kansu, dintre care un mare număr sunt musulmani şi care se află într-o „formă” infinit mai bună decât chinezii, îi vor respinge pe invadatori. Dar situaţia se poate complica cu o revoltă a triburilor tibetane, împotriva cărora era proiectată o campanie, şi se spune că bolşevicii au iscoade printre musulmani. A fost descoperită o societate bolşevică la Kansu.

La Sinsin voi încerca să găsesc bani în schimbul cecurilor, pentru suma pe care mi-ai trimis-o, şi să vând de urgenţă toate obiectele de care nu am absolută nevoie, pentru a-mi mări rezerva. Voi înapoia banii mai târziu, la o expediere ulterioară, chiar dacă sunt nevoită să plătesc o dobândă mai mare; pentru moment, voi încerca să-mi asigur mijloacele de a mă deplasa, în cazul în care lucrurile iau o întorsătură neplăcută.

Kum-Bum este o mănăstire foarte bogată. Dacă insurgenţii sau trupele din Szechuan, atacând prin sud, ar cuceri Sinsin-ul, cu siguranţă vor veni să jefuiască aici şi, în învălmăşeală, aş putea foarte bine să fiu jefuită de tot ce am, ca şi călugării lama. În fine, evenimentele nu vor deveni poate atât de grave, dar sudiştii, dacă se unesc cu insurgenţii din Shensi, constituie un pericol serios pentru Kansu. Sper că poşta îşi va devia serviciul pe un alt drum şi că scrisoarea aceasta va putea să treacă şi va ajunge la tine. Dacă lucrurile ar deveni cu adevărat serioase, aş încerca să ajung în Mongolia pe jos, împreună cu Afur. Din fericire, am doi catâri frumoşi, care ne vor căra bagajele. Vezi bine cât este de indispensabil, în acest loc, să ai nişte animale la îndemâna ta. […]

Am chemat un croitor să îmi repare şi să îmi modifice ţoalele, nici nu se poate pune problema să cumpăr ceva nou, chiar şi pentru o călătorie lungă.

În acest moment aud trompetele, trebuie să fie cei câţiva soldaţi detaşaţi la Lousar, la poalele Kum-Bum-ului, care pleacă spre Sinin şi de acolo la acest mic război care, pentru această zonă, este însă un război mare.

Îţi mulţumesc mult pentru cărţile poştale ilustrate de la Meca, îi voi trimite astăzi una generalului la Sinin şi ştiu că îi va face o mare plăcere. Se numeşte Mahomed, ca şi profetul. În China se spune: *Machuta ren* pentru Mahomed, aceasta însemnând literal Mahomed, Marele Om (*Ta*: mare, *ren*: om).

Dacă va trebui să trec prin Sinkiang,

presupunând fie că voi părăsi Kum-Bum-ul din cauza războiului, fie că voi pleca de-abia mai târziu, spre toamnă, voi arăta aceste ilustrate pe unde voi trece şi îi voi face fericiţi pe hangiii mei şi pe alţi discipoli ai marelui Om din Medina. Nici nu mă îndoiesc că asta îmi va atrage multe cadouri mărunte, lapte sau alte substanţe alimentare, şi multe amabilităţi.

[J

Kum-Bum, 25 mai 1920

Am primit ieri scrisoarea ta din 17 februarie, care, în felul acesta, a ajuns la mine după cea pe care mi-ai scris-o de la Tunis, pe data de 27 a aceleiaşi luni.

Am reflectat deja de multă vreme la întrebările pe care mi le pui în această scrisoare, deci nu mă ia pe nepregătite, şi voi încerca să îţi răspund cât mai clar cu putinţă, dat fiind că, aşa cum este probabil, nu voi putea primi răspunsul tău la scrisoarea mea de astăzi, întrucât părăsesc Kum-Bum-ul. Este important deci, de vreme ce nu vom mai putea comunica prin corespondenţă, să-ţi fie clară poziţia mea asupra acestei probleme.

Războiul şi consecinţele sale dezastruoase au făcut să fie extrem de complicată soluţia care înainte era foarte simplă. Acesta este un fapt împlinit, este inutil să mai insistăm asupra lui, împărtăşim aceeaşi soartă cu milioane de oameni şi nu putem schimba nimic; inteligenţa şi abilitatea noastră nu se pot concentra decât asupra unui singur punct: să obţinem cel mai bun profit posibil dintr-o situaţie dezastruoasă. Or, iată ce gândesc eu:

Aşa cum ţi-am scris în numeroase rânduri, mi se pare preferabil ca tu să-ţi continui munca încă un an sau doi. Această perioadă va aduce poate o ameliorare sensibilă a crizei actuale, cu toate că asta, împotriva oricăror previziuni, se accentuează de la o zi la alta de la sfârşitul războiului. […]

Eu nu ştiu de ce natură este patriotismul tău şi în ce măsură obişnuinţa cu un anumit mediu şi-a înfipt rădăcinile în tine. În ce mă priveşte, eu am dorit, firește, victoria Franţei şi m-am bucurat foarte mult de înfrângerea hunilor, dar ataşamentul meu pentru „Patria-Mamă” nu merge prea departe. De ce?... Este uşor de înţeles. Mai întâi, pentru că am o ereditate amestecată, unde sângele francez nu contribuie decât din partea ascendenţei paterne şi, sunt convinsă, are o influenţă foarte slabă în ce priveşte mentalitatea. „Gândese M mult mai mult precum o asiatică, decât precum o pariziancă. Pe urmă, am trăit foarte puţin în Franţa. Lăsând la o parte primii mei cinci ani de viaţă, care nu contează din punctul de vedere al impresiilor; în total, am trăit poate cinci sau şase ani în Franţa, faţă de patruzeci trăiţi în străinătate, dintre care douăzeci în Orient. Mă simt foarte străină printre francezi, foarte puţin *al home*, nu prea avem în comun decât limbajul, ceea ce nu este destul pentru a crea o legătură afectivă veritabilă.

Asta îţi explică poate de ce nu vreau să mă stabilesc în Franţa pentru a duce ceea ce tu numeşti în scrisoarea ta „existenţa unei mic burgheze”. Această mediocritate materială şi morală mă înspăimântă şi, orice ai gândi tu însuţi,

eu sunt convinsă că te-ar apăsa greu şi pe tine şi că ţi-ar otrăvi bătrâneţea, dacă ai avea imprudenţa să te mulţumeşti cu ea. […]

În ceea ce mă priveşte, previziunile mele sunt de un pesimism sumbru; sper să mă înşel. Eu văd un nou război la orizont, un balamuc general şi veniturile noastre reduse la foarte puţin, dacă nu chiar la neant. Ei, bine! Toată filosofia mea, care se potriveşte cu ideea de a trăi într-o peşteră sau de a pleca, aşa cum o voi face chiar, cu Afar, peste câteva luni, pe jos, aproape fără niciun ban în buzunar, nu mă lasă deloc indiferentă la ideea de a deveni o coate-goale în Europa şi de a trăi într-o casă locuită de familii proletare, unde va trebui, întocmai ca vecinele mele, să-mi spăl vasele şi să mătur podeaua. A accepta viaţa cu un asemenea preţ mi s-ar părea o josnicie a sufletului. Poţi să speli vasele şi să cureţi podeaua într-un spital, fără să decazi, pentru că asta contribuie la uşurarea chinurilor unor bieţi oameni suferinzi, menţinerea în ordine a menajului azilului lor, dar a face asta pentru sine, fără alt scop decât cel de a prelungi o viaţă mediocră şi vulgară, ah, ptiu!

Şi ar fi mare prostia dacă ai ajunge acolo, câtă vreme poţi scăpa. Înţelepciunea mea, care este poate puţin timorată, dar de care nu mă îndepărtez, îmi spune asta: nu mai sunt tânără, nu pot munci cu braţele pentru a-mi câştiga existenţa, nu vreau decât să îmi asigur pâinea şi un acoperiş deasupra capului. Pur şi simplu. Dacă pot să obţin mai mult, cu atât mai bine, dar măcar strictul necesar să nu îmi lipsească, să nu ajung să cerşesc sau la degradarea socială pe care o

antrenează sărăcia extremă. Şi ceea ce gândesc pentru mine gândesc de asemenea şi pentru tine. Poate că priveşti cu oarecare spaimă perspectiva unei vieţi retrase, monotone şi solitare, dar aş vrea să iei aminte că, dacă totul se îndreaptă spre bine în Franţa, în cazul în care creditul nostru redevine ceea ce era înainte de război, cu cele douăsprezece mii de franci rentă ale tale, nimic nu te va forţa să rămâi ţintuit în colţul în care te-ai retras. Vei putea călători, te vei putea recrea în Franţa sau altundeva prin de câte ori vei dori. Dar dacă, pe de altă parte, sumbrele mele previziuni se vor realiza, în acest caz şi tu, şi eu ne-am găsi mai bine plasaţi într-o căsuţă rustică, la ţară, în mijlocul unei grădini mari, mâncând legumele şi fructele noastre, decât târându-ne zdrenţele la Nisa sau Alger. Nu crezi că am dreptate?

Am decis, prin urmare, că, la sfârşitul turneului pe care îl voi efectua, îmi voi asigura undeva o bucată de pământ. Dacă ne gândim că la această epocă cerul istoriei nu pare să fie încărcat de nori prea ameninţători, care să provoace o furtună apropiată şi dacă nu vreau să-mi construiesc coliba imediat, aş putea să închiriez terenul unor ţărani, care vor putea cultiva pe el orez sau altceva. Dacă refuzi categoric să vii să vezi micul meu domeniu, construirea unei locuinţe va consta în ridicarea unei barăci, jumătate din scânduri, jumătate din rogojini, după moda indigenă şi deci mă va costa nici măcar 200 de rupii ca să am o locuinţă a mea. Dacă ideea mea înţeleaptă ţi se pare demnă de stimă şi vrei să vii să te instalezi cu mine, cel puţin până se mai

liniştească criza actuală, atunci ne-am putea gândi la o construcţie mai bună.

[…] Să revenim la chestiunea vieţii pe care o duc eu aici. Voi părăsi Kum-Bum-ul îndată ce voi primi ceea ce vei crede tu că poţi să-mi aloci pentru o perioadă de circa doi ani. Îmi vorbeşti de o expediere de 2000 de franci, pe care mi-ai făcut-o în aprilie; eu o voi primi, fără îndoială, în iulie. Mă va ajuta să supravieţuiesc ceva mai mult timp, dar, ţi-am explicat asta foarte clar, situaţia de acum nu se poate prelungi la infinit. Vom pleca pe jos, eu şi băiatul, încărcând cu bagaje cei doi catâri care îmi rămân, şi vom trăi cum vom putea, dar nu vom oferi spectacolul sărăciei noastre călugărilor lama de la Kum-Bum sau europenilor de la Sinin. Dacă în octombrie nu voi avea o sumă suficientă în mână, oricât de mică ar fi ea (4 sau 500 de taëli), voi abandona o luptă imposibilă, voi vinde catârii, tot ce îmi mai rămâne, voi da ce câştig lui Afur şi îl voi trimite la locul său de baştină, pe un drum de uscat. Pentru restul, nu mai este nevoie de prea multe explicaţii, va consta în a merge într-un colţ de munte, pentru a muri de foame sau pentru a-mi trage un glonte în cap, la alegere. Am împrumutat tot ce am putut şi acum trebuie să dau înapoi, cotaţia dolarului nu scade deloc, nu e nimic de făcut.

[…] Apropo de „preşedinte”, scrisoarea ta îmi vorbeşte despre alegerea lui Deschanel; ţi-am zis deja ce cred despre asta; francezii şi-au atras dispreţul aliaţilor lor şi poate că asta a contribuit, într-o oarecare măsură, la scăderea creditului nostru.

Clemenceau are şi el defectele lui, l-am văzut de destul de aproape la fundaţia „*Aurorei*”, nu este impecabil, dar este un om activ, omul cu mână de oţel de care avem nevoie la ora actuală. Popularitatea sa în străinătate este enormă. […]

Kum-Bum, 1 iunie 1920

Am primit ieri o tăietură din *Dépêche tunisienne*. În ea este descrisă instalarea lui Deschanel şi se reproduce mesajul său la Cameră. Ce de vorbe! „Ce zgomot inutil de maxilare”, cum zicea acel acuzat arab, într-o zi, la Tunis. Toţi oratorii ăştia mă dezgustă profond, nu numai cei din Franţa, cei din toate ţările, în general. Europa este în ruină, oamenii nu mai au ce să mănânce şi iată că mai există imbecili care îşi găsesc timp să peroreze şi alţii, şi mai imbecili ca ei, care se duc să îi asculte şi să bată din palme, înşelători şi înşelaţi, îmi sunt tot atât de puţin simpatici. Din momentul în care au existat doi oameni pe pământ, a-i privi a devenit un spectacol dezgustător, şi asta nu s-a schimbat deloc de atunci şi, după cât se pare, nu se va schimba niciodată; tocmai de aceea, cel care are două uncii de înţelepciune în creier preferă singurătatea, marile spaţii vide, spectacolul norilor care aleargă pe cer, stelele care sunt aşa de departe de noi, încât nu putem şti nimic despre ele, ceea ce ne permite să ni le imaginăm ca tot atâtea spaţii paradiziace, şi floricelele minuscule ale stepelor, care sunt foarte aproape de noi, dar asta nu ne permite să le cunoaştem gândurile.

Citesc, în acest moment, o carte minunată. Are, printre „erudiţii orientalişti”, dintre care

niciunul nu a citit-o, reputaţia de a fi un ghiveci de fantasmagorii şi de elucubraţii nesăbuite şi, din întâmplare, este o operă serioasă, oarecum tranşantă şi de o logică seacă şi implacabilă de raţionalism de geniu. Traduc din ea, mult mai mult pentru bucuria intelectuală pe care mi-o procură această carte decât din speranţa că lucrarea aceasta va fi pe gustul publicului, chiar şi al publicului literat. Înainte de război poate s-ar fi găsit oameni care să o aprecieze, dar acum!... alunecările spre barbarie antrenează întotdeauna o dezlănţuire de sentimentalitate şi de emotivitate; nimic nu este mai sentimental şi mai emoţionant decât brutele, germanii sunt un foarte bun exemplu în privinţa asta.

Există în scrisoarea ta din 18 februarie o frază care îmi revine în minte neîncetat şi mă întristează enorm. Scrii: „Ne vom găsi, şi unul, şi celălalt, într-o situaţie vecină cu sărăcia lucie”. […]

În ceea ce mă priveşte, eu am din ce în ce mai puţine nevoi. Te chinui acum din cauza cursului extravagant al cotaţiei de schimb şi pentru că, atâta vreme cât păstrăm comunicarea prin corespondenţă, nu mă pot retrage să trăiesc după moda indigenă, dar şi asta va avea un sfârşit, îndată ce acest turneu despre care ţi-am vorbit se va fi terminat. Atâta timp cât ai putut să mă ajuţi, fără ca asta să te încurce prea tare, am acceptat renta, pe care cu afecţiune mi-o acordai pentru călătoriile mele, dar, din ziua în care vei avea nevoie de toate veniturile tale, nu va mai trebui să fie la fel. Ai fost foarte bun cu mine, nu mi-aş

putea ierta că te recompensez atât de rău, dacă ţi-aş diminua bruma de confort pe care pensia ta ţi-ar putea-o procura. Cred că am proceda greşit şi unul, şi altul dacă am trage fiecare de partea lui, în loc să ne ajutăm reciproc şi să ne facem bătrâneţile mai plăcute. Când nu vei mai avea lucrările tale care să-ţi ocupe timpul, îţi va plăcea poate să ai alături de tine o femeie care nu este chiar complet ignorantă şi stupidă, care a văzut multe lucruri şi a cărei conversaţie te va putea face să petreci câteva ore frumoase. La urma urmei, cum această femeie este doamna Néel şi cum interesele tale şi ale ei sunt comune, cred că ar fi mai bine să o vezi pe ea ocupându-se de interiorul tău, de la orice distanţă ar face-o, decât să îţi încredinţezi sufletul unor mercenari.

Eu, prea-scumpul meu Mouchy, am un caracter puţin diferit de al tău, să zicem chiar foarte diferit. Am un temperament mistic şi nişte vederi filosofice care îmi permit să duc o viaţă pe care puţini dintre oamenii născuţi în Occident ar putea-o suporta. Am dormit într-o peşteră şi am dormit acolo foarte bine, am cutreierat singură prin jungle unde erau tigri, iar într-o zi am dat nas în nas cu unul dintre ei; acum, că înaintez în vârstă, îmi voi interzice plimbările de felul acesta, dar voi putea totuşi, cu puţinul pe care îl am, să îmi aranjez o viaţă de sihastru, într-un colţ îndepărtat din Tibet sau din Mongolia, şi o voi face fără să acuz pe nimeni, dacă tu crezi că ai nevoie, numai pentru tine, de toate veniturile tale şi dacă tu crezi că, dacă aş trăi alături de tine, cheltuielile ar fi prea mari. Îndată ce turneul pe care am

hotărât să îl fac va fi terminat, vei fi liber să decizi ceea ce vei crede tu că va fi mai plăcut pentru tine. […]

Kum-Bum, 7 iunie 1920

Am primit ieri, împreună, cele două scrisori ale tale datate din 14 şi din 24 martie. Nu ştiu cum să-ţi mulţumesc pentru sacrificiile pe care ţi le impui pentru mine. Fără să fie nevoie de prea multe cuvinte, mă ştii destul de inteligentă pentru a aprecia valoarea acestui gest. Scrisorile tale au domolit tensiunea spirituală căreia îi căzusem pradă, nu pentru că ele aduc o soluţie la o problemă pe care nu noi înşine, ci numai evenimentele o pot rezolva, ci pentru că îmi permit să îmi văd situaţia cu claritate şi să îmi fac planuri pe măsură.

Deci îţi mulţumesc, îţi mulţumesc de o mie de ori, scumpul meu.

Iată ce am decis:

Voi părăsi Kum-Bum-ul imediat ce voi avea banii expediaţi de tine în iulie: 2000 de franci, adăugaţi la vărsământul precedent din aprilie, 6.000 de franci, voi avea în total 8.000 F. Cât va însemna asta în dolari, fireşte că nu pot şti acum. […]

Voi călători pe jos, bineînţeles, dar sper să îmi pot păstra cei doi catâri, care vor purta bagajele şi proviziile, în felul acesta putem avea şi un cort pentru a ne adăposti.

Nu îţi voi scrie prea mult astăzi, pentru că sunt foarte ocupată. Afur şi cu mine am golit casa şi vindem tot ceea ce nu ne este absolut indispensabil. Nu păstrăm, băieţandrul şi cu mine,

decât două corturi mici, pelerinele noastre îmblănite, câteva ustensile de bucătărie şi un număr redus de pături. [...]

Kum-Bum, 26 iunie 1920

Mă întorc dintr-o excursie de 5 zile. Am fost în munţi să văd izvoare de apă minerală. Acestea s-au dovedit a fi nişte izvoare sulfuroase reci. Există în foarte mare număr, presărate într-o vale largă. Am băut din ele, ne-am scăldat în ele. Nu ştiu dacă era chiar indicat să o facem, dar specificul vieţii sălbatice este tocmai faptul că bei şi mănânci o grămadă de lucruri pe care le întâlneşti la întâmplare şi, dacă nu te simţi mai bine după asta, nu te simţi nici mai rău. Plec din nou peste trei zile, într-o cursă mai lungă, care ne va ţine ocupaţi cam trei săptămâni. Locul în care ne ducem este un loc de pelerinaj, la poalele unui pisc cu zăpadă veşnică. Sunt acolo câţiva sihaştri. Noi ne vom căţăra probabil şi mai sus, la o distanţă de două zile de mers de acolo, unde, printre zăpezi, locuiesc alţi câţiva anahoreţi. Acest loc se numeşte Da-kar pe Dzong {*Dzong* înseamnă: [...] fortăreaţă). Nu cunosc ortografia care se foloseşte la Da-kar pe şi, în consecinţă, nu mă aventurez să dau nicio traducere. În limba tibetană, nu te poţi ghida după pronunţare. Trebuie neapărat să vezi cuvântul scris, căci limba este săracă în *sunete*, aceleaşi sunete se repetă la infinit, scrise altfel. În vorbire, te ghidezi după sensul general, dar un cuvânt izolat, un nume propriu, poate să însemne tot ce vrei. În fine, nu contează! Tocmai am găsit sensul cu ajutorul lui Afur, care îmi spune că numele este *Tak Kar* şi nu

Da Kar. Ceea ce înseamnă „peştera albă a lotusului”.

Scopul acestor excursii este de a vedea ţinutul, asta este evident, dar ele mai au şi un altul, acela de a-mi încerca forţele. Ei bine! Trebuie să mărturisesc deschis că rezultatul încercării este departe de a mă satisface. Totuşi, cum sub niciun pretext, chiar dacă aş şti dinainte că voi rămâne acolo, tot nu aş renunţa la proiectul meu de călătorie în Asia centrală şi mă necăjeşte puţin faptul că simt că am mai puţine puteri decât ar trebui. Am călătorit destul de mult, dar niciodată în condiţii atât de dure precum acelea pe care mi le impune penuria resurselor mele actuale. Aveam obişnuinţa de a călători călare pe cal; acum merg pe jos, iar potecile montane sunt dificile. Aflir a fost cât se poate de viteaz, dar el nu este născut printre nomazi, nu a peregrinat niciodată în felul acesta, pentru talia lui mică anumite lucruri sunt tot atât de dificile ca pentru mine. Sunt poate extravagantă vrând să pornesc într-o expediţie pe care nişte exploratori nu ar îndeplini-o decât cu un echipament considerabil şi cu servitori numeroşi, dar, dacă sunt extravagantă, nu-mi lipseşte totuşi o anumită înţelepciune calmă, care îmi permite să cântăresc dinainte ceea ce voi face şi să văd cu claritate amănuntele, îmi este foarte greu să sper că nicio catastrofa (folosesc şi eu termenul curent) nu se va produce pe parcursul expediţiei mele atât de neobişnuite. În timpul excursiei din care mă întorc acum, am mers în prima zi aproape 40 de kilometri, ceea ce nu este enorm, dar, cum luni în

şir nu am ieşit din casă, îmi lipseşte antrenamentul şi mi s-a părut foarte obositor. La sosire, a trebuit să accept corvoada de a strânge baligă de iac pentru foc, căci se simţeau semne ameninţătoare de ploaie. În acest timp, unul ridica corturile, altul tăia lemne şi pregătea mâncarea. După masă aş fi putut să dorm, dar asta m-ar fi forţat să veghez un sfert din noapte, făcând de pază, aşa că prefer să mă culc mai târziu şi să dorm fără întrerupere. Uneori este foarte poetică veghea lângă animale (nu mai am decât doi catâri), dar te plictiseşti până la urmă şi uneori te ia cu somn, trebuie să lupţi cu tine, să mergi, să şuieri, precum santinelele. Nu suntem decât trei persoane, bărbaţii trebuie să se odihnească şi ei, căci ei au, fireşte, de făcut treburi mult mai grele decât mine şi sunt obosiţi. A te culca înseamnă, de fapt, a te lungi peste două cuverturi împăturite, puse pe pământ. Ici şi colo sunt denivelări, căci terenul este inegal, care îţi intră în coaste, iar umiditatea îmbibă curând acest aşternut primitiv. La sculare bem un ceai şi plecăm din nou… Şi asta continuă, continuă, zilele de odihnă sunt rare. Ei bine, nu îmi voi refuza plăcerea de a vedea cum se va termina aventura, dar poate că ar fi înţelept să nu cer prea multe de la forţele mele. Gata, e hotărât, voi pleca în orice condiţii, chiar şi fără cort, dar de ce să mergi de bunăvoie în întâmpinarea unor suferinţe pe care le-ai putea evita? […]

Pelliot şi tovarăşii lor nu au făcut expediţii de felul acesta decât cu subvenţii care se ridicau la mai multe mii de franci. Cred că îţi dai foarte bine

seama că tot ceea ce voi avea eu nu îmi va procura confortul de care se bucurau ei, dar aceşti bani, avuţi în mână dinainte, îmi vor facilita o întreprindere care, totuşi, te rog să mă crezi, va rămâne dificilă. Nu voi merge pe jos, voi putea să iau cu mine un servitor, pe cel pe care îl am şi care este foarte la curent cu viaţa de campanie. Dacă Afiir şi cu el vor călări pe rând, nu vor ajunge la popas extenuaţi şi se vor putea ocupa activ de prepararea mesei mele şi de instalarea mea.

Kum-Bum, 26 iulie 1920

[…] în ceea ce priveşte călătoria mea viitoare, nu mai am nimic să îţi spun. Nu se pune problema dacă această călătorie este sau nu un „profit”. E un lucru bătut în cuie, definitiv hotărât, orice s-ar putea întâmpla. Îmi doresc foarte mult să te revăd, dar afară de asta nimic nu mă atrage în Occident. Nu voi părăsi Asia decât cu speranţa că, oricât de bătrână aş putea fi atunci, mă voi întoarce şi îmi voi sfârşi zilele undeva, în stepă, cu spaţiul liber dinaintea mea şi cu cerul albastru deasupra capului. Să vrea zeii să mor în cortul meu, printre singurătăţi şi atunci îi voi binecuvânta. Am asta în sânge şi visam aceleaşi lucruri şi când eram o puştoaică de 6 ani.

Este picătura de sânge mongol care a reînviat brusc după mai multe generaţii. […]

Kum-Bum, 26 iulie 1920

Ceea ce îmi spui în scrisoarea ta despre preţul hotelurilor în Franţa şi ceea ce citesc în rubrica „*Lettre de Paris*”, dintr-un jurnal englezesc, în legătură cu preţul stofelor şi al

hainelor mă înspăimântă. Războiul a creat cu adevărat o altă lume. Cum ar putea oare cel care a fost absent numeroşi ani şi nu a cunoscut perioada de tranziţie să se adapteze într-o ţară atât de diferită de cea pe care a cunoscut-o? Nu mă văd deloc tacându-mi din nou cumpărăturile la Luvru sau la Bon Marché, cred că aş înnebuni după o oră. Cu asemenea preţuri oamenii nu umblă dezbrăcaţi? Cine îşi mai poate oare plăti luxul unui pantalon? […]

[…] Muncitorii, ca şi bolşevicii, au luat-o poate pe un drum greşit. Este posibil ca ei să se înşele asupra mijloacelor de a ajunge la ceea ce doresc, dar cine ar putea să îi condamne pentru că aspiră, chiar cu neîndemânare, la mai multe bucurii? Filosoful poate să dispreţuiască aceste bucurii vulgare, pe care le cer ei, dar, din cauza vieţii aspre de care au parte încă din copilărie, cei care muncesc nu au răgazul de a dezvolta un creier de filosof. Sunt nişte animale, au fost ţinuţi în starea aceasta vreme de secole, spre cea mai mare satisfacţie, fie a unei caste de nobili, fie a unei caste de bogătani, în funcţie de epocă, şi uite că acum aceste animale se trezesc din toropeala lor şi, ca nişte mitocani ce sunt, vor să se distreze şi ei, imp în mod dizgraţios în societate şi compromit falsa armonie care o menţinea, de bine, de rău. Să zicem că sunt nişte imbecili, dar au fost doriţi aşa şi au fost modelaţi aşa şi ce să mai spunem şi despre ceilalţi, despre cei mai inteligenţi şi despre cinici? Va veni o vreme, pe care noi nu o vom mai apuca, în care oamenii vor îmbrăţişa o idee, care astăzi ni se pare

monstruoasă, că orice copil trebuie să găsească din momentul în care este în leagăn şanse egale de a se dezvolta, conform aptitudinilor sale naturale, strălucitoare sau mediocre, şi că oricine pretinde să se bucure de ceea ce se numeşte „viaţa civilizată” trebuie să împlinească partea sa din munca necesară pentru menţinerea lucrurilor care constituie civilizaţia. Ceilalţi, leneşii şi înţelepţii, care îşi bat joc de civilizaţie şi cred că nu merită osteneala ca ei să îi consacre zece minute din timpul lor, vor fi invitaţi să se retragă în deşert, unde, de exemplu, în loc de iluminat electric, se vor mulţumi cu cel oferit de lună, în nopţile în care apare pe cer, iar în celelalte seri cu acela al unei lămpi primitive, făcute din vreascuri înmuiate în unt sau grăsime, aşa cum fac eu, când îmi aşez tabăra. Este un regim simplu, care te îndeamnă să te culci la ora la care se culcă găinile, ceea ce este excelent pentru sănătate. Şi la fel stau lucrurile cu restul. […]

Kum-Bum, 12 august 1920

Am fost *„în camp”*. cum se spune în engleză, destul de multă vreme. Misionarul şef de la Sinsin îmi indicase un templu chinezesc ca obiectiv pentru o excursie pitorească, deci am plecat, un pic cam la întâmplare, fără să ştim prea bine unde se găseşte templul. În prima zi ne-am aşezat tabăra într-un loc pe care îl cunoşteam foarte bine, apoi de acolo am plecat în întâmpinarea aventurii. Eu o luasem înainte şi socoteam că oamenii mei mă vor urma, dar la o bifurcaţie a drumului ei au coborât spre vale, în timp ce au am continuat să urc pe munte. Văzând că nu vine

nimeni, m-am urcat pe o culme pentru a inspecta împrejurimile şi de acolo, după o lungă aşteptare, în cursul căreia din fericire m-am ocupat cu consumarea fructelor sălbatice, l-am zărit venind pe Afur. El fusese până în vale şi, nevăzându-mă nicăieri, s-a întors şi m-a zărit cocoţată în punctul meu de observaţie. Le-a zis celorlalţi doi să-şi continue drumul prin vale, le-a repetat numele templului şi vor încerca să se descurce singuri, în timp ce noi vom face acelaşi lucru, dar pe un alt drum. Şi mergem, şi mergem; ajungem la un loc în care, după toate probabilităţile, drumul celorlalţi trebuia să se încrucişeze cu al nostru, dar nu se vede nimeni. Ajungem într-o frumoasă trecătoare, în care se găseşte un râu lat. Eu mă simt obosită; dacă bagajele ar fi sosit, ne-am fi putut instala pentru a ne odihni, dar bagajele sunt invizibile. Începe să plouă. Micuţul şi cu mine, descălţaţi şi cu hainele suflecate, ne băgăm în apă, curentul este violent şi trebuie să îţi păstrezi echilibrul, căci o baie rece nu ar fi deloc bine-venită în acest moment. Iată-ne pe celălalt ţărm şi bagajele sosesc şi ele, în sfârşit. Ne căţărăm spre locul în care credeam că vom găsi templul. Este un urcuş pieptiş, între două ziduri de rocă. Poteca devine atât de dificilă, încât Afur trece în faţă şi opreşte animalele, pentru a vedea dinainte dacă ele pot continua drumul. Ajunge la templu, alcătuit din trei căsuţe cocoţate pe stânci. Nu există nicio posibilitate de a aşeza corturile sau de a te instala în acest loc, nu există nici măcar doi metri de teren neted. Deci trebuie să coborâm din nou pe „coş”, ceea ce este încă şi mai greu decât urcatul,

şi apoi, după cum am fost sfătuiţi, să ne căţărăm pe vârful muntelui pe un alt „coş”. Mă întrebam dacă voi vedea vreodată capătul acestuia pe care îl coboram acum, dar orice lucru are un sfârşit, care iese până la urmă la iveală, şi pe la ora şapte seara eram instalaţi printre ierburile mlăştinoase ale piscului, de unde priveliştea este foarte frumoasă şi de unde templul se zăreşte foarte mult sub noi.

Povestea sanctuarului, care ţine de ritul *tao-sse*, este următoarea: acum o sută de ani un sihastru s-a retras aici şi s-a cufundat în meditaţii profunde, fără să mănânce şi fără să bea, spune legenda. Mormântul său se află în acest loc şi este încredinţat unui singur călugăr, care trăieşte şi el tot singur, neprimind vizitatori decât în zilele cu lună plină din timpul verii. Tot restul anului trăieşte într-o singurătate desăvârşită. Este un bărbat care poate să aibă între 35 şi 40 de ani, foarte înalt, cu ochi mari, albaştri, cum se întâmplă să aibă adesea preoţii tao-sse, cu toate că în general chinezii au ochii mici, într-un cuvânt un bărbat frumos. Majoritatea occidentalilor ar înnebuni dacă ar trăi în asemenea condiţii şi a devenit aproape o dogmă printre ei convingerea că singurătatea împinge la nebunie şi la abrutizare. În Orient lucrurile stau cu totul altfel şi mulţi oameni, care sunt departe de a fi întotdeauna nişte mari gânditori, practică viaţa de sihastru cu mare uşurinţă, fără nicio consecinţă negativă pentru facultăţile lor mintale, ba chiar dimpotrivă. În această privinţă sunt de o superioritate incontestabilă. De ce oare

occidentalii nu ştiu să se mulţumească cu ei înşişi? De ce simt nevoia să trăncănească împreună cu alţi oameni, să se mişte în turmă? Acesta este un năravspecific animalelor inferioare (eu nu admir aşa de mult ca alţii furnicile şi albinele), leii şi vulturii trăiesc singuri. […]

Kum-Bum; 18 septembrie 1920

[…] Vremea, care a fost execrabilă până ieri, a început astăzi să se îmbunătăţească, dar oare va dura? în orice caz, este clar că iarna a venit în munţii noştri. Culmile mai înalte, care ne împrejmuiesc, sunt acoperite de zăpadă, ce nu se va mai topi înainte de iunie sau iulie anul viitor. În timpul acestui an, anumite vârfuri au rămas tot timpul albe. Este frig, mai ales noaptea, şi în curând voi apela din nou la fidela mea tovarăşă de pat: sticla cu apă caldă. Dar soarele străluceşte şi, cu toate că nu are lumina celui de primăvară, te invită totuşi să îţi iei băţul de călătorie şi să pleci, căci drumurile sunt frumoase în Asia centrală pe timpul ultimei perioade din toamnă, perioadă în care începe să ningă. Acum ar fi bine să plec, de vreme ce tot trebuie să părăsesc Kum-Bum-ul, dar aştept banii pe care mi i-ai trimis tu în iulie, anunţaţi de multă vreme, şi pe cei din transferul telegrafic următor. Îţi dai seama că am fost deja nevoită să intru în cei 6.000 F pe care mi i-ai trimis în aprilie. Niciodată nu voi reuşi să plec de aici dacă mănânc banii dintr-o expediere înainte să îi primesc pe cei din următoarea şi dacă nu am în mână, în acelaşi timp, o sumă suficientă pentru a pleca şi a efectua călătoria pe care am proiectat-o.

[…] Situaţia rămâne peste tot haotică. Ar fi bine să mă grăbesc să termin ceea ce vreau să fac în Asia şi pe urmă să mă întorc acasă. Va trebui să ne consultăm, să hotărâm împreună care este cel mai bun mijloc de a o scoate la capăt, în condiţiile situaţiei atât de extraordinare create de război. Noi nu prevăzuserăm nimic asemănător şi toate lucrurile pe care le concepuserăm nu mai au nicio raţiune de a exista. Nu se pot discuta aceste probleme prin corespondenţă, mai ales de la o distanţă atât de mare. Deci trebuie să mă întorc şi aş face-o chiar imediat, dacă nu ar fi fost această călătorie, la care ţin atât de mult, încât ar fi o nebunie, dat fiind că realizarea sa este relativ uşoară, să renunţ şi să îmi târăsc apoi, tot restul zilelor, melancolia deprimantă a regretelor prea apăsătoare. Hai să lăsăm să se termine frumos ceea ce chiar a fost, pentru mine, cel mai minunat vis: aceşti ani de călătorie de-a lungul ţinuturilor de care mă leagă toate fibrele fiinţei mele. Pentru asta nu sunt necesare mari sacrificii. Ceea ce am cerut eu nu este, în fond, decât un avans care te va elibera de obligaţii pentru 1921.

[…] Dacă amintirile mele sunt exacte, apostolului Pavel i-a zis într-o zi un procurator roman: „De prea multă ştiinţă, ţi-ai pierdut minţile”. Cu modestie, eu trec această remarcă în contul meu. Cred că, în cazul meu, dacă nu *prea* multă ştiinţă, în orice caz o ştiinţă *diferită* de cea a majorităţii oamenilor mi-a transformat creierul, ceea ce, în limba vulgului, se traduce prin a fi taxat drept nebun. Citesc într-un ziar, care mi-a fost trimis ieri, că un oarecare Thévenot a strâns

150 de milioane în timpul războiului, furnizând focoase de lemn pentru grenade explozive. Acest om abil declarase numai un câştig de 6 milioane agenţilor care strâng taxele pentru profiturile obţinute în timpul războiului şi *pentru* acest lucru trebuie să apară în faţa Justiţiei. Eu găsesc lucrul acesta pur şi simplu halucinant. Sunt mobilizaţi oameni, care sunt trimişi, vrând-nevrând, să înfrunte riscul de a fi ucişi, aproape nimeni nu are nicio obiecţie, iar lucrul acesta se numeşte „datoria faţă de patrie”. Bun. Dar de ce nu sunt mobilizaţi şi oamenii care fabrică obiectele necesare pentru muniţii? Soldaţii din tranşee nu au strâns niciun *profit*, de ce oare fabricantul a nu ştiu ce lucru util pentru apărarea patriei trebuie să strângă?… Dar asta este, imbecilitatea maselor atrage fără greş şarlatania canaliilor abile. Îmi amintesc că am discutat cu destul de multă vehemenţă această chestiune cu socialiştii italieni, care cred în panaceele regimurilor guvernamentale. Atâta vreme cât va mai exista pe lume un singur imbecil, acesta va fi scârţa-scârţa pe hârtie, şi a face război împotriva idioţeniei mulţimilor este o tactică mai bună decât grevele pentru ziua de opt ore sau pentru mărirea salariilor. Numai că trebuie să fii deja un intelectual ca să înţelegi că sursa răului sunt noţiunile eronate. Este un cerc vicios sau aproape.

O locuinţă de sihastru cocoţată la mare înălţime, cu poarta închisă, fără musafiri nedoriţi, fără ziare care să aducă ecourile nebuniei care se agită jos, în vale; acesta este, cred eu, cel mai bun lucru pe care un bătrân filosof ca mine poate să şi-

l dorească pentru sfârşitul zilelor sale. Tu ce crezi, dragul meu prieten?

[…] Marele meu scump prieten, ai să crezi că, din cauză că îmbătrânesc, încep să vorbesc anapoda şi repet fără încetare acelaşi lucru. Care? … Că îţi sunt recunoscătoare pentru anii de mare fericire pe care mi-ai permis să îi trăiesc în Asia. Da, îmbătrânesc, ba mai mult, lucrurile par să alunece în mod straniu pe lângă mine şi sub picioarele mele. E ca un fel de lume fără consistenţă, care aleargă, mărşăluieşte spre un orizont îndepărtat, de ceţuri în care se dizolvă. Din punct de vedere material totul merge prost, din cauza creşterii dolarului o altă mare năpastă a căzut pe capul meu. Nu îţi voi mai vorbi şi despre asta, deja ţi-am creat necazuri şi încurcături destule de când sunt în China. Oare voi muri în curând? Sau poate că soiul acesta de prăpastie, care pare să se tot mărească este, după cum credea un mistic oriental, un semn hotărât că este timpul să părăsesc această lume, pe care am disecat-o cu reflecţiile mele, căreia poate, cu prea mult diletantism şi cu o convingere insuficient de serioasă, i-am subminat bazele în cursul meditaţiilor mele, de-a lungul acestor ultimi ani petrecuţi în roba portocalie a *sannyasinilor* hinduşi, simulacru de detaşare şi de renunţare în care intra poate prea multă sexualitate spirituală şi intelectuală, ce reduceau jurămintele pronunţate la dimensiunile unui simplu joc, ale unui sport mai subtil decât cele cu care se amuză oamenii de rând. În India, ideea uşor superstiţioasă… poate bine fondată… cine ştie? că

nu trebuie să te joci cu roba asceţilor şi cu acel „ceva”, pe care ea îl simbolizează material, domneşte cu mare forţă. Cel care se joacă, se spune, cade pradă contaminării oculte a unei tradiţii milenare, fiind antrenat de forţa gândurilor concentrate a miilor de oameni care au adoptat *sannyâsa*, şi este purtat pe drumul care duce dincolo de lume, dincolo de existenţă. Fiecare poate să creadă ce vrea despre aceste idei. Există poate o manieră tot atât de ştiinţifică de a explora contaminarea mintală, puterea energiei gândurilor acumulate vreme de secole, care dau viaţă unui simbol, ca şi aceea de a explica transmiterea bolilor, ereditatea, influenţa culorilor, influenţa sunetelor sau a variaţiilor atmosferice asupra dispoziţiilor mintale ale indivizilor

Tot arătând dispreţ lucrurilor, tot îndepărtându-te de ele, chiar dacă dispreţul rămâne puţin cam la suprafaţă, probabil că lucrurile sfârşesc prin a deveni distante, prin a-ţi întoarce spatele, asemenea unor prieteni jigniţi. […]

Kum-Bum, 30 septembrie 1920

[…] Nu am prea multe să îţi spun în privinţa lui Afiir, care, după toate probabilităţile, va trebui să mă însoţească în Algeria. M-am gândit de multă vreme la chestiunea asta şi nu m-am hotărât decât după o reflectare îndelungată. Este un lucru echitabil să îl iau cu mine, dacă el continuă să îşi dorească asta, pentru că el a renunţat la partea lui de moştenire de pământ să vină cu mine. Ar fi putut, de asemenea, să obţină o slujbă de funcţionar sau o altă ocupaţie în birourile

rajahului, dacă ar fi rămas în ţinutul său. Cea mai mare parte a celor de care va trebui să depindă, dacă se va întoarce în locul de unde a plecat, au fost foarte furioşi că pleacă şi îşi vor lua cu duritate revanşa pentru spiritul de independenţă de care a dat dovadă. Băiatul m-a slujit ani la rând fără niciun salariu. Mi-a fost foarte devotat, sacrificându-se pentru interesele mele şi scutindu-mă de numeroase cheltuieli, tocmindu-se cu cei care mă aprovizionează şi făcând orice fel de treabă. Ar fi extrem de urât din partea mea, dacă l-aş concedia după toate astea, în ziua în care ar înceta să îmi fie la fel de util. Dar nici măcar toate aceste argumente nu reflectă situaţia exactă. Există, fără îndoială, o bună doză de egoism în ideea de a-l lua cu mine pe Afiir. M-am obişnuit cu el, nu mai sunt deloc tânără şi, la vârsta mea, este plăcut să ai alături de tine pe cineva care îţi cunoaşte gusturile, obiceiurile, şi care te slujeşte după plac. Şi mai e ceva. Afiir, care uneori a făcut pe bucătarul sau pe spălătoreasă, sau pe croitorul, sau multe alte lucruri, mai face şi o treabă foarte utilă de secretar – vreau să spun de secretar pentru genul de activitate cu care mă ocup eu – şi îmi va fi necesar pentru numeroasele traduceri şi adaptări ale cărţilor tibetane pe care vreau să le public. Îşi cunoaşte destul de bine limba maternă şi are noţiuni de sanscrită, care îi permit să găsească termeni echivalenţi pentru termenii tehnici orientalişti şi mă ajută în munca mea. Într-un cuvânt, el poate să-mi descurce traducerea unui text urmând indicaţiile mele. Cel mai adesea nu ar putea să o scoată la capăt singur, dar poate

să îmi economisească timpul, făcând cercetările necesare în dicţionarele engleze sau sanscrite şi în alte opere care trebuie consultate. Înţelegi lucrurile acestea, nu-i aşa?...

Este un băiat cu gusturi deloc complicate, care se adaptează uşor la împrejurări. Dacă ne-am trezi fără servitor, el ar pune imediat mâna la treabă şi ne-ar scuti de multe neplăceri. Să aibă câteva haine decente pentru a putea să iasă în lume, asta-i tot ce îşi doreşte. Pe acasă va continua să se îmbrace după moda ţării sale şi poate să îşi croiască singur hainele, ceea ce reduce din cheltuieli. Nu fumează, nu bea vin, nu iese decât cu mine sau la cumpărături. Îmi spune uneori că îl ţin închis ca pe o soţie de chinez, uitând că el este bărbat, dar izbucneşte primul în râs şi se simte foarte fericit astfel, îi plac cărţile şi poate să petreacă ore în şir cercetând hârţoage. E adevărat, nu este un fenix, dar niciun imbecil nu este şi te asigur că la întoarcere-m-aş simţi foarte înstrăinată fără acest mic galben, tovarăş al atâtor ani de călătorie, care să îmi aranjeze biblioteca, micile mele colecţii, să-mi pună în ordine hârtiile şi apartamentul.

[...] Aşa cum reiese din scrisoarea pe care mi-ai trimis-o tu de la Vichy, mi se pare că lumea” mai are încă farmece pentru tine. Ceea ce îmi spui tu despre Vichy şi frânturile citite în ziarul care împacheta scrisoarea ta îmi provoacă mai degrabă greaţă. Eu nu văd aici, în toată vânzoleala acestor oameni, decât o combinaţie de grosolănie şi stupiditate.

Printre numele stelelor sărbătorite, îl zăresc

şi pe acela al unor femei, care au intrat în teatru înaintea mea, ceea ce nu le conferă câtuşi de puţin un brevet de tinereţe. Ce, nemuritoarea noastră Sarah, care trebuie să se apropie de 80 de ani şi are un picior de lemn, nu continuă să apară pe scenă? Şi Isadora Duncan, care cântăreşte, zice un jurnal englez, 80 de kilograme, nu „continuă să plutească pe scenă, făcând concurenţă silfidelor” în fiecare seară la Marigny sau aiurea? Toate acestea trebuie să fie un spectacol mai degrabă întristător.

Îmi imaginez că hotelurile cu 150 F pe zi trebuie să fie frecventate de mulţi dintre cei care au acumulat „profituri de război”. Numai ideea că un asemenea termen există şi îţi face părul măciucă – şi, ceea ce este şi mai rău, extrem de mulţi oameni repetă stupid aceste silabe şi-şi văd mai departe de ale lor! Unii dintre ei au profitat de război, în timp ce alţii sufereau… unii dintre ei se bucură de aceste profituri, acum, în timp ce există văduve, copii orfani care se zbat în mijlocul nevoilor, foşti combatanţi mutilaţi, orbi, care continuă să sufere din cauza acestui război, din care alţii au făcut o ocazie de câştig… şi tu crezi, tu, că omul care gândeşte un pic poate avea inima să asculte muzica de la Vichy sau de aiurea, să privească fox-trotte-ul târfelor şi să-şi frece coatele de cele ale „profitorilor”?…

Franţa actuală îmi pare teribil de reacţionară şi în mod dezgustător îmburghezită; pare să îşi fi lăsat în tranşee toate tradiţiile sale de spirit, libertate, care erau poate mai mult fason decât reale, dar cărora le stătea totuşi foarte bine în

jurul drapelului său.

Ştiu că tu nu vezi lucrurile cu aceiaşi ochi ca mine. De altfel, puţin îmi pasă, eu nu cred că lumea poate fi reformată sau ameliorată, nu mai mult decât poate fi făcută plăcută starea de lepros sau de ciumat. Şi creştinii, şi socialiştii se înşală, în aceeaşi măsură. Nu este nimic de făcut. Când vrei să te fereşti de lepră sau de ciumă, trebuie să te îndepărtezi de cei care sunt afectaţi; aşa stau lucrurile şi cu „lumea”; când vrei să îi eviţi mirosul neplăcut trebuie să te îndepărtezi. Ceea ce eu fac cu mare plăcere.

[…] Presupun că André este pastor la Strasbourg. Sunt nostimi, nu-i aşa, aceşti oameni care tocmai au ucis şi care acum îşi câştigă pâinea interpretând Evanghelia: „Iubiţi-vă duşmanii, faceţi bine celor care vă urăsc şi vă persecută…” Există, la Tien-tsin, un pastor anglo-saxon, care cunoaşte greaca foarte bine, care a descoperit că „duşmanii” pomeniţi de textul sacru nu erau duşmani adevăraţi, ci oameni care nu erau prea simpatici sau cu care se avusese vreo ceartă uşoară. Frumos lucru erudiţia! Acelaşi om luminat este autorul acestei fraze lapidare, proferate de la înălţimea amvonului: „Pacifismul, acest lucru mizerabil!” {*Pacifism that ugly thing*). Mi se spune că există şi pastori germani care predică pe acest ton.

[…] Anul acesta a fost ploios peste măsură, cartofii au putrezit, recolta care era bogată este compromisă şi ea. Oare ce vor mânca oamenii în iarna aceasta? Sărăcia va fi teribilă. Îşi vor vinde animalele şi copiii, aşa cum se obişnuieşte în

China în asemenea condiţii. […]

Kum-Bum 29, octombrie 1920

[…] Nu cred totuşi, din cauza întârzierii cu care banca m-a anunţat de trimiterea ta, că voi putea pleca înainte de sfârşitul lui februarie. Pe de altă parte, este o teribilă epidemie de holeră şi de tifos. La Chengtu mor de holeră cinci sute de persoane pe zi. Acum cincisprezece zile nu erau decât 200 de decese cotidiene. La Sinin face ravagii tifosul. Tâlhăriile au început să fie din nou în floare pe drumul pe care L-am parcurs venind de la Pekin până aici şi pe care am cunoscut toate plăcerile rezervate călătorului care străbate o ţară care a căzut pradă războaielor civile şi este infestată de hoţi la drumul mare. Şase provincii, din cele optsprezece câte numără China propriu-zisă, (exceptând „Domeniile”, Manciuria, Mongolia, Turkestanul şi Tibetul) sunt răvăşite de foamete, oamenii se ucid între ei pentru a-şi fura scoarţa de copac pe care o mănâncă. Sunt secole de când nu s-a mai înregistrat o asemenea calamitate. Ceea ce înseamnă că înfometaţii care vor mai avea ceva putere se vor transforma în tâlhari. Nici nu ştii în care parte s-o apuci. Nişte bande ruseşti au năvălit asupra Mongoliei şi practică acolo jaful pe scară mare. […]

KumBum, 10 noiembrie 1920

Am primit ieri lunga şi interesanta ta scrisoare datată 20 august. Credeai, atunci când mi-o scriai, că mă va găsi în ajunul plecării mele din Kum-Bum, poate că va sosi chiar după ce eu voi fi părăsit lamaseria. Nu s-a întâmplat nimic din toate astea. […] Ai omis să scrii la Banca

industrială din Shanghai pentru a ordona transferul banilor şi nu le-ai dat adresa mea din Kansu, pe care eu ţi-o scrisesem foarte corect. […]

Te iluzionezi când îţi închipui că scrisorile tale mă vor putea urma. Lucrul acesta este complet imposibil, pentru că eu voi trece în cea mai mare parte a timpului prin locuri lipsite de comunicaţii poştale. Eu nu vreau să urmez marile drumuri bătute de toată lumea, ci să merg să vizitez colţuri ignorate. De asemenea, spiritul economic mă sfătuieşte ca, atunci când am de ales între două drumuri, să îl aleg pe cel mai sălbatic, unde există din abundenţă pământuri necultivate. În felul acesta animalele pot să pască şi nu mai trebuie să plătesc hrana lor; îmi aşez cortul şi evit cheltuielile pentru han, se pot tăia lemne pentru pregătirea supei, se poate aduna baliga turmelor sau a cămilelor pentru focul de seară. Nu trebuie să dai nicio gratificaţie nimănui. Este o economie considerabilă şi, pentru cine este obişnuit să locuiască în tabără, este o odihnă mult mai bună în cortul său decât într-o casă ţărănească oarecare. Pe aceste drumuri nu există poştă, firește. Şi nici nu îmi pot stabili un itinerar fix. Ar fi extrem de dificil în orice timp, dar este cu adevărat imposibil în epoca tulbure pe care o traversăm. China şi Mongolia se află în condiţii deosebit de instabile. Fiecare guvernator de provincie se află în război cu vecinul său. Cu siguranţă, nu este o epocă în care itinerarul să poată fi indicat dinainte. Poţi să fii forţat să faci cale întoarsă spre est când te îndrepţi spre vest şi viceversa. Deci cum să indici cu mai multe luni

înainte un loc prin care vei trece? […]

Bagă-ţi bine în cap că *în nici o circumstanţă nu trebuie să mă cauţi* prin intermediul legaţiei sau prin orice alt mijloc, căci în felul acesta poţi compromite grav securitatea mea şi a oamenilor aflaţi în serviciul meu. […]

Cred că nu sunt deloc necesare explicaţii mai ample pentru a-ţi explica dorinţa mea de a călători incognito, care este amplificată de penuria resurselor mele. Aş fi foarte jenată dacă ar trebui să joc rolul străinei cu pelerinele mele jegoase, cu boarfele pe care le poartă Afiir, cu cele patru farfurii care ne compun vesela şi cu restul la fel. O „doamnă din Paris” trebuie să călătorească în scaun purtat de hamali, aşa o vrea eticheta aici, şi nu poate, dacă îşi aşază tabără, să accepte corvoada de a merge să culeagă vreascuri pe malul cursurilor de apă sau baliga uscată din stepe. Nu se poate aşeza, dacă este frig, în jurul focului comun, împreună cu oamenii săi sau cu nomazii întâlniţi în drum. Are nevoie, fără nicio îndoială, să i se care pe spatele cămilelor o provizie consistentă de petrol şi să aibă o sobă în cortul său, aşa cum făceau Sweed Hadin şi celelalte, înţelegi toate astea, nu-i aşa? Eu, când o să vreau lapte, o să merg să cerşesc din cort în cort pe la nomazi. Le zic femeilor: „Daţi puţin lapte unei călugăriţe care nu mănâncă niciodată came şi să dea cerul ca oile şi iacii voştri să devină numeroşi ca stelele de pe boltă”. Este foarte frumos în deşert, şi am parte din plin de satisfacţii obţinute astfel, dar acest soi de comportament nu are câtuşi de puţin aerul de „doamnă din Paris”.

Kum-Bum, 15 noiembrie 1920

[…] Sunt singură cu un ţăran bătrân, cu fostul meu lăptar şi cu un băiat tânăr. Afur a plecat la o mănăstire situată la marginile singurătăţilor Koukou-nor-ului, iar omul din Lhassa este în concediu o lună. Afur este în căutarea unei cărţi pe care o doresc eu şi care ar putea să se găsească în acea mănăstire. I-a mai venit şi ideea de a celebra în acel loc ceremonia consacrării sale ca *bhikshu*, ceea ce este mult mai complicat decât la călugării lama de la Ceylan. A amânat mult, pentru că ia lucrurile foarte în serios, dar de această dată este absolut hotărât şi nu vrea să pornească înapoi la drum înainte de a fi terminat cu această treabă. Dacă ceremonia va avea loc la Dankar Gömpa (este numele mănăstirii), mă voi duce şi eu. Timpul este frumos, iar drumul fermecător şi sunt numai trei zile de mers de la Kum-Bum până acolo. Vreau să le fac câteva fotografii asistenţilor. Ţi le voi trimite. Băiatul nu a urmat propria vocaţie, el a fost, după cum este obiceiul foarte nefast în Tibet, dus la mănăstire de către părinţii săi şi consacrat călugăr la vârsta de 8 ani! întrucât învăţa bine, a trecut cea de-a doua treaptă a ordinului înainte de 14 ani. Cei mai mulţi se opresc aici. Nu poţi deveni *gelong* (*bhikshu*) decât după 21 de ani. Eu am crezut multă vreme că Afur se va întoarce la viaţa laică, spunea că vrea să se căsătorească atunci când se va întoarce în ţinutul său. Şi apoi, cam în felul în care mi-ai povesti tu că s-au petrecut lucrurile cu fratele tău, Elie, graţia divină s-a coborât asupra lui. Mi-a explicat motivele sale într-un mod foarte inteligent

şi este absolut hotărât. Nu mai urmează decât să o facă. Asta nu schimbă nimic, de altfel, din dorinţa sa de a rămâne cu mine şi de a mă ajuta la lucrările de orientalistică şi în numeroase alte feluri, mai puţin distinse, dar foarte utile. […]

Kum-Bum, 11 ianuarie 1921

[…] A avut loc aici un cutremur foarte serios, în urmă cu cincisprezece zile. Eu nu am mai simţit niciodată unul asemănător. A durat cinci minute întregi. Cred că ţi-am mai vorbit deja despre asta într-o scrisoare precedentă. A trebuit să iau lampa în mână pentru ca ea să nu cadă de pe masă, căsuţa mea dansa efectiv, iar după aceea am avut greţuri, ca şi când aş fi călătorit pe mare. Zgâlţâiala, aşa puternică precum a fost ea, nu a avut urmări catastrofale la Kum-Bum, dar în sudul provinciei au fost distruse oraşe întregi; sunt mii de morţi. Anumite sate au dispărut în pământ, nu se mai vede în locul lor decât o gaură uriaşă. Într-un loc oarecare, un sihastru musulman, considerat un sfânt, tocmai se afla în moschee când pământul s-a crăpat de-a dreptul şi bietul om, împreună cu vreo treizeci de credincioşi, a fost înghiţit de pământ împreună cu ţăndări provenite din edificiu. Chinezii sunt foarte înspăimântaţi. La Sinin, generalul a pus să se distribuie pomeni generoase, din speranţa superstiţioasă că se va proteja prin caritatea sa. Misionarii englezi anunţă mai mult ca niciodată generoasa întoarcere a lui Christos.

„*The Lord Jesus may come any day*\ îmi scrie unul dintre ei. Nu ştiu dacă pricepi bine sensul cuvintelor *any day*, asta înseamnă fără întârziere,

mâine, poimâine. Cu cât calamităţile se acumulează, cu atât se bucură mai mult aceşti oameni, căci este scris că toate relele se vor năpusti asupra umanităţii înainte de venirea lui Christos şi ei salută cu bucurie aceste semne prevestitoare.

Fabulele budiste sunt absurde, ca toate fabulele, dar ele spun că venirea unor *Buddha* este precedată de semne fericite. Vremea este frumoasă, toţi arborii înfloresc şi poartă în acelaşi timp pe ramurile lor fructe excelente. Recoltele sunt superbe, toate femeile însărcinate aduc pe lume fără nicio durere nişte copii superbi. La fel se întâmplă cu femelele animalelor. Toţi săracii se îmbogăţesc, nimeni nu suferă de foame sau de frig. Cei care îi urăsc pe alţii îşi văd ura preschimbându-se în prietenie. Tată, mamă, copii, soţi, prieteni, toţi se iubesc cu mai multă tandreţe ca niciodată. Toate statele care se află în război încheie pace. Prosperitatea domneşte peste tot. Locuitorii regiunilor infernale încetează să mai sufere.

E o imagine copilărească poate, dar de o fantezie graţioasă, asta nu se poate nega, şi e mai bună decât descrierile de orori, de masacre şi de suferinţă cu care se complac creştinii. Cum ţi se pare?… în fine, gusturile nu sunt aceleaşi. […]

Kum-Bum, 21 ianuarie 1921

Îţi trimit, alăturat, un articol pentru *Mercure*. I-am scris direct directorului despre el şi i-am spus că tu i-l vei transmite. Te rog, fii bun şi dă-l să fie copiat la maşina de scris şi trimite-l cu câteva vorbe directorului de la „Mercure de France” la

adresa 26 rue de Condé, Paris (Odéon). Subiectul pe care l-am tratat este absolut de actualitate şi face mare vâlvă în legaţiile de la Pekin, ca şi printre coloniile străine din toată China. Probabil puţini oameni sunt la curent cu aceste lucruri în Franţa, iar acesta mi se pare un motiv în plus ca articolul să intereseze. Nu prea cred că voi mai putea trimite altul multă vreme de-aici încolo. Plec peste vreo zece zile şi, fireşte, sunt foarte ocupată. Voi cheltui o sumă mare (poate 40 de taëli) pentru a trimite la Pekin, prin colete poştale, cărţile şi bibelourile mele, dar nu cred că pot evita aceste cheltuieli. Cine ştie dacă va mai fi posibil să revin vreodată aici, sau în împrejurimi, pentru a-mi lua înapoi bagajele? Dacă le las aici, îmi asum un risc enorm, acela de a pierde toate lucrurile şi toate obiectele pe care le-am strâns. […]

Dintr-un târguşor din Kansu al cărui nume îmi este necunoscut, în împrejurimile localităţii Nienpai.

24 februarie 1921

Am părăsit Kum-Bum-ul pe 5 februarie, într-o frumoasă zi însorită, una din acele zile în care cerul este albastru şi pământul este galben, aşa cum spun chinezii. Am plecat spre marea aventură!

Şi, la drept vorbind, nu am ajuns prea departe fără să întâlnesc primele emoţii, de un soi absolut neaşteptat. Iată despre ce este vorba: şeful Misiunii protestante da la Sinin s-a însărcinat, încă de la sosirea mea la Kum-Bum (de doi ani şi jumătate) să îmi negocieze cecurile. Totul s-a petrecut întotdeauna foarte regulat şi

aveam toată încrederea. În ultima vreme îi dădusem sume foarte mari, sub formă de cecuri, iar ultimele dintre ele se ridicau la 570 de dolari. […] Urma, îmi scrisese el, să le ridic de la Misiunea din Lanchow la trecerea mea prin acest oraş. Ceea ce îmi convenea foarte tare. Dar se întâmplă că, neputând să iau tot ce mi se cuvenea sub formă de bani din cauza greutăţii, i-am scris corespondentului meu din Lanchow, care ar fi trebuit să aibă banii, să îmi cumpere aur. Răspunsul lui: Toţi banii dumneavoastră se află în contul domnului Ridley, spuneţi-i să-mi scrie pentru ca să vă pot plăti". […] Era corect. Sosesc sâmbătă seara şi, duminică, mă duc să iau ceaiul la misiune. Dl Ridley îmi spune din nou că îmi pot ridica banii la Lanchow. Dar seara poşta îmi aduce o scrisoare singulară şi tendenţioasă din parte domnului Mann, în care acesta îmi spunea: „Toţi banii dumneavoastră au fost vărsaţi în contul domnului Ridley, iar balanţa sa de credit la mine este nulă. Vă scriu pentru a putea rezolva problema cu dumnealui, la Sinin".

Imediat a doua zi de dimineaţă alerg la misiune. Dl Ridley are o atitudine curioasă. […] Apoi, îmi spune că i-a expediat prin poştă, fără să recomande scrisoarea, după care a adăugat foarte simplu: *I am sorry for you Mrs. Neel, your money is fost*. (îmi pare rău pentru dumneavoastră, d-nă. Neel, banii dumneavoastră sunt pierduţi). Îmi dau seama pe loc ce înseamnă asta: 500 de taëli; mai mult decât cheltuielile mele pe un an întreg! […]

Această aventură m-a costat vreo zece taëli pentru diverse telegrame, m-a obligat să rămân

mai mult de zece zile la Sinin, unde nu aveam nimic de făcut, dar misiunea mă va despăgubi şi am scrisori prin care problema mea va fi rezolvată la trecerea mea prin Lanchow. În rest, au încercat să spele într-un fel ruşinea colegului lor trimiţându-mi o telegramă, în care mi se spunea că cecurile tocmai ajunseseră la Lanchow. Minciună absolut stupidă. Distanţa de la Sinin la Lanchow este parcursă de curier în şase zile, iar cecurile ar fi fost puse la poştă la jumătatea lui decembrie. Ar fi trebuit să fi rămas suspendate între cer şi pământ vreme de şase săptămâni! Ei bine, de asta ce mai zici? Omul are şaizeci de ani şi duce o viaţă restrânsă la strictul necesar. Ce viciu ascuns ar putea să aibă pentru a cheltui atâţia bani? Eu şi Afur ne temeam de hoţii la drumul mare şi uite că suntem prădaţi de un predicator englez, chiar înainte să pornim la drum. Nu e deloc banal! […]

De la Lanchow, martie 1921

[…] Am fost obligată să accept aici câteva invitaţii: patru dineuri şi două ceaiuri, dintre care un mare dineu în onoarea mea, la comisarul poştelor, care ţinea să măgulească o franţuzoaică, directorul general al Poştelor chineze fiind dl Destelant, un francez. Prin urmare, tot ce se debitează cu asemenea ocazii este absurd şi fals. […]

15 martie, Lanchow.

[…] Sper să îţi mai pot scrie peste câteva zile, dintr-o localitate musulmană spre care mă îndrept. Sosesc mereu zvonuri despre o revoltă prin părţile acelea. Nu am putut găsi niciun chinez

care să vrea să se aventureze cu o căruţă pentru a mă transporta, spaima de mahomedani fiind prea puternică. […]

Dacă această călătorie a mea va trebui să continue cu viteza de acum, va reuşi să bată, fără nicio îndoială, recordul de lentoare al peregrinărilor lui Ulise. A fost mai întâi strania dispariţie a cecurilor mele, despre care ţi-am povestit, apoi, la Lanchow, dificultatea de a-mi procura aur şi încă şi alte necazuri în legătură cu banii mei, din cauza misionarului englez local, care voia să mă facă să accept, pentru 0,80 taëli, dolari din Hong Kong care cu greu valorează 0,50 taëli şi, în plus, pentru 5 taëli, argint prost sub formă de obiecte disparate. În sfârşit, ultimul necaz, Afur s-a îmbolnăvit încă de la plecare şi are nevralgii îngrozitoare în cap şi în urechi.

Ştiu ce înseamnă asta, pentru că şi eu am suferit uneori asemenea dureri, dar la el acestea se complicau cu o temperatură de 40°. I-am administrat şi eu ceea ce am crezut că este mai potrivit dintre leacurile fantasmagorice şi zadarnice pe care mi le-au expediat surorile de la spitalul francez. Cu un mare curaj, el s-a ridicat a doua zi şi a încălecat pe calul său, dar, pe la sfârşitul etapei, a trebuit să îl dăm jos în grabă, iar el cădea din picioare pe marginea drumului. În satul învecinat nu era niciun han. Un individ, care este un fel de muezin la moschee, ne oferă camera sa şi se duce să doarmă împreună cu soţia sa în bucătărie. Oamenii mei se culcă pe paie în grajd, iar eu îl instalez pe Afur, cum pot mai bine, în cămăruţă, păstrându-mi şi mie un colţ din ea. Se

agită şi geme toată noaptea, îi mai dau câteva medicamente, iar dimineaţa declară că vrea să continue drumul. De atunci se simte mai bine, cu toate că pe timpul nopţilor tot mai are febră. Eu, de la sosirea la Lanchow, dorm foarte prost. Am febră în fiecare noapte şi acele furnicături ciudate în picioare, pe care le-ai avut şi tu odinioară.

[…] Am urmat un drum printre munţii înalţi şi uscaţi de secetă, unde nu poţi bea decât apă strânsă în cisterne în timpul anotimpului ploios. Drumul era dintre acelea care sunt considerate, în acest ţinut, drept foarte bune, dar diferenţele de nivel sunt fantastice. Te ridici brusc ia 1.500 de metri, apoi cobori deodată la 1.000 de metri, urci din nou la 1.200 de metri şi tot aşa, de-a lungul întregii zile. Mă îndoiesc că exerciţiul acesta este favorabil celor care au inima sau plămânii slabi, dar văd că mie nu îmi face rău. A trebuit să parcurgem câţiva kilometri (vreo treizeci) prin depresiuni stâncoase, despre care se spune că sunt infestate de tâlhari. Un anumit număr de călători au fost jefuiţi prin aceste locuri şi aproape ciuruiţi cu lovituri de sabie, nu cu multă vreme în urmă. Poruncisem să se adopte ceea ce eu numesc ţinută de război. Bărbaţii se înfăşoară cu flamuri care amintesc de cele ale soldaţilor, puştile şi revolverele sunt încărcate cu cartuşe şi, în general, eu o iau înainte, pe jos şi foarte prost îmbrăcată… o biată bătrână care bate drumurile şi nu are cu ce să îi tenteze pe hoţi. Dacă vedeam ceva care mi se părea suspect, îi anunţam pe ceilalţi, care transportă bagajele, pentru a fi pregătiţi. Dar şi de data aceasta totul a trecut cu

bine şi am putut să ne bucurăm în linişte de peisaj, care este alcătuit dintr-un haos de munţi roşiatici şi de stânci sfărâmate, extrem de pitoresc. În a şaptea zi de la plecarea noastră din Lanchow, am ajuns la Ho-jo, care este localitatea centrală a regiunii musulmane din Kansu. Micuţul oraş se ridică printre câmpuri imense bine irigate, într-o vale vastă udată de un frumos curs de apă. Probabil că este un mic paradis pe timpul verii, când arborii sunt plini de frunze, iar câmpurile înverzite. De aici a pornit semnalul revoltei care, în urmă cu douăzeci şi şapte de ani, a trecut regiunea Kansu prin foc şi sabie. Pentru moment, furtuna doar mocneşte.

[...] Călătoria mea mă interesează, dar am văzut deja până acum atâtea ţinuturi încât, vrând-nevrând, sunt un pic blazată. Va veni o zi în care, cu adevărat, nu-mi va mai plăcea decât singurătatea, norii care rătăcesc printre piscurile munţilor şi cărţile mele. Avusesem parte de soare pe tot drumul de la plecarea noastră din Lanchow, dar ieri peste munţii înalţi a coborât ceaţa. Aerul avea savoarea înţepătoare şi uşor umedă a culmilor himalayene. Traversând pământurile necultivate, mă gândeam la Sikkim, cel din înaltele regiuni de la frontiera tibetană, dar, prin comparaţie, locul acesta nu este decât o copie palidă. Există oare pe lume vreun alt ţinut care să îl egaleze pe acela?...

Lhabrang, 30 martie 1921

Ne-am continuat mersul, înaintând din ce în ce mai mult în inima munţilor, de la Ho-jo şi până când am ajuns în sălbaticul ţinut Amdo, unde

peisajul nu mai are nimic chinezesc şi aminteşte de această dată de Sikkim-ul septentrional. Nişte văi înguste parcurse de râuri limpezi cu apele verzi, sau care cel puţin aşa par, şi de torente care saltă printre stânci surpate. Ţinutul acesta trebuie să fi fost odinioară o vastă pădure. Unele dintre povârnişurile munţilor sunt încă acoperite cu pini frumoşi, dar sălbaticii care trăiesc aici taie copacii cu înverşunare, fără să planteze niciodată alţii în loc, şi cea mai mare parte a suprafeţelor muntoase este acum complet golită, numai bună pentru surpări. Se parcurg zeci de kilometri în mijlocul acestei devastări uriaşe. Adăposturile devin din ce în ce mai mizerabile. La un popas, ni se indică o cocioabă, dar acolo un bătrânel refuză să îmi cedeze camera sa şi pretinde că mă pot culca claie peste grămadă pe aceeaşi prispă pe care viermuiesc femeile şi ţâncii familiei. Afur, care se dusese să viziteze împrejurimile, vede că acest lucru nu poate să-mi convină, facem cale întoarsă, traversăm din nou un râu şi cerşim un adăpost la casa unor musulmani. Oamenii sunt amabili, îşi iau păturile de pe prispa pe care dormeau pentru a-mi face loc. Mie mi se dă o cameră, avem şi loc în micul grajd pentru jumătate din animale, ceilalţi catâri urmând să fie adăpostiţi în altă parte, împreună cu oamenii. A doua zi aflu că scăpasem ca prin urechile acului, căci dacă bătrânul căruia ne adresasem prima oară ar fi consimţit să ne cedeze camera şi prispa sa pentru a dormi, m-aş fi culcat în locul în care murise un lepros cu puţine zile în urmă. Fermecător!

Oamenii din Amdo sunt tibetani, dar dintre

aceia pe care locuitorii provinciilor centrale îi numesc „oameni de la margine”, ceea ce înseamnă, ca şi în sanscrită, necivilizat, sălbatic”. La drept vorbind, aşa cum arată, goi, în pieile lor jegoase de oaie, bărbaţi şi femei, aceşti oameni au mult din înfăţişarea unui sălbatic, dacă sunt examinaţi îndeaproape. De departe, efectul este diferit. Jegul de pe pielea cu care sunt acoperiţi conferă acestui veşmânt o caldă patină de culoarea bronzului, care aminteşte reflexele catifelei. Pe pelerinele lor, pe care le poartă foarte lungi, atingând pământul, femeile cos ornamente din bumbac în culori aprinse: roşu, verde, albastru ţipător, şi îşi prind de centură eşarfe din aceleaşi culori.

Toate poartă pălării, unele ţuguiate, altele rotunde în formă de colac, din blană de vulpe, uneori numai din blană de miel. Când le vezi astfel îmbrăcate, trebăluind pe câmpuri, ai impresia că asişti la o stranie reuniune de castelane din Evul Mediu, înhămate la nişte pluguri primitive, sau săpând pământul pentru a-l pregăti pentru semănături. Soţii frumoaselor doamne muncesc şi ei, dar în număr mai mic. O parte dintre ei cutreieră ţinutul în căutare de călători care pot fi jefuiţi, în timp ce soţiile lor veghează asupra proprietăţii familiale. Moravuri naive! Impresionantă ingenuitate!

Mă adăpostesc pentru o noapte la Sosamo […], ceea ce înseamnă, în limbajul de la Amdo, „pământ nou”. Acolo se află un han mare, ţinut de un traficant musulman, care îi exploatează pe sălbaticii din partea locului. Cumpără de la ei

lemne de foc, piei, şi le vinde toate lucrurile de care au ei nevoie, se înţelege de la sine, ca un adevărat cămătar. Mi se dă o cameră care mi se pare un paradis, în comparaţie cu adăposturile de care am avut parte în ultimele zile. Eu şi Afur avem la dispoziţie un etaj întreg. Două camere propriu-zise şi o anticameră cu balcon. E princiar! Din balcon zăresc două prinţese care par coborâte dintr-un vechi tablou, cu capetele acoperite cu câte un capişon îmblănit, cu rochii care se târăsc uşor pe pământ. Fiecare poartă în spate o legătură de lemne. Musulmanul decretează: 300 de sapec (300, după moda chinezească, înseamnă 150). Una dintre femei protestează, ar vrea mai mult. Cumpărătorul, un şmecheraş înalt, bine îmbrăcat, complet în negru, ca un domn distins ce se găseşte, o priveşte de sus, îi strecoară un deget glumeţ în îndoitura pelerinei, o ciupeşte de bărbie şi comite acel gest gen Richelieu sau Regenţă, strecurând cei 150 de sapec în mâna „prinţesei cu capişon”.

Nostime mai sunt anumite lucruri, în anumite decoruri care par inadecvate!

Popasul următor trebuia să fie făcut într-o regiune despre care se spunea că este nesigură. Opt conducători de catâri, care escortau un convoi de mărfuri, locuiau în acelaşi han cu noi şi am hotărât că vom continua drumul pe urmele lor. Cu cât sunt mai multe persoane în asemenea împrejurări, cu atât este mai bine. Aceşti oameni obişnuiesc să plece la drum înainte de ivirea zorilor. De fiică să nu rămânem în urmă, ne trezim şi ne punem în ordine pachetele puţin după miezul

nopţii. Pornim la drum la lumina lunii (suntem pe data de 21 a lunii în care răsare luna). Drumul, care a fost prost ieri, este şi mai rău astăzi, încurcat cu bucăţi de stânci, când urcând pieptiş în pantă abruptă, când coborând tot atât de abrupt, trecând pe deasupra râului pe la foarte mare înălţime şi fiind mărginit cu câteva biete bucăţi de lemn, fixate printre stânci. Trebuie să traversăm numeroase poduri, iar podurile în acest ţinut au o construcţie care nu se învaţă la şcoala centrală. Sunt pur şi simplu doi sau mai mulţi copaci, care au o înălţime destul de mare pentru a putea traversa râul şi, instalat pe aceştia, un suport făcut dintr-o grămadă de scânduri şi de trunchiuri de arbori mai mici. Când mai multe animale pornesc peste această „lucrare de artă”, suportul începe să se onduleze cam în felul pânzelor care, la teatru, simulează oceanul. Este amuzant să vezi cum navighează vitele printre aceste valuri, atunci când nu îţi aparţin. Dar, dacă eşti proprietarul lor, distracţia este mai mică, amestecată fiind cu neliniştea pe care o resimţi, datorată spaimei de a nu le vedea până la urmă, cu tot cu povara lor, balansându-se în apele torentului. Când totul s-a terminat cu bine, îţi poţi oferi plăcerea acestei traversări, imaginându-ţi că eşti undeva în vreun bâlci, pe o „scândură” mişcătoare sau pe altă maşinărie de genul acesta. Nu există niciun drum, oricât ar fi el de dificil, care să nu aibă şi un sfârşit. Am ajuns cu bine la

Lhabrang în această după-amiază. Exista intenţia să fiu cazată la o mănăstire, dar, în asemenea cazuri, trebuie să oferi cadouri, iar

resursele mele nu îmi permit astfel de generozităţi. Mi s-a găsit o cameră spaţioasă la etajul unui han, îmi va fi suficient pentru numai o zi, cât vreau să petrec aici. Adineauri mi s-a adus o oaie întreagă din partea tatălui marelui lama din Lhabrang (acesta din urmă este încă un copil). Sper să nu urmeze alte cadouri, căci a mi se pretinde să fac la rândul meu, conform etichetei, nişte gesturi echivalente ar fi oneros.

31 martie. Am consacrat această dimineaţă vizitării în detaliu a marii mănăstiri. Sunt mai multe bogăţii îngrămădite în ea decât la Kum-Bum, dar în general complexul de la Kum-Bum arată mai bine, deşi numără mai puţine edificii mari. De altfel, îţi trimit o fotografie mare, care îţi va da o idee despre întinderea mănăstirii.

L-am văzut pe tânărul mare lama, a cărui fotografie ţi-o trimit de asemenea. E un bebe de şase ani, care a învăţat deja să se aşeze cu un aer grav şi să distribuie bucăţi de mătase colorată vizitatorilor săi, aşa cum o cere tradiţia tibetană. Am luat ceaiul cu părinţii săi, nişte oameni care provin din Kham (din Letang, care nu este prea departe de Hanoi, mai ales acum, când calea ferată a ajuns la Yunnanfou). Mama este o femeie înaltă şi robustă, surâzătoare, care are o figură rotundă, a-i zice că e napolitană. Tatăl este un uriaş; cu gesturi de om sigur de sine, se mişcă greoi în mijlocul luxului pe care l-a dobândit de curând. Pare inteligent şi vorbeşte cu lejeritate despre chestiuni de politică locală. Ce va fi fost el oare înainte ca puştiul său să fie recunoscut drept reîncarnarea defunctului mare lama din

Lhabrang? După înfăţişarea pe care o are şi după ţinutul din care vine, îţi vine să te gândeşti, fără să rişti prea mult să te înşeli, că făcea tâlhărie de drumul mare şi că are mai mult de un cadavru pe conştiinţă. Uite-l, acum devenit mare senior şi, atâta vreme cât va trăi fiul său, el şi familia sa vor locui într-un palat.

2 aprilie. Încă nu am reuşit să scap de aici. Cunosc lume în această localitate. Un lama m-a invitat la cină. O cină în maniera chinezească şi un foarte mare dineu, unde se serveşte un număr incalculabil de soiuri de mâncare. Se începe cu ceai şi pesmeţi, se continuă cu orez îndulcit, stropit cu unt, apoi sosesc diversele soiuri de gustări, de creveţi şi alge marine; urmează fideluţă din făină de mazăre, din nefericire asezonată cu carne de porc, care îi dă un gust dezagreabil, şi seria continuă, continuă şi nu se mai sfârşeşte. Există veselă chinezească foarte frumoasă, ceşti de argint artistic cizelate, iar baghetele care înlocuiesc tacâmurile noastre sunt din fildeş. Gazda mea este foarte bogată. L-am cunoscut pe vremea când era proscris de către autorităţile din Lhabrang. S-a întors, în urma soldaţilor care incendiau mănăstirile din ţinut, luând drept pretext cearta sa pentru a jefui peste tot în regiune. Să fi avut oare dreptatea lui?... Cine poate şti şi, de altminteri, nu e treaba mea. Am fost şi la nişte *Nags-pa*, nişte oameni cu părul lung şi încâlcit care sunt preoţi ai vechiului cult *Bön* amestecat astăzi cu câteva noţiuni budiste. În general, aceşti preoţi sunt nişte oameni amabili şi cei pe care i-am văzut aici nu fac excepţie de la

regulă.

3 aprilie. Unul dintre animale şchioapătă, i s-au aplicat diverse leacuri, după ce a fost îngrijit la încheietură. Trebuie să mai rămânem încă o zi. Un tibetan din Kham, stabilit pe post de comerciant aici, ţine morţiş să îmi ofere un dineu. Soţia sa, foarte pompos gătită, a venit ieri să mă invite şi el însumi dă asalturi la uşa mea, începând din acea dimineaţă. Aşa că în ultimele zile în camera mea s-a derulat o adevărată procesiune de oameni, mai ales femei, care veneau să se prosterneze şi să ceară binecuvântare. Fac o comparaţie cu situaţia mea şi îmi dau seama cât de plictisitoare trebuie să fie turneele marilor lama, care trebuie să se vadă veneraţi în proporţii de zece ori mai mari decât umila mea persoană.

Te rog frumos să păstrezi această scrisoare, pentru amănuntele pe care ţi le dau aici şi care mai târziu vor putea să îmi reîmprospăteze memoria.

Eu nu mă simt prea bine. În timp ce merg pe jos sau călare, mai este cum mai este. Dar, îndată ce mă opresc, mă iau cu asalt reumatismele şi, lucru ciudat, o revenire a vechii mele neurastenii.

Voi reuşi oare să văd ţinta călătoriei proiectate?…

New Taochou, 9 aprilie 1921

Am ajuns aici ieri-seară după ce am traversat vreme de mai multe zile pitorescul ţinut Amdo. Aventurile se reduc la câteva glume pe care Afur le-a făcut sătenilor. Plecaţi din Lhabrang puţin cam târziu în cursul dimineţii, nu puteam să ajungem la popasul pe care ni-l fixaserăm, aşa că

încercăm să ne cazăm într-un mic cătun pe care îl întâlnim în drum. Nu ştiu cum aflase Afur, la Lhabrang, numele unui preşedinte care locuia prin acea zonă, în orice caz el trimite pe unul dintre oamenii mei să întrebe unde este locuinţa lui cutare şi să-i spună aceluia că suntem trimişi la el de un lama foarte cunoscut în Lhabrang, cu porunca să fim trataţi cât se poate de bine. Lucrul acesta făcu minuni; mă văzui astfel instalată într-o cămăruţă minunată, unde petrecui o noapte confortabilă. Reversul medaliei a fost că m-am văzut obligată să „muncesc”, adică să binecuvântez tot satul, care veni să defileze pe dinaintea mea, să-mi înnoade panglici, suflând deasupra pentru a asigura longevitatea oamenilor, am fost rugată de asemenea să binecuvântez orzul, pe care apoi ţăranii l-au împărţit între ei, să exorcizez casa în care mă aflam pentru a alunga demonii care s-ar fi putut ascunde în ea şi, colac peste pupăză, să le spun unde va renaşte un bătrân mort cu câteva zile în urmă. Le-am făcut pe toate; reuşesc să îndeplinesc toate aceste exerciţii fără să mă bufnească râsul, dar simt că îmi este greu. Altă dată, am încercat să le explic, cât am putut mai bine, mulţimilor de solicitatori inutilitatea tuturor acestor ritualuri; nu m-au crezut şi m-au acuzat că sunt o misionară creştină care încearcă să le distrugă adevărata religie. Afur, care cultivă un tip al lui de scepticism, ridică din umeri şi îmi spune când oamenii se prezintă la mine: „Ei, dar suflaţi peste spinarea acestui suferind de reumatism, sau în urechea acestui surd, după aceea nu se vor simţi nici mai rău şi le

veţi mai face şi o mare plăcere. Şi apoi, suntem în călătorie, am hotărât sau n-am hotărât noi singuri să ne jucăm de-a lama?... Dacă da, atunci trebuie să o facem până la capăt, sau vom trezi bănuieli acestor oameni, care ne vor suspecta că suntem nişte intruşi, ceea ce totuşi nu suntem, de vreme ce, la urma urmei, noi chiar suntem nişte lama, dar nişte lama dintr-un ordin mult mai nobil decât cei pe care îi frecventează aceşti bieţi ignoranţi".

La Kargnac, un nume cu rezonanţă bretonă, tot nebunul de Afiir i-a spus unui puşti că eu am o sută de ani. Micuţul s-a grăbit să-i spună tatălui său, un chinez. Acesta, uluit, le-a spus-o la rândul său altora şi, astfel, tot satul a fost cuprins de admiraţie pentru mine. Niciodată, ziceau ei, nu le fusese dat să vadă o persoană atât de in vârstă şi totuşi atât de vioaie la o asemenea vârstă. Ei, unii nu mi-ar fi dat mai mult de 45 – 48 de ani. De această dată, au venit să se prosterneze înaintea mea cu toţii, şi chinezii, şi chiar şi musulmanii, şi să-mi aducă drept daruri pâine şi biscuiţi, ca şi monezi mărunte. [-]

Sungpan, 15 mai 1921

Îţi scriu câteva pagini cu speranţa, care se află foarte departe de certitudine, că vor ajunge la tine. Am nimerit în mijlocul unui adevărat haos. Cum vom reuşi să scăpăm din el este o problemă destul de arzătoare, dar care se va rezolva cu bine, sper eu, ca atâtea altele, care s-au rezolvat deja pentru mine.

Ultima mea scrisoare a fost pusă la poştă la Minchow. De atunci, am călătorit prin nişte munţi frumoşi, până la Siku, o cale dificilă, cu drumuri

care urcă pieptiş şi care apoi coboară în pantă peste fărâmături de stânci şi sunt, toate, atât de înguste, încât uneori nici nu ai fi putut să-ţi pui pe ele amândouă picioarele unul lângă celălalt Cum reuşesc să meargă catârii noştri rămâne un mister, dar reuşesc. Era cât pe-aici să facem o baie serioasă, în timp ce traversam un râu, pentru că pierduserăm vadul. Socoteam că ne vom reaproviziona la Siku, dar acolo nu am găsit nimic altceva decât un pic de făină. De acolo, am ajuns la Nanping, trecând printr-o regiune locuită de oameni de rasă tibetană. Mai mulţi ani de recolte proaste, jafurile operate în mai multe rânduri de diverşi tâlhari, contribuţiile percepute de către funcţionari au adus ţinutul în stare de sărăcie lucie; nu era nimic de cumpărat, nici pentru animale, nici pentru oameni. Sunt nevoită să mănânc carne de oaie uscată la soare, pe care am luat-o pentru oamenii mei pentru astfel de cazuri extreme; ceea ce îmi transformă în mod neplăcut regimul vegetarian. Diger bine această hrană de sălbatic, dar îmi provoacă o erupţie pe piele, ca un fel de urticarie, care mă chinuie foarte tare. Adun, din când în când, volbură sălbatică, dar nu există peste tot. Ţinutul este foarte pitoresc. Continuu să binecuvântez oameni şi obiecte şi să prezic viitorul şi îmi procur astfel câteva ouă şi alte câteva bunătăţi rustice. Drumul este mai bun vreme de câteva zile, traversăm crânguri pline de arbori înfloriţi, dar nu întâlnim nici măcar zece metri de teren fără denivelări. Urci, cobori, schimbi altitudinea de trei sau patru ori pe zi. Într-o seară, la căderea nopţii, ajungem într-un sătuc numit

Gomi. Unul dintre locuitorii săi, întâlnit pe drum şi care ne-a luat-o înainte, ne-a invitat să ne adăpostim la el acasă. Întrebăm deci unde se găseşte casa sa, dar, abia ajunşi acolo, oamenii care merg înaintea mea cu bagaje se găsesc în prezenţa unui individ trimis de micul şef al localităţii, care interzice sătenilor să ne găzduiască sau să ne vândă ceva. Afur şi cu mine venim din urmă pe jos şi ajung în momentul în care scena se afla deja în punctul său culminant. Străbat mulţimea şi văd dinaintea celor trei oameni şi a celor trei catâri ai mei un ţicnit care vociferează, cu ochii ieşiţi din cap, gesticulând ameninţător. Oamenii din jurul lui nu spun încă nimic, neştiind prea bine de partea cui să fie, dar aceste situaţii sunt periculoase şi trebuie să te grăbeşti să le rezolvi repede, dacă nu vrei ca lucrurile să ia o întorsătură urâtă. Arunc o privire, socotesc dintr-un ochi cam câţi oameni numără mulţimea, vreo cincizeci de oameni fără arme, am reuşi să rezistăm cu cele pe care le avem, dacă starea de lucruri evoluează prost. Servitorul din Lhassa mă întreabă laconic: „Trebuie să ne batem?” Fără îndoială că trebuie, dacă nu vrem să fim noi cei care primim scatoalcele. Răspund în tibetană ceva care s-ar putea traduce prin „hai!” şi „poc!”. Oratorul furibund primeşte o lovitură de pumn zdravănă în stomac, o palmă suficient de puternică ca să zăpăcească un bou urmează fără întârziere, aplicată de unul dintre tinerii mei servitori, în timp ce celălalt, prin spate, aranjează coastele personajului cu ciomagul său. Acesta din urmă cade din picioare, iar mulţimea se dă înapoi.

Zic: „Puneţi-vă puştile şi revolverele la vedere, instalaţi corturile şi răspândiţi vorbă să nu se apropie nimeni să dea târcoale în timpul nopţii, căci vom trage imediat”. Se face gol în jurul nostru. O femeie, înfruntând ordinele şefului, vine să ne aducă un braţ de lemne pentru foc. Un intermediar neoficial, trimis de şef, vine să îi povestească lui Afur că acesta din urmă are o sută cincizeci de soldaţi în trecătoarea pe care trebuie să o traversăm a doua zi şi pe care nimeni nu poate să o treacă dacă nu are o scrisoare cu sigiliul său. Ne mai spune că şeful va inspecta toate bagajele noastre a doua zi de dimineaţă etc. Aud totul din cortul meu şi înţeleg semnificaţia acestei aventuri. Şeful ne ia drept nişte tibetani autentici, negustori bogaţi sau lama şi vrea să smulgă de la noi un profit bun. Şi, în scopul acesta, se străduieşte să ne înspăimânte. Ies din cortul meu şi-i zic sec trimisului să plece, că stăpânul său nu va vedea bagajele noastre, că nu-mi pasă de soldaţii lui şi că îi voi trimite cartea mea de vizită, ca să ştie cine sunt. Trimit, prin urmare, pe unul dintre oamenii noştri cu cărţile noastre de vizită; a mea şi cea a lui Afur, căci acesta are hârtii în regulă, eliberate la Pekin, unde se menţionează titlul său de lama, decernat de autorităţile care se ocupă de acest lucru (un ministru chinez). Puţin după aceea, soseşte o solie, care poartă o bucată de mătase în semn de compliment, grăunţe şi paie, cât să ne hrănim pe săturate catârii vreme de două zile, şi fainã pentru noi. De asemenea, şeful ne trimite scuzele sale, pretinzând că nu avea de unde să ştie cine

suntem. Această procesiune precedată de lanterne (căci este noapte) trebuie să îi impresioneze pe oamenii din sat. Zic: „De vreme ce şeful are soldaţi, aş vrea patru dintre ei să mă însoţească dincolo de trecătoare”. A doua zi, patru săteni erau rechiziţionaţi pe post de soldaţi, pentru a ne servi de ghizi şi a ne conduce catârii, drumul fiind foarte dificil. Este, cred eu, inutil să-ţi mai spun că nu era nici picior de soldat în munţi. Urcuşul până la trecătoare, care este la mare altitudine, a fost extrem de anevoios pentru bietele animale şi la fel a fost pentru oameni, afară de mine, care am rămas pe spatele catârului meu mare, animal robust, care mă poartă cu uşurinţă, oricât de aspre ar fi drumurile. La coborâre a trebuit să descalec, întrucât se face târziu, trimit doi dintre oamenii mei să cerceteze drumul, împreună cu doi ghizi, şi-l păstrez cu mine pe Afur, pe unul dintre servitorii tineri şi un ghid. Dintre aceştia, n-au mai rămas decât trei. Al patrulea este lepros şi l-am îndepărtat de îndată ce l-am văzut venind. Drumul este lung. Cât de lung? Vreo 20 sau 25 de kilometri, plini de pietre, parcurşi prin noroi, de-a lungul unor hăţişuri spinoase. Fiecare dintre diversele aspecte ale drumului îţi provoacă o nouă suferinţă. Coborâşul este atât de abrupt încât este dificil să-ţi păstrezi echilibrul. Noaptea ne prinde în pădure. Am avut precauţia să iau cu mine o lanternă chinezească, ca să nu-mi rup nasul printre blocurile de stâncă ori trunchiurile de arbori. Mărturisesc că mă simt trudită şi trebuie să mă odihnesc frecvent, în asemenea momente, Afur mă încurajează zicându-mi: „Haide, faceţi un

efort, aşa nu mai ajungem niciodată”. Se oferă să mă care el, dar pe anumite poteci asta ar însemna să ne rupem gâtul amândoi. În timpul uneia dintre acele clipe de odihnă ale mele, ghidul ne povesteşte că leoparzii mişună prin pădurea aceasta. Oamenii din satul lui, numai ei, au capturat şase anul trecut, şi mai apar şi tigri din când în când. Acest discurs nu-i convine deloc lui Afur, care mă imploră, mai energic decât niciodată, să „fac un efort” şi începe să improvizeze ritmuri variate pe un fluierici, pe care îl poartă agăţat la gât şi pe care de obicei îl foloseşte să îi cheme pe băieţi. El îşi imaginează că fiarele nu vor gusta această armonie şi se vor ţine departe.

În sfârşit, ne înţelegem, strigându-ne unul pe altul de la mare distanţă şi, după o jumătate de oră şi mai bine, apare un bătrân. Este un individ care a locuit într-o mănăstire din Lhassa. Îmi cere binecuvântarea şi apoi coboară împreună cu noi. Puţin câte puţin, drumul începe să se îmbunătăţească şi, în sfârşit, începem să zărim printre ramuri focuri care strălucesc. Este un fel de orbire, provocată de lumina vie şi de umbra adâncă. Disting vag nişte oameni veniţi în întâmpinarea mea, care poartă, pe post de torţe, nişte ramuri aprinse, între care ard şi ierburi aromatice, care produc cel puţin tot atâta fum asfixiant pe cât parfum. Din vreme în vreme, ei se opresc, şi, din întunericul împrejmuitor, ţâşnesc forme care se prosternează; disting siluete de cabane, un soi de cătun forestier, şi ajung astfel la cortul meu, destul de extenuată, dar nu aşa de

tare încât să nu mă pot bucura de pitorescul decorului. În acest cătun am rămas două zile să mă odihnesc, dar mâncarea, exceptând câteva legume sălbatice, rămânea tot atât de inconsistentă ca înainte. De acolo trebuia să ajungem la Nanping, un mic orăşel, traversând din nou o trecătoare aflată la mare altitudine, prin păduri. Urcuşul a fost minunat, printre pinii şi arborii diverşi, dintre care ţâşnesc piscuri stâncoase, ciudat modelate. Stâncă în formă de *chörten*. Întâlnim două sicrie pe marginea drumului, unul intact, celălalt putrezit Chinezii din această regiune, în loc să îşi îngroape morţii, îi depun pe marginea drumului, adesea în aer liber. În anumite colţuri de munte se pot vedea astfel zeci de sicrie aşezate unul peste altul. Oamenii mei se uită printre oseminte, cu dorinţa de a găsi o tibie din care să-şi facă un flaut, dar tibiile sunt absente. Cu ingeniozitate, Afur propune să fie deschis sicriul intact, pentru a vedea dacă nu se găsesc tibii acolo. Mă gândesc la diferenţa dintre moravuri; violarea unui mormânt este o crimă odioasă, sever pedepsită în Occident, în timp ce tibetanii nu văd în asta nimic condamnabil. Laicii s-ar abţine de la acest gest, de frica spiritelor rele care s-ar putea supăra, dar Afiir pozează în *Yogui* şi în spirit neînfricat, iar ceilalţi sunt convinşi că, dacă flautul este pentru mine, eu voi şti să îndepărtez toţi demonii care ar putea să le dorească răul. Nu am eu, pe post de colier, o ghirlandă din 108 de rondele de cranii umane, împodobită cu capete de mort sculptate? Oameni curajoşi, cu spiritul simplu! în ce mă priveşte, eu

nu am prea mare poftă să scormonesc printre putreziciuni şi, în lipsa fricii de diavol, am spaima de microbi. Holera şi-a făcut considerabil de cap anul trecut... nu se ştie niciodată. Zic: „Lăsaţi sicriul închis, chinezilor nu le este deloc pe plac să le fie deranjaţi morţii, nu trebuie să îi ofensezi pe oamenii printre care trăieşti”. Acestea fiind spuse, plecăm mai departe. De cealaltă parte a trecătorii, ne aştepta o mică aventură. Cobor pe jos împreună cu Afur, printr-un noroi inimaginabil, iar oamenii mei şi animalele au luat-o înainte. După trei ore de mers, găsim o potecă bună prin pădure. În timp ce ne bucurăm de peisaj, îşi fac apariţia doi oameni care vin din sens invers. Sunt îmbrăcaţi în zdrenţe şi au părul încâlcit. Unul poartă o puşcă antediluviană, celălalt o suliţă în genul acelora în care se bălăngăne capetele nobililor în tablourile care reprezintă scene din 1793. Cei doi oameni, ieşiţi din comun, se împing uşor în tufăriş pentru a mă lăsa să trec şi apare un al treilea, care ţine în mână o armă neverosimilă, cum nu se pot vedea decât printre accesoriile teatrale, un cuţit triunghiular ca un pumnal, de lungimea unui antebraţ. Rămânem cu gura căscată. Îi zic lui Afiir: „Sunt nişte vânători.

— Nu, răspunde el, sunt soldaţi”, Am văzut în China exemplare neobişnuite de tip militar, dar aceştia depăşeau cu adevărat orice întâlnisem până atunci. Pe când reflectam la aceste lucruri, se aud nişte împuşcături la mică distanţă de noi. „Soldaţi sau nu, îi zic eu micuţului, trebuie să ieşim repede de aici, altfel riscăm să fim loviţi de gloanţe printre mărăcinişuri”. Grăbim un pic pasul

şi ajungem la un luminiş, unde se găsesc vreo douăzeci de indivizi de acelaşi gen precum cei trei pe care tocmai îi întâlniserăm. Stau tolăniţi în iarbă şi doi dintre ei trag focuri la întâmplare. Oare ne-au zărit de departe?… Vor să îşi dea aere făcând zgomot sau vor să ne înspăimânte?… Poate amândouă în acelaşi timp, dar fără îndoială că mai ales prima ipoteză este adevărată. Împreună cu ei sunt şi nişte copii de trupă, care poartă suliţe, ale căror mânere au fost scurtate special pentru ei. Mă gândesc că o fotografie a acestor fiinţe neobişnuite ar fi un document interesant, dar nu am aparatul de fotografiat cu mine şi gândul la catârii mei izgoneşte gândul la fotografie. Nu lipseşte decât să existe vreo douăzeci de ţipi ca ăştia mai jos, pe munte, şi catârii s-ar afla în pericol de a fi furaţi. Pseudorăzboinicii nu ne spun nimic, afară de unul care riscă un „Unde mergeţi?”, iar eu răspund fără să mă opresc: „Nanping” şi trecem mai departe cu pas de hoinăreală. Nici nu am parcurs bine o sută de metri, că toată banda se scoală şi vine după noi; cei trei care urcau în direcţia trecătorii au coborât înapoi şi ne urmează şi ei. După câtă va vreme, ajungem într-un loc de unde puteau fi văzuţi catârii mei. Sunt toţi, împreună cu oamenii mei, care mă aşteaptă pentru ca eu să pot urca în şa, căci drumul devine mai puţin aspru. Ajunsă lângă ei, mă aşez să beau puţin ceai, nu trebuie să am aerul că vreau să fug în graba mare. Este momentul să discutăm. Îi întreb: „Cine sunteţi?” Unul dintre ei, care pare să le fie şef, răspunde: „Suntem soldaţi din Nanping, am fost trimişi să îi

întâmpinăm pe soldaţii care trebuie să sosească din Kansu, dar catârgiii care tocmai au trecut pe aici ne-au informat că nu vor sosi astăzi, aşa că trebuie să ne întoarcem”. Gheaţa este spartă, sălbaticii vorbesc, admiră botinele mele americane şi catârii mei cei mari, şi plecăm însoţiţi de putătorii de suliţe şi de puşti din epoca pietrei. Ei nu au intenţia, sau nu văd nicio posibilitate, să ne fure, dar ne sfătuiesc să nu intrăm în Nanping, care este plin de trupe şi unde vom fi jefuiţi. Totuşi, ne-au minţit; nu sunt soldaţi din Nanping şi se opresc într-un sat, la poalele muntelui, în timp ce noi ne continuăm drumul. Nanpingul este situat într-o vale frumoasă şi largă, udată de un râu limpede. După ce sosim, avem mari dificultăţi cu găsirea unui adăpost. Totul este plin. Guvernatorul din Szechuan, înfrânt de un general rival, care se afla în retragere, se găseşte la Nanping cu câteva mii de soldaţi, aceştia fiind îmbrăcaţi decent şi nesemănând deloc cu cei întâlniţi pe drum. Ezităm să mergem să ne instalăm corturile într-o grădină, pe care ne-o oferă nişte zarzavagii, de frica hoţilor care ne pot ataca pe timpul nopţii. Un curelar musulman ne invită să ne culcăm într-un hangar, pe care îl măturăimediat şi îl amenajează cât poate de bine. Mai există la el şi un grajd pentru animale şi lucrul acesta mă face să mă hotărăsc. Hangarul are mai multe compartimente şi într-unul dintre ele se instalează un cort pentru mine. Nici aici nu se găseşte nimic de mâncare, nici ouă, nici unt, nici lapte, nici legume. Făină şi carne de porc sărată, asta-i tot ce se poate procura şi la un preţ ridicol de ridicat. Nu există paie pentru

animale, iar pentru grăunţe trebuie să plăteşti de zece ori valoarea lor. Trupele consumă totul. Aflăm că trupele aşteptate prin trecătoarea pe care am traversat-o sunt o mână de tâlhari care vor să jefuiască oraşul, iar locuitorii sunt consternaţi la această perspectivă. Presupun că haimanalele pe care le-am întâlnit noi erau un fel de avangardă a acestor bandiţi. Aveam intenţia să ne odihnim şi să lăsăm şi animalele să se odihnească. Suntem foarte obosiţi, după ce am parcurs atâtea etape lungi pe drumuri dificile, catârii şi-au pierdut de mult potcoavele şi îşi mp picioarele printre pietre, dar a rămâne ar fi imprudent. Ne hotărâm să plecăm din nou a doua zi dis-de-dimineaţă, tot înfometaţi pe trei sferturi şi cu bietele noastre animale, care nu mâncaseră nici ele pe săturate. Avem din nou parte de un drum frumos sau, mai degrabă spus, de o potecă de munte, care şerpuieşte pe lângă un râu lat, cu ape verzi. Tot acest ţinut este admirabil.

Vremea începe să miroasă a ploaie; în a doua zi avem parte de nişte furtuni violente, şi, în privinţa aceasta, am uitat să îţi povestesc despre tromba care a trecut peste noi, în seara sosirii noastre în provincia Szechuan, după cele două zile petrecute în cătunul forestier. Aceasta a fost de o violenţă extraordinară. Am crezut că îmi voi vedea cortul făcut bucăţele. Afur apucase un ţăruş, eu un altul, iar băieţii, sub o aversă diluviană, ţineau de pânze. Furtunile care au urmat au fost departe de această violenţă, dar ne-au înmuiat bine. În timpul uneia dintre ele, mi-am atras acest răspuns din partea servitorilor mei. Îi întrebam, văzându-le

starea demnă de milă de oameni istoviţi de marşuri prelungite şi prost hrăniţi mai multe săptămâni la rând, dacă preferă să ne oprim unde eram sau vor să continuăm drumul şi să căutăm un adăpost. „Ah! zise omul din Lhassa, noi nu avem nimic de spus în privinţa acestui subiect, dacă Preţioasa Reverendă (*Rinpoche*, pronunţat *rine-potché* – este o denumire foarte respectuoasă) ne zice să rămânem, rămânem, dacă zice să mergem, mergem, iar dacă zice să ne oprim, ne oprim. „Iar ceilalţi îl aprobau. Suntem departe de bolşevism. Să nu îţi închipui că aceşti oameni sunt nişte imbecili, sunt departe de asta, dar au alte concepţii decât occidentalii. Răspunsul lor nu implică nicio servilitate josnică din partea lor, ci pur şi simplu o încredere nelimitată în mine şi conştiinţa că le sunt superioară. Se aşteaptă de la mine ca eu să acţionez întotdeauna aşa cum este mai bine pentru ei şi presupun că deciziile mele vor fi înţelepte şi avantajoase pentru ei. În ce-l priveşte pe Afur, el nu este din aceeaşi plămadă şi discută cu mine, el este singurul bolşevic din grupul nostru şi cred că, în privinţa aceasta, este pur şi simplu elevul meu. Totuşi, oricât de avansat este în idei, n-a protestat niciodată când l-am bătut.

Hotărăsc deci să continuăm drumul şi, din cătun în cătun, la căderea nopţii, găsim unul unde suntem găzduiţi de un tânăr cuplu de chinezi. Înţelepciunea mea se afirmă astfel încă o dată. Apoi au urmat alte câteva zile în care am mers prin păduri, despre care se spune că sunt nesigure. Pe timp de zi, puştile încărcate sunt

purtate la vedere, iar nopţile se face de veghe pe lângă animale. Ajungem astfel la o mănăstire care ţine de vechea religie a Tibetului (*Bon*). Este zi de post, din cauza morţii unui sătean. La mănăstire este afluenţă mare. Cea mai mare parte dintre oameni sunt guşaţi, chiar şi cei foarte tineri. Din douăzeci de persoane, bărbaţi şi femei luaţi la întâmplare, doisprezece au guşi. Călugării *bön-po* circulă în jurul templului, lăsându-l la stânga lor, în timp ce hinduşii şi budiştii ţin obiectul venerat în dreapta. Ei repetă *Aum matri yé salen dou* în loc de *Aum mani pad me hum*, dar au morişcă de rugăciuni şi aceiaşi idoli ca lămâiştii. Ce va fi fiind doctrina lor originală este dificil de lămurit, pentru că, înainte de introducerea budismului, tibetanii nu ştiau să scrie şi, prin urmare, nu există nicio carte care să dateze din acea epocă. După introducerea budismului, doctrina ôô»7-ilor şi cea a budiştilor s-au amestecat, au făcut împrumuturi şi concesii reciproce şi este greu să le distingi una de alta. După părerea mea, există un tantrism, originar din Asia centrală, poate tatăl, sau cel puţin fratele mai mare al celui din India, şi care poate să aibă ceva afinităţi cu taoismul chinez. Este o chestiune care mă interesează de multă vreme şi, dacă voi putea să adun laolaltă câţiva confraţi orientalişti, pentru a face cercetări în diverse direcţii, voi încerca să lămuresc un pic lucrurile.

Să lăsăm la o parte această chestiune, care nu are decât un interes minor pentru tine. Mulţimea pestriţă care se afla în curtea din faţa templului era foarte amuzantă ca imagine de

observat. Postul, în Tibet, include şi abţinerea de la actul vorbirii. Este o condiţie foarte greu de împlinit pentru cine nu poate să se retragă în gândurile sale. Astfel, puteau fi văzute bătrâne, pe care în mod evident le chinuia dorinţa să îşi mişte limba, să-şi strângă buzele în formă de rât de porc şi să mormăie din spatele acestei bariere ceea ce doreau să spună şi nu puteau să articuleze distinct. Aveau aerul că se înţeleg foarte bine unele pe altele în această manieră. Cele tinere flirtau pe muteşte şi primitiv cu flăcăii de vârsta lor şi simţeau nevoia de a râde în ritmul moriştii pentru rugăciuni. Un băiat prinsese o fată în braţele sale, chiar în faţa templului, în timp ce toţi mergeau în procesiune în jurul edificiului şi îşi apăra prada distribuind şuturi prietenelor victimei, care încercau să o elibereze. Apoi toată lumea a început să ragă în cor *Aum matri yé salen dou*! şi seara s-a terminat cu o beţivăneală generală. Am aflat pe urmă că mănăstirea aceasta are o reputaţie proastă şi că stareţul său, care are trei concubine, este un beţiv înveterat. M-a consultat în privinţa alegerii unui amplasament pentru un nou cimitir şi m-a întrebat dacă situaţia mănăstiri sale este „auspicioasă”. Răspunsul meu complicat şi dat pe tonul cuvenit nu îl interesa de altfel.

Am plecat de acolo pe timp de aversă, apoi vremea s-a înseninat şi noi ne-am continuat drumul printr-o frumoasă pădure, într-o singurătate completă. La căderea nopţii, ne găsim într-o vale minunată, unde se etalează un curs de apă în formă de lac. De jur-împrejur sunt munţi

înalţi, acoperiţi cu brazi, iar printre despicăturile vârfurilor lor apar cele mai înalte piscuri acoperite de zăpadă. Există iarbă pentru animale, ne hotărâm să ne oprim acolo şi noaptea se scurge în linişte. A doua zi, care era destinată tot călăritului prin pădure, ne întâlnim de dimineaţă cu trei oameni, care îmi cer binecuvântarea şi care declară că se duc la Sungpan. Unul din cei trei poartă o lungă puşcă tibetană, ceilalţi sunt neînarmaţi şi eu cred că dorinţa lor este să facă drumul împreună cu noi pentru a fi mai în siguranţă. Ei nu merg atât de repede ca noi, iar după-amiază doresc să se oprească, încercând să ne convingă că locul este bun pentru instalarea corturilor. Oamenii mei îi ascultă cu plăcere, dar eu am hotărât că nu ne vom opri decât la căderea nopţii, când va fi imposibil să fim văzuţi de departe, în cazul în care ne pândesc tâlharii pe după piscurile munţilor. Prin urmare, ne continuăm drumul singuri şi la apus ajungem la un soi de hambar, pierdut în mijlocul pădurii. Înăuntru se află un chinez, cu o capră domestică. Am putea să adăpostim animalele înăuntru şi exact asta facem, după ce parlamentăm cu paznicul, care mai întâi refuză să ne primească sub acoperişul său. Ce fel de casă era aceasta? Nu am înţeles prea bine, dar se pare că este un soi de adăpost, construit din grija autorităţilor locale, pentru călătorii care trec prin pădure. A doua zi de dimineaţă sosesc patru oameni şi două femei, care merg spre Sungpan. Au cu ei o puşcă. Se pun să povestească cele mai cumplite poveşti cu hoţi la drumul mare pe care şi le poate imagina cineva şi

declară că partea cea mai periculoasă a drumului este tocmai cea pe care urmează să o parcurgem urcând până la trecătoare. […] Pădurea este mai deasă ca niciodată; trebuie să mă culc tot timpul pe catârul meu, pentru a evita ramurile care altfel mi-ar jupui faţa. Ajungem la trecătoare, unde se găseşte mormanul de pietre şi de ramuri obişnuit care se pun în cinstea zeului local. Noi eram cincisprezece în total şi nu zăriserăm nimic suspect. Unul din oamenii care mergeau pe jos rupe o ramură şi mi-o aduce pentru ca eu să o ofer divinităţii trecătorii. Îl trimit pe servitorul meu să o înfigă printre celelalte, arunc o piatră de la înălţimea la care mă aflam pe catârul meu, aşa cum este obiceiul, şi strig: „*Lha gyalo*. *De tamtché pann*!” Este formula consacrată, pe care trebuie să o pronunţi când traversezi trecătoarea şi care înseamnă: Victorie zeilor, pentru ca demonii să fie învinşi!” După care toţi oamenii încep să scoată urlete stridente pentru a speria spiritele rele. Dincolo de trecătoare nu mai sunt păduri, ci păşuni imense, care acoperă culmile rotunde ce încadrează văile largi. Nu mai avem acum a ne teme de hoţi şi grupul nostru se dispersează, fiecare mergând cu ce viteză voia. Trebuie să mai petrecem încă două nopţi pe drum înainte de a ajunge la Sungpan. Ajungem aproape de o mare mănăstire *Bön* şi, în satul vecin cu aceasta, ne cazăm la un ţăran. Mi-ar plăcea să vizitez mănăstirea, dar vremea este execrabilă şi mă abţin. A doua zi, ne găsim printre câmpuri cultivate. Afur şi omul din Lhassa se interesează de un adăpost pentru animalele noastre şi, se

pare, indicând de la distanţă un teren gol, spun că vor instala corturile acolo. Ţăranii răspund: „Bine, faceţi aşa, duceţi animalele la grajd”. Înarmaţi cu această permisiune revin să mă caute, căci eu aşteptam cu catârii în drum. Dar în loc să îmi spună că văzuseră un loc pentru amplasarea corturilor, ei îmi raportează că *ţăranii le-au dat* un loc în care să le instaleze. Urc spre sat şi pătratul de pământ pe care trebuia să ne petrecem noaptea se dovedeşte a fi cel pe care oamenii din casele înconjurătoare vin să îşi facă nevoile, întrucât eu cred că aceştia au indicat locul pentru a ne amplasa corturile, mă cocoţ în şaua mea şi blestem tot satul. „Pentru că aţi trimis o *Khandoma* într-un loc necurat, vor veni demonii peste voi, iar într-o viaţă viitoare o să mâncaţi e…” Şi după ce spun asta schiţez câteva gesturi, scuip de trei ori în direcţia satului şi întorc spatele declarând: „Voi petrece noaptea în aer liber şi, drept semn că cele spuse de mine se vor întâmpla, veţi vedea că ploaia va înceta pentru ca eu să pot dormi confortabil”. Bieţii sălbatici au rămas muţi, împietriţi. La o oră după aceea, cerul este plin de stele, iar corturile noastre sunt înălţate în plin câmp. Sosesc nişte oameni care vor să explice cum au stat lucrurile, dar eu, convinsă că am fost trimisă la W.C., refuz să îi las să vorbească, iar oamenii mei sunt ocupaţi în altă parte. Dormim bine şi plecăm dis-de-dimineaţă, dar înainte de plecarea noastră mai soseşte un om şi Afur, ca un mucalit ce este, îl ia de o parte şi, scoţând lanterna electrică din taşca mea, îi zice: „Holbează-te bine aici şi povesteşte-le şi celorlalţi.

Ia zi, ce vezi aici?

— Nu văd nimic”, zice omul: „Zi ce vezi!” Şi băiatul apasă pe buton. „*Khab su tehivo*! exclamă prostănacul, este foc înăuntru!” Afiir stinge lanterna. „Oh, nu mai e nimic!” şi omul îşi împreunează mâinile, în semn de adoraţie. Afur mai aprinde şi mai stinge lanterna de vreo trei sau patru ori şi zice: „E, acum ai văzut. Ai mai întâlnit tu vreodată vreun lama sau vreo *Khandoma* care să posede un asemenea lucru?

— Nu.

— Acest lucru este ceea ce se numeşte Giuvaerul preţios născut din el însuşi (*Rang tehyung norbo rinpotché*\ cu asta se schimbă vremea, se opreşte sau se cheamă ploaia, se distrug recoltele sau se fac câmpurile roditoare. Ai văzut cum *Khandoma* a făcut să strălucească stelele pe timpul nopţii. Du-te şi caută-l pe lama al tău şi întreabă-l dacă el îţi poate arăta un asemenea giuvaer”. (Micul smucit nu sare totuşi peste cal, este sigur că bietul lama nu are lanternă electrică şi prestigiul său se va diminua din cauza aceasta.) Omul e zăpăcit, servitorii mei îşi vâră nasul în şeile catârilor, pe care îi înhamă, ca să nu îi bufnească râsul. Luând-o înainte, merg pe jos, nu scuturându-mi praful de pe sandale, ci agitându-mi colierul din rondele de cranii. Pe drum îi zic lui Afur: „Îl *is rather a wicked joke*” (e o glumă mai degrabă răutăcioasă), dar o meritau, pentru că au îndrăznit să mă trimită într-un loc dezgustător. „Ba nu, răspunde mişelul, nu ei v-au trimis, noi suntem cei care, de departe, zărind un loc gol, fără să ştim la ce foloseşte, am zis că ne

vom instala acolo corturile. Nu am văzut murdăria decât atunci când aţi venit şi dumneavoastră, şi aţi început imediat să blestemaţi aşa nostim pe toată lumea, că nu mai puteam să spunem nimic”. Totuşi, Sotar (acesta este numele omului din Lhassa) este trist pentru ei, pentru că acum vor renaşte ca porci sau ca insecte şi vor mânca murdării. Afur nu este absolut convins că vorba mea va fi eficace, dar nici sigur că nu va avea niciun efect nu este. În ce îi priveşte pe ceilalţi, ei rămân la opinia, adoptată după indieni, conform căreia vorba omenească, amestecată în misterele religioase, nu este niciodată în van.

Toată ziua a fost frumos şi ploaia nu a început să cadă decât atunci când ajunsesem deja la Sungpan şi eram la adăpost. O nouă probă a puterii mele, care trebuie să îi fi impresionat şi mai mult pe săteni. La Sungpan am găsit un bun han musulman, care are ceea ce se poate numi aici nişte excelente camere la etaj. Oameni şi animale, toţi avem nevoie de odihnă. Acord pentru asta trei zile. Dar vom pleca totuşi mâine. Nici aici nu este altceva de mâncare, afară de came sărată şi de făină. Totuşi, în dimineaţa asta mi s-a adus lapte. […]

Zacolo, 7 iunie 1921

Ne-am oprit într-un sat mare din Szechuan, locuit de ceea ce în tibetană se numeşte *gya-rong-pas*, adică nişte populaţii de origine tibetană stabilite de secole în văile(*rong*) chineze (*gya*). Nu ne-am odihnit decât o zi la Mochow şi, în ciuda stării vrednice de milă a animalelor, după marşuri forţate împlinite pe cumplitele poteci de munte,

despre care ţi-am vorbit în ultima mea scrisoare, nu am vrut să ne expunem pericolului de a ne întâlni cu soldaţi care se dedau la jafuri şi ne-am îndreptat spre traversarea unui loc care a fost deja vizitat de către aceştia luna trecută. Drumul a fost mai bun acum, dar incidentele neplăcute şi-au mărit numărul. În prima zi, ne-am trezit în faţa unui munte care se surpa peste poteca strâmtă şi de acolo în apele râului. La ceva distanţă de acolo se aflau numeroşi oameni, încărcaţi cu poveri, care se uitau cum se rostogolesc pietrele şi nisipul. A trebuit să îi imităm vreme de mai bine de o oră, apoi, întrucât prăbuşirea terenului se diminuase, oamenii mei au declarat că ei vor să încerce să treacă mai departe. A trebuit mai întâi să nivelăm un fel de drum strâmt, printre mormanele de pământ şi aceasta fără nicio unealtă, folosind pietre netede în loc de lopeţi. Eu supravegheam înălţimea pantei de unde venise avalanşa şi îi avertizam pe lucrători, atunci când prăbuşirile reîncepeau şi erau nevoiţi să se salveze şi să se pună la adăpost. Apoi oamenii mei au dus animalele, unul câte unul, de cealaltă parte, după care au transportat bagajele în spinare. În sfârşit, ultima am trecut eu şi am scăpat cu bine, fără alt necaz decât o uşoară aversă de nisip deasupra capului. La câteva ore după aceea, am ajuns în orăşelul care a fost jefuit, după cum ţi-am spus. Nu ne-am oprit deloc în el. Trebuia să traversăm două râuri prin punctul lor de confluenţă, fiecare dintre ele fiind tot atât de lat cât este Sena la podul Orsay, pe nişte podeţe făcute din bambus şi din funii împletite.

Imaginează-ţi patru funii, care susţin nişte scânduri aruncate deasupra lor, fără să fie legate de ele şi care nu se îmbucă una într-alta. De o parte şi de alta, pe post de parapet, alte patru sau cinci funii, care servesc şi ca mijloc de suspensie. A trebuit să descărcăm catârii şi să trecem bagajele cu spinarea. Ceea ce s-a şi petrecut, fără niciun incident neplăcut. Dar cu trecutul animalelor a fost altă bătaie de cap. Cel de-al doilea animal a căzut în spaţiul dintre scânduri, a reuşit să se ridice, a căzut din nou, a mai căzut o dată… până când, la un moment dat, s-a trezit cu toate cele patru picioare atârnând, iar corpul începuse să îi alunece printre funii. L-am crezut pierdut. Am chemat, în cea mai mare grabă, zece oameni din oraş, care mai întâi s-au tocmit pentru suma pe care aveam să le-o plătesc pentru ajutor, şi, în sfârşit, petrecând nişte curele pe sub pântecele animalului, l-au scos de-acolo fără să fi păţit nimic şi l-au dus pe pământ stabil. Pe urmă au trecut şi ceilalţi catâri. Ne-am continuat călătoria şi am ajuns noaptea într-un sat, unde am avut marea neplăcere să constat că revolverul meu nu se mai afla în sacoşa agăţată de şa. Să fi fost furat? Să fi căzut pe drum, fie în timp ce treceam peste podurile mişcătoare, fie când traversam drumul sub avalanşă? Habar n-am. Nici nu contează prea mult, rezultatul este acelaşi şi este unul extrem de regretabil. O armă mică, cu cinci focuri, avută la îndemână, îmi oferea siguranţa securităţii. Şi acum, uite că am rămas fără ea. Nu cred că vom fi atacaţi vreodată, dar este bine să porţi armele la vederea hoţilor, asta îi

ţine la respect, şi tocmai acum aveam de traversat partea cea mai bântuită de hoţi din traseul nostru. Dar şi de data asta jiu aveam altceva de făcut decât să mă încred în norocul nostru. În seara aceea, animalele nu mai puteau continua drumul. Să le pun din nou poverile în spate ar fi fost o cruzime de neiertat. A trebuit să ne oprim şi să le pansăm rănile. Am avut de asemenea şi veşti noi. Se pare că mai multe sute de *gya-rong-pas* au jefuit nişte călători. Afur a plecat pe jos cu unul din băieţi (ca să nu-şi expună animalele zdravene pericolului de a fi furate) şi s-a îndreptat spre Lifan. Invadatorii plecaseră şi, de altfel, după cum se spunea, se certaseră de fapt cu autorităţile chineze şi deci noi nu aveam niciun motiv de nelinişte. Înainte de a se întoarce, Afur aranjase cu un om din oraş transportul bagajelor noastre cu nişte catâri, închiriaţi până la Zacolo, un târg care se găseşte dincolo de Lifan. Am rămas o săptămână în cătunul în care am ajuns în ziua traversării podurilor. În camera noastră îşi aveau reşedinţa animale diverse: purici, ploşniţe şi păduchi puteau fi studiaţi în voie de cei care ar fi fost interesaţi de moravurile lor. Aceste studii naturaliste neprezentând niciun farmec pentru mine, am fost foarte mulţumită când am ajuns la Zacolo, unde, din fericire, am găsit nişte camere într-o casă nouă. Acestea sunt micuţe, dar luminoase, aerisite şi curate, lucru foarte rar în acest ţinut. Afur şi cu mine avem fiecare câte una pe o parte, iar ceilalţi oameni împreună au o alta, care dă spre acelaşi balcon. Trebuie să rămânem aici, atâta vreme cât este necesar pentru

restabilirea animalelor. Nu mai sunt decât două în stare cu adevărat foarte proastă, dar rănile lor sunt bine îngrijite şi se închid cu repeziciune. Peste opt zile, fără nicio îndoială, ne vom putea continua drumul. Iată tot ce s-a petrecut cu exactitate, de când ţi-am scris ultima dată. […]

Sinkaitze – Mow-Kong-7 îng, 4 iulie 1921

Desigur că nu credeam că voi avea atât de curând posibilitatea să îţi scriu din nou, pe care o datorez unei aventuri neaşteptate şi, de asemenea, situaţiei tulburi în care se găseşte China la ora actuală. Dar uite că primul lucru de mirare pe care trebuie să ţi-l spun este faptul că îţi scriu de la Misiunea catolică dintr-un târguşor, care are rangul de subpre fac tură şi se numeşte Mow-Kong-Ting în chinezeşte şi Sinkaitze în tibetană. Nu există decât un singur preot francez, un vendean, abatele J. – B. Charrier, care ocupă o casă compusă din mai multe corpuri de clădire (printre care şi cea rezervată şcolii de băieţi) situată pe o colină. La poalele acestei coline, pe ţărmul râului, a cumpărat de curând o altă casă, pentru a instala acolo nişte călugăriţe chinezoaice şi o şcoală de fete. Cum şcoala nu a început încă şi casa este goală, a pus-o la dispoziţia mea. Abatele este un bărbat de vreo 40 de ani, este plin de amabilitate, este fericit că poate să vorbească franceza cu o persoană care îi este aproape compatrioată, iar eu sunt aproape fericită că mă pot odihni câteva zile într-o locuinţă liniştită şi curată. Lui îi pasă tot atât de puţin că eu sunt budistă, cât îmi pasă mie de opiniile lui.

Să o luăm pe rând şi să îţi povestesc ce s-a

mai întâmplat de când ţi-am scris ultima oară de la Zacolo […] unde a trebuit să închiriez animale de povară. Rănile foarte adânci ale celor patru catâri ai mei nu erau cicatrizate şi drumul se anunţa dificil. Am obţinut aceste animale la un preţ relativ moderat şi cei care le mânau s-au arătat serviabili de-a lungul întregului drum. Acest drum constă de fapt în şase zile de mers prin păduri şi hăţişuri. Plouase mult, şi mai ploua încă, în torente, în fiecare noapte. Pe sub copaci, noroiul depăşea câteodată orice imaginaţie şi mici torente, foarte numeroase, alergau peste poteci. În peisaj nu exista nimic variat, care să fie demn de atenţia noastră, afară poate de nişte ridicături de teren, create recent, care, mai ales într-un anumit loc, favorizau căderea unui adevărat fluviu de noroi pe jumătate lichid, de o lăţime considerabilă, pe coasta unui versant foarte abrupt într-o dimineaţă, mă aflam în faţa acestui dezolant peisaj şi, după obiceiul meu, o luasem înainte. Înotam printr-un noroi de un galben deschis, din care ţâşneau copaci enormi, dezrădăcinaţi şi rostogoliţi pe pământ, ici şi colo, de-a curmezişul muntelui. Nu ştiu ce zeu prieten, dintre numeroşii mei mici tovarăşi *ceva*, îmi sugerase, în acea dimineaţă, ideea de a încălţa, pentru prima oară, cizmele mele americane din cauciuc şi îi recomandasem şi micuţului să facă acelaşi lucru. Aflându-mă singură în faţa acestui lac mişcător presărat cu obstacole, binecuvântez prevederea mea inconştientă şi atac obstacolul din diverse părţi, cufundându-mă în nori, poticnindu-mă, întorcându-mă înapoi, pentru a încerca mai încolo,

până când reuşesc, în sfârşit, să trec. Ceva mai departe râul îşi ieşise din matcă şi se revărsase peste drumul închis între stânci, iar, în partea inundată, apa era adâncă, ajungând aproape la genunchi şi rostogolindu-se cu o repeziciune dublă faţă de cea a unui cal în galop.

Astfel, zilele treceau, noi mergeam tot pe sub copaci, de-a lungul potecilor în pantă cam rapidă şi, din fericire, adesea în stare mult mai bună decât cea pe care tocmai ţi-am descris-o. Seara, este dificil să găsim o bucată de teren fără denivelări şi fără copaci, unde să ne instalăm cortul, dar într-o după-amiază ajungem într-un vast luminiş, aproape de poalele trecătorii Dza (Za*La*) pe care trebuia să o traversăm. Ne odihnim acolo o zi. Am fost înşelaţi când ni s-a spus că vom găsi zăpadă în trecătoare. Muntele pe care trebuie să îl traversăm şi piscurile învecinate sunt complet albe. Aceste piscuri sunt, cred eu, acoperite de zăpadă veşnică. Altitudinea trecătorii înseşi, m-am informat după aceea, este de 4.500 de metri. De partea opusă, se zăreşte un alt masiv magnific, acoperit de zăpadă, acesta fiind foarte îndepărtat şi separat de noi de mai multe lanţuri de munţi.

După acea zi de odihnă, ne apucăm de ultima parte a urcuşului. Tot mai sunt hăţişuri, apoi apar păşunile, apoi nu mai sunt decât bolovani şi zăpadă, care se face foarte repede foarte groasă, căci această ultimă parte a ascensiunii este foarte abruptă. O potecă strâmtă, de capre sălbatice, avea zăpada bătătorită de picioarele călătorilor care trecuseră pe acolo înaintea noastră, apucăm pe ea, dar unor catâri capricioşi le vine ideea să se

ducă să se plimbe pe întinderile acoperite de zăpadă. Şi o nimeresc foarte prost, pentru că zăpada este înmuiată de căldură. Dobitoacele se cufundă în ea şi se rătăcesc printre nişte stânci invizibile. Să le scoţi de acolo nu este deloc uşor. […] Trecătoarea este o simplă tăietură într-un lanţ ascuţit, un simplu V, a cărui bază este atât de strâmtă, încât nu pot trece două persoane în acelaşi timp. Nu există niciun coridor, lanţul având mai puţin de trei metri grosime în acest loc. Imediat după aceea, ne găsim pe celălalt versant, mai puţin abrupt, dar mult mai înzăpezit. Trebuie să cobori pe jos şi este foarte obositor. Se merge printre două ziduri de zăpadă, pe o potecă bătătorită, iar aceste ziduri au între 60 şi 80 de centimetri de fiecare parte a potecii, iar mai departe, dintr-odată, grosimea stratului depăşeşte doi metri. Merg astfel cam 4 ore, începând de la baza trecătorii, şi-mi ajung din urmă catârii, pe care oamenii mei, de lene, îi lăsaseră să pască fără să le dea jos poverile. Ca să îi pedepsesc, poruncesc să le fie scoase poverile catârilor pentru o jumătate de oră. Mă întind pe iarbă şi Afur face acelaşi lucru. Fiind obosiţi, adormim imediat şi tragem un pui de somn de vreun sfert de oră. A fost suficient s-o păţim, căci pământul era umed, iar micuţul îmi zice: „Mă doare în gât”, iar eu tremur toată. Îmi mai spune că am faţa roşie ca focul şi mi-o simt fierbinte, iar el începe să tuşească. Drumul este încă lung, întrevedem, drept înaintea noastră, o vale strâmtă acoperită cu frumoase păduri de brazi şi, în depărtare, un pisc înzăpezit. Coborâm: în curând păşunile se sfârşesc

şi pătrundem din nou în pădurile verzi şi sumbre (la poalele trecătorii, tufişurile nu au încă frunze, ci sunt numai înmugurite, lucrul acesta mi-a dat o idee despre altitudinea la care ne aflam, încă înainte să o aflu de la alţii, căci ne aflăm la sfârşitul lui iunie). Se mai scurg încă mai multe ore, apoi disting un fel de brumă albăstruie, situată cu mult deasupra noastră, printre brazi. Este abia vizibilă, dar, în peregrinările mele, mi s-au dezvoltat facultăţi asemănătoare cu acelea ale eroilor lui Fenimore Cooper. Le spun oamenilor mei: „Se vede un foc în depărtare, trebuie să fie oamenii noştri". Într-adevăr, este un foc şi sunt chiar oamenii noştri; ajungem la ei după mai bine de o oră. Corturile sunt ridicate în iarbă, cel mai tânăr dintre băieţii mei care i-a însoţit pe catârgii are apă fierbinte pregătită pentru ceaiul meu, iar patul meu de campanie este întins. Dârdâi din cauza febrei. Afur, prea puţin viteaz el însuşi, îmi face patul, mi se umple o buiotă de cauciuc cu apă caldă şi mi se prepară puţină supă, pe care o înghit în grabă, apoi mă culc sub un morman de pături cu buiota mea caldă. Dorm bine, a doua zi de dimineaţă febra a dispărut, mă simt foarte bine. Urmează încă opt zile prin pădure, apoi ajungem la un cătun numit Lianhokow, unde ne oprim. Catârgiii nu au fost angajaţi decât până aici, dar rănile a trei dintre animalele noastre nu sunt încă bine vindecate. Am vrea să îi angajăm pe aceşti oameni pentru mai multă vreme, dar ei vor să închiriem 5 catâri, în vreme ce nouă ne sunt suficienţi 3. Pe scurt, nu cădem la învoială şi hotărâm să încărcăm cu poveri numai animalele

sănătoase şi să mergem toţi pe jos, iar servitorii şi Afiir chiar să ia în spate câteva pachete. Şi astfel plecăm din nou. Totuşi nu sunt chiar aşa de rablagită pe care îmi închipuiam. Parcurg în fiecare zi etapa fixată, circa 40 de kilometri, fără să mă simt foarte obosită. Mănânc cu poftă puţinul pe care îl avem, căci tot mai suntem obligaţi să ţinem posturi forţate, pentru că nu găsim mai nimic de cumpărat pe drum. Dorm de asemenea foarte bine şi, astfel, ajungem la Fou-pien, un sat unde ni se pregătea o aventură. Sosiţi acolo, seara, şi negăsind niciun loc unde să ne punem corturile, ne instalăm într-un vast cimitir, situat pe o colină, din nefericire foarte departe de apă (trebuie să mergi 20 de minute până să găseşti un râu). Locul oferă o frumoasă peluză pentru corturi, este o zi cu lună plină şi, pe timpul nopţii, toate aceste morminte, dintre care multe sunt pe jumătate ruinate, care ţâşnesc printre arbuşti şi printre ierburile sălbatice, formează un romantic decor de operă.

Traversăm satul printr-un loc aflat la o distanţă destul de mare de locul unde ne aşezasem tabăra şi continuăm să mergem pe un drum care urmează de la distanţă direcţia râului, când zărim nişte oameni care alergau după noi strigându-ne. Sunt doi oameni trimişi de un funcţionar local, care ne întreabă unde ne ducem, de unde venim şi cine suntem. Eu nu doresc să mă fac cunoscută de toată lumea pe unde trec, aşa că îi răspundem că suntem tibetani şi mergem la Omishan. De altfel, noi nu înţelegem prea bine dialectul chinez care se vorbeşte la Szechuan şi

conversaţia nu e prea clară. După aceea soseşte funcţionarul în persoană, care ne repetă aceleaşi întrebări, cere să ne examineze toate bagajele, vorbeşte tare, cu un aer insolent, gesticulează, aşa că mă proţăpesc înaintea lui şi îi pretind să fie rezonabil, în cea mai bună tibetană pe care o cunosc, pe care el nu o înţelege mai mult decât înţeleg eu chineza lui. În fine, ne întreabă dacă avem documente oficiale. Cum am destule, decid să îmi dezvălui identitatea. Îi răspund că da şi îi spun că i se vor arăta în momentul în care vor sosi catârii cu bagajele. După o jumătate de oră, acestea sosesc, îi arătăm paşapoartele, mormăie că data nu este în regulă, pretinde să vadă bagajele lui Afur, noi ne închipuim că se liniştеşte dacă i le arătăm, dar în sacul băiatului se află un pachet mare cu bani, care îmi aparţin, pe care chinezul (care e musulman), văzându-l, îşi zice probabil că n-ar strica să ciugulească şi el ceva din ei şi, după diverse comentarii, anunţă că eu pot pleca, dar că tânărul este reţinut – cu bagaje cu tot. Îţi dai seama! îi răspund că, dacă îl împiedică să plece, nu plec nici eu şi îi voi scrie consulului meu la Chengtu. Facem cale întoarsă, iar funcţionarul intervine să ni se ofere drept rezidenţă un vechi templu. Este prea aproape de casa lui şi mie nu-mi place deloc asta. Ne întoarcem din nou la cimitirul nostru, Situaţia este departe de a fi amuzantă. Am impresia că acest chinez nu va îndrăzni să se expună intervenţiei consulului şi va ceda în cele din urmă, dar, pentru a ajunge la Chengtu, o scrisoare are nevoie de 15 zile, aşa că, dacă se dovedeşte încăpăţânat, o să

putrezim în cimitirul nostru. Afur se oferă să rămână singur; dar nici nu se poate pune problema. Îmi încep scrisoarea către consulul englez în numele lui Afur, care se află sub jurisdicţia sa. În acest moment, soseşte funcţionarul, însoţit de alţi patru chinezi bine îmbrăcaţi. Se plantează în faţa cortului meu, cu intenţia evidentă de a-mi vorbi, dar eu continuu să scriu fără să îi dau nicio atenţie, iar Afur citeşte fără să ridice ochii. Dezamăgit, înaintează spre cortul oamenilor mei, care au ordin de la mine să nu îşi descleşteze fălcile. Revine spre mine, iar eu îi spun că şi voi însărcina să trimită două scrisori la Chengtu prin mesageri speciali şi că, fără îndoială, consulii se vor ocupa de noi. Doi consuli dintr-un foc, este evident, înseamnă prea mult pentru el. Caută mijlocul de a se dezice de hotărârea sa fără să îşi diminueze prea mult prestigiul. Cum eu aş vrea să plec fără nicio amânare, mi se pare potrivit să îl ajut, îi arăt câteva hârtii care nu au nicio legătură cu problema noastră, dar pe care el se preface că le găseşte explicite. „A! dacă le-ar fi văzut mai înainte... s-a înşelat... a crezut că Afur este japonez... „şi alte inepţii. Într-un cuvânt, decide că putem pleca oricând dorim, iar eu adaug: „În seara asta ne faceţi rost de o cină”. Asta spre satisfacţia oamenilor mei, care vor vedea că ştiu să îi pun pe chinezi la punct. Ceea ce le va inspira încredere şi va mări şi mai mult prestigiul meu. Şi apoi, tot satul va vedea că şeful lor, după ce ne-a barat drumul, îşi cere scuze în mod onorabil. „Da, bineînţeles ne va trimite nişte provizii”. După care

pleacă.

După încă o noapte petrecută în cimitir, am plecat şi după trei zile de mers am ajuns la Sinkaitze. Chinezul din Fiu-pien mă informase că există acolo un preot francez, ceea ce eu nu ştiam. În ajunul zilei în care trebuia să ajung în acest loc, am trimis un mesaj acestui necunoscut compatriot al meu pentru a-l întreba dacă vrea să-mi găsească o locuinţă. Cel mai tânăr dintre băieţii mei a plecat la ora trei după-amiază şi a revenit seara cu răspunsul. Făcuse, în plus faţă de etapa zilnică, 60 de kilometri pe jos. Vezi bine că însoţitorii mei nu sunt nişte infirmi. Ţi-am spus, abatele Charrier mi-a dat o casă şi insistă să rămân câtă vreme voi dori. Vine să discute cu mine aproape în fiecare după-amiază, este de o amabilitate extremă şi nu este bigot deloc, pentru că are prieteni printre protestanţii din împrejurimi şi printre călugării lama. Chinezul din Fiupien îi trimisese un mesager pentru a afla dacă mă cunoaşte şi dacă mă aşteaptă, îi răspunsese că nu, dar că îl sfătuieşte să nu facă probleme unei călătoare, oricine ar fi ea, şi că, dacă sunt franţuzoaică, îl va informa imediat pe consulul meu. El însuşi intenţiona să trimită pe cineva să mă caute, atunci când băiatul trimis de mine a ajuns la el cu scrisoarea mea.

Vom pleca din nou la drum peste câteva zile şi vom vizita tot ţinutul tibetan cuprins în regiunea din nord-vestul Szechuan-ului, apoi vom urca din nou spre Koukou-nor. […]

Rumichangu (Szechuan), 17 iulie 1921

Încă o scrisoare pe care îmi acord marea plăcere de a ţi-o scrie şi care, de această dată, te

va decide să faci o călătorie care iese un pic din banalitate. Am rămas douăsprezece zile la Misiunea de la Sinkaitze şi am părăsit-o la o zi după plecarea abatelui Charrier care se ducea la Tatchienlou, via Rumichangu. Ploaia începuse să cadă şi râul, deja destul de umflat, de obicei, în această epocă a anului, a ieşit din matcă şi a inundat ţinutul. În prima zi, în afară de ploaie, totul a mers bine. Am ajuns noaptea la un soi de templu chinezesc care serveşte şi drept şcoală. Învăţătorul şi şcolarii nu vin acolo decât ziua, pe timp de noapte este gol. M-am instalat acolo împreună cu zeii: un bătrân venerabil cu barba albă, având la stânga şi la dreapta doi servitori, dintre care unul este uman, iar celălalt are o aparenţă demonică; un idol îmbrăcat în aur, asupra sexului căruia eu şi Afur nu ne-am putut pune de acord, căci el îl lua drept zeiţă, iar eu drept un mascul din Olimpul Taor şi din altele. Am dormit bine şi socoteam că voi avea parte de o călătorie liniştită în această vale lipsită de vreun interes special. Îmi imaginez că simpaticul acela, de pe altarul său plin de praf, personajul acela divin îşi râdea în barba octogenară la o asemenea idee. Plecăm, soarele şi aversele alternează, şi ajungem astfel, spre mijlocul după amiezii, la un pod pe sub care râul se rostogoleşte tumultuos. Trebuie să trecem animalele unul câte unul, ca de obicei, peste aceste edificii clătinătoare. Trece primul, cel de-al doilea se află la jumătatea traseului… bostroboc, pietrele îngrămădite, care formează stâlpii podului, încep să se prăbuşească de partea ţărmului unde trebuie să ajungem.

Tragem repede catârul înapoi, pietrele continuă să plouă în râu. Nu e deloc amuzant. Oamenii se consultă între ei. După o jumătate de oră, este clar că podul se va prăbuşi şi că vom rămâne în pană. Hotărâm să traversăm punând peste el scânduri, care vor diminua, la capătul podului, zgâlţâiala cauzată de tropăitul animalelor peste pietrele stâlpului. Şi reuşim astfel să trecem, nu fără bătăi de inimă, 14 catâri şi cai: opt ai mei, cei închiriaţi şi alţi câţiva aparţinând aceluiaşi catârgiu. Eu trec ultima, împreună cu Afiir, care îmi zice: „Să ne grăbim” şi se aude poc! bum! trosc! pietrele cad în apă şi podul începe să oscileze şi să se încline într-o parte, ca o navă pe o mare furtunoasă. În sfârşit, iată-ne ajunşi pe pământ, nu îndrăznesc să zic „ferm”, atât este noroiul de adânc în faţa a trei sau patru mizerabile case de ţară. Oamenii ne spun că nu se poate trece, drumul, care se afla la foarte mică distanţă, fiind acoperit de apă. Decid să nu ţin cont de spusele lor şi să mă duc să văd eu însămi cum stau lucrurile. Plecăm, ajungem la un loc unde poteca este inundată. Rămânem în apă aproape o oră, în timp ce servitorii mei vor merge să verifice adâncimea apei la vadul care ni s-a semnalat. […] Revin după foarte multă vreme. Cel mai tânăr dintre ei a pierdut poteca, pe sub apă, şi a căzut chiar în râu: a fost scos cu mare efort. Părea că a suportat cu bine aventura, dar la două ore după aceea plângea cu lacrimi de crocodil. Hotărăsc să aşezăm tabăra puţin mai sus, într-o văioagă. Vom vedea dacă apa nu scade poate mâine. Am petrecut o noapte proastă, lângă un torent care cară cu el pietre cu un zgomot de

tunet. A doua zi oamenii mei încearcă din nou trecerea. Apa nu mai urcă mai sus de brâu. După care soseşte un chinez care, după multe ezitări, se hazardează să treacă, amuzându-ne cu gesturile sale înfricoşate şi cu chipul său înspăimântat. Nici nu a trecut bine că soseşte o bandă de mici sălbatici pe jumătate desculţi, de rasă tibetană, şi, aflând de la noi că se poate trece, fără să mai întârzie să afle alte explicaţii, se aruncă în râu ţipând şi urlând ca o grămadă de demoni. Nici două minute nu le trebuie pentru a ajunge pe poteca uscată. Atunci se întorc, ne privesc, pe Afiir şi pe mine, şi se consultă. Eu am pe cap boneta galbenă şi ornamentele macabre în jurul gâtului. Hotărât lucru, nu pot lăsa o *Kandhoma* în încurcătură. Ar putea, fără îndoială, să meargă peste ape ca pe uscat, dar, de vreme ce nu doreşte acest lucru, va fi meritul lor dacă o vor ajuta. Se oferă deci să se întoarcă şi să ne treacă dincolo. Miros o intervenţie fericită. Le strig, prin Afiir, că am nevoie de cinci bărbaţi şi cinci bărbaţi se află îndată lângă mine. Atunci Afin[7] le explică faptul că divinitatea mea (*Kandhoma* sunt un fel de zâne care se încarnează pe pământ sau apar sub formă umană) are bagaje şi animale care trebuie trecute dincolo. Foarte bine, le vom trece. Mai întâi trebuie să mergem să le căutăm în văioagă, lângă corturi. Se merge acolo, înotând prin noroiul pământurilor inundate. Apoi, pachetele sunt trecute în spinările oamenilor, fiecare animal este condus de un om şi ţinut de coadă de un altul,

7 Ortografie nesigură, scris şters de trecerea vremii, (n. ed.)

afară de un mic catâr roşcat, prea grăbit, care se aventurează singur şi cade în râu. Se scufundă, dar reuşeşte să scape cu bine. Şi iată-ne pe toţi de partea cealaltă, inclusiv eu, care am fost trecută de cei doi băieţandri ca un pachet mare; ceea ce nu m-a împiedicat să nu mă ud până la genunchi. Toată lumea îşi stoarce pantalonii şiroind de apă. Afară de mine, ceilalţi nu şi-au păstrat pe ei, pentru această bălăceală, alt veşmânt decât pantalonii. Este cald, din fericire, temperatura atinge între 30 şi 32°. Încărcăm din nou animalele şi începem o altă etapă, întreruptă de mai multe cufundări de mai mică importanţă, precum cele din a doua zi de drum, pe care nu le-am menţionat, pentru că de data aceasta am putut rămâne în şei fără să ne udăm decât la picioare. Ne culcăm într-un loc umbros, sub nişte copaci bătrâni. A doua zi, la traversarea unui torent pe un pod minuscul, făcut pur şi simplu din două scânduri lungi aruncate de-a curmezişul, acelaşi catâraş roşcat, lipsit de noroc, alunecă şi cade în apa foarte puţin adâncă, dar care curge cu o rapiditate vertiginoasă. Imediat este rostogolit, luat de curent fără să se poată opune, râul cel mare nu se află foarte departe; îl cred pierdut, dar el se propteşte cu spatele de un bloc de stâncă aflat de-a curmezişul apei şi, reuşind astfel să se stabilizeze, se ridică şi se grăbeşte să iasă din apă. În aceeaşi zi, doi catâri cad de pe poteca strâmtă, al cărei pământ umezit se sfărâmă sub picioarele lor. Vor fi recuperaţi într-un loc aflat mult mai jos de locul în care ne aflam şi ne trebuie timp pentru a-i aduce înapoi pe drumul nostru. Iată-ne într-un

cătun compus din trei case. Mai departe nu putem trece. Râul se învârtejeşte într-o gaură mare, pe care a săpat-o pe potecă şi, la câţiva paşi de acolo, pe o mare întindere, aceasta a dispărut sub o alunecare de teren provenit din munte. De data aceasta problema este foarte serioasă. Avem nevoie de unelte şi de mână de lucru. Afur îi duce cu vorba pe cei câţiva oameni din partea locului, lăudându-le meritele pe care le-ar avea dacă ar contribui la întreţinerea căilor de comunicaţie, prin care pot trece atât oamenii, cât şi zeii şi spiritele. Biata sa chineză se ridică până la nivelul elocinţei. Nu uită să menţioneze nici măcar sufletele strămoşilor care pot astfel să circule liber şi enumeră binecuvântările care rezultă de aici. Alţi doi oameni de-ai mei, mai puţin dotaţi ca oratori, îşi aruncă puştile pe umeri, declară că eu sun*t la ren* (un personaj important, literalmente un om mare) şi că drumul trebuie reparat pe loc. Cele două argumente, cel blând şi cel ameninţător, îşi fac efectul. Îi văd pe ţărani plecând cu lopeţile lor, încadraţi de cei doi purtători de puşti, arătând un pic precum nişte condamnaţi la muncă forţată. Treaba nu este deloc uşoară, poteca îngropată de alunecarea de teren trebuie să fie reconstruită mai sus, în nişte hăţişuri spinoase dificil de defrişat; după câteva ore treaba este totuşi terminată suficient pentru a permite trecerea animalelor obişnuite cu acrobaţia. Trecem şi ajungem în faţa unui pod. Când ne pregăteam să îl traversăm, jumătate din stâlpul de pe malul opus se prăbuşeşte brusc. Oamenii mei se fac albi ca varul. Oare ne urmăresc demonii? Podul se află la

poalele unei trecători stâncoase, unde apa coboară în cataractă, mugind, un val escaladându-l pe altul. Pe ţărmul situat poate la 15 metri dedesubt, sunt muiată de stropii de apă proiectaţi de cataractă. Este un spectacol grandios. Afur îmi zice în tibetană: *Tehoni djigada1*, adică teroarea sau distrugerea prin intermediul apei. Oamenii mei dau fuga la un cătun învecinat să ceară scânduri pentru a reîncepe aceeaşi treabă făcută deunăzi. De această dată, eu sunt cea care a trecut prima, pentru a aprecia dacă trecerea se putea încerca. Iată-ne trecuţi şi ne instalăm corturile. A doua zi, în zori, scularea, masă frugală, proviziile pentru drum sunt aproape epuizate. Plecare. Apă pe drum, împotmoliri, reuşim să scăpăm cu bine; apoi o breşă, drumul este prăbuşit spre nişte stânci verticale, pe care râul le loveşte cu spumegările sale. Nimic de făcut! Dar există totuşi, aproape întotdeauna, ceva de făcut. Un om se înecase acolo, cu o zi înainte, cu cal cu tot. De această dată trebuia să ocolim un munte, să urcăm un altul şi să coborâm din nou spre râu. O plimbare de 25 de kilometri pentru a trece o breşă de 10 metri. Şi iată-ne escaladând muntele, pe jos bineînţeles, pe o temperatură extrem de ridicată şi sub un soare arzător, prevestitor de furtună, care îmi străpunge creierul. Apoi urmează un drum lung, iar, când vine noaptea, oamenii mei extenuaţi se prăbuşesc între mormintele unui cimitir, în timp ce Afur îmi înalţă cortul pe o înălţime învecinată.

Şi acolo, în dimineaţa următoare, mă aşteaptă o stranie aventură. Cei trei servitori ai mei,

cuprinşi de nu ştiu ce fel de panică, îşi aruncă obiectele, hainele pe care li le-am dat eu, declară că ei pleacă şi o iau la sănătoasa ca nişte apucaţi, unul din ei plângând cu lacrimi de crocodil. Şi iată-i dispăruţi, scena a durat mai puţin de zece minute. Eu sunt puţin cam cu gura căscată. Toţi sacii noştri sunt desfăcuţi şi avem 8 catâri de condus. Afur nu se emoţionează. Ne vom descurca noi, zice el, şi împachetează totul, în timp ce eu îl trimit pe catârgiul meu să caute oameni pentru a ne conduce animalele. El găseşte imediat trei oameni. Şi apoi la drum!... împotmoleală în noroi, ca de obicei, dar apa a scăzut mult. Ajungem totuşi la un loc dificil. Animalele descărcate de poveri trec înot, conduse de nişte frânghii, dar două dintre ele sunt gata-gata să fie luate de curent. De această dată reuşim, sau aproape. Mai rămâne un pod de frânghii, dar scândurile de pe el sunt prea alunecoase pentru ca animalele să poată trece, Este târziu. Alerg la misiune unde îl regăsesc pe abatele Charrier care mi-a luat-o înainte la Rumichangu şi locuieşte împreună cu un preot chinez. Pune să mi se pregătească o masă, trimite nişte hamali să îmi caute bagajele şi un om să îmi ducă animalele într-un loc cu păşune. Afur soseşte şi el, mănâncă la misiune, dar noaptea este venită de mult, nu găsim decât un adăpost într-o cocioabă în care plouă ca afară. A doua zi găsesc un alt adăpost. […] Dar cu o seară înainte cei trei fugari se întorseseră înapoi, se ghemuiseră într-un colţ fără să zică nimic, precum nişte câini care aşteaptă să fie loviţi cu biciul. Ştiu foarte bine că omul din Lhassa este cel care le-a sucit

minţile celor doi tineri. Seria de accidente prin care am trecut l-au făcut să îşi piardă capul. Am uitat să îţi spun că, în aceeaşi dimineaţă în care şi-au luat tălpăşiţa, un cal, care aparţinea catârgiului nostru, a căzut în timp ce trecea peste roci şi a murit pe loc. Adăugat la seria de ghinioane, acest lucru trebuie să le fi dat ultima lovitură de groază acestor oameni simpli.

Taou, 27 iulie 1921

Sunt în cortul meu, pe un acoperiş, situaţie care ţi se va părea, fără îndoială, oarecum barocă, dar care nu constituie nimic nemaipomenit de uluitor în acest ţinut. Am ajuns aici alaltăieri, venind dinspre Rumichangu de unde este datată ultima mea scrisoare, care, pentru că nu am găsit timbre acolo, va fi expediată împreună cu aceasta. Călătoria nu este foarte lungă între această localitate şi Taou; doar ceva mai mult de 200 de kilometri, dar trebuie să traversezi o trecătoare aflată la 5.000 de metri altitudine şi să mergi în zigzag prin două văi strâmte, inundate în acest moment precum aceea, mult mai largă, care ne-a dus la Rumichangu printr-o grămadă de incidente, pe care ţi le-am povestit în amănunt în scrisoarea precedentă. Nu te voi obosi repetându-ţi împotmolelile prin noroi de care am avut parte, toate seamănă între ele, afară de două, care ne-au oferit puţină noutate. Le vei găsi narate mai sus, la locul lor. La Rumichangu, mă străduisem să găsesc animale de închiriat, temându-mă de drumul prost şi nevrând să expun la accidente animalele mele, obligându-le să îl parcurgă încărcate cu poverile lor, dar catârgiii mei s-au

făcut că plouă şi nu au vrut nici ei, ca şi mine, să îşi expună animalele. Abatele Charrier a mers să îl vadă pe magistratul chinez care, ţi-am scris asta în prima scrisoare, mi-a acordat permisiunea de a mă bucura de dreptul de rechiziţie, aşa cum este el practicat pentru profitul funcţionarilor civili sau militari care se deplasează. În ultimul moment, acest prudent fiu al cerului, a crezut de cuviinţă să rechiziţioneze hamali în loc de animale de povară. Fie binecuvântat! Altfel nu aş fi trecut niciodată. Ar fi trebuit să îmi ofere de asemenea şi soldaţi de escortă, dar nu mai există vreunii disponibili în regiune. Guvernatorul refugiat, pe care l-am întâlnit la Nanping, revine cu trupe proaspete pe care i le-a împrumutat colegul său din provincia Shensi şi îl va ataca pe uzurpator, care conduce în locul său la Chengtu. În vederea sosirii sale, acesta a trimis soldaţi la Sinkaitze pentru a-i tăia drumul şi a încerca să împiedice fuzionarea celor ai generalului care locuieşte la Tatchienlou cu trupele guvernatorului, cu care este prieten.

Deci, în lipsă de soldaţi şi de puşti, mandarinul mi-a trimis doi bărbaţi din miliţia indigenă, fără arme. Nu erau pregătiţi să mă însoţească în dimineaţa în care eu plecam şi mandarinul mi-a zis să nu îi aştept, căci mă vor ajunge din urmă în timpul zilei. Când vine seara, eram instalaţi în corturi, iar eu în pat pe punctul de a adormi, când aceşti oameni sosesc şi sunt întâmpinaţi cu cuvintele de „bun venit”, curente în această regiune: „Nu vă apropiaţi, oameni buni, că trag”. La această amabilitate se obişnuieşte să se răspundă strigând de la distanţă cine este

persoana în cauză şi ce vrea, dacă are intenţii cinstite. În cazul opus, ori o ia la fugă, ori, fără să aştepte focul celui care l-a ameninţat, îi trimite primul un glonţ. Musafirii noştri îşi precizează identitatea. Eu ies din pat pentru a mă asigura că nu este nicio greşeală şi primesc, în cămaşă de noapte, genuflexiunile ceremonioase ale celor doi oameni. În paranteză fie spus, cămăşile mele de noapte actuale, făcute din bumbac gros de culoare naturală, nu seamănă deloc cu altele, pe care tu ai avut fericirea, sau nefericirea (la alegerea ta) să le cunoşti odinioară. Şi apoi, după cum mi-a spus cu înţelepciune Afiir într-o zi, în care m-am supărat că un ţăran intrase în camera mea în timp ce eram astfel îmbrăcată şi îi spuneam (lui Afiir) că nu vreau să fiu văzută în haine de noapte: „Vă închipuiţi că aceşti chinezi ştiu dacă rochia dumneavoastră este pentru noapte sau pentru zi?” Am înţeles justeţea acestei observaţii. A doua zi, o etapă lungă ne duce la Wadjo, un sat unde rechiziţionăm ce alimente putem: unt, lapte, făină etc. Ploaia cade torente tot timpul nopţii; dimineaţa, râul s-a îngroşat peste măsură, nici nu ne putem gândi să trecem spre vale, poteca trebuie să se afle la un metru sub apă în anumite locuri. Rămânem acolo o zi. Sunt trimişi înainte nişte oameni de corvoadă, pentru a vedea starea drumului şi a repara puţin locurile care pot avea nevoie de aşa ceva. A doua zi, parcurgem o lungă etapă pe poteci deloc comode; poticneli succesive, apoi, sosiţi în faţa mănăstirii din Tesmon (o mică mănăstire aparţinând călugărilor *bön-po*, şamaniştilor prebudişti din Tibet), dăm de un pod

care trebuie traversat. Dar, pentru moment, el se află puţin deasupra unui curs de apă plin de torente, de trei ori mai lat cât s-ar cuveni pentru dimensiunile sale. […]

La mănăstire, un *trapa* îmi cedează chilia sa, dublă faţă de dimensiunile obişnuite, jumătate servind drept bucătărie, iar cealaltă jumătate de cameră. Mă instalez în această cameră, Afur se instalează în bucătărie şi cei doi băieţi, împreună cu soldaţii, se duc să beneficieze de ospitalitatea unui alt călugăr. Camera nu are niciun fel de mobilier, afară de o masă înaltă de 30 de centimetri, în faţa căreia trebuie să te ghemuieşti, un lighean în care iama se pun cărbuni aprinşi, două pături pentru noapte şi o prăjină orizontală, suspendată de tavan, pentru agăţatul hainelor şi al celorlalte obiecte personale. *Trapa* îşi ia păturile, câteva cărţi din care va recita seara, iar eu rămân singură, udată până la piele de ploaie şi de plonjările succesive în râuri, în cursul drumului meu, iar impermeabilul îmi este de multă vreme găurit. Îmi agăţ toate obiectele de prăjină, mă îmbrac cu altele uscate, beau nişte ceai, mănânc ceva rece, luat de dimineaţă, îmi fac patul şi mă culc, nu fără să fi avut indiscreţia de a deschide dulapul cu *torma*, aparţinând lui *trapa* pentru a vedea ce poate să ascundă un *bön-po*. Acest dulap, uneori disimulat într-un ungher, alteori tronând în mijlocul altarului domestic, cu grijă pecetluit sau ferecat cu lacăte, este poate de origine *bön-po*, dar toţi călugării lama tibetani l-au adoptat, asociindu-i idei împrumutate din tantrismul hindus. Explicaţii în legătură cu acest subiect nu

cred că te interesează, mă voi limita la a-ţi spune că dulapurile acestea sunt legate de practici care urmăresc să asigure serviciile anumitor divinităţi şi, în general, înclinate spre un soi de vrăjitorie de un ordin destul de josnic, în marea majoritate a cazurilor. Obiectele *torma* care le reprezintă pe divinităţi sunt nişte mici conuri făcute din făină. În faţa lor se plasează ofrandele, întotdeauna fiind ceva cu sânge: came, sânge, adesea şi alcool şi alte substanţe secrete. Odată consacrate, obiectele *torma* nu trebuie să fie văzute de nimeni altcineva, afară de cel pentru a cărui folosinţă au fost realizate. Cu mare greutate mi s-a permis să arunc o privire în interiorul unora dintre aceste sanctuare diabolice, la diferiţi lama acasă. Dar oamenii de rând, care imită astfel de lucruri, sunt departe de a înţelege semnificaţia acestor rituri şi dulapurile, deşi sunt tot timpul închise, nu au nici lacăte, nici nu sunt pecetluite şi rămân la bunul plac al curiosului. Cutia secretă a gazdei mele conţinea 10 *tsa-tsa* (mici edificii funerare construite cu oasele şlefuite ale unui defunct şi cu pământ galben), fără îndoială destinate să consacre amintirea celor 10 înţelepţi *bön-po* şi, drept ofrande, o grămadă împrăfoşată de oase de cotlete care, după forma lor, mi s-au părut a proveni de la nişte porci. Nimic mai mult. Nu aveau niciun interes pentru mine, deci m-am strecurat în pat, la picioarele celor 10 *tsa-tsa*, şi am dormit liniştită. Peste noapte, am avut parte de o ploaie diluviană şi, a doua zi, de repetarea dificultăţii din zilele precedente „căci drumul era parţial acoperit de apă, probabil că în anumite

locuri s-au produs prăbuşiri de teren, trebuia să trimitem înainte o echipă, pentru a examina starea în care se găseau drumurile, şi astfel trebuie să aştept o zi la mănăstire. Această zi a fost umplută, în parte, cu trăncăneli găunoase cu călugării, care, aproape toţi, au călătorit, au vizitat Lhassa şi alte locuri. Ploaia a încetat. A doua zi plecăm foarte devreme, ultima etapă fusese de aproximativ de 45 kilometri, aceasta va trebui să se apropie de 60. Drumul este mai rău decât toate cele pe care le-am parcurs de la plecarea mea de la Kum-Bum, îngust – doi oameni nu pot merge unul lângă altul – este presărat cu stânci şi, între acestea, golurile sunt umplute de un nămol apos, negru şi cleios. Rămân călare atât cât pot, catârul meu cel mare are piciorul foarte sigur, dar trebuie totuşi să mă hotărăsc să cobor, temându-mă să nu îşi rupă vreun picior. Şi atunci începe mersul trudnic printre steiurile neregulate, cu creste ascuţite, unele dintre ele formează trepte atât de înalte, încât trebuie să mă ţin cu mâinile ca să pot urca, şi toate aceste obstacole sunt alunecoase, mânjite cu noroi, apoi iată şi că drumul este întrerupt de un curs de apă şi trebuie să urcăm pieptiş pe munte. S-a croit aici o potecă, lată de 20 de centimetri, exact cât să poţi să pui piciorul, dar rădăcinile mărăcinişului tăiat rămân şi te poticneşti de ele, pământul este saturat de apă, moale, s-ar zice că mergi într-un aluat. Această gimnastică istovitoare a durat ore şi ore în şir şi apoi iată-ne în faţa unei noi întreruperi. Animalele şi hamalii au plecat încă o dată prin munte: mie îmi lipsesc forţa şi curajul pentru a-i urma, rămân

cu Afur să privesc apa care se învârtejeşte. El îmi spune: „Voi încerca să trec, vom vedea dacă puteţi risca şi dumneavoastră”. Apa îi vine un pic deasupra brâului. Îmi propune să mă ducă în braţe, dar eu consider că acest lucru este imprudent cu atâta apă şi cu un curent atât de puternic. Nu îmi rămâne decât să mă dezbrac, să îmi port fusta şi cizmele deasupra capului, micuţul se însărcinează să îmi poarte mica legătură împreună cu a sa şi iată-ne în izmene şi în cămaşă, porniţi la scăldătoare. Apa este răcoroasă, dar nu cu adevărat rece. Senzaţia, după oboseala drumului, este mai degrabă odihnitoare şi agreabilă. Iată-ne ieşiţi din apă, scuturându-ne ca nişte căţei şi storcându-ne hainele, care trebuie să se usuce pe noi. Ne punem din nou robele peste pantalonii noştri udaţi, sosesc şi ceilalţi şi plecăm mai departe. De-abia la căderea nopţii ajungem la Tanti cu cei 27 de oameni de corvoadă care au purtat pachetele, mi-au mânat catârii etc. Înţelegi că, dacă ar fi trebuit să plătesc pe toată lumea, modestul meu buget nu ar fi fost suficient, dar beneficiez, datorită bunăvoinţei mandarinului, de privilegiile acordate funcţionarilor şi oamenilor distinşi şi toţi aceşti oameni mă ajută gratuit. Nu este foarte democratic, dar este economic şi comod, iar eu distribui câteva modeste gratificaţii, care îi mulţumesc pe aceşti lucrători, obişnuiţi să facă treaba fără să primească nimic. La Tanti, ne trezim într-o vale stropită de două torente, care se contopesc aici pentru a forma râul, al cărui curs l-am urmat încă de la bifurcarea sa cu râul care stropeşte ţinutul populaţiei geshita, puţin după

Tesmon, este răcoare, ne aflăm deja la o mare altitudine, aproximativ 4.000 de metri. Găsim un adăpost (două camere la primul etaj), la un ţăran. Ţăranii aceştia sunt, ca mai toţi cei din regiune, mai adesea bandiţi decât agricultori, iar femeile lor îngrijesc câmpurile, în vreme ce sexul tare taie frunze la câini şi se încaieră pe drumuri. Pentru moment, aceşti săteni respectabili ne oferă ospitalitatea lor şi ne păzesc animalele şi, atâta vreme cât vor fi ocupaţi în acest fel, nu avem niciun motiv să ne temem. Seara, auzim voci venind de pe drum şi vorbind în noapte, ascultăm şi strigăm de la ferestre: „Cine este acolo?” Niciun răspuns, paşii se îndepărtează. „Sunt nişte hoţi care vin din valea de nord” ne explică gazdele noastre şi, pornind de aici, se pun să ne povestească întâmplări nenumărate, unele mai înspăimântătoare decât altele, despre aceşti tâlhari. „De ce nu-i opriţi la locul de trecere?” întreabă Afiir. Răspunsul lor este cam încurcat: „Nu se poate”. Mai târziu, unul dintre soldaţi ne spune: „Fără îndoială, nu pot să fac asta, sunt din acelaşi aluat şi sacul, şi petecul”. Trebuie să supraveghem cu stricteţe animalele, care sunt închise la un ţăran; doi oameni din sat, însărcinaţi cu paza lor, se culcă în faţa porţii grajdului. Aceştia le vor putea spune confraţilor din nord, dacă se ivesc, că nu se poate da nicio lovitură în acest caz, căci represaliile ar fi prea puternice şi, fără nicio îndoială, dacă eu aş fi furată, excelentul mandarin s-ar grăbi să profite de ocazie pentru a trece satul prin foc şi sabie, desigur că mai degrabă pentru profitul său decât pentru al meu.

Trebuie să mai rămânem în satul acesta încă o zi, iacii care poartă bagajele (de data aceasta, bagajele nu mai sunt transportate de oameni) nu au ajuns destul de dimineaţă pentru a ne permite să traversăm trecătoarea, iar a ne instala corturile în pădure nu pare prea prudent. Cei cărora le-a venit rândul la corvoadă sunt tocmai nişte *chabronkpa*, nişte oameni din valea de nord. Au venit de departe, doi şefi şi câţiva oameni, pentru a le închiria oamenilor din Tanti iacii care trebuie să trudească două zile pentru mine. Lucrul acesta îi va costa ceva, cam zece taëli. Nu au un aer prea vesel. Asta se înţelege de la sine. Unul dintre ei are, într-adevăr, un cap frumos de spaniol şi mi se pare că seamănă cu un hidalgo din Extremadura, care a avut aventuri nefericite şi s-a făcut tâlhar de drumul mare precum „Vulturul de la Sierra”, despre care am citit odinioară, în foileton, nemaipomenite fapte palpitante. Are un aer mohorât cât cuprinde, are buzele subţiri şi pe care le ţine strânse, poartă un cercel mare şi rotund de argint în urechea dreaptă, este de statură înaltă şi vorbeşte puţin… Mă întreb ce fel de sânge se va fi amestecat în originea lui tibetană. Nu are nimic nici de tibetan, nici de chinez, nici de musulman, fiindcă un musulman, deşi rar prin aceste coclauri, ar fi putut să-i fie strămoş îndepărtat. Este un spaniol frumos corcit cu maur, un mister pentru peisajul şi oamenii printre care se mişcă. A doua zi de dimineaţă, plecăm pe vreme de ploaie de-a lungul pădurii, cu conducătorii de iaci nepăsători şi gălăgioşi, cu acei *chabronkpa* şi cu frumosul hidalgo, care avea în bandulieră o puşcă cu

cremene, grav, după cum se cuvine. Mi se arată, la trecere, la intersecţia dintre două văi, drumul pe care îl urmează tâlharii, când se duc să îşi pregătească ambuscadele, pe drumul de la Tatchienlou, pentru atacarea caravanelor care merg spre Lhassa. Şi pe urmă, puţin mai departe de acolo, nu îi mai zărim pe grandele de Spania şi pe tovarăşii lui. Ne-au părăsit imediat ce am trecut de pasul cel primejdios, socotind că este inutil să se mai obosească pentru a ne conduce mai departe. Un soldat pleacă în căutarea lor, dar *sunt* de negăsit. Călătorie sprâncenată! Este absolut improbabil că vor încerca să ne pregătească o ambuscadă puţin mai încolo, căci noi le cunoaştem prea bine identitatea. Deci ne continuăm drumul liniştiţi, udaţi din când în când de câte o aversă, urcând şi coborând prin pădure; la marginea ei, într-un vast luminiş, facem un ceai. Cel mai mare dintre băieţi este febril şi suferă de nevralgie, eu mă simt la fel de bine ca de obicei, în ciuda unei crize violente de enterită, pe care o tratez cu salol şi cu un post riguros. Nici astăzi nu voi mânca nimic toată ziua: un regim prea puţin reconfortant pentru a urca o trecătoare aflată la 5.000 de metri altitudine. Trecătoarea nu are măreţia sălbatică a celei din Dza, deşi se spune că ar fi mai înaltă, ceea ce eu una ezit să cred. De altfel, anotimpul este înaintat, o găsim eliberată de zăpadă, dar nu departe de acolo, la dreapta noastră, se află câmpuri acoperite cu straturi groase de zăpadă, care probabil nu se topeşte complet niciodată. Urmează o coborâre pe jos, printre stâncării, apoi din nou păduri fără sfârşit.

Conducătorii de iaci mi-au luat-o înainte; la căderea serii, pe sub un adevărat potop, eu, Afur şi cei doi tineri servitori, cu animalele noastre, ne învârtim pe poteci strâmte şi pline de noroi, prin pădure, şi ne întrebăm dacă nu cumva ne-am rătăcit. Suntem extenuaţi şi bolnavul nu mai spune nimic, are faţa roşie de febră. Mergem, mergem şi noaptea ajungem în sfârşit. Se fac aproape 16 ore de când suntem pe drum, am făcut circa 80 de kilometri, dintre care o bună parte pe jos. Ni s-a dat o cameră la etaj, la nişte ţărani din satul Lumbo. Afur şi cu mine ne instalăm cum putem în mijlocul bagajelor noastre şi al pieilor uscate, care le aparţin gazdelor; băieţii se culcă în bucătărie, cu acestea din urmă şi cu soldaţii. Locuinţa nu are decât două camere. Afur se culcă cu capul la uşă, care se închide foarte greu. Mân felul acesta, zice el, nu va putea să intre nimeni fără să mă izbească în cap şi evident că mă voi trezi”. Protestează împotriva faptului că las fereastra deschisă. „Se poate intra pe acolo cu o scară”. Este adevărat, dar, dacă aş fi închis-o, aerul ar fi devenit irespirabil, deoarece încăperea nu este decât o cuţumie îngustă, iar pieile uscate răspândesc un miros infect. În sfârşit, iată-ne înfofoliţi în robele noastre de blană şi aţipind.

Sculare în zori. Hainele mele sunt încă ude din ajun, dar soarele străluceşte şi le va usca. Valea se lărgeşte, ieşim din pădure. Un pic mai târziu se semnalează drumul cel mare, care întretaie valea către care coborâm. După alte câteva momente, nişte mase mişcătoare se disting în depărtare pe acest drum mare. Avansăm încă

puţin şi formele se precizează: sunt nişte iaci, poate vreo două mii, împărţiţi în grupuri, o caravană care transportă ceai la Lhassa. Este un spectacol frumos această înşiruire viermuitoare, lentă şi neagră, de animale masive, cu blana groasă, cu conducătorii lor călare pe cai, cu puşca la spate şi cu câinii cei mari alergând în jurul grupurilor. Afiir îmi spusese: „Când voi vedea acest drum, mă voi prosterna de trei ori”. Nu o face decât cu mintea, căci este călare, dar exclamă: „Iată, deci, în sfârşit, acest drum, pe care l-am privit de atâtea ori pe hartă!” Eu nu răspund nimic. Noua vale, în care intrăm acum, sub privirile unui soare vesel, este largă, munţii care o înconjoară sunt rotunzi şi ierbosi, peisajul formează un contrast perfect cu acela în care am trăit luni în şir. Îndată ce s-au terminat îngustele depresiuni, pitoreştii munţi chinezi, cu stânci dantelate, cu creste ascuţite, tot decorul s-a lărgit şi s-a îmblânzit; calmul înfăşoară lucrurile; un soi de placiditate puternică, sigură de ea însăşi, se afirmă şi se impune. Un aer de mister planează asupra acestui drum alb şi drept, care se pierde în depărtare, printre munţii vineţii… îl ştim atât de lung, atât de lung, luând-o printre stepele ierboase, cu marile lacuri sărate, de un albastru sumbru, cu piscurile înzăpezite, ducându-se să întâlnească munţii Himalaya. Aici este pragul unei lumi, care ne-a fost familiară micuţului şi mie, al unei lumi care nu seamănă cu nicio alta şi emoţia ne pătrunde, rapidă, în timp ce noi privim de pe poteca noastră înaltă, cocoţată pe coasta munţilor, caravana care se duce, liniştită, pe drum, la mare

distanţă dedesubtul nostru, urmând direcţia râului.

Taou este un sat mizerabil, am fost cazată într-o locuinţă vastă, dar camera care mi-a fost rezervată avea alături, comunicând între ele, pe cea în care locuia cuplul chinez. Nu m-am putut acomoda cu această intimitate şi mi-am instalat cortul sub una din galeriile unde se usucă furajele, care înconjoară jumătate din acoperişul plat. De acolo, mă bucur de o privelişte frumoasă şi de aer curat. Afiir a instalat un alt cort în spatele cortului meu. Iată, astăzi 3 august, se face o săptămână de când ne odihnim aici. Am întâlnit în acest sat un alt francez, abatele Davenac, care este din Puy şi locuieşte în regiune de 12 ani. Este un om amabil, dar mult mai timid decât colegul său, abatele Cherrier. Mi-a trimis provizii variate, incluzând chiar şi vin şi nişte pui. A fost mirat de faptul că nu beau din primul şi că refuz să îi ucid pe cei din urmă. El este vânător şi are o întreagă haită la el acasă. Ciudat lucru că aceşti oameni ai bisericii nu reuşesc să înţeleagă oroarea suferinţei şi cât de cumplit este să o provoci. Chiar şi din punctul lor de vedere, de vreme ce ei neagă faptul că animalul are un suflet, atunci este cu atât mai rău să ucizi un animal decât o fiinţă umană. După ce omul moare, îşi continuă viaţa într-o altă lume, adevăratul său eu este nemuritor; a-l asasina nu înseamnă decât a-l izgoni un pic cam brutal de la un domiciliu şi a-l forţa să intre într-altul. Dar, de vreme ce, după doctrina lor, animalul ucis este înghiţit de neant, privându-l de viaţă, îi smulgi în întregime totul. A urmări un biet animal care

aleargă, încearcă să îşi salveze umilele sale bucurii de animal, a face din acest nostim obiect mişcător, care este un căprior sau o pasăre, un cadavru inert, cum poate un om care gândeşte să săvârşească un asemenea act? Dar, vezi bine, sunt foarte puţin numeroşi cei care gândesc.

Domnul Davenac a cumpărat pentru 100 de taëli, adică 350 de rupii mici din această regiune, unul dintre catârii mei. El a făcut o afacere bună, iar eu n-am pierdut nimic prin acest târg. Şi iată-mi cavaleria redusă la 7 animale, care, dacă lucrurile merg tot aşa, se vor vinde unul câte unul, câte unul. […]

Tehao u, 14 august 1921

(Această scrisoare nu a putut fi expediată la timp.)

De câte ori ţi-am scris: „Aceasta este ultima scrisoare pe care ţi-o voi putea trimite multă vreme de aici înainte” şi totuşi o alta o urma. Dar, de data aceasta, este chiar cu adevărat ultima, de aici într-un an, pentru optsprezece luni sau mai mult, afară numai dacă, pentru o cauză oarecare, boală, întâlnire cu haimanale care mă jefuiesc, sau altceva, călătoria mea eşuează. Nu este de dorit aşa ceva, nu-i aşa?…

Iată-mă, într-adevăr, ajunsă aproape la ultima etapă deservită de poştă şi din aceasta îţi va fi expediată această scrisoare peste două sau trei zile. Va pleca la timp – curierul nu vine aici decât o dată pe lună. Nu s-a petrecut nimic ieşit din comun, ce ar merita să îţi povestesc, de la plecarea mea din Taou. Frumosul drum, care ni s-a ivit în faţă, la ieşirea dintre depresiunile înguste şi

pădurile din Szeehouan a continuat surâzător, placid, urmând un râu limpede, care cobora de-a lungul unei văi, ce se lărgea din ce în ce mai mult, pe măsură ce urca în altitudine. Satele, câmpurile de grâu şi de orz sunt superbe, căci anul acesta promite să fie unul dintre acelea pe care le simbolizau vacile grase din visul faraonic. Un peisaj blând, de munţi verzi, cu culmi rotunjite. Într-un cuvânt, o „vale fericită „şi din această cauză chiar banală şi plictisitoare până la urmă. Poveştile cu tâlhari, cu călători ucişi îşi pierd picanteria printre aceste câmpuri şi aceste păşuni cu aspect inocent, cu toate că ele nu sunt decât foarte veridice, căci fiecare sătean din regiune cumulează ocupaţiile pacifice ale cultivatorului cu aceea mai energică a tâlharului. În această după-amiază, ca să glumească, oamenii care conduceau iacii încărcaţi cu bagajele noastre s-au apucat să îşi reproşeze isprăvile săvârşite pe drumuri. Iar asta fără să se jeneze şi gândindu-se că nu au de ce să se teamă de noi. Pe aici se spune: […] „A merge la tâlhărit”, cum se spune: „A merge la vânătoare”. Există, de asemenea, un eufemism mângâietor, care este: „A merge să culegi rădăcini de leac în munţi”. Mai deunăzi, o femeie a venit astfel să mă consulte în legătură cu soţul ei, care primise un glonţ în coapsă „în timp ce se ducea să culeagă leacuri”. […]

Jakyendo (Provincia Koukou-nor), 17 septembrie 1921

Dragul meu drag, Figaro spune: „Trebuie să te grăbeşti să râzi de toate, ca să nu te apuce plânsul”. Sunt vorbele care se potrivesc de

minune la situaţia mea actuală. Evenimentele au luat o turnură extrem de neplăcută – într-o mică măsură şi din vina mea – şi iată-mă la Jakyendo, unde nu mă gândisem vreodată că voi ajunge şi de unde nu ştiu cum să fac să scap.

Jakyendo este un târg mare, creat din nevoi militare şi care nu ar avea niciun motiv să existe, dacă nu ar fi un loc de trecere pentru caravanele negustorilor. Imaginează-ţi o înşiruire greoaie de case plate din pământ întărit, care se suprapun pe o coastă, peste care domină o mănăstire, tot ansamblul aflându-se într-o vale îngustă, printre munţi arizi. De jur-împrejur se întind deşertul, stepe imense şi goale, lacuri albastre, munţi stâncoşi, râuri şopotitoare, singurele voci care răsună în aceste singurătăţi. Altitudinea depăşeşte 4.000 de metri, poate chiar 4.500. Fac măsurătoarea prin comparaţie cu altitudinile învecinate care sunt cunoscute şi cu vegetaţia.

Cum şi de ce am eşuat aici? Iată: la Kanze nu am putut scăpa de atenţiile mandarinului din partea locului, un personaj destul de voluminos şi la propriu, şi la figurat. S-a ocupat de locuinţa mea, de hrană pentru animale, mi-a trimis lapte proaspăt în cantităţi apreciabile şi mi-a procurat, gratis, patru servitori, aşa că ai mei se jucau de-a micii prinţi. Colonelul, colegul său, mi-a trimis bunătăţi, printre care figura chiar şi vestitul *stout* fabricat în Irlanda (ştii, e vorba de acea bere neagră şi consistentă), ceea ce trebuie să coste foarte scump în China. Reversul acestei ospitalităţi a fost că nu puteam să fac niciun pas fără gărzi de corp. Ţinutul nu este deloc sigur şi

mandarinul avea grijă să se asigure că nu i se poate reproşa nimic, ceea ce s-ar fi întâmplat dacă eu aş fi fost victima unui accident oarecare. Kanze este foarte aproape de noua frontieră tibetană. Întrucât tot mai sufeream de enterocolită şi mai ales fiind chinuită de această urticarie, care nu se mai termină, hotărâsem să mă duc la Batang pentru a consulta un medic american care conduce un spital. I-am împărtăşit proiectul meu mandarinului. El începu să protesteze, strigând că niciun drum de pe teritoriul chinezesc nu este practicabil, pentru că toate trec prin ţinuturi deşertice şi infestate de tâlhari. Mă sfătui să fac ocolul, destul de lung, prin regiunea care se află actualmente în posesia tibetanilor. De fapt, el nu dorea decât să mă paseze altora şi să fie eliberat de orice responsabilitate. L-am înţeles foarte bine şi mă gândeam să fac cale întoarsă şi să cobor la Tatchienlou, dar acolo m-aş fi aflat foarte aproape de nucleul războiului civil, iar drumul de la Tatchienlou la Batang, prin Litang, se află în mâinile hoardelor de jefuitori. Împinşi din spate, neştiind unde să ne ducem şi ce vom deveni, din cauza escortei care ne dezvăluia identitatea, am pornit la drum încrezându-ne în „ce se spune” şi în articolele citite anul trecut în ziarele englezeşti din Shanghai, care lăudau administraţia tibetană din provincia cucerită. Mandarinul ne dă un superb document pentru colegul său tibetan şi îi însărcinează pe soldaţii din escortă cu un plic voluminos, care trebuia transmis lui *Kalou Lama* (un guvernator) care locuia la Chiamdo. Mai întâi, în loc să ne lase s-o apucăm pe drumul direct, pe

urmele oamenilor care transportau ceai, mandarinul aproape ne-a poruncit să o luăm pe un altul, foarte lung şi lipsit de interes, pretextând că în felul acesta vom putea să găsim adăpost în fiecare seară, împreună cu animalele noastre, în câte un sat, ceea ce ar fi fost un lucru de dorit pentru securitatea noastră. Nici măcar catârii nu au mai avut de purtat poveri. Ne-au fost furnizate alte animale, servitori şi alimente. Drumeţind astfel în condiţii foarte confortabile, dar cu sufletul chinuit de nelinişte, am ajuns într-un loc numit Zacco, unde locuieşte funcţionarul tibetan (un *rippön*, adică un ofiţer care se află în fruntea a 300 de soldaţi, dar care în realitate nu are decât vreo douăzeci pe lângă el, ceilalţi aflându-se prin alte părţi sau nefigurând decât pe hârtiile oficiale).

L-am trimis pe Afur înainte să îl vadă şi să îi prezinte documentele noastre. Primul cuvânt al acestui gentleman a fost: „Documente chinezeşti, nu dau doi bani pe ele… Aveţi documente englezeşti de la marele om din Tatchienlou?” (este vorba de viceconsulul britanic). Afur s-a întors în întâmpinarea mea destul de confuz. Personajul nu ne împiedica să trecem pe acolo, dar nu voia cu niciun chip să ne acorde escortă şi nici animale de povară gratuite. M-am dus să îl văd eu însămi, i-am arătat diverse documente franţuzeşti şi englezeşti, pe care el, bineînţeles, nu le-a putut citi, dar care l-au impresionat. Această brută, care este un indigen din Shigatze, mă întreabă dacă viceregele Indiei este tot atât de mare precum marele om de la Tatchienlou. Singurele naţii pe

care le cunoştea el erau chinezii şi străinii care, crede el, sunt toţi englezi (exceptând câţiva ruşi); că ar mai exista şi francezi, americani etc. nu are nicio idee. I-am vorbit despre Batang şi despre Yunnan, care se află alături de reşedinţa sa. El habar nu avea de existenţa lor. Nici măcar despre un loc încă şi mai învecinat, oraşul tibetan numit Menkong, nu ştia nimic. Am băut ceaiul pe care ni-l oferise şi care era excelent şi am plecat. Drumul a fost lung, lung, de nu se mai termina, iar spre sfârşit a devenit extrem de dificil, printre stânci, într-o depresiune îngustă. Apoi a trebuit, aproape de căderea nopţii, să traversăm un râu lat, Jachu, oamenii şi bagajele în nişte bărci de formă rotundă făcute din piei de animale, iar animalele înot Totul s-a petrecut cu bine, când am ajuns pe ţărmul dimpotrivă un *gyapön* (un ofiţer care are în subordine 100 de soldaţi) a trimis nişte oameni cu o barcă să ne aducă lemne, lapte, furaje pentru animale, iar a doua zi nişte animale de povara. Din prudenţă, neavând nicio hârtie oficială, am refuzat animalele şi atunci şeful satului a venit să ne prezinte 7 rupii mici drept echivalent. Am înţeles atunci că în acest ţinut binecuvântat un călător care posedă un paşaport care îl autorizează să rechiziţioneze douăzeci de animale poate, dacă are propriile animale, să obţină din fiecare sat pe unde trece câte douăzeci de rupii; şi, cum se poate întâmpla să aibă de traversat 3 sau 4, în anumite zile, a călători în felul acesta devine o nostimă sursă de profit. A doua zi, dis-de-dimineaţă, un soldat pe care îl văzusem în ajun la *ripön*, s-a oprit o clipă lângă corturile noastre şi ne-a confirmat

ceea ce ne spusese şeful său – adică faptul că fusese trimis la *depön* (ofiţer superior), la Dirgi, pentru a-i anunţa venirea noastră, şi că, după toate probabilităţile, soldaţii şi paşapoartele vor fi trimişi, odată cu el, înaintea noastră.

Ne continuăm drumul şi ajungem într-o seară la popasul marcat. Drumurile sunt însemnate cu locuri de oprire, de care diferitele sate învecinate trebuie să se îngrijească în mod obligatoriu, pe rând, ocupându-se de nevoile călătorilor. Prin aceste pustietăţi nu prea există decât oameni care călătoresc cu dreptul de a rechiziţiona cerşetorii. Deci în acea seară, nu găsim decât un tânăr, într-un cort negru de nomad. Nimeni nu este prin preajmă pentru a ne aproviziona cu foraje şi de-ale gurii, nici pentru a ne păzi animalele etc. Nu-i nimic de făcut. Catârii vor trebui să se mulţumească să pască iarba firavă care creşte prin partea locului. Venise deja noaptea, când micul sclav veni să îmi raporteze că sosiseră 7 oameni şi se instalaseră în cort. Au fost întrebaţi dacă sunt însărcinaţi să se ocupe de îngrijirea locului de popas sau sunt şefii satului; ei au răspuns că nu, că sunt doar nişte călători. Sunt suspecţi, Alor crede că sunt hoţi. Dau târcoale în jurul nostru, băiatul Sönam, care mă serveşte pe mine, îl prinde pe unul dintre ei şi îl aduce cu forţa în faţa mea. Cine este? El repetă: „Un călător care vine dintr-un loc îndepărtat”. Micul sclav se dusese să se asigure dacă au arme: puşti nu au deloc, dar fiecare are câte o sabie lungă. Alor şi cu mine ne scoatem puştile şi revolverele la vedere, suntem înarmaţi şi pregătiţi să tragem şi el trimite

pe doi dintre oamenii noştri, pe Sönam şi pe *boy* (alias sclavul) în satul cel mai apropiat să anunţe că hoţii se află la popas şi să ceară întăriri. Plecaseră de puţină vreme şi mă aflam singură în cortul meu, Alor şi Luis ve-ghind asupra animalelor, când văd câteva siluete care se opresc lângă mine. Mă întreb dacă, profitând de absenţa celor doi servitori ai mei, tâlharii nu vor încerca să înceapă jaful, dar îi întreb liniştită: „Cine-i acolo?” Atunci văd cum umbrele se înclină, îngenunchează, împingând înaintea lor o formă neagră, care avea în mijloc ceva alb; aud un murmur: „Viaţă lungă, viaţă lungă!” […] ceea ce este o formulă curentă în acest ţinut, fie pentru a implora, fie pentru a mulţumi. „Ce doriţi de la mine?

— Vă aducem lapte (este bine dacă acesta este lucrul acela alb dintr-o oală neagră), vă aducem foraje şi lemne…

— Cine sunteţi?

— Suntem cei însărcinaţi cu îngrijirea popasului şi şefii acestui sat”.

Văzând că nu îi masacrez, au prins toţi curaj şi vorbesc toţi deodată. „Bine, zic eu, sunteţi nişte oameni răi şi nişte mincinoşi, nu voiaţi să ne daţi nimic şi de aceea aţi pretins că sunteţi nişte străini. Fiţi fericiţi că eu sunt o persoană religioasă (în tibetană se spune «cineva care face religie» […]), căci, dacă n-ar fi fost aşa, mai mulţi dintre voi ar fi fost acum deja morţi – ca nişte tâlhari”. Urările de „viaţă lungă” reîncep cu şi mai multă energie.

[…] Ninge peste hârtia mea în acest moment,

scriu aproape de fereastră, cade şi grindină, fermecătoare temperatură! Mă aflu într-un cătun minuscul şi sordid, la poalele muntelui pe care tronează mănăstirea „Marii împliniri”, care este celebră. Găsim aici o locuinţă infectă, care este separată de grajd numai printr-un fel de cortină. Eu şi Afiir trebuie să ne cazăm aici, în timp ce oamenii mei, de cealaltă parte a unui paravan făcut din crengi şi din baligă uscată, dorm şi pregătesc mâncarea în mijlocul animalelor noastre. Totuşi, trebuie să ne oprim o zi aici pentru a vizita templele. Doream să cumpăr de acolo câteva cărţi, dar nu există decât instrumentele de tipărit. Dacă vrei cărţile, trebuie să aduci propria hârtie şi să îţi aştepţi rândul la tipărit. Eu nu pot să fac asta. Marele lama din partea locului, un personaj cu renume foarte mare şi excesiv de bogat, ne cheamă la el şi ne oferă o cină, într-un apartament privat plin cu obiecte preţioase, care stau alături de oale de lapte din fier emailat, de oglinzi de bazar şi de un întreg amalgam hidos şi vulgar de alte nimicuri. Ne chestionează îndelung despre situaţia din lume, despre diferitele ţări, despre obiceiurile lor. El nu a văzut nimic şi nu ştie nimic, dar este plin de interes. Îi vorbesc despre colonia noastră din Indochina, ţară foarte îndepărtată, şi imediat el îmi pune întrebări, cu un interes de traficant, despre relaţiile comerciale pe care le-ar putea înnoda în această parte a lumii. La plecare, acest om plin de generozitate ne oferă 18 cutii de ceai! Asta înseamnă jumătate din povara consistentă a unui catâr! Noi nu putem transporta acest dar

voluminos, refuzăm şi acceptăm numai eşarfele de mătase. Mai târziu, spre seară, îmi trimite o carte. Afur îi egalează politeţea trimiţându-i o pereche de şosete. A doua zi, plecăm spre Dirgi, unde putem ajunge în trei zile. Dar de la lingură la gură este o adevărată prăpastie. Ni se arată, în treacăt, locul în care, în ajun, tâlharii au furat 27 de catâri şi cai şi au omorât doi oameni. Fermecătoare impresie pentru continuarea drumului! însoţitorii noştri, nişte negustori, văzând că nu putem ajunge la popasul fixat, propun să ne instalăm corturile într-un loc foarte ierbos, unde animalele vor putea să pască după pofta inimii. Şi iată-ne în plină Arcadie fericită, când cerul ne cade în cap. Acest eveniment este anunţat de o muzică îndepărtată, exact ca la operă, apoi de o defilare tot atât de spectaculoasă: doi oameni călare cântă o melodie de fanfară, destul de frumos de altfel şi fără note false, există şi un purtător de drapel – acest drapel este din mătase vişinie, decorat cu un imens leu heraldic – în spatele acestuia se află un individ corpolent, cu pelerină maronie, urmat de un soldat. Îi privesc şi brusc am un presentiment. Acest individ corpolent ne va face probleme. Se opreşte aproape de corturile negustorilor apoi unul dintre aceştia vine să îmi ceară, în numele lui, permisiunea de a mă vizita. După ce i-o acord, soseşte, prezintă o eşarfă, se aşază şi începe să vorbească. Este un *gyapön*, se duce la Dzogehen în legătură cu furtul celor 27 de catâri. Vorbeşte despre ţinutul său, pe care eu îl cunosc (este din Shigatze), şi apoi pleacă. La câteva clipe după aceea soseşte un *ché-ngo* (subofiţer care se află în

fruntea a 25 de oameni) pe care îl văzusem la Dzogehen, iar acesta ne cere, cu un aer încurcat, să facem cale întoarsă şi să aşteptăm la Dzogehen să ne sosească paşaportul de la Dirgi. Nu spune lucrurile acestea explicit, dar ne lămureşte că nu poate să lase să treacă nişte străini fără să îl anunţe pe *depön-ul* din Dirgi, care trebuie să îl informeze dacă străinii respectivi sunt autorizaţi să treacă. Eu îi răspund că *depönul* a fost informat şi că a avut timpul să ne trimită de zece ori vorbă să ne oprim, dacă i-ar fi displăcut faptul că mergem să îl vedem şi că, întrucât ofiţerul *ripön* care are însărcinarea să păzească frontiera ne-a permis să trecem, suntem absolut în regulă. Dar respectul pentru superiori nu prea pare să înflorească în acest ţinut. Acest vulgar subofiţer, cu siguranţă sfătuit de *gyapön*; în întâmpinarea căruia venise, îl dispreţuieşte pe ofiţerul *ripön*, mai mare în grad decât amândoi, şi îl consideră nebun. Pe scurt, cei doi marţafoi se încăpăţânează în ideea lor. Mi-am zis că aş putea totuşi să trec, în ciuda jumătăţii lor de duzină de războinici, dar ce se va mai întâmpla oare puţin mai încolo, în acest ţinut parcurs în lung şi în lat de tâlhari? Se potriveşte destul de bine cu moravurile oficiale ale Tibetului ca autorităţile să trimită câţiva dintre aceşti gentleman de drumul mare să îi atace pe cei de care nu îndrăznesc să se debaraseze cu mijloace legale. Fără îndoială că nu vor îndrăzni să joace acest joc cu un străin european, dar mă tem puţin pentru Afur, pentru oamenii mei şi pentru bagaje. Cântăresc lucrurile şi declar că, de vreme ce mă aflu într-un ţinut fără lege, unde inferiorii

pot să decidă împotriva a ceea ce şeful lor a permis, nu doresc să întârzii mai mult în acest loc, întrucât nu mă simt în siguranţă. „Astăzi, zic eu, împotriva dispoziţiilor unui *ripön*, un *ché-ngo* îmi barează drumul, mâine poate, un simplu soldat mă va fura şi, mai încolo, un *gopa* (şef de sat) mă va bate”. Fireşte, nu cred nici măcar un sfert din ceea ce spun.

Ofiţerul *ché-ngo* protestează că un asemenea lucru se va întâmpla, să am numai bunăvoinţa să mă întorc la Dzogehen şi el mă va adăposti, nu în satul acela mizerabil, ci la mănăstire, şi îmi va trimite provizii, furaje, servitori etc. Eu nu pot încuviinţa această cerere. Prea am fost bătută la cap, din diverse direcţii, în legătură cu datoria pe care o are fiecare călător alb în Orient, de a impune respectul cuvenit rasei sale şi de a nu crea precedente care vor putea dăuna celor care vor veni după el. Există numeroşi francezi la Szechuan, foarte aproape de aici, şi de vreme ce consulul englez se bucură de dreptul de a parcurge liber această parte din ţinutul Kham, eu nu puteam să dau impresia că mă supun, cu un aer vrednic de milă, în faţa unei specii de caporal. Dar a merge la Dirgi acum nu mă avantaja deloc, afară de aspectul consultaţiei pe care voiam să i-o cer medicului din Batang. Dacă treceam acum, probabil că nu voi mai fi lăsată să trec înapoi la întoarcere şi deci asta însemna că nu mai aveam acces în Koukou-nor, care constituie, la urma urmei, centrul peregrinărilor mele şi se învecinează cu

Turkestanul, cu provincia Kansu şi cu

Mongolia. Deci am declarat: „De vreme ce, fără ordin de la şefii voştri şi chiar în contradicţie cu consimţământul lor, voi mă împiedicaţi să merg la Dirgi, nu mă voi duce, voi părăsi ţinutul vostru fără întârziere, dar pe ce drum voi dori eu”. După toate acestea trece o noapte. Cu noaptea în cap, trezesc toată tabăra. Ofiţerul *ché-ngo*, împreună cu ofiţerul *gyapön*\ revin să mă implore să mă întorc la Dzogehen, iar eu le râd în nas şi le spun că, dacă vor să mă oprească, n-au decât să îi pună pe soldaţii lor să mă omoare şi în felul acesta cadavrul meu va rămâne pe loc.

Auzind acestea, ei scot ţipete de spaimă, protestează că nu-mi vor niciun rău şi sunt pregătiţi să mă servească. Dacă nu vreau să mă duc la Dzogehen, pot să îmi instalez tabăra pe lângă vreun grup de nomazi, iar ei îşi păstrează oferta de a mă hrăni şi de a mă servi gratuit. Dar nu pot să le las impresia că aştept cu umilinţă ordinele unui funcţionar oarecare, cu riscul de a mă vedea alungată din ţinut de către acesta. Deci, persist în ceea ce am hotărât: voi ajunge la frontiera pe care o voi alege eu şi, fireşte, o aleg pe cea a Koukou-nor-ului. Această decizie nu le convine deloc celor doi subalterni. Mă duc la Jakyendo, adică în ţinutul care se află sub conducerea militară a duşmanului lor cel mai de temut, generalul musulman din Sinin, care tocmai a câştigat o victorie zdrobitoare şi teribilă asupra triburilor jefuitoare numite *golok* […] Este teribil, cu siguranţă, dar pentru cine a trăit pe aici şi cunoaşte nelegiuirile triburilor *golok* şi crimele fără număr de care se fac vinovate, nu este posibil

să se lase prea mult înduioşat. Este pălămida îndepărtată dintre holdele rodnice şi drumul direct de la Kansu la Jakyendo şi către Tibet este acum liber pentru călătorii cinstiţi. Atât de liber, încât mandarinul local mă autorizează să mă plimb pe el în lung şi în lat, după bunul plac. Frumoasă victorie pentru general! Iată-l acum la frontiera de nord a Tibetului, având în urma lui teritorii pacificate, pe care se poate sprijini, care îi vor furniza proviziile şi mijloacele de transport. Situaţia s-a schimbat. Îţi voi explica lucrul acesta mai târziu. Pentru moment, ştii deja destul pentru a înţelege că subalternii aceştia înspăimântaţi începuseră să se întrebe dacă nu cumva călcaseră în străchini barându-mi drumul spre Dirgi şi Batang şi dacă şefii lor nu vor fi supăraţi pe ei pentru faptul că m-au împins în altă direcţie. Aşa că amândoi insistau să mă întorc pe unde venisem, ceea ce eu nu voiam în niciun caz, nemaiştiind niciun alt drum direct pentru a ajunge la Koukou-nor, dacă mă trezeam pe drumul de la Tatchienlou. Pe scurt, ridic tabăra şi plec pe jos împreună cu Afur, în timp ce băieţii sfârşesc de împachetat bagajele. Ofiţerul *gyapön* a insistat să păstrez iacii şi oamenii de corvoadă care îmi transportă bagajele. El însuşi urmează convoiul cu stindardul şi cu muzicanţii săi, care, din când în când, încearcă o melodie timidă de fanfară: tu-tu tutu. Este destul de comic, dar eu sunt prea întoarsă pe dos pentru a mai putea să râd, iar Afur are o dispoziţie de câine bătut. Contemplăm acest cortegiu de departe, luând-o pe alt drum.

În timpul drumului, ne pomenim în plină

mlaştină ierboasă şi alunec de două ori în mocirla neagră. Trebuie să îmi scot paltonul şi cămaşa de corp, pe care Afur le va spăla într-un pârâu. Când ajungem, corturile sunt ridicate lângă o tabără de păstori. Prin grija ofiţerului *gyapön*, mi s-a adus deja lapte dulce, lapte bătut, unt, brânză şi mi se anunţă o oaie pentru a doua zi. El crede că îmi înmoaie inima prin aceste ofrande, dar se înşală amarnic. Mă informez. Sunt pe marginea drumului spre Lhassa, care trece prin Jakyendo. Nu trebuie decât să îl urmez, mergând către vest Le spun băieţilor: MMâine, scularea cu noaptea în cap şi plecăm imediat”. A doua zi, acest program este îndeplinit întocmai. Cei doi tibetani sosesc cu carnea promisă şi mai aduc şi nişte unt. Împachetăm totul, în ciuda rugăminţilor reînnoite ale acestora, care încep să aibă un ton patetic: „Mai bine omorâţi-ne, exclamă cei doi oameni, şefii noştri ne vor tăia capetele.

— Bun, zic eu, prefer să vă las în viaţă până atunci”. După care adaug formula de politeţe tibetană: „Şedeţi blând” (...) „*Kalé jou den jaK*\ şi, apucându-mi ciomagul, mă pregătesc să mă îndepărtez, dar, prevăzând această mişcare, cei doi vicleni potlogari au dat nişte ordine. Şi iată-i că mă prind de mânecile mele lungi, îşi pun capul pe mâinile mele, ofiţerul *gyapön* cel gras plânge de-a binelea, cu lacrimi de crocodil; soldaţii nu mai cântă din instrumentele lor, nu îşi mai desfăşoară leul heraldic, ci îmi barează drumul, făcându-mi semn cu degetul mare ridicat, ca nişte vestale care arată că viaţa gladiatorului învins trebuie cruţată. Prin aceste părţi, acesta este fie

un gest de implorare, fie de aprobare. Şi toţi urlă: „Viaţă lungă! Viaţă lungă!” Şi ofiţerul *gyapön* repetă: „Omorâţi-mă, omorâţi-mă”. Este comic, dar exasperant. Iar dacă tot jucăm teatru, îmi intru în rol şi declar: „Aveţi soldaţi (sunt 6 sau 8), spuneţi-le să meargă să îşi caute puştile şi trageţi în mine din spate în timp ce mă îndepărtez!” Starea de oroare devine generală, şefii îşi îndepărtează oamenii, care tot mai schelălăie „Viaţă lungă, viaţă lungă!”, dar cercul rămâne închis înaintea mea. Aşa că îmi iau ciomagul, fac cu el morişca în jurul meu, şi jap! jap! jap! ei primesc loviturile, dar nu se clintesc. Atunci, mă fac şi eu cu desăvârşire machiavelică: „Aduceţi-mi revolverul, mă voi omorî, iar crima aceasta va cădea pe capul vostru. Veţi suporta consecinţele!” Mă îndrept cu nobleţe spre cortul meu, unde Afur, liniştit precum Artaban, continuă să împacheteze, prevăzând sfârşitul acestei comedii şi având încredere în abilitatea mea, dar micul sclav înspăimântat mi-o ia înainte, pune mâna pe toate armele şi fuge cu ele să le ascundă... Inocentul de el, suflet mic şi bun! Iminenta mea sinucidere nu mă împiedică să mai distribui câteva scatoalce, dintre care ofiţerul *chèn-go* primeşte o porţie generoasă. Dar rezistenţa lor se apropie de punctul-limită. Aceşti oameni ştiu că un cadavru de europeancă ar fi ceva greu de digerat... „Plecaţi liniştită, vă rog”, zice ofiţerul *gyapön*. Mă îndepărtez singură, cu ciomagul în mână, din care mi-a rămas doar o jumătate. Mă duc. Toată această gimnastică mi-a tulburat digestia dejunului şi trebuie să mă opresc ca să beau, din

căuşul palmei, apă dintr-un torent… Poezia!

După toate acestea, remarc un om care mă urmăreşte. Să fie vreun spion?… Ajunsă la un stei masiv de stâncă, mă pregătesc să urc pe el şi, de pe acest piedestal, să schiţez anumite gesturi cabalistice, destinate să îl înspăimânte pe urmăritorul meu, dar nu mai este nevoie să fac asta, căci îl recunosc în acesta pe micuţul meu *boy*. Soseşte, râde şi mă admiră cu voce tare: „Oh, preţioasă reverendă, ce bine i-aţi mai altoit! Ciomagul dumneavoastră s-a frânt în două!”

Mă informează că oamenii mei mă urmează. Cinci iaci, care îmi cară bagajele, trei oameni de corvoadă, patru soldaţi de escortă şi alţi doi oameni îi însoţesc. Drumeţim astfel, micuţul *boy* şi eu, până la un loc în care valea se bifurcă. Atunci, foarte departe, pe dramul pe care trebuie să îl urmăm, el îmi semnalează o linie închisă la culoare, care aleargă cu rapiditate: nişte călăreţi. Ca să poată să meargă atât de repede, trebuie să nu care după ei animale de povară, iar în acest ţinut numai tâlharii nu transportă bagaje. Sunt nişte hoţi, conchide băiatul. Am şi eu cam aceeaşi impresie şi, dacă mă îndoiesc, este mai bine să îi avertizez pe cei care vin fără grijă în urma noastră. Este drept că i-am cam ciomăgit, dar, lăsând asta la o parte, nu le vreau deloc răul. Deci facem cale întoarsă şi, îndată ce zăresc mica mea caravană, îmi agit mânecile, semnalizându-le să vină repede la mine. Sönam şi doi soldaţi aleargă în galop. Le explic ce am văzut noi şi, aproape imediat, un călăreţ se iveşte pe o creastă învecinată. Soldaţii strigă după el, el nu răspunde

şi se îndepărtează liniştit. Este un hoţ, declară oamenii, dar nu fac niciun gest de a porni în urmărirea lui sau în căutarea tovarăşilor să-i Urmează apoi o discuţie despre drumul pe care trebuie să îl urmez. Căpeteniile au insistat să mă determine să mă îndrept spre valea din nord. Eu ştiu, de pe hartă, că este întretăiată de stepe pustii, în timp ce drumul din sud trece printre sate şi, în împrejurările actuale, prefer să mă aflu într-un ţinut locuit. Deci declar că o voi apuca pe drumul din sud, la care, bineînţeles, cei doi civili din escortă anunţă că ei nu mă mai pot însoţi în continuare şi că ei trebuie să meargă să raporteze întâmplarea. Călătorie sprâncenată! Cei patru soldaţi rămân. După asta, soseşte o caravană mare de negustori din Lhassa, iar soldaţii pretind imediat că de fapt aceştia sunt călăreţii pe care i-am zărit noi. Eu nu cred o iotă. Aceştia merg la pas şi nu sunt în total decât şapte sau opt şi au numeroase vite de povară. Mă gândesc că hoţii pe ei îi pândeau şi au fost tulburaţi de venirea noastră concomitentă. Patru soldaţi, doi nomazi şi doi dintre băieţii mei bine înarmaţi, plus negustorii din Lhassa, înarmaţi şi ei, nu le-ar prilejui hoţilor o aventură prea uşoară; şi au ales, în consecinţă, să spele putina printre două creste muntoase. Noi ne continuăm drumul în linişte, culcându-ne când la ţărani, când la căpetenii. Un mic rege local ne invită la cină, îmi face cadou un covor şi multe provizii. Soldaţii îmi fac toate serviciile posibile, schimbăm escorta la jumătatea drumului, la Dolma, unde întâlnim, unică notă discordantă, un *ché-ngo*, care începe prin a fi

nepoliticos şi pe care Afiir îl pune la punct, îmbătoşându-se, în ciuda taliei minuscule, şi protestând că un cetăţean al unei ţări mari precum a lui are dreptul la tot respectul. Deja se crede francez sau american! După ce domnul cutare şi-a cerut scuze, totul merge bine şi călătoria continuă, destul de monoton, până la fruntariile teritoriului tibetan. Acolo există o *terra incognita*, unde escorta noastră nu îndrăzneşte să se aventureze. Ne părăseşte, după ce s-a asigurat că oamenii de corvoadă şi animalele de povară pleacă împreună cu noi. Această zi de drum ne plimbă pe la o mare altitudine, printre păşuni pe care se ridică numeroase corturi negre de păstori. A fur, pe jumătate în glumă, îi zice lui Sönam şi micului *boy*: „Ruşine să vă fie, dacă, trecând noi prin mijlocul atâtor turme, nu bem lapte şi nu mâncăm brânză!” Cei doi coate-goale interpretează ordinul în felul lor, îşi mână catârii în galop şi vizitează unul după altul toate corturile. La o oră după aceea, ne ajung din urmă. Sunt încărcaţi cu unt, au cel puţin zece kilograme; în mâneci au brânză… o razie pe cinste. „Ce le-aţi spus?” Sönam răspunde: „Am spus: căpetenia mea, care înaintează pe drumul de colo, mănâncă unt, aduceţi fiecare câte o bucată şi, atunci când nu se grăbeau să facă asta, le arătam puşca”.

Băgăm untul în saci şi cei doi nebuni pleacă din nou, pentru că au zărit alte corturi. După care cerul se înnegurează şi deodată o furtună cu grindină se năpusteşte asupra noastră. Catârul meu se învârte în loc, zăpăcit, eu nu mai văd nimic în faţa ochilor. Brusc, începe să îngheţe. Pelerina

mea de ploaie, pe care mi-am pus-o cu greu în mijlocul urgiei, înţepeneşte pe mine.

Îi strigăm pe oamenii de corvoadă, strângem catârii şi iacii grămadă, cu spatele împotriva vântului. Luis mă trage într-un cort negru şi imediat pune să mi se fiarbă lapte pentru băut.

După ce trece vijelia, ne reluăm drumul, dar Sönam şi micuţul *boy* sunt de negăsit, fluierăm după ei (avem nişte fluiere puternice marinăreşti), dar fără niciun rezultat, până ce la multă vreme după aceea, cei doi băieţi se fac văzuţi în depărtare. De data aceasta, s-au comportat întocmai ca nişte adevăraţi jefuitori. Obţinuseră o nouă avalanşă de unt şi, întrucât nu ştiau cum să îl transporte, au luat şi nişte saci buni de piele. De asemenea, au furat nişte piei de capre să facă din ele covoare. Fapta aceasta nu îi va ruina pe nomazi, dar procedeul este mizerabil. De altfel, au întâmpinat şi rezistenţă. Un bătrân i-a incitat pe oameni, zicându-le să nu le dea nimic. Cei doi servitori ai mei s-au bătut şi, cu imprudenţă, au pretins că vor duce pe toată lumea la şeful local, al cărui cort alb se afla în vecinătate. Şi astfel au obţinut şi scuze, şi dublarea ofrandelor. S-au dus de-a binelea la acea căpetenie şi i-au pretins şi acesteia contribuţia, iar imperturbabila lor îndrăzneală a avut succes din plin; aceasta a strâns pentru ei câte o bucată de unt de la fiecare cort. Râdem cu toţii, căci moralitatea variază de la ţară la ţară şi nimeni nu vede niciun rău, în ţinutul acesta, într-o glumă de acest soi. Micul *boy* radiază de fericire. Simpatică sămânţă de tâlhar, băieţelul acesta mărunt. Este foarte drăguţ, de

altfel, aproape simpatic, şi îmi doresc foarte mult să rămână cu mine.

Încă o zi de drum şi ajungem la Jakyendo. Locuinţa noastră, una dintre cele mai bune dintre câte sunt disponibile, este liniştită, dar deloc confortabilă. Mandarinul local este un om cu carte, extrem de amabil, care m-a primit cum nu se mai poate mai bine şi mi-a făcut câteva daruri remarcabile, sub formă de provizii, di *é* obiceiul ţinutului.

Şi acum, ce urmează? Semn de întrebare imens. Octombrie vine peste câteva zile şi, întrucât altitudinea medie înconjurătoare este de mai bine de 4.000 de metri, ghiceşti uşor că iarna de aici nu se poate deloc compara cu cea din Tunis sau din Bône şi nu există alt combustibil în regiune în afară de balega de iac.

Nu există decât un singur oraş mai apropiat: Lhassa. Am putea, la nevoie, să ajungem acolo într-o lună. Dar, după tot ce s-a petrecut în ultima vreme, cred că este preferabil să nu o reluăm prea prompt cu autorităţile tibetane. A traversa Koukou-nor-ul în acest anotimp este o întreprindere riscantă. Probabil voi reuşi, totuşi, dar este oare înţelept, la vârsta mea, să suport nopţi de 20° sub zero şi temperaturile încă şi mai joase care vor veni, atunci când n-am drept adăpost, pentru fiecare noapte, decât un cort? Nu văd nicio altă posibilitate, decât să iernez undeva. Perspectiva îmi displace. Niciun adăpost bun nu este de găsit, mâncarea este puţin consistentă, săracă şi destul de costisitoare (exceptând carnea, care este ieftină, chiar şi la cota de schimb de 10

F pentru un taël, căci o oaie întreagă valorează în jur de 15 F).

Nu departe de Jakyendo, este un loc numit Lab; acolo locuieşte un mare lama pe care îl cunosc. Din punct de vedere intelectual şi spiritual este un biet şir. Este foarte bogat, se ocupă de comerţ şi, împotriva regulii ordinului său, este căsătorit. Soţia lui i-a adus pe lume un fiu acum câteva luni. O cunosc, a venit să mă viziteze la Kum-Bum şi, cu toate că nu l-am văzut niciodată pe lama în carne şi oase, am schimbat mai multe scrisori. I-am trimis medicamente, iar el mi-a făcut, ca şi lui Afur, care l-a vizitat, cadouri destul de frumoase, invitându-mă să mă duc să îl văd. Nenorocirea este că tocmai acum el şi soţia lui sunt absenţi, dar trebuie să se întoarcă acasă peste puţină vreme, iar mandarinul mi-a spus că îi va scrie intendentului lor să mă primească bine şi să mă cazeze. În lipsă de altceva mai bun, vom încerca deci să iernăm în această mănăstire, dacă ni se acordă folosinţa unei căsuţe convenabile. […]

Această scrisoare va pleca de aici pe data de 5 a celei de-a noua luni chinezeşti (5 octombrie). Nu va ajunge la Sinin înainte de 5 noiembrie şi nu va fi la Pekin înainte să treacă o lună, să zicem pe 6 decembrie. După care mai numără două luni până ajunge la tine, adică pe la începutul lui februarie 1922. […]

25 septembrie 1921. Am avut un fel de atac de gripă, care, din fericire, nu a durat prea mult. În mijlocul nopţii, m-a cuprins o febră violentă, a trebuit să îi trezesc pe Afur şi pe băieţi pentru a reaprinde focul şi pentru a-mi face un ceai,

ardeam toată şi dârdâiam în acelaşi timp. Am luat imediat un comprimat dintr-un medicament nou, „Novamidon”, primit de la farmacia franceză din Pekin, şi care fusese foarte eficace la Afur într-o situaţie asemănătoare. Efectul a fost şi de această dată foarte bun, am mai luat un comprimat a doua zi. Pe scurt, febra a cedat. În total, nu am fost bolnavă decât trei zile, ceea ce m-a făcut să simt şi mai puternic lipsa de confort a locuinţei mele, căreia am fost obligată să îi las fereastra deschisă, indiferent de vremea de afară, ca să nu rămân pe întuneric. În plus, îndată ce vine seara trebuie să ţin şi uşa deschisă, ceea ce creează un curent de aer violent, căci altminteri lumina ar trebui să fie aprinsă de foarte devreme, iar la Jakyendo nu există nici lampă, nici ulei pentru iluminat. Se aprinde doar o lampă minusculă de altar, un pic de bumbac cufundat în unt, sau o lumânare: acestea sunt foarte scumpe, trei pachete – de câte şase lumânări fiecare – costă aproape un taël, adică 10 F. Oamenii mei sunt cazaţi ca nişte câini de pripas. Trebuie să ne mutăm de aici înainte de venirea marilor friguri. Atur a plecat în această dimineaţă la Lab să vadă dacă poate găsi un adăpost, dar, cum lama lipseşte, lucrul acesta pare dificil. Am ajuns să ne gândim să cumpărăm un cort mare şi negru de nomad şi să trăim în el, într-un ungher adăpostit de munte. Micile noastre corturi nu ar suporta zăpada care va cădea, dar le-am putea folosi în calitate de compartimente interioare, pe sub cortul cel negru. Este o perspectivă destul de mizerabilă, deşi, construind o sobă de pământ, aşa cum fac păstorii, poţi să te aranjezi destul de bine,

la căldură, în aceste corturi de lână. Toate vârfurile învecinate sunt albe. De câteva zile este un timp execrabil, furtună cu grindină, vijelie cu ploaie scurtă, prispa din faţa uşii s-a transformat într-o mocirlă plină de noroi. Unde este căsuţa mea drăguţă din Kum-Bum? Oamenii din Jakyendo trăiesc într-o mizerie de nedescris. Closetele, sau curţile rezervate acestui scop, care se întâlnesc în alte părţi, aici nu există. […]

Jakyendo, 1 octombrie 1921

Prea-scumpule, în măsura în care lucrurile din această lume pot fi sigure, este sigur că vom părăsi Jakyendo poimâine şi vom porni la drum în plină stepă. Ce se va întâmpla după aceea?… „Numai zeii o ştiu… şi poate că nici ei”, cum zice un ritm antic din *Rig-Veda*, al cărui autor era, cu siguranţă, un înţelept. După câte se pare, marile zăpezi vor mai întârzia încă vreo lună, cu toate că Afur, traversând o trecătoare, pe drumul spre Lab, s-a trezit în zăpadă până la jumătatea gambei. Suntem cu toţii enervaţi şi am prefera mai degrabă aventura sub cort decât sejurul prelungit în nu ştiu ce coşmelie infectă, unde este un frig cumplit şi unde îţi picură apă în creştet ori de câte ori acoperişul este umed. În zilele din urmă am avut probleme destul de serioase cu inima, aşa încât nu mai puteam dormi noaptea decât foarte puţin, dar am convingerea că starea aceasta nu s-a datorat nici altitudinii, nici vreunei boli reale, aşa cred eu. Plictiseala plus cele cincisprezece zile petrecute într-o locuinţă proastă au fost, zic eu, singura cauză, iar aerul curat mă va pune pe picioare, cu toate că excursia promite să fie

dificilă, întrucât trebuie să ne deplasăm repede, nu putem încărca prea multe bagaje şi, în consecinţă, hrana nu ne va fi deloc nici variată, nici abundentă, dar n-are nimic, ne vom descurca noi. Socotim că vom ajunge, cam prin primele zile ale lui decembrie, la nişte tabere mongole aflate în sud-estul Turkestanului chinezesc şi că vom putea închiria acolo o iurtă sau două (sunt acele corturi rotunde acoperite cu fetru), înăuntrul cărora este foarte cald şi unde te poţi simţi mult mai bine decât într-o cocioabă de ţară. Cine ştie, poate soarta ne va permite chiar să ne umplem zilele de iarnă într-un mod mai bun. Dar lucrul acesta nu poate fi prevăzut de acum. […]

Jakyendo (alias Cherku) Kouokounor, 30 noiembrie 1921

[…] Văzând că vine iarna şi presimţind bine că îmi va fi imposibil să traversez imensele stepe ale Koukou-nor-ului în timpul sezonului rece, hotărâsem să ajung întâi la Batang, după care să mă duc la Yunnanfou sau într-alt loc cu un climat ceva mai temperat din Yunnan, pentru a petrece iarna. Fiind înşelată de informaţiile false răspândite prin jurnalele englezeşti din Shanghai şi prin alte căi, am crezut că îmi va fi uşor să traversez, dacă îmi dezvălui identitatea, fâşia de teritoriu cucerită în Szechuan de către tibetanii din Lhassa. Am pătruns cu uşurinţă, având consimţământul ofiţerului însărcinat cu paza frontierei, apoi, după o săptămână de călătorie, am fost oprită de către un ofiţer inferior în grad celui care mă lăsase să trec. Acesta voia să mă oblige să aştept ordinele pe care le va primi de la

doi din şefii săi, din care unul locuia foarte departe de locul în care mă găseam eu. Am refuzat să aştept, în pofida ofertei care mi s-a făcut de a mi se asigura hrana, a mea şi a animalelor etc. Şi după o ceartă destul de aprinsă, am obţinut o escortă care să mă însoţească până la Jakyendo; locuinţa pentru mine şi furajele pentru animale, plus diverse provizii, îmi erau furnizate gratuit pe tot parcursul călătoriei. Speram că îl voi găsi acasă pe un mare lama pe care îl cunoşteam, a cărui reşedinţă se află aproape de Cherku, şi să mă odihnesc la el. Dar lama şi soţia sa erau absenţi. Primul din ei este încă la Sinin şi, fără îndoială, nu se va întoarce decât la primăvară, ia soţia lui este împreună cu pruncul ei la nişte prieteni, dincolo de două lanţuri de munţi, acoperiţi cu zăpadă în acest anotimp. Jakyendo-Cherku este un târguşor mizerabil, situat la mai bine de 4.000 de metri altitudine, în pragul singurătăţilor imense, care se întind la nord, până în Mongolia şi Turkestan, iar la vest până la frontiera afgană. Nu există decât puţin pământ cultivat, la câţiva kilometri în jurul localităţii Cherku, apoi se întinde deşertul de iarbă, presărat cu lacuri albastre şi întretăiat de munţi.

Alimentele sunt deci rare şi scumpe. Combustibilul lipseşte, abia obţii, şi asta cu greu, baligă de iac uscată pentru a face focul pentru prepararea hranei. Frigul, cred că nu ar mai fi nevoie să îţi spun, este pătrunzător la această altitudine. Banii mi s-au terminat, îmi mai rămăsese o bară de aur, care valorează

aproximativ 300 de taëli (plătiţi cu 348 de taëli la Lanchow) şi şapte catâri. Dar aurul era imposibil de schimbat în acest sătuc, iar pentru catâri nu găseam deloc cumpărători, piaţa fiind copleşită de sutele de animale aduse ca pradă de război de trupele care au învins populaţia *golok* Situaţia mea nu era deloc veselă. Am hotărât să încerc traversarea stepelor pentru a ajunge într-un loc mai civilizat. Întrucât bagajul nostru se uşurase până la a ne lipsi chiar strictul necesar, am încărcat catârii cu grăunţe pentru alimentaţia lor şi am plecat cu toţii pe jos. După vreo zece zile grele, dar suportabile, am ajuns pe nişte platouri înalte şi am pierdut drumul din cauza unor viscole care au învolburat zăpada. Apoi, trebuind să traversăm trecători aflate la înălţime şi mai mare, ne-am aflat cu adevărat în pericol. Unui cal i-a îngheţat un picior, iar nasul meu a suferit un accident de acelaşi gen. Din fericire, am scăpat amândoi doar cu o alterare superficială a pielii, destul de dureroasă, dar care ne-a lăsat intacţi după vindecare. Stratul de zăpadă în anumite locuri ne ajungea până la brâu. A trebuit să poruncesc să ne întoarcem, iar întoarcerea, te asigur, a fost suficient de pitorească, dar şi de anevoioasă. Ne găseam absolut singuri, în mijlocul imensităţii albe; lupi mari şi gri veneau cu regularitate să dea târcoale în jurul nostru. Cred că aş fi putut să îmblânzesc unul, doar dându-i hrană. Dar noi vegheam pe timpul nopţii, cu puşca în mână, temându-ne ca animalele acestea înfometate să nu se năpustească asupra catârilor. Existau de asemenea urşi, din mica rasă care

creşte în acest ţinut, şi turme de capre sălbatice şi de măgari sălbatici numiţi *kyang*, care sunt tot atât de mari ca nişte catâri voinici. Întorşi înapoi la Cherku, Afur a căutat o locuinţă şi am găsit trei camere şi un hangar într-o casă mai puţin murdară decât locuisem anterior. Trebuia să ne resemnăm cu petrecerea iernii acolo. Cu multă perseverenţă, am reuşit să îmi procur un pic de cărbune de lemn adus de departe, ceea ce îmi permite să ţin un lighean cu cărbuni în camera mea şi să atenuez un pic frigul.

ti

Te rog să continui să păstrezi acele scrisori ale mele în care îţi dau amănunte despre călătoria pe care o fac, ele vor fi nişte note utile pentru cartea mea.

Jakyertdo (Cherku), 28, ianuarie 1922

Vei primi, fără îndoială, după aceasta, o lungă scrisoare datată 14 ianuarie, care va fi pusă la poştă la Sinin de către misionarul belgian, R.P. Schram. Îi va fi dusă prin curierul pe care comandantul din Jakyendo îl trimite la generalul Mă, care locuieşte la Sinin. Sper că va ajunge la tine aşa cum trebuie, la timp. Ieri, un om din Taou, care revine din Lhassa şi se întoarce acum acasă, a venit să mă vadă şi s-a oferit să îmi ducă scrisorile, dacă doresc. O va lua deci pe aceasta şi o va duce la R.P. Davenac la Taou, care o va expedia prin Tatchienlou.

Jakyendo, 14 ianuarie 1922

Iată-ne la jumătatea lui ianuarie şi, cu toate că temperatura este mult mai scăzută decât cea din lunile precedente, eu consider că iarna s-a

terminat şi mă pregătesc de plecare. Am fost foarte favorizaţi. Iama a fost extrem de blândă pentru altitudinea la care ne găsim. Am reuşit să o scot la capăt cu ajutorul unui lighean minuscul cu cărbuni care menţinea în camera mea o temperatură între + 3° şi + 5° în timpul zilei. Este adevărat că se află cu faţa către soare şi că acesta este foarte puternic în acest ţinut. Pe timpul nopţii, bineînţeles, îngheaţă în cameră, dar nu a scăzut niciodată chiar la – 10°. Deci nu am suferit. Oamenii mei sunt sănătoşi – din fericire, şi eu sunt la fel – reacţionează împotriva frigului şi a căldurii şi se adaptează. De la întoarcerea din excursia mea nefericita de-a lungul zăpezilor, ne-am bucurat, la Cherku, de o vreme uscată, de un cer invariabil albastru şi de un soare radios. De la 1 ianuarie a nins de două sau de trei ori, dar nu prea tare, iar zăpada s-a topit în vale, dar munţii rămân albi de la zăpezile căzute în octombrie şi toate trecătorile învecinate sunt greu de trecut. Tot din ianuarie, vântul a început să bată şi suflă vijelios în fiecare după-amiază, ridicând trombe de praf. Toate marile râuri pe care le-am traversat venind încoace sunt îngheţate de multă vreme, dar cele două mici cursuri de apă, care se întâlnesc în faţa localităţii Cherku, îşi rostogolesc în continuare apele lor limpezi. Oamenii din partea locului spun că nu îngheaţă niciodată, pentru că apa este sărată. Cantitatea de sare trebuie să fie minimă, căci noi folosim, ca mai toată lumea, apă din ele pentru prepararea mâncărurilor şi nu simţim niciun gust special.

Am mai vândut unul din catâri, pe cel mai

bătrân. Ţi-am spus că în privinţa asta nu puteam spera niciun profit aici. Pur şi simplu, mi-am recuperat preţul de cumpărare, plus patru taëli beneficiu. Este insignifiant, dar n-am pierdut nimic, ba dimpotrivă. Şi iată-mi cavaleria redusă, prin urmare, la 5 din 8 animale, câte avea la plecare. […]

Astăzi vreau să adaug ceva. În atmosferă planează zvonuri de război. Atacarea chinezilor de către tibetani sau invers. Ruşii coboară dinspre Mongolia, se aliază cu musulmanii din Turkestan şi se răspândesc cine ştie pe unde?… Am aflat, în această dimineaţă, că generalul din Sinin a ridicat contribuţiile pentru armamente şi circulă un vag zvon în privinţa unui marş al unei căpetenii de o naţionalitate îndoielnică – nici chinez, nici tibetan, nici mongol – cu numeroşi soldaţi. Pe scurt, ar putea foarte bine să aibă loc o încăierare şi, cu toate că stepele sunt destul de vaste pentru a putea să eviţi nişte armate care nu au nici pe departe amploarea armatelor noastre, trebuie să te gândeşti dinainte şi la aventurile posibile. Una dintre acestea ar putea să fie dislocarea micului meu grup de oameni. Presupunând că, dintr-un motiv oarecare, Afixr se găseşte separat de mine, nu reuşeşte să îmi dea de urmă sau este împiedicat să vină la mine, *dacă îţi scrie*, *indiferent de unde*; *pentru a-ţi solicita ajutorul*, *nu îl lăsa în încurcătură*. Este descurcăreţ şi ar reuşi până la urmă să mă regăsească la Pekin, dar până atunci s-ar putea să se scurgă vreme îndelungată. Nu trebuie să îl laşi să moară de foame. În curând se vor împlini opt ani de când mă serveşte, am

încetat să îl consider un servitor, cu atât mai mult cu cât nu primeşte niciun salariu. Este decis să rămână cu mine atât cât voi trăi, dacă vreau, iar eu, la rândul meu, m-am ataşat de acest băieţandru, care mi-a făcut nenumărate servicii şi mi-a dat multe dovezi de dezinteres şi devotament. Vei fi, sunt sigură, foarte mulţumit de el când îl vei cunoaşte. Nu este deloc rău, pentru nişte oameni de vârsta noastră, să aibă în casa lor pe cineva care nu este un mercenar şi care poate să le supravegheze casa şi să le facă toate serviciile cerute de situaţie. Cu siguranţă, micuţul nu este un servitor. Nici nu a fost crescut pentru aşa ceva, este un semicultivat, în maniera ţinutului său, şi un gentleman în maniera Tibetului, dar, când împrejurările o cer, ştie să prepare pâine, să frigă o bucată de carne, să spele rufe, să vopsească tâmplăria, să confecţioneze veşminte, să folosească rindeaua şi fierăstrăul. În vremuri liniştite, preferă, evident, munca sa de secretar şi să mă ajute la traduceri. Aparţine unui ordin religios şi trăieşte cast, ca un călugăr, conform jurământului de celibat, şi sper că va continua astfel. Nu mă părăseşte niciodată decât pentru drumurile indispensabile şi aproape că nici nu îmi dau seama că acest nod de om mititel, care se îmbracă în rochii asemănătoare cu ale mele, nu este o fată. Deci, dacă îţi va scrie, să nu te dai în lături să-l ajuţi, îţi voi fi foarte recunoscătoare pentru asta şi voi fi foarte necăjită dacă i se întâmplă vreun rău într-o călătorie întreprinsă din cauza mea. […]

2 februarie 1922. Sărbătorile de anul nou s-

au terminat. Nu au fost prea grozave în văgăuna asta. Totuşi, am văzut nişte dansuri frumoase în mănăstirea din partea locului. De data aceasta soarele scânteia, ceea ce a conferit strălucire scenei. Dansatorii erau îndrăciţi, se răsuceau şi făceau piruete de-a dreptul năucitoare, costumele lor, fără a fi la fel de bogate precum cele din Kum-Bum, erau totuşi foarte frumoase. După asta nu a mai fost nimic de văzut, afară de nişte bieţi actori locali. Am intrat pentru cinci minute în curtea casei în care jucau şi mi-a fost de ajuns. […]

Jakyendo, spre 22 mai 1922

Probabil că ai primit deja, chiar cu ceva vreme în urmă, un bilet laconic pe care eu l-am încredinţat unui călător danez, aflat în trecere pe aici care voia să se întoarcă la Shanghai, unde îşi are reşedinţa, pe drumul spre T'atchienlou, pe care eu l-am străbătut anul trecut. Bietul domn, ghinionist, s-a izbit de împotrivirea unor tibetani care i-au barat drumul şi a fost obligat să se întoarcă la Sinin (două luni de călătorie prin stepă), de unde va trebui să traverseze trei provincii chineze (deci încă minimum două luni întregi) înainte să se întoarcă acasă, în vreme ce pe drumul spre Tatchienlou ar fi putut să ajungă în şase săptămâni. Îţi voi povesti mai târziu odiseea fantastică a acestui nefericit care a cheltuit 14.000 $ ca să nu vadă mai nimic şi să îndure chinuri de toate felurile.

Un imam, care oficiază pentru ofiţerii şi soldaţii musulmani, tocmai l-a informat pe Afur-Yongden că un curier militar va pleca mâine la Sinin; sper că informaţia este exactă şi profit ca să

îţi scriu.

Voi pleca eu însămi la drum cu direcţia Sinin peste vreo cincisprezece zile. Te vei mira, fără îndoială, de această întoarcere spre vechea mea reşedinţă. Nu este câtuşi de puţin voită, dar nu mai văd decât acest mijloc pentru a scăpa de Jakyendo. Numai o caravană numeroasă, sau mai degrabă o expediţie, poate să traverseze stepa de-a curmezişul pentru a ajunge în Turkestan, mie îmi lipsesc mijloacele pentru aşa ceva. De fapt, am mai încercat deja un alt drum şi îţi voi povesti în amănunt, într-o altă scrisoare, ce am păţit. Cred că vei simţi o oarecare admiraţie pentru vitejia mea. Am mers vreme de 44 de zile avându-l cu mine doar pe unul din servitorii mei, am traversat o duzină de trecători, unde zăpada ne ajungea până la genunchi, m-am culcat, pe ger, în nişte scobituri de stânci, ca o femeie preistorică, fără să am mâncare, cu picioarele aproape goale, tălpile subţiri ale mocasinilor mei fiind uzate de pietrele drumului. Voiam să ieşim din stepele fără sfârşit, să ajungem într-o provincie chinezească aflată mai la sud, şi, după aceea, să urcăm spre nord pe un drum paralel cu cel pe care l-am parcurs anul trecut. Afur (ia aminte că se numeşte Albert în prezent, este un nume mai decent în lumea civilizată), deci Albert, care contase pe inteligenţa sa şi pe imbecilitatea celuilalt, s-a lăsat oprit de o căpetenie tibetană, care îl pândea pe călătorul danez. Acesta s-a încăpăţânat să îi bareze drumul şi, în mod necesar, eu nu-l puteam lăsa singur, în mijlocul stepei, cu bagajele mele. Deci am făcut cale întoarsă, pe socoteala tibetanilor, care mi-au

dat cai, alimente, servitori şi chiar o mică sumă de bani, pe care eu am pus mâna fără nicio ruşine, conformându-mă obiceiurilor ţinutului. Voiam să pornesc din nou la drum imediat, dar comandantul musulman m-a implorat aproape să nu fac aşa ceva, descriindu-mi condiţiile hibernale ale regiunilor pe care trebuia să le traversez. Animalele mele vor muri, zicea el, în lipsă de iarbă de păscut, ne vom împotmoli în zăpadă din cauza viscolelor etc. Deoarece mă informasem şi eu şi descrierea era în concordanţă cu ceea ce văzusem eu însămi, am înţeles că sfaturile sale erau întemeiate şi erau făcute cu bune intenţii, şi m-am resemnat, cu toate că tare mult împotriva dorinţei mele, să mai aştept. […] Această hibernare prelungită m-a costat scump şi mi-a consumat un timp considerabil. Toate planurile mele au fost bulversate. Când spun că mă întorc la Sinin, nu vreau să spun că mă duc să mă instalez acolo, poate chiar mă voi mulţumi să îl trimit pe Albert să caute bagajele pe care le-am depozitat acolo şi, imediat după aceea, voi pleca spre Kanchow, la nord de Kansu, pe marele drum carosabil care duce de la Pekin la Kashyar şi de acolo la Samarkand, în Turkestanul rusesc, de unde porneşte calea ferată spre Baku, care îmi permite să ajung la Paris fără să traversez marea, afară de traversarea unui mic colţ din Marea Caspică. În ceea ce mă priveşte, eu nu am deloc chef nici de Baku, nici de Samarkand. De la Kanchow, intenţionez să merg la Suchow, apoi la Ansifou. Aproape de acest din urmă oraş se află oaza Tunghuan, unde a fost în misiune Pelliot şi a

vizitat templul-grotă al celor o mie de *Buddha*. Toată această regiune din Kansu, care se învecinează cu Sinkiang-ul (Turkestanul chinez) este, ca şi Turkestanul chinez însuşi, o succesiune de oaze presărate printre imensităţi deşertice. Odinioară, această oază era fertilă şi se stabilise acolo un important regat budist, aşa cum dovedesc numeroasele ruine care se găsesc în toate părţile, cărţile şi obiectele diverse găsite în timpul săpăturilor etc. Este un ţinut foarte îndepărtat de coastă şi, dacă nu îl vizitez acum, când mă aflu în apropiere, este sigur că nu îl voi vedea niciodată. Nu pot să îmi fac planuri noi înainte de a fi terminat traversarea Koukou-norului, pentru că nu ştiu exact cât timp îmi va lua. În timpul drumului, mă voi duce la izvoarele fluviului Galben, într-un ţinut pustiu unde există lacuri mari, la o altitudine de aproximativ 4.700 de metri. Trebuie să cumpărăm nişte iaci care să ne poarte proviziile în timpul acestei lungi călătorii. Este bine să ne pregătim cu provizii pentru trei luni, sau cel puţin două luni şi jumătate, şi vor fi destul de grele, căci aerul ţinutului este pătrunzător şi face poftă de mâncare şi noi, toţi patru, suntem nişte mâncăi respectabili. Poate că exact asta ne fereşte de boli. Aceşti iaci vor trebui să fie revânduţi la Dakar, primul oraş în care vom ajunge ieşind din Koukou-nor. La Sinkiang aceste animale nu pot trăi. Toate transporturile se fac cu ajutorul cămilelor. […]

[…] Ultima mea excursie care, în total, a durat două luni a fost în parte foarte dură, dar extrem de interesantă şi am strâns cu această

ocazie materiale care vor fi cu siguranţă pline de savoare atunci când voi publica unele lucruri despre acest subiect. Ţinutul este şi el foarte frumos şi nu am ce să regret pentru că l-am vizitat. Am mai găsit câteva cărţi de adăugat la colecţia mea de cărţi tibetane care este deja destul de rotunjoară.

25 mai 1922. Vremea, care era frumoasă acum două luni, s-a stricat de vreo cincisprezece zile. Plouă cu găleata la Jakyendo, care se află la limita zonei cu multe ploi. La treizeci de metri mai sus ninge şi valea este din nou înconjurată de o centură albă. Eu rămăsesem sub cortul meu în împrejurimile satului, dar timpul urât m-a determinat să mă întorc în casa pe care am ocupat-o în timpul iernii. Aştept întoarcerea băiatului, pe care l-am trimis la Dirgi cu trei catâri. Va fi aici, cred eu, peste o săptămână şi voi pleca imediat după aceea. O problemă foarte supărătoare este cea a monedei. Ceea ce vând eu aici mi se plăteşte în rupii de Szechuan, singurele care circulă în Kham şi sunt acceptate peste tot în Tibet, dar nicăieri în altă parte. M-am gândit să topesc ceea ce nu îmi trebuie aici pentru a-mi fi de folos ulterior sub formă de lingouri la Kansu, dar se pare că argintul acestor rupii este de foarte proastă calitate, înţeleg că este amestecat cu o cantitate considerabilă de aliaj. Dacă ar trebui să elimin o parte din acesta, pierderea ar fi considerabilă. Am primit noi oferte de cumpărare pentru aurul meu, dar acum ezit să îl dau pe aceste rupii care mă ameninţă cu perspectiva unei pierderi serioase. Aurul meu este excelent şi este

garantat 95% aur fin. Dar habar nu am cât mai poate să fie cursul acestui metal la Kansu la ora actuală. Poate că la Sinkiang, unde hârtie este din abundenţă şi metalul atât de rar, de când comerţul cu ruşii este în suferinţă, voi găsi un preţ avantajos. [...]

[...] Vom avea de făcut câteva cheltuieli pentru haine. Suntem îmbrăcaţi în zdrenţe, eu şi Albert, asta nu are prea mare importanţă în mijlocul stepelor, dar nu ne putem arăta astfel în locuri în care vom întâlni funcţionari chinezi sau europeni. Din fericire, am lăsat la Sinin un cufăr cu rochii vechi, aduse din Tunis, care, cu puţine modificări, mi se vor potrivi foarte bine. Dar, oricât de mici ar fi, aceasta înseamnă totuşi nişte cheltuieli. Ba chiar, îţi mărturisesc, tocmai m-am lăsat ispitită de dorinţa de a avea anumite lucruri cărora le duc dorul de multă vreme. Comand, prin acelaşi curier, 2 livre de cafea, 2 livre de cacao şi 2 livre de ceai de Ceylon. Am fost atât de mult privaţi de toate cele la Jakyendo, şi încă şi mai mult în timpul ultimei mele excursii, încât o nimica toată de lux ni se va părea un deliciu paradiziac. Totuşi mă simt bine, dar am devenit excesiv de slabă, asta nu are nicio importanţă, diger bine, reumatismele şi criza de enterocolită, care mă supărau când am plecat, au dispărut ca prin farmec încă din primele zile de mers.

Dacă iama mă împiedică de tot să ajung în Mongolia traversând deserturile şi dacă nu mă decid să petrec iarna în Turkestan, mă voi întoarce poate pe coastă, lucrul acesta este posibil în orice anotimp. Caz în care voi ambala tot ce mai

am ca bagaj şi ţi le voi trimite. După care mă voi gândi. Se poate merge la Ourga dinspre Pekin, asta e foarte simplu. […] Acum trebuie să mergem în zigzag, să facem cale întoarsă, lungimea drumului se măreşte de trei şi de patru ori. Am făcut rost de documentele unei lucrări, care, chiar dacă nu are nicio legătură cu studiile orientaliste sau filosofice, vor fi cu atât mai interesante pentru marele public. Şi acum, că demonul jurnalismului m-a scos puţin din câmpul obişnuit al investigaţiilor mele, tot el îmi şopteşte la ureche că ar fi foarte interesant să aflu ce fac ruşii în Mongolia şi ce fac în Siberia. Dar ce?... Timpul trece, vârsta înaintată vine – chiar a venit deja –, iar eu am o dorinţă intensă de a te revedea, împotriva căreia îmi va fi greu să mai lupt multă vreme.

Ce mai faci tu acum?... Mă tot întreb. […]

[…] Peregrinările nu îmi permit să ordonez documentele strânse în timpul lor, în aşa fel încât să le pot publica. Am înseninări care pot furniza materie de scris pentru zece ani. Dintre acestea, mă voi servi de cele mai interesante. Va fi o mare plăcere pentru mine să clarific totul şi această plăcere chiar va putea deveni o sursă de profit. Aş vrea să ştiu cum mai merg afacerile tale, ce mai proiectezi, ca să îmi pot orienta planurile în consecinţă.

Mâine este o altă sărbătoare la mănăstirea din Jakyendo, nişte dansuri pentru care dansatorii sunt costumaţi în animale – leu, elefant, tigru, leopard etc. Mă voi duce să le văd şi eu. Comandantul a trimis, în această după-amiază, doi

soldaţi care îmi vor servi drept gardă de corp.

Am mai făcut câteva fotografii, dar nu ţi le pot trimite, pentru că nu mai am hârtie fotografică. Am comandat alte filme fotografice pentru a le folosi la Sinkiang. Îţi voi trimite fotografiile mai interesante. […]

Kanchow; 29 august 1922

[…] Vremea este frumoasă, extrem de frumoasă. Soarele rămâne cald, cum este în China întotdeauna, chiar şi iama. O casă bine orientată către soare, cu ferestre din sticlă, care lasă razele soarelui să se răspândească din plin în camere, ar putea fi locuită, fără să se mai facă focul decât seara şi dimineaţa foarte devreme, şi locatarii nu ar suferi deloc de frig. Apusurile de soare sunt minunate, munţii înconjurători capătă nuanţe nemaipomenite, printre care o gamă întreagă de tente mov, roz şi albăstrii. Este o adevărată desfătare pentru ochi. Nu foarte departe de aici, la sud, zăpada se păstrează tot timpul anului la mai puţin de 4.000 de metri. Eu cred că asta se datorează mai curând poziţiei faţă de soare şi presupun că celălalt versant nu este acoperit cu zăpadă. La Koukou-nor, nu departe de aici, zăpada se topeşte pe timpul verii la 4.500 de metri altitudine. În Himalaya poţi urca până la 5,500 şi chiar până la 6.000 de metri în iulie şi august, fără să găseşti zăpadă.

Apropo de Himalaya, Albert tocmai a primit, chiar în această clipă, o scrisoare lungă din ţinutul său. S-ar zice că situaţia economică actuală are ecouri până în această junglă! Trebuie să ştii mai întâi că sistemul de percepere a impozitelor şi

sistemul de proprietate sunt foarte diferite aici de ceea ce sunt ele în Europa. Mai întâi, se spune că tot pământul aparţine rajahului. Acesta concesionează loturi mai mult sau mai puţin importante cui crede el de cuviinţă, iar concesionarii sunt obligaţi să plătească o cotă anuală. Concesiunea le poate fi anulată, dar de obicei asta nu se întâmplă, deşi există şi cazuri de acest gen. Acest concesionar, la rândul lui, încredinţează o parte din proprietate, în condiţii identice, unor cultivatori mai puţin bogaţi decât el. Or, după cum mă informează rezidentul englez, statul Sikkim a hotărât de acum înainte un impozit mult mai mare pentru marii concesionari, iar aceştia căşună, la rândul lor, pe ţăranii care deţin o parte din concesiunea lor şi vor să îşi mărească renta anuală. Şi iată că ţăranii, cred că este pentru prima oară când se întâmplă asta, protestează. Se pare că un mediator, întruchipat de un funcţionar englez din Calcutta, a sosit să examineze problema.

Este o furtună într-un pahar cu apă, dar este un semn al timpului. […] îndată ce voi primi fonduri şi o scrisoare de la tine, care îmi va permite să îmi fac planuri, voi pleca de aici, fie şi în plină iarnă. M-am obişnuit destul de bine cu frigul. Nu cred că voi găsi pe parcursul drumului o temperatură mai mică de 30° sau 35° sub zero, afară de cazul în care urc spre Mongolia, unde termometrele înregistrează mai puţin de 45°. Dacă îmi cumpăr o piele de oaie în plus, m-aş putea descurca. Distanţele din China sunt enorme, iar mijloacele de comunicaţie foarte lente.

Combinate, aceste două condiţii combinate fac o călătorie să dureze la infinit. […]

Kanchow, 10 noiembrie 1922

Ninsoarea care se pornise în ziua în care ţi-am trimis ultima mea scrisoare nu a fost de lungă durată. Este din nou vreme frumoasă şi asta mă face nerăbdătoare. Ar fi plăcut să călătoresc în acest anotimp, mult mai plăcut în aceste pustietăţi decât în timpul ploilor sau în timpul căldurilor sufocante de vară. Continuu să mă ocup de „Iliada" mea tibetană1. Albert, încă de la venirea zorilor, se aşază pe patul său, înfăşurat în pături, căci nu se face focul şi în biata sa cămăruţă e ger – în această poziţie citeşte manuscrisele, destul de dificil de descifrat, despre regele Guésar, pe care le-am colecţionat. Face note marginale pentru ceea ce sare în ochi, ceea ce e diferit faţă de însemnările pe care le-am luat eu la Jakyendo, şi, la Este vorba de *Guésar de Ung* reeditată de Robert Morel 04300 Manne, (n.ed.) ora prânzului, îmi aduce ceea ce a lucrat. Este posibil ca în două luni să îmi terniin cartea, dar nu pot să fiu absolut sigură.

Îţi termin articolul cu titlul „Germanizarea la Kansu", citeşte-l şi vezi dacă poate fi trimis la „Mercure", după felul cum au primit articolul despre „extrateritorialitate" nu îmi mai pot face nicio idee despre ce au oamenii ăştia în creier. Mai sunt şi câteva pagini despre „Mesianismul tibetan". Plus o povestire pe care poţi să o păstrezi pentru tine. Nu o pot publica, este de un gen foarte uşuratic. Există, în tibetană, o carte celebră despre viaţa unui personaj istoric, devenit

erou de legendă, căruia i se atribuie isprăvile şi faptele de vitejie cele mai abracadabrante, dar şi cele mai picante. Cartea aminteşte în acelaşi timp de Rabelais, de Boccaccio şi de povestirile lui Balzac, totul modelat după formula tibetană. Povestirea pe care ţi-o trimit face parte din această carte. Nu se cuvine, cred eu, ca, cupă ce scriu nişte cărţi filosofice, să îmi trec numele pe o biată broşură care rivalizează cu *o mie şi una de nopţi* în traducerea lui Mardrus. Dar, din punct de vedere comercial, cred că întreprinderea ar putea fi profitabilă. Vezi succesul lui Mardrus. Te rog să îmi spui ce crezi despre acest lucru. Tocmai de aceea îţi trimit această povestire, în calitate de eşantion. Acum, la drept vorbind, povestirile tibetane nu conţin toate glume scabroase, există, de asemenea, în această carte, şi „farse" de un cu totul alt tip. Am scris cuiva, care mi se pare că îmi poate face rost de această carte, pentru a o cumpăra. Vom vedea ce putem scoate din ea. Nu mai e nevoie să îţi spun că gusturile mele se îndreaptă spre o literatură mai elevată, dar, pentru că se pune problema banilor, uneori trebuie să faci şi lucruri care nu îţi produc nicio plăcere. […]

Kanchow, 9 decembrie 1922

Frigul se înteţeşte, zăpada care a căzut acum zece zile nu sereşte deloc. Se păstrează într-un strat firav, care este suficient pentru a da peisajului un aspect complet hibernal. Este mult mai frig aici decât la Kum-Bum, cu toate că altitudinea este mai mică. Ne aflăm la 1.600 sau la 1.700 de metri înălţime. Dar Kum-Bum-ul este

cuibărit între munţi care îl adăpostesc, în timp ce Kanchow-ul se găseşte în mijlocul unei vaste câmpii şi, când suflă vântul, aducând cu el nisip galben, ai crede că eşti aproape de Sahara, dacă lăsăm de-o parte căldura. Camera mea este mai drăguţă decât cea pe care o ocupam la Jakyendo, dar mult mai puţin orientată spre soare şi mai puţin bine adăpostită. Aici, uşa mea imensă, divizată în 3 panouri, dă direct spre curtea centrală (spre patio, s-ar spune la Tunis). Poţi să bagi mâna pe dedesubt şi printre intervalele dintre panouri. La fel stau lucrurile cu cele două ferestre mari. La 20° sub zero, seara, ventilaţia asta este inutilă. Huila este rară, se procură cu dificultate. Mi se întâmplă să rămân zile în şir fără foc, din fericire destul de rar. Micuţul meu are tot felul de idei, amestecă tot praful de cărbune cu pământ şi cu paie. Şi amestecul ăsta se arde şi la bucătărie şi în camera mea, atunci când cărbunele este insuficient. Sper din tot sufletul că asta va fi ultima iarnă pe care o voi petrece într-un ţinut friguros şi sunt din ce în ce mai convinsă că acela care vrea să trăiască uşor, confortabil şi fără prea multe cheltuieli trebuie să se instaleze într-o ţară unde poate evita necesitatea de a se încălzi.

[…] Cartea mea înaintează. Evident, nu va fi un manuscris definitiv, îl voi corecta puţin înainte de a-l trimite unui editor, dar grosul lucrării va fi terminat şi cincisprezece zile vor fi suficiente pentru a o pune la punct.

Sunt foarte dornică să abordez lucrarea la care ţin atât de mult: traducerea versiunii tibetane a cărţii *Prăjnâparamita*, dar va fi o lucrare de

mare amploare, nu mă pot apuca de ea decât dacă am perspectiva unui an întreg de linişte. La Kum-Bum am descurcat traducerea a doua volume din lucrare – conţine trei – şi fiecare volum are cam 900 de pagini. Bineînţeles, eu voi condensa materia, să nu iasă ceva prea voluminos. Nu văd cine ar dori să îmi cumpere această lucrare în Franţa şi, deşi acest lucru mă umple de indignare, voi fi probabil obligată să îmi fac traducerea în engleză, pentru a o oferi Universităţii din Harvard, SUA, care publică „Seria Orientală”, având pentru acest lucru un fond considerabil. Treizeci şi cinci de volume au apărut deja. […]

7 ianuarie 1923

[…] Unul dintre cele mai plăcute lucruri pe care le-ai putea face pentru mine, tu, care mi-ai fost devotat de atâtea ori, ar fi să mă linişteşti în privinţa fiului meu adoptiv. Sunt mai mult decât tulburată din cauza asta în acest moment. Continuu să mă bucur de serviciile sale, încă îi mai cer să îmi facă din cele care nu s-ar potrivi cu obligaţiile unui servitor. Urmează să plecăm în plină iarnă, peste câteva zile, pentru a traversa deşertul Gobi, unde sunt temperaturi de 25° sub zero şi vechile sale blănuri sunt subţiate de tot. Ultimele luni le-a petrecut pe toate fără foc în cămăruţa lui, din cauză că preţui combustibilului era mare şi nu voia să mă facă să cheltuiesc în plus şi pentru asta. Mă gândeam: îl voi răsplăti pentru asta. Dacă nu o voi face, ar însemna că voi continua să îl înşel, să îl fur la urma urmei, e cel mai potrivit cuvânt. Am chestia asta pe conştiinţă, este o grijă apăsătoare. Linişteşte-mă, dragul meu,

spune-mi că îl vei privi ca un tată pe acest băiat. Am avut multe de suferit la viaţa mea, nu aş vrea să provoc eu însămi o dezamăgire acestui băiat. Din fericire, noi nu avem copii, nu avem nicio obligaţie, nicio responsabilitate, de ce să comitem, în loc de o faptă bună, a cărei recompensă o vom vedea imediat, un act de o neagră şi crudă ingratitudine? Chiar aveam încredere în tine că vei avea grijă de acest băiat, dacă s-ar fi întâmplat să mor, ca să îmi plăteşti datoria faţă de el. Sper, bunul meu prieten, că nu te-ai supărat pe mine pentru că am insistat atât de mult asupra acestui subiect. Cred că îmi înţelegi foarte bine sentimentele. Sunt făcute în parte din onestitate şi în parte din egoism. Am obiceiul să îmi analizez sentimentele şi nu îmi atribui mai multe virtuţi decât am cu adevărat. […]

Suchow, 3 februarie 1923

Tocmai am ajuns la Suchow, după o călătorie de 7 zile de-a lungul unor regiuni deşertice care mi-au amintit, pe alocuri, de Sahara, iar prin alte locuri de văgăunile aride din împrejurimile deşertului Gabes. Dune foarte joase, apoi şesuri după şesuri, unde nu creşte decât nişte iarbă spinoasă şi un soi de alfa[8], nu există niciun pic de apă, exceptând zonele unde, la distanţe foarte îndepărtate, găseşti câte un han mizerabil, dar, la urma urmei, nu mai mizerabil decât multe altele din China. Vremea a fost friguroasă la plecare. Minimum 22° sub zero. La ora 11 dimineaţa, când

8 Plantă erbacee care creşte în Africa de Nord şi Spania şi este folosită pentru confecţionarea împletiturilor şi a unor tipuri speciale de hârtie, (n. tr.)

strălucea soarele, în camera mea erau 8° sub zero. În hanuri, te culci ca peste tot în Kansu, în Mongolia etc., pe nişte „kang-uri”, adică pe o platformă zidită, sub formă de scorbură, înăuntrul căreia arde balegă de cal, amestecată cu paie, Nu prea miroase frumos, dar măcar te simţi la căldură ca să poţi dormi. Uneori este atâta căldură încât simţi că te prăjeşti, dar altfel ai îngheţa. Vom continua drumul spre Anshi, unde vom ajunge peste 8 sau 10 zile. […]

Lanchow, 11 aprilie 1923

Am ajuns ieri la Lanchow. Am găsit aici o corespondenţă importantă pentru mine, care conţinea şi o scrisoare de la tine – una singură, din nefericire! […]

Voi mai expedia din nou, de aici, o nouă cantitate de colete poştale la Banca Indochinei din Shanghai, care este însărcinată să le păstreze. După asta voi rămâne numai cu lucrurile absolut indispensabile. Expediez chiar nişte pături bune. Toate sunt scumpe astăzi şi voi fi fericită când le voi putea folosi. A transporta bagajele cu mine înseamnă o cheltuială considerabilă şi e o povară supărătoare, care stânjeneşte libertatea mişcărilor, care este mai necesară ca niciodată în China de astăzi. Se pregăteşte o nouă dezlănţuire a războiului civil. Patru provincii, printre care şi Kansu, îl vor ataca pe guvernatorul uzurpator din Szechuan. Soldaţii sunt în marş, răspândind teroarea peste tot pe unde trec, trăind, ei şi animalele lor, pe spinarea oamenilor. Aceştia din urmă îngroapă ceea ce posedă şi îşi iau câmpii… e o dezolare cumplită. De asemenea, se pregăteşte o

mare expediţie împotriva preşedintelui republicii, la Pekin. Guvernatorul Manciuriei este cel care conduce republica. Aveam intenţia să vizitez Chengtu, capitala Szechuan-ului, pentru că e prea târziu pentru a mai putea întreprinde un turneu în Mongolia, începe să se facă o căldură insuportabilă în deserturile nisipoase, dar oare drumul va fi suficient de liber de soldăţoi (viteji, cum se zice în stil chinezesc) pentru a-mi putea permite această excursie?... Nu ştiu nimic şi nimeni nu ştie mai mult. În China, veştile veritabile nu circulă, nu auzi decât zvonuri. Cred că ţi-am spus că banditul Semenof şi-a reorganizat trupele şi îi va ataca pe bolşevicii care ocupă capitala mongolă; în Mongolia nu mai sunt chinezi, au fost alungaţi de ruşi...[...]

N-ai idee ce condiţii de viaţă sunt în interiorul Chinei, iar acum, pe deasupra, la frontiere domneşte haosul, punctat din când în când de izbucniri furtunoase, tâlharii sunt peste tot, autorităţile nu sunt nici ele mai grozave, în orice moment poţi fi luat pe sus, dus de val, fără altă soluţie decât să fugi mâncând pământul sau să te duci să te ascunzi în vreun ungher. Ah te asigur că, pentru cine iubeşte aventura, aşa ceva există cu ghiotura în această parte a Orientului! Am hotărât, în principiu, să închei aceste peregrinări la sfârşitul anului. Spun în principiu, căci e cam greu să fii sigur de indiferent ce hotărâre, aici mai mult decât oriunde altundeva.

Am primit o scrisoare amabilă de la ministrul Franţei, vicontele de Fleurian, pe care l-am cunoscut odinioară la ambasada din Londra. Toţi

oamenii aceştia din legaţie mă admiră mult. Sunt binevoitori. Eu însămi mă admir mult mai puţin. Am primit şi nişte albume foarte drăguţe din Indochina şi scrisorile câtorva funcţionari aparţinând serviciului de arheologie. Par să îmi cunoască numele, pe care l-au obţinut fără îndoială de la procurorul din Hanoi, pe care nu l-am văzut niciodată, dar care este un tibetan care locuieşte la legaţia din Pekin şi este foarte bun prieten cu un consul pe care îl cunosc. Aceşti funcţionari îmi laudă mai multe regiuni şi îmi recomandă să mă duc să le vizitez, aproape să le explorez, căci, spun ei, sunt aproape necunoscute. Presupun că s-au informat foarte bine aceşti domni în privinţa mea, căci unul dintre ei scrie, fără îndoială pentru a adăuga greutatea unei tentaţii speciale la aceste descrieri: „Există o mie de mănăstiri budiste, unele dintre ele extraordinare, situate în mijlocul unor peisaje inimaginabile, suspendate deasupra prăpăstiilor; aceste mănăstiri posedă biblioteci mari şi se spune că pot fi întâlniţi acolo călugări foarte cultivaţi”. Directorul serviciului de arheologie de la Phnom Penh mă vede ca şi sosită. El scrie: „Mă veţi găsi la biroul meu. Anunţaţi-mă îndată ce sosiţi. Voi face tot ce este necesar pentru a vă instala pentru o lună într-un loc situat chiar printre ruine”. Un altul este şi mai nostim, îmi vorbeşte despre vânătoarea de animale mari. Nu ştiu, zău, ce impresie şi-or fi făcând despre mine?... Şi toate astea pentru că i-am spus consulului – ai cărui socri locuiesc în Indochina – că voi merge poate, într-o zi, în Cambodgia, dar pe drum obişnuit,

coborând din Yunnan în Laos, fără tren şi fără convoi cu bagaje, cu două cratiţe şi o bucată de cort. Asta trebuie să li se fi părut un lucru atât de neobişnuit, încât au avut o stare de uluire vecină cu groaza. Ce fel de om ar putea să fie o persoană ca mine?... Evident, este nevoie să i se pregătească distracţii pline de senzaţii tari, precum vânătoarea de tigri. Ce inocenţi! în termeni mult mai diplomatici, şi ministrul reflectă aceeaşi impresie. „Ce de lucruri aţi mai făcut de când v-am văzut la Londra, înaintea plecării dumneavoastră spre India!” zice el. Toţi sunt „cu gura căscată” la legaţie. Nu te speria, această ultimă reflecţie îmi aparţine mie, nu ministrului, nu e în stilul lui. […]

? *9 mai 1923*

Profit de o oprire de câteva ore într-un târguşor pentru a-mi crea iluzia că mă apropii de tine scriindu-ţi. Am părăsit localitatea Lanchow la 1 mai şi, de atunci, hălăduiesc de-a lungul întinderilor uscate din provincia Kansu. Drumul pe care îl urmăm nu seamănă deloc cu cel parcurs în urmă cu doi ani îndreptându-mă spre Szechuan. Acesta din urmă era fermecător, pitoresc, plin de umbră. Traversai păduri admirabile, mergeai pe lângă albia unor râuri cristaline. Acum, fără nicio variaţie, nu vezi decât munţi din pământ galben, câmpuri sărăcăcioase şi praf. Şi peste toate acestea străluceşte un soare orbitor, un cer mai frumos decât cel din Tunis, şi este o temperatură de 25 – 30° la umbră. Încă nu este vară, dar pluteşte în aer. Nopţile sunt răcoroase, aproape reci. Acest ţinut prezintă diferenţe de temperatură

năucitoare.

Am avut febră la Lanchow şi aceasta din cauza locuinţei în care mă aflam. Fusese aleasă special pentru mine dintre cele mai bune cu putinţă, dar hanurile chinezeşti, mai ales în oraşe, sunt de o mizerie respingătoare şi pe urmă nu era nici destul aer proaspăt pentru pieptul meu de sălbatică, obişnuită cu aerul foarte pur al marilor altitudini şi al locurilor pustii. Am luat puţină chinină şi, de altfel, două zile de călătorie au pus capăt acceselor febrile. Călătoresc într-un scaun purtat de un hamal, pentru prima oară de când mă aflu în China. Nu mai am decât două animale şi ele îmi sunt necesare pentru a purta bagajele foarte reduse şi proviziile, care sunt împovărătoare, căci se găsesc foarte puţine de cumpărat pe traseu, exceptând târgurile mai importante, unde trebuie să te aprovizionezi pentru mai multe zile. În plus, ceaiul şi alte produse de băcănie, untul, trebuie să fie cumpărate doar dintr-un oraş mare. Albert merge pe jos, este foarte greu pentru el, pentru că este cald, ţinutul este muntos şi, cu toate că parcurgem etape scurte, sunt 30 sau 40 de kilometri de parcurs în fiecare zi. Şi apoi, cum nu mai am servitori, trebuie să îngrijească animalele, să gătească, să desfacă şi să refacă pachetele etc. […]

Oare voi vedea de data aceasta faimoasa „Capitală a Vestului”, Chengtu? Sper. Beligeranţii, fără îndoială, vor fi destul de amabili pentru a-şi întrerupe ostilităţile, chiar în momentul trecerii mele. După aceea, intenţionez să urc pe celebrul munte sacru Omi Shan şi să contemplu acolo toate

miracolele despre care se spune că se produc în vârful său. Se pare că peisajul văzut de pe acest munte este cel mai minunat din întreaga Chină. Să nu îţi imaginezi că este o excursie facilă. Trece drept una foarte dificilă şi pentru a o face este nevoie de o săptămână întreagă. Există lacuri, numeroase piscuri şi vreo sută de temple, este în definitiv mai degrabă un masiv muntos de parcurs, decât un munte izolat de urcat.

Înaintea plecării mele din Lanchow, domnul Chan Bût To, comisarul Poştelor, m-a invitat să petrec o seară la teatrul chinezesc împreună cu soţia lui şi cu el. Destul de mediocru spectacolul de teatru şi destul de mediocri şi actorii, dar pentru noi reprezentaţiile chinezeşti sunt întotdeauna amuzante, prin simplitatea punerii lor în scenă. Seamănă cu o repetiţie de la noi. Nu există nici decoruri, nici accesorii. Au mai fost şi nişte clovni foarte nostimi şi, în ansamblu, nu a fost chiar aşa de plictisitor.

Tsingtchow, 12 mai 1923

Căldura devine din ce în ce mai copleşitoare; a călători printre aceşti munţi scorojiţi este extrem de obositor. Micuţul, care s-a chinuit să facă zilnic pe jos etape de aproximativ 40 de kilometri, a fost cuprins de o febră violentă, însoţită de diaree, ne odihnim o zi, la Tsingtchow, un orăşel foarte animat, şi ne reluăm drumul mâine. Am închiriat un catâr care va purta bagajele, lăsând liber unul din animale, să poată fi călărit de Albert. Este robust şi indispoziţia sa, sper, va fi fără urmări. Ieri, la ora 9 şi jumătate seara, termometrul indica 29° în camera mea,

ceea ce nu înseamnă chiar răcoare. […]

Loyang (*Shensi*), *23 mai 1923*

Vreau să îţi spun câteva cuvinte, dragul meu, călătoria mea spre sud continuă şi într-un mod destul de istovitor, din cauza căldurii care devine copleşitoare. Nu este aceea pe care am suportat-o la Bénarès, dar la Bénarès stăteam în camera mea – curată, răcoroasă şi bine ventilată pe timpul zilei. Aici mă cuibăresc într-un scaun îngust, pictat în negru, care seamănă cu un mic car funebru, şi în interiorul acestui dispozitiv termometrul arată peste 35°. Acesta este răul cel mai mic, teribilă este venirea serii în nişte hanuri mai infecte decât orice ţi-ai putea imagina şi pe care căldura le face pestilenţiale. Nu mai am bagaje, nu mai am pat de campanie ca să mă întind pe el, nu mai am servitori care să poată face un pic de curăţenie în jurul meu. Micuţul se dă peste cap şi face tot ce poate, dar are de îngrijit animale, de pregătit mâncarea şi nu poate să termine înainte de căderea nopţii. Sper să ajungem în regiuni mai puţin caniculare şi mai aerisite decât depresiunile înguste pe care le traversăm de vreo patru zile, Ieri-seară, din cauză că hanul m-a dezgustat prea tare, mi-am petrecut noaptea la uşa lui, în scaunul meu, aenil era călduţ şi agreabil, dar nu se poate dormi bine şezând fără să te poţi întinde. […]

Am scris un articol nou, destul de amuzant – cel puţin aşa mi se pare mie – despre monedă şi despre felul în care se numără ea aici, în China. O să îl recopiez şi ţi-l voi expedia. Este mai bine să continui să rămân în contact cu „Mercure”. Probabil că ai primit o a doua poveste amuzantă

tibetană şi, înaintea acesteia, articolele „Socialismul primitivilor” şi „Riturile mistice tibetane – Câmpul Suprimării”. Amândouă sunt două articole bune, fiecare în felul său. […]

Kwangyüan (Szechuan), 31 mai 1923

Adaug câteva cuvinte la scrisoarea scrisă din Loyang. Iată, dragul meu, că necazurile de care mă temeam se năpustesc asupra mea. Se desfăşoară lupte la sud de Kwangyüan, unde mă aflu acum. Negustorii nu trec pe drum şi se spune că sătenii au fugit, dar se mai spune şi că un străin ar putea să treacă: aceasta înseamnă să treacă în pauza dintre două bătălii. Nu îmi plac deloc astfel de exerciţii, m-au amuzat un pic la Shensi, la începutul sejurului meu în China, acum, când nu mai au atracţia ineditului, mă obosesc de-a binelea, cu atât mai mult cu cât nu mai am cu mine oameni de-ai mei sau măcar, ca atunci când am venit la Pekin, nişte tibetani cărora le vorbesc limba şi le cunosc obiceiurile şi care nu m-ar lăsa de izbelişte, dacă ar surveni dificultăţi în timpul drumului. Chinezii care îmi poartă scaunul sau cei care îmi transportă bagajele ar rupe-o la fugă la prima împuşcătură şi m-ar lăsa în mijlocul drumului cu pachete cu tot. Nu pot totuşi să rămân în drum. Sunt adăpostită de două zile la Misiunea Catolică, unde nu este decât un preot chinez care încearcă să bălmăjească în latină cu mine. Cred că îţi imaginezi cât de interesantă trebuie să fie conversaţia. Limba lui Vergilius nu îmi este câtuşi de puţin familiară.

Misiunea este plină de femei, soţii unora dintre ele sunt ofiţeri plecaţi la război, toată

populaţia asta nu face nimic altceva decât să pălăvrăgească de dimineaţa până seara şi să mănânce. Este multă vreme de când nu am mâncat atât de bine. Am fost, de asemenea, invitată la Misiunea Protestantă, unde sunt două englezoaice. Cina era minunat servită, dar mult mai puţin opulentă. Preotul chinez are aerul unui om înstărit, vrea să mă determine să beau vin, bere… ceea ce eu refuz, spre marea sa uimire. Mi-a dat nişte dulceţuri bune şi nişte unt la cutie pentru voiaj. Englezoaicele mi-au oferit nişte prăjiturele uscate.

Preotul a cumpărat catârul meu cel mare, un animal de ispravă, de care îmi pare rău că mă despart, dar nu pot să îl iau cu mine dincolo de ocean. Îl las într-o casă bogată, unde va sta în grajd o să fie călărit doar aşa, de moft, de stăpânul său, care nu este un călăreţ. Mi-a plătit pentru el cât m-a costat acum patru ani, în timpul războiului, când animalele erau foarte scumpe. Acum, la Kansu nu mi s-ar oferi acum nici măcar 50 de dolari, deoarece preţurile au scăzut enorm, iar animalul a îmbătrânit şi el. Preotul chinez mi-a dat pe el 120 de dolari. Este un noroc nesperat. Acum nu îmi mai rămâne decât calul. A trebuit să angajez trei hamali pentru bagaje şi îmi cer destul de mulţi bani din cauza insecurităţii drumului. Li s-au dat etichete care poartă sigiliul misiunii, ceea ce îi linişteşte. Am dat să mi se confecţioneze două mici fanioane cu inscripţii, care expun numele şi calitatea mea şi, la început, inscripţia obişnuită: *Ta Fa Kua* (marea Franţă). Aceasta, în măsura posibilului, ne va proteja, nu aveam a ne teme

decât să nu fim cumva surprinşi de vreo bătălie, căci atunci gloanţele nu se vor sinchisi de drapelele şi etichetele mele.

Kiiyang (Szechuan), 3 iunie 1923

Nu am plecat, deoarece veştile sunt proaste. […] După ce le voi avea şi pe celelalte, pe care perceptorul de la Poştă le va afla de la oamenii care transportă corespondenţa, voi vedea dacă este posibil să mă aventurez poimâine, mai întâi pe drumul principal, apoi pe una din bifurcaţiile sale, care se creează la două zile de mers de aici. Doamnele englezoaice m-au condus la ele acasă, explicându-i preotului că mă voi simţi mult mai bine printre nişte femei cărora le înţeleg limba. Ceea ce i s-a părut rezonabil. În ceea ce îl priveşte pe Albert, el rămâne la Misiunea Catolică, ca şi calul. În schimb eu am obţinut o cameră foarte aerisită şi mult mai confortabilă, de asemenea foarte multă linişte, dar mesele pe care mi le servea preotul chinez erau, de departe, de preferat frigăruilor mizerabile cu care se hrănesc cele două misionare englezoaice... Nu le poţi avea pe toate pe lumea asta. […]

Îţi voi scrie, îndată ce voi putea, cum se va sfârşi aventura.

[…]

Este din ce în ce mai cald, ţânţarii sunt numeroşi şi foarte plictisitori. Lucru neobişnuit, umflătura de la genunchi, care m-a făcut să sufăr atât odinioară şi care nu m-a mai supărat ani de zile, a reapărut. În afară de asta, sunt sănătoasă. Sper că aşa eşti şi tu, prea-scumpul meu Mouchy, şi îţi transmit cele mai prieteneşti gânduri ale

mele.

Chengtu (Szechuan), 24 iunie 1923

Am ajuns în capitala Szechuan-ului pe 18 iunie după-amiaza, simţindu-mă destul de rău din cauza căldurii înăbuşitoare, cred eu, ca şi a apei contaminate pe care a trebuit să o folosesc în timpul drumului. Cu toate că eu o fierb întotdeauna înainte de a o consuma, tot dezgustătoare rămâne. [...] Pe scurt, o nenorocită de diaree, care o ia spre dizenterie, ne-a apucat pe amândoi, şi pe mine, şi pe Albert, dar pe mine mai mult decât pe el. Nu mai puteam să mănânc, nu mă mai ţineam pe picioare, mi se învârtea capul îndată ce făceam cea mai mică mişcare şi eram încontinuu somnolentă. Imediat după ce am ajuns, m-am dus la călugăriţele franciscane ataşate la Misiunea franceză. M-au primit încântător, m-au găzduit imediat şi am petrecut ziua de 19 şi ziua de 20 împreună cu călugăriţele, care se străduiau să îmi gătească gustări apetisante. Sejurul meu în acest loc nu era prea comod, mă refer la băiat, care nu putea să intre în partea rezervată călugăriţelor (adică în incinta mănăstirii). Bărbaţii nefiind admişi înăuntru, a trebuit să fie cazat alături, unde locuiesc supraveghetorii de la infirmeria prizonierilor chinezi şi alţi angajaţi ai spitalului gratuit, care se află sub administraţia măicuţelor.

Îndată ce m-am simţit în stare, am fost să consult un doctor francez la spitalul cel mare care este situat în oraş. Nu mă duceam atât pentru deranjamentul la intestine, cât pentru o erupţie de care era însoţit Am găsit un medic de marină, care

m-a trimis pe loc să mă internez în casa directorului de la institutul Pasteur, acesta fiind în concediu, iar casa acestuia fiind goală. De acolo îţi scriu acum. Spitalul francez şi institutul Pasteur din Chengtu sunt fundaţii ale guvernului francez. Casa foarte confortabilă în care locuiesc este foarte bine mobilată, dar nimic din mobilier nu aparţine doctoruluidirector, este o reşedinţă amenajată pe cheltuiala guvernului, deci, după cum mi s-a spus, o pot folosi după bunul meu plac. Există o foarte frumoasă grădină de cana[9] înflorită, cum avem şi noi în La Goulette.

[...] Trebuie să mai rămân aici câteva zile pentru a fi îngrijită, mi-e imposibil să plec din nou la drum în starea în care mă aflu. Mai trebuie să mă gândesc şi la drumul pe care o voi apuca. Ţinutul este foarte tulbure, sunt tâlhari peste tot. Trupele din Yunnan se îndreaptă spre Szechuan pentru a-i ajuta pe sudişti şi, probabil, odată instalate în provincie, vor refuza să o părăsească de bunăvoie, aşa cum s-a întâmplat şi acum trei ani, şi până la urmă cei doi aliaţi se vor bate între ei.

Ce am de tăcut?... Nu prea ştiu nimic. La vest, triburile pe jumătate tibetane, independente de fapt, i-au atacat pe chinezi, pe un drum pe care voiam să îl urmez, şi au ocupat oraşul Batang. Există acolo un spital american. Nu se prea ştie ce s-a întâmplat cu misionarii care se ocupă de el. Se pare că au fugit, după cum se spune, după ce au trimis mesageri să ceară ajutor autorităţilor

9 Plantă originară din India şi cultivată în regiunile calde pentru rizomul său, bogat în feculă. (n. tr.)

chineze de la Tatchienlou. N-au putut fi trimise trupe acolo, generalul de la Tatchienlou le retrăsese pe toate şi le trimisese să lupte cu guvernatorul din Szechuan (în acel moment, profitând de această ocazie, s-au răsculat triburile). Se spune că Litang-ul a fost şi el ocupat. Toate acestea sunt ştiri vagi, ca întotdeauna în China. Planurile mele de călătorie sunt din nou date peste cap din cauza acestei revolte neprevăzute. Sunt obligată să aleg un alt drum, mult mai lung.

2 iulie 1923. Tot la Chengtu sunt. Mă simt rău, doctorii au crezut că am dizenterie; voiau să mă trateze cu injecţii cu nu ştiu ce, un nou remediu infailibil, se pare. Dar eu nu am fost de acord, nu îmi plac deloc injecţiile, nu mi s-a făcut aşa ceva niciodată. Prefer să aştept să văd dacă pot să scap fără asta. […]

[…] Consulul general, dl Baudez, este extrem de amabil cu mine, se interesează de călătoriile de genul celei pe care o fac eu şi mă va ajuta atât cât îi stă în putere. Episcopul, Mgr. Rouchousse, m-a primit şi el cu multă reverenţă. Nu prea ştiu dacă ar trebui să merg să îi fac o vizită, dar toţi francezii, şi medicii, şi consulul, m-au sfătuit să mă duc să îl vizitez… Deci, de vreme ce şi eu mă folosesc de ospitalitatea misiunilor catolice în timpul drumului, m-am gândit că regulile politeţii mă obligă să merg la episcop. De altfel, nu aveam a mă teme de nicio neplăcere. Toţi cei de aici îmi cunosc numele dinainte de sosirea mea şi sunt la curent cu opiniile mele. Am fost primită cu multă cordialitate, în salonul cel mare, care nu respiră

deloc un aer de sărăcie evanghelică. Episcopul şi trei din preoţii săi se aflau acolo. Mi-au oferit, şi mie, şi lui Albert, cafea şi prăjituri, chiar şi nişte ţigări şi am stat de vorbă îndelung despre ţinuturile pe care le-am parcurs. Cum dădeam semne de plecare, episcopul mi-a repetat în mai multe reprize: „Ce păcat că nu lucraţi pentru noi, ce misionară admirabilă aţi fi fost!… în fine. Nu vă voi lăsa deoparte în rugăciunile mele… Sunteţi atât de simpatică… Ce păcat!”

Nu puteam să iau aceste vorbe decât ca pe un compliment.

Ieri, duminică, am stat puţin la taclale la consulat. Cerusem în mod expres să nu fie invitaţi decât francezi. Nu vreau, pentru moment, să atrag atenţia asupra călătoriilor mele. În primăvara viitoare, după ce voi termina tot ce mi-am propus, mă voi gândi, poate, să produc ceva senzaţie cu relatările mele despre călătorii, dar în acest moment prea multă publicitate ar fi dăunătoare pentru realizarea lor.

Toate astea sunt bune şi frumoase, dar starea sănătăţii mele mă îngrijorează. Am un pic de febră rebelă, exact ca în La Goulette, când am avut febră de Malta. Oare va dura multă vreme?… Voi fi obligată să mă opresc şi mai multă vreme?… Dacă fac un efort şi mă urnesc de aici, nu voi eşua puţin mai încolo?… Şi medicamentele astea scumpe, pe care mi le prescriu ca regim… Iată un adevărat ghinion.

Consulul îmi oferă un împrumut, pentru ca nu cumva, la o adică, să mă găsesc fără resurse, în cazul în care lentoarea forţată a deplasărilor mele

mă obligă să îmi petrec iama în munţi. Mă hotărăsc să accept. Mi-a spus: „Veţi da, pur şi simplu, ordin la Banca Indochinei, al cărei client sunt, să îmi crediteze aceşti bani, atunci când îi veţi primi”. Asta este încă o datorie. Sunt mai mult decât supărată din acest motiv. Am depăşit cifra de 1.000 $ pe care ţi-o indicasem. […]

Din cauza tâlharilor, care îşi fac de cap peste tot, voi lua cu mine cât se poate de puţin. Consulul va vărsa banii la episcopie, care îmi va da o scrisoare de credit pentru misiuni, voi putea să iau de acolo bani în timpul drumului, până în momentul în care voi ajunge în regiunea în care nu mai există misionari. Este comod aşa. Voi lua, de asemenea, cu mine şi puţin aur, care este foarte uşor de ascuns, dar mai puţin uşor de vândut, dar care, până la urmă, tot poate fi valorificat. Am făcut experienţa asta.

[…] Ai alături două articole, unul despre moneda chinezească, „Aritmetica chinezească”, celălalt „Despre Res Kyang”, un tip de ascet tibetan. Am un altul în pregătire despre războiul civil din Szechuan. […]

Chengtu, 9 iulie 1923

[…] Plouă fără încetare de patru zile. Un adevărat potop, torente de apă care cad fără întrerupere. Râul şi-a ieşi din albie. Casele clădite pe ţărmuri se prăbuşesc, bărcile nu mai pot să treacă pe sub poduri, pentru că apa le ajunge până la platforma inferioară. Cei doi ofiţeri de la artileria franceză, care au urcat aici în timp ce nava lor aştepta la Suifou, pe Yang-tsé, nu pot să plece din nou, dar, dacă ploaia încetează, râul va

scădea rapid. Ceea ce va rămâne în continuare prost vor fi drumurile, înecate de ape în mijlocul orezăriilor. Alaltăieri, am încercat să mă duc să vizitez câteva temple situate în împrejurimi. Hamalii mei au căzut în noroi. Eu am ieşit cu mare greutate. Ajunsă la templul taoist, superiorul bonzilor a vrut să mă reţină, oferindu-mi o cină şi o cameră pentru noapte, atât părea de dificil să ajung înapoi în oraş, printre trombele de apă. Din fericire, am reuşit, dar aş putea oare, pornind de la muntele Omi, să mă angajez pe nişte drumuri care şi pe timp frumos sunt renumite drept dificile? […]

10 iulie. M-am lăudat ieri şi m-am înşelat. Boala mi-a revenit iarăşi noaptea trecută: diaree, febră… tot tacâmul, iar ţin post. Hotărât lucru, e o treabă mizerabilă! Episcopul a venit să mă vadă în dimineaţa aceasta şi el insistă să rămân să mă îngrijesc. Fusese instruit bine, i-am spus asta, a sfârşit prin a râde şi a mă anunţa că nici el nu era un ascultător pasiv al odinelor urmaşilor lui Esculap. Este un om amabil. A rămas două ore să vorbească despre religie şi filosofie. Mi-a mărturisit că ai lui nu reuşeau niciodată să îi convertească pe literaţii chinezi şi că intelectualismul era antiteza sentimentelor necesare pentru a deveni catolic, cu toate că au existat şi oameni mari, dotaţi cu o inteligenţă vastă, precum Sfântul Augustin, Bossuet şi Sfântul Toma D’Aquino, care au profesat această confesiune. Voia să fac cunoştinţă cu Mgr. Baudrillard, academicianul, care îi este prieten. […]

Toate merg mai rău ca niciodată în China. Nu mai există guvern la Pekin. Nu mai exista de multă vreme, de fapt, dar măcar erau salvate aparenţele. Un chinez era preşedinte al republicii şi alţi chinezi erau miniştri. Preşedintele şi miniştrii au demisionat şi nimeni nu vrea să îi înlocuiască. Se spune că puterile străine trimit nave de război. Repercusiunea ar putea să provoace mişcări antistăine în provincii. Ce nu aş da să mă aflu în altă parte, mai aproape de o frontieră oarecare, care poate fi folosită drept paravan între mine şi încăierare. Pentru orice eventualitate, am cerut să mi se elibereze, în afară de paşaportul meu chinezesc, un paşaport străin, care să îmi permită să trec din Yunnan în Birmania. Dacă nu sunt obligată să mă opresc acum, din cauza sănătăţii mele, voi fi probabil obligată să o fac la Yunnan, peste o lună. Albert s-a pus şi el pe picioare, în casa consulului la care locuieşte (cel al Angliei). Atâta vreme cât mai există încă puţină ordine administrativă, aceste hârtii îmi sunt folositoare. După aceea, nu se va mai putea conta decât pe abilitatea de a te descurca pe cont propriu şi pe noroc. Orice ai citi într-o zi sau alta în ziare, dacă se întâmplă să nu mai pot să scriu, nu te nelinişti din cauza asta; cu ajutorul băiatului este aproape sigur că voi scăpa întotdeauna cu bine. Din Yunnan, fără îndoială, nu ne va fi extrem de greu să ajungem în Birmania sau în Indochina, chiar şi în caz de revoluţie sau de mişcări antistăine.

13 iulie. Dragul meu drag, mâine mă îmbarc şi plec pe râul care îşi rostogoleşte voluminoasele unde grăbite şi îmi promit o navigare gen

„expres”, căci cobor în josul curentului. Nu vor fi folosite nici velele, nici ramele, nu va fi nevoie decât să fie bine ţinută cârma. La venirea serii, vom poposi undeva şi în zori vom pleca din nou. Navigaţia este prea periculoasă pe aceste râuritorente pentru a înfrunta riscul deplasării pe vreme de noapte. Un ofiţer de marină francez a vrut să încerce acest soi de aventură, în urmă cu câţiva ani. Nici nu trecuseră două ceasuri de când plecase şi s-au şi înecat doi oameni.

Se pare că trebuie să arborezi un drapel, pentru ca soldaţii să nu tragă în tine când navighezi pe râu. Nu ştiam asta. În ultimul moment, consulul mi-a spus că nu mai dispune de niciun drapel, cele pe care le poseda erau deja arborate pentru sărbătoarea naţională. Episcopul mi-a împrumutat personal unul. În lipsă de drapel, consulul m-a copleşit cu provizii: nişte cafea excelentă, tapioca, ciocolată etc. Voi avea nevoie de două zile să ajung la Kiating. Evident, voi merge la Misiunea Catolică, toţi ofiţerii de marină, toţi fh eezii care sunt în trecere, fie că sunt evrei ori fie liber-cugetători, procedează întocmai. De vreme ce se ştie cine sunt şi sunt totuşi invitată, nu este admisibil, din punctul meu de vedere, să refuz un adăpost bun, ca să mă culc în mijlocul adunăturii chinezeşti în sutane. De acolo, voi merge la Omishan, unde există un preot chinez care mă va găzdui, apoi, peste două zile, voi ajunge la locul acela din munţi unde se află cabanele englezilor. Soţia consulului Franţei a închiriat o vilă pentru petrecerea sezonului, iar soţia comandantului garnizoanei de artilerie

Doudart de Lagt ée este împreună cu ea. Consulul m-a anunţat: „Voi petrece una sau două zile împreună cu doamnele acestea, apoi mă voi căţăra în vârful muntelui în trei zile”. După cum vezi, este vorba de un munte respectabil. […]

Mienchow (Szechuan), iulie 1923

Din fericire, am traversat linia combatanţilor, făcând un mic ocol pentru a evita locul unde se dădea bătălia, dar am fost foarte supărată din cauza hamalilor mei, pe care situaţia îi făcea idioţi şi insuportabili. În chiar ziua în care am părăsit Kwiianyan-ul, nişte soldaţi mi-au oprit scaunul şi m-au sfătuit să fac cale întoarsă, spunându-mi că nu voi putea să trec pe drum. După numeroase explicaţii, un fel de căpetenie a sfârşit prin a-mi spune că el crede că aş face mai bine să îmi continuu drumul până la cartierul general, la două zile de mers de locul în care ne aflam şi acolo să dau ochii cu guvernatorul, care este generalul-şef, sau cu unul dintre ceilalţi doi generali, aliaţii săi. Plecăm din nou. Nu este nimeni pe drum, afară de soldaţii care îşi văd de treburile lor. Mă culc aproape de Kiaochow (cartierul general), nevoind să îmi petrec noaptea în talmeş-balmeşul militarilor Dimineaţa, mă duc la generali, care tocmai îşi iau micul dejun. Ei îmi spun că luptătorii aflaţi de cele două părţi nu au niciun motiv de a bara drumul unei străine, dar că, în orice caz, îmi vor da un permis de trecere pentru oamenii lor. Ne-am salutat şi am plecat. Peste două zile, într-o noapte, mă găseam în cortul meu protector, plantat în mijlocul unui câmp de pe care fuseseră secerate recoltele, când aud zgomot pe drum, văd

mai mulţi oameni care trec, unii dintre ei bat la uşa fermei, unde Albert s-a culcat într-un hambar, împreună cu calul, şi mă gândesc că sunt trupe aflate în marş. Dimineaţa, la ivirea zorilor, sosesc şi mai mulţi soldaţi, au un aer istovit şi probabil că au mers toată noaptea, apar şi răniţi purtaţi pe brancarde şi alţii care merg singuri pe jos. Nu este nevoie să întreb ceva în plus, este debandada de după bătălie, trupele din nord au fost învinse. Soldaţii par să se poarte bine, plătesc ceea ce mănâncă pe la fermă şi prin casele de prin jur. Sunt interesanţi, cu evantaiele lor în mână. Mulţi din ei au apărători de soare enorme, unii din bumbac albastru şi alţii din hârtie, iar aceştia din urmă, soldaţi tineri, adesea drăguţi ca nişte fete în uniforma lor gripal, seamănă vag cu doamna Chrysanthème. Bieţii băieţi, îţi face rău să îi vezi aşa de sfârşiţi, unii din ei înfăşuraţi în cârpe sângerânde… Plecăm; pe tot parcursul drumului ne încrucişăm cu soldaţi care bat în retragere. Ajungem în vârful unei coline, iar acolo, adunare mare: cai, bagaje etc., dar soldaţii par să se instaleze acolo. Mai în jos, în vale, într-un sat mare, acelaşi lucru, oamenii se instalează şi, în aceste condiţii, cretinii mei nu găsesc altceva mai bun de făcut decât să îmi pună bagajele pe jos şi să îmi ceară să închiriez o casă, pentru că lor le este teamă să avanseze. Este clar că trupele acestea rămân aici pentru a bara drumul învingătorilor, dacă vor să îi urmărească pe cei care se retrag. Este chiar un loc unde se va da poate bătălia. Deja s-au mai bătut aici de două ori, locuitorii au fugit aproape toţi, casele sunt pe

jumătate în ruină. Îi rog cu insistenţă pe tâmpiţii mei, apoi mă supăr... Urmează argumentele cele puternice, pun mâna pe o bucată de bambus şi ameninţ că mă folosesc de ea pe spinările lor. Se urnesc şi ajungem la marginea unui râu. Trec câţiva soldaţi, care merg înaintea trupelor, pentru a transporta alimente. Încă se mai dau lupte, la aproximativ doi kilometri de aici. Există în acest loc o potecă şerpuitoare, care traversează orezăriile şi care permite ocolirea câmpului de luptă. Mie mi-ar plăcea mult să văd o bătălie între chinezi; dar tâmpiţii se pun pe urlat la auzul acestei idei. Trebuie să mă resemnez şi pornim pe cărare. Pe drum, înnoptez de două ori în nişte ferme. Ţăranii sunt foarte îndatoritori.

Există nori de muşte printre aceste orezării. Sunt foarte obosită. Ajungem la Tsidun, unde trupele din sud au intrat în ajun. Se face noapte, dar porţile oraşului sunt încă – deschise. Santinelele nu ne întreabă nimic, dar un pic mai încolo un soldat îi interoghează pe hamalii mei: „Cine este?” (literal: ce specie de fiinţă umană?). Aceştia răspund: „Un străin.

— A! un străin”, fac soldaţii şi asta-i tot.

Soldaţii ocupă toate casele, se văd culcaţi în chioşcuri şi peste tot. Mă duc la Misiunea catolică. Preotul francez nu este acolo. Nu sunt decât nişte paznici. Soldaţii au luat scaunele şi au stricat puţin mobila. Pe scurt, mă instalez într-o cameră mare şi mă culc. Dimineaţa, Albert, care dă târcoale prin casă, intră în biserică. Acolo vede un bărbat gol-puşcă, care sforăie în faţa altarului, cu ustensilele pentru fumat opiu lângă el...

Nu stau prea mult la Tsidun, presimt că soldaţii din nord nu vor sta prea mult să îşi plângă înfrângerea. Se fac mai multe luni de când adversarii avansează şi dau înapoi succesiv, între Mienchow şi Kwiianyan. Două zile mai târziu, văd *venind* din nord mai mulţi răniţi şi văd *grăbindu-se* spre nord un convoi cu bambuşi pentru a face brancarde, o încărcătură de sandale (soldaţii sunt încălţaţi cu sandale de paie) şi… patru sticle cu sirop de fructe. Soldaţii scot sufletul din hamali, nu-i lasă nici să răsufle. Se pare că articolele pe care le transportă sunt de mare urgenţă şi necesitate. Fără îndoială, se vor da iarăşi lupte. Nordiştii trebuie să-şi fi recăpătat avântul.

La Mienchow, încă de la sosirea mea, întâlnesc pe stradă două englezoaice. Le solicit pe loc ospitalitatea pentru o noapte. Ele mă conduc la misiunea protestantă, care este luxos instalată şi deosebit de vastă. Locuiesc în corpul de clădire rezervat doamnelor unde se află cinci *ladies*. Albert este găzduit la pastor acasă, într-o altă clădire. Aflu atunci că nordiştii au dat înapoi, din cauza penuriei de muniţie, dar că se vor întoarce nepregetat. Ştiu, de asemenea, că 3.000 de oameni din forţele de întărire au sosit în ajunul plecării mele din Kwangyiian. Doamnele insistă să rămân o zi cu ele. Deci îmi amân plecarea până mâine. Altceva acum. Mă credeam în siguranţă, ştiindu-mă în spatele liniei de front… Nu eşti niciodată în siguranţă în China! Drumul cel mare, care merge de aici la Chengtu, este barat de tâlhari, care sunt în număr de mai multe mii şi care au bătut trupele regulate sudiste şi au ocupat

un oraş, pe care l-au jefuit Pastorul propune un nou ocol, pentru a ajunge la Chengtu. Va trebui să mă resemnez cu hotărârea aceasta, care mă va face, în schimb, să cheltuiesc mai mult şi să înnoptez mult mai multe zile în hanuri infecte, ceea ce, pe căldura de acum, devine oribil. […]

Omishan, 28 iulie 1923

Am coborât din nou de pe culmea muntelui şi sunt iarăşi la soţia consulului. Excursia mea a fost întreprinsă cu rapiditate. Muntele este deosebit de frumos şi priveliştea care poate fi surprinsă din vârful lui este, cu siguranţă, foarte vastă, deşi mi s-a întâmplat să văd panorame mult mai grandioase. Din nefericire, în acest anotimp sute de pelerini urcă muntele, mergând din templu în templu, într-un vacarm teribil. Aveam urechile asurzite. Se poate şi mai rău. Toţi aceşti evlavioşi nu au nimic din natura zeilor şi sunt supuşi nevoilor grosiere. Din cauza sistemului de şanţuri înfundate şi căscate din Szechuan, numeroasele latrine care se aliniază în mănăstiri răspândesc un miros pestilenţial, care te sufocă, şi numai acest lucru era suficient să îmi facă şederea insuportabilă, aşa că m-am grăbit să ajung departe de aceste efluvii.

Albert a coborât în oraşul învecinat, chiar a doua zi după întoarcerea mea la doamna Baudez. Va încerca să recruteze acolo, cu ajutorul preotului chinez care îşi are reşedinţa în localitate, nişte hamali cu care să îmi pot continua drumul spre sud.

Nu mă simt prea bine, sunt zile când mi se pare că s-a produs o ameliorare, apoi tulburările

revin, şi uite că a trecut mai bine de o lună de când durează toate acestea. Nu mă simt prea vitează pentru a continua o călătorie, în condiţiile uşor împovărătoare ale unei temperaturi umede şi calde foarte deprimante, dar acum este prea târziu să contramandez ceva, am plecat la drum într-un anotimp nepotrivit şi cu siguranţă că nu am avut încă parte de cele mai mari necazuri pe care această greşeală, altminteri pe deplin involuntară, mi le rezervă. […]

31 iulie 1923. Hamalii, pe care Albert s-a dus să mi-i recruteze, trebuie să ajungă mâine. Nu au vrut să se hotărască să apuce pe drumul direct, care trece prin munte. Ei spun că torentele s-au umflat, că astupă potecile din depresiunile înguste şi că nu se poate trece. Există, de asemenea, tâlhari, care îşi fac de cap pe acest drum, ca şi pe celelalte. Se jefuieşte chiar sub zidurile oraşului Chengtu, care este capitala. Totul merge din rău în mai rău la Szechuan. Şi tocmai acest moment dificil a fost ales de nişte misionari canadieni stupizi pentru răspândirea unui gen de socialism printre servitorii şi ţăranii din regiune. Aceşti imbecili au stricat mintea prea puţin dezvoltată a acestor bieţi sărăntoci cărora li se adresează şi nu reuşesc să facă din ei decât nişte puşlamale insolente. Am putut să îmi dau seama de asta.

Hamalii, pe care aceşti canadieni mi-i procuraseră ca să urc în vârful muntelui, credeau că şi eu sunt din acelaşi aluat ca patronii lor. Unul dintre cei care îmi purtau scaunul se amuza făcându-mă să salt, să mă balansez, să mă izbesc de pietre, în timp ce debita nişte glume destul de

obscene, care îi făceau să se hlizească pe numeroşii pelerini aflaţi pe traseu. Deja îl prevenisem că este cazul să înceteze. În ciuda avertismentelor mele, a reînceput. Atunci, fără să strig să mi se oprească scaunul, am sărit jos, printre cei care mă transportau şi pleosc! pleosc! două lovituri de box bine ţintite l-au trimis pe mocofan în tufişurile care mărgineau poteca.

Pelerinii încetaseră să râdă şi îşi manifestau în mod limpede aprobarea pentru felul meu „*ancien régime*" de a-i aminti bunele maniere. Cu capul în pământ, individului nu îi mai rămase decât să îşi continue treaba în tăcere. Acest incident se petrecea la urcuş. La coborâş, toţi ţopârlanii au fost blânzi ca nişte oiţe şi au manifestat o foarte mare bună dispoziţie. Dar iată că au povestit întâmplarea aceluia dintre canadieni care este anul acesta preşedintele asociaţiei rezidenţilor din Omishan. Acest animal, fără să ştie ce s-a petrecut, a trimis imediat o epistolă la gazda mea, în care afirma că se cuvine să plătesc o amendă pentru rănile provocate omului şi pentru tratamentul medical al acestuia. Vezi limpede cum stau lucrurile. Individul se zgâriase probabil un pic, printre tufişuri, dar asta era toată nenorocirea.

Noi nu am răspuns. A doua zi, acelaşi idiot ne-a expediat o scrisoare, adusă de 20 de oameni, să ne intimideze. Dar aceştia din urmă îşi jucară prost rolul şi se aşezară foarte cuminţi lângă casa unde locuiesc băieţii şi plecară înapoi, fără să fi deschis gura. În fond, ei erau extrem de convinşi că tovarăşul lor primise exact ce i se cuvenise. A

urmat apoi o altă epistolă, în care „preşedintele” spunea că va plăti el personal amenda din propriul buzunar. Eu îi răspunsei atunci că modul acesta de comportare, provocându-i pe ţopârlani să îşi bată joc de străini, este periculos într-un ţinut unde albii nu au altă protecţie decât respectul care li se poartă. Întrucât el vorbise despre pericolul pe care îl înfruntasem, acela de a ne vedea atacat bungalow-ul, îi spusei că soţia consulului şi cu mine îl considerăm responsabil pentru orice lucru supărător care ar putea să ni se întâmple, pentru că înainte de a fi incitaţi de el, ţopârlanii nu manifestaseră nicio rea-intenţie. Îi spusei, de asemenea, că voi aduce incidentul la cunoştinţa consulului britanic, de care era dependent, şi ministrului Angliei la Pekin, considerând că acţiunile de genul celor comise de el îi pun în pericol pe europeni. Şi chiar aşa voi face.

Astăzi mă simt mai rău. Ce porcărie! Oare voi scăpa de asta?... Mi-o doresc din tot sufletul, căci a te târî bolnav pe drumurile acestea şi pe temperatura din acest moment este un lucru mai mult decât vrednic de milă. Sper că fiinţa cu constituţie bizară care sunt eu vă reacţiona, atunci când se va face resimţită nevoia, şi se va salva încă o dată dintr-o încercare dificilă. […]

Ningyuanfou, 24 august 1923

Tocmai am petrecut câteva zile la episcopul din Ningyuanfou. Primirea pe care mi-a făcut-o a fost una dintre cele mai cordiale. Mi s-a părut un lucru destul de neobişnuit să mă aşeze la masă, în fiecare zi, în compania a patru feţe bisericeşti. Sunt foarte puţin obişnuită cu această lume

catolică. În rest, gazdele mele nu au deschis niciodată gura în legătură cu subiectul religie. Plec din nou la drum. Ţinutul este deosebit de dificil de parcurs! Drumurile nu sunt deloc bune în munţi şi triburile *lolo*, care sunt în război deschis cu chinezii, se răspândesc pretutindeni, jefuiesc oraşele, îi opresc pe călători... Nu prea ştiu cum mă voi descurca. Aceste alerte permanente sunt iritante. Anotimpul se apropie de sfârşit, deja a nins pe câţiva munţi. Prevăd o iemare nenorocită, în vreo văgăună încă şi mai retrasă şi mai puţin ospitalieră decât Jakyendo, sau o periculoasă călătorie hibernală. Ptiu! Om trăi şi om vedea. Nu-ţi face griji în privinţa mea, dragul meu, probabil că, după câteva luni dure, mă voi redescoperi puternică şi pe picioarele mele, ca şi înainte. […]

Îţi voi fi recunoscătoare dacă vei vrea să te gândeşti la mine la timp, ca să am câteva fonduri disponibile la începutul primăverii viitoare. Unde voi fi oare atunci?... Habar nu am. Sfârşitul voiajului meu devine absolut pitoresc, te asigur de asta. Voi încerca să îţi mai scriu, dar trebuie să încep să fiu prevăzătoare. Nu este bine să fiu recunoscută pe parcursul drumului, ceea ce se întâmplă atunci când prezinţi o scrisoare la un oficiu poştal. Triburile *lolo* şi altele îi răpesc cu încântare pe străini, pentru a obţine o răscumpărare.

Yuan-shin 1 septembrie 1923

Aş fi vrut să-ţi scriu multe de aici – ultima mea scrisoare, trimisă din Ningyuanfou în urmă cu opt zile, era atât de scurtă –, dar uite că am fost copleşită de treburi: de terminat un cort, de

refăcut bagajele, de examinat farmacia, de reîmpachetat, după ploile diluviene, care îmi ciuruiseră sacii… într-un cuvânt, aceste două zile, petrecute la un amabil preot chinez, au fost zile de lucru, şi nu de odihnă. Şi totuşi, mi-ar fi fost foarte necesară. Mi-am abandonat scaunul la episcopie şi călătoresc din nou pe cal. Nu mai urcasem în şa de un an… în fine, îmi las calul să facă manevre, după voia lui, să salte, să se înalţe, să se rostogolească, se descurcă mai bine decât mine, de aceea mă simt mai în siguranţă pe spinarea lui decât pe jos. Nu mai există hanuri de-a lungul drumurilor. Petrecem noaptea laolaltă cu caii şi cu porcii. Reuşesc aproape întotdeauna să îmi găsesc un colţ un pic mai izolat: camera unde se păstrează grânele sau cea a stăpânilor casei, dar, în acest din urmă caz, trebuie să parlamentez o oră pentru a-i determina să se hotărască să plece şi să petreacă noaptea altundeva. Ei insistă întotdeauna să nu îmi cedeze decât un colţ în dormitorul comun. Am văzut nativi frumoşi din triburile *lolo*, în munţi, şmecheraşi înalţi, complet îmbrăcaţi în maron, cu aluri de hidalgo. Într-o seară erau 20 strânşi într-o trecătoare, am crezut că vom fi atacaţi, dar erau nişte oameni care îşi vedeau de treaba lor, cu nişte chinezi care aveau cu ei nişte baloţi. Peste cinci zile, vom întâlni din nou călugări lama şi chiar un foarte mare lama, care îndeplineşte funcţia de mandarin şi administrează districtul. Vom fi părăsit atunci Szechuan-ul şi vom fi în Yunnan. Va începe partea dificilă a călătoriei. Ţi-am vorbit despre ea în scrisoarea de săptămâna trecută. Sau poate mă

prind zăpezile?... Nu ştiu nimic. Anii nu se aseamănă între ei. Unii au parte de căderi de zăpadă timpurii, alţii de ninsori foarte târzii. Iată-mă din nou într-un ţinut cu munţi înalţi. Am văzut alaltăieri crânguri de rododendroni, ceea ce indică o altitudine ridicată. De altminteri, urcăm, coborâm, ca în munţii ruseşti, dar media altitudinilor se va menţine ridicată: 2.400 de metri va fi cea mai joasă, iar trecătorile vor avea între 4.500 şi 5.500 de metri. Sper că nu îmi va lipsi forţa, în ciuda deteriorării intestinelor mele, şi că îţi voi putea povesti prin viu grai aceste noi şi ultime isprăvi. [...]

Likiang (*Yunnan*), *28 septembrie 1923*

Sunt la Likiang, ultimul oraş chinezesc din nord-vestul Yunnan-ului, a cărui populaţie este, de altfel, compusă aproape în întregime din triburi *mosso*, care aparţin familiei etnografice a populaţiei Shan ori sunt foarte apropiate de acestea şi nu au nimic din caracterele chinezilor. Locuiesc la misiunea protestantă de patru zile. Până în prezent, mi-a fost aproape imposibil să găsesc două animale de închiriat pentru a-mi transporta bagajele.

Funcţionarii chinezi au răspândit o poveste stranie, care susţine că soarele urmează să înceteze să apară vreme de patru zile, aşa încât oamenii sunt înspăimântaţi şi au încetat să mai călătorească. [...]

Părăsind Ningyuanfou-ul, m-am dus la Yuan-shin, de unde ţi-am scris în timpul şederii mele la casa unui amabil preot chinez, care, printre altele, mi-a făcut cadou două pernuţe nostime de satin

negru, brodate în manieră chinezească. De acolo, trebuia să mă duc la Yungning. Încă din prima zi, ghidul-servitor care mă însoţea ne-a rătăcit. Impostorul acesta nu parcursese niciodată ţinutul pe care pretindea că îl ştie ca-n palmă. Am rătăcit vreme de douăsprezece zile printre păduri dese, cu pante abrupte, urcând şi coborând iarăşi, pe drumuri adesea extrem de dificile. Am înnoptat pe la triburi *loto*, pe la triburi *lisso*, pe la triburi *sifan*, pe la triburi *masso* etc. Nu există chinezi în aceste văgăuni. Primirea a fost, în general, destul de bună, o dată oamenii au fost arţăgoşi şi altă dată Albert a distribuit câteva scatoalce, dar, în ansamblu, totul a decurs în linişte şi pace. Vremea era execrabilă. Ploi torenţiale zi şi noapte şi, drept rezultat, o mocirlă care ne ajungea câteodată până la genunchi. Frumoasele noastre cizme de cauciuc nu mai au decât carâmbii, partea de la labele picioarelor este numai zdrenţe. A trebuit, aşadar, să înotăm în noroi, încălţaţi cu sandale de paie, printre pietre şi smârcuri înmuiate din loc în loc, iar seara să ne culcăm în cocioabe făcute din lut bătătorit, şi ele înnămolite în ultimul hal.

M-a cuprins febra şi am ajuns la Yungning într-o stare foarte proastă de sănătate. Şi alimentele ne lipsiseră din cauza lungimii neaşteptate a peregrinărilor noastre de-a lungul pădurilor. Postul prelungit mă slăbise enorm. De la Yungning intenţionam să merg la Chungtien, dar chinezii şi tibetanii sunt în conflict prin părţile acelea, cei dintâi (soldaţii) se dedau la tâlhării ca să-şi omoare timpul; aceste informaţii, la care s-a adăugat şi ploaia, m-au determinat să îmi schimb

itinerarul şi să fac un ocol prin sud pentru a ajunge la Likiang. În plus, nimeni nu voia să îmi transporte bagajele în zona dinspre Chungtien. Vremea s-a ameliorat pe parcursul drumului. După traversarea fluviului Yangtse, am avut zile însorite, foarte calde, dar drumurile ne ofereau nişte pante atât de abrupte, încât a trebuit adesea să merg pe jos, ceea ce m-a obosit enorm. Hrana continua să lipsească. Nu găsiserăm nimic de cumpărat la Yungning, afară de un pic de Şină proastă. Ca masă de prânz, gustam un pic de porumb copt, ceea ce nu era deloc substanţial… Calul meu, care îşi pierduse potcoavele, începuse să îşi zdrelească picioarele pe ascuţişul pietrelor şi din acel moment a trebuit să parcurg tot drumul pe jos. Din cauza acestui fapt, etapa a trebuit să fie scurtată, dar acel minim care rămânea de parcurs tot avea în jur de 30 de kilometri. […]

Pe scurt, într-o după-amiază în care soarele ardea dogoritor, istovită şi pe jumătate cuprinsă de insolaţie, m-am prăbuşit în mijlocul drumului; totul se învârtea în jurul meu. Ne aflam în apropierea unui cătun. Albert a alergat să caute apă, m-a stropit, mi-a dat să beau şi am putut să continui să cobor până la râul în care m-am aruncat imediat, fără să îmi fi scos decât paltonul-robă chinezesc. Baia rece mi-a făcut un bine indiscutabil. Am hotărât să mă opresc în acea zi să mă odihnesc, dar odihna a constat în spălarea rufelor mele murdare în râu. Nu era nimic de cumpărat în cătun. Nu voiau să vândă nici măcar porumb. Am pus brusc capăt tocmelilor, ducându-mă să îmi culeg singură provizia pe un câmp.

Printre aceste triburi, trebuie să recurgi adesea la mijloace dure, să izbeşti, să îţi pui în evidenţă autoritatea, este obositor şi nemaipomenit de enervant De această dată mă oferisem să plătesc porumbul, dar, după ce mi l-am luat singură, am refuzat orice plată, ceea ce este conform cu ideea de dreptate a acestor sălbatici. Au venit să mă întrebe dacă mai vreau. În ultimele zile am traversat din nou nişte păduri splendide. Drumul era mult mai bun, vremea foarte frumoasă şi eu mergeam aproape cu vioiciune. Astfel am ajuns la Likiang, unde am fost primită cordial de către misionarii care ţin de secta zisă a „Penticostalilor”. Oamenii ăştia nu au o poftă de mâncare prea mare. Aş fi avut nevoie să mă refac, mai bine decât o pot face cu mesele acestea anemice, care lor le sunt suficiente. Albert priveşte cu ironie ceea ce apare pe masă şi eu ştiu că el gândeşte că numai noi doi am putea să mâncăm cu uşurinţă ceea ce se serveşte pentru opt persoane adulte şi o fetiţă.

Plec din nou mâine spre Tzedirong, un cătun situat pe ţărmul drept al fluviului Mekong, unde îşi are reşedinţa abatele Ouvrard. În vecinătate locuiesc alţi doi preoţi francezi: părintele André şi părintele Ginestier. Drept compensaţie pentru uciderea a doi preoţi la Atumze, acum vreo zece ani. Misiunea franceză a obţinut un vast teritoriu. Indigenii ţinutului sunt nişte populaţii loutzé şi tibetani; regiunea este situată între frontiera cu Birmania, la sud, şi cea cu Tibetul, la nord. Socotesc că voi ajunge la Tzedirong peste vreo 15 zile, dacă nu mă întârzie nimic pe drum. Va trebui

să traversez fluviul Mekong, cu mijloace primitive. Nu există pod pe râul care curge straşnic, prins între nişte faleze stâncoase de vreo 30 de metri înălţime. De fiecare ţărm sunt legate două funii groase de bambus. Te urci pe o platformă, cu ajutorul unei scări grosolane, apoi acolo te aşezi pe un fel de scăunel grosolan confecţionat, dar uşurel, şi prevăzut cu un cârlig mare de lemn. Cârligul este petrecut peste funia de bambus. Îi dai un şut platformei şi aluneci cu rapiditatea vântului pe funia înclinată, care te duce până aproape de celălalt ţărm. Pe urmă, este suficientă puţină încordare a braţelor pentru a acosta pe pământ ferm. Ideea acestei traversări nu îmi este, pentru moment, deosebit de agreabilă... nu trebuie nici să ai nervii sensibili şi nici să-ţi pierzi capul în timpul acestei călătorii rapide pe deasupra unui torent enorm, care se rostogoleşte dedesubtul tău peste stânci gigantice, cu un zgomot de tunet. I-am scris misionarului francez de pe ţărmul opus celui unde voi ajunge eu să-mi împrumute scăunelul său şi să îmi trimită câţiva indigeni de încredere pentru a mă ajuta să trec cu bine această grea încercare. Este foarte probabil că totul va decurge cum trebuie, numeroşi oameni alunecă pe funiile acestea în fiecare zi, eu de ce nu aş putea să fac acelaşi lucru? […]

Probabil că îţi spui: „Şi după Tzedirong, unde vrea să se mai ducă vagabonda asta a mea?” După, la drept vorbind, nu prea ştiu. Încerc o nouă şi ultimă aventură... Unde mă va duce? Este un mister pentru mine. Tot ceea ce pot să prevăd, iarna fiind aproape, sunt nişte dure, foarte dure

momente de traversat, iar starea actuală a sănătăţii mele nu este chiar cea potrivită unei încercări de acest gen. Intenţionez să las la Tzedirong câteva cuvinte pentru tine, pe care misionarul ţi le va transmite prin poştă, apoi, preascumpul meu Mouchy, s-a sfârşit pentru multă vreme, pentru multe luni; nu cred că voi putea să îţi scriu înainte de martie sau aprilie anul viitor. Acum, că tot eşti prevenit, nu te îngrijora. Dacă totul se va petrece după cum îţi spun, înseamnă că totul decurge conform planului meu; dacă nu, vei primi veşti mai devreme. […]

Gândeşte-te la mine din când în când, preascumpul meu. Încearcă să îţi imaginezi un cort minuscul, singur într-un ungher de munte, într-o seară cu frig înţepător, când pământul întărit răsună sub paşi, un foc făcut cu baligă de vacă, care arde în faţa cortului, sub o oală cu ceai cocoţată pe trei pietre, şi doi călători mititei de tot, cu bonetele îndesate până peste ochi, aşezaţi în jurul acestei vetre primitive. Spune-ţi, dacă vrei, că sunt nişte nebuni, dar, orice ai putea tu să crezi în legătură cu acest lucru, nu vei putea să-i refuzi o oarecare stimă temerităţii lor puţin obişnuite şi, dacă s-ar întâmpla ca puterile lor să îi trădeze şi să nu revină din călătoria lor aventuroasă, păstrează o amintire frumoasă exploratorilor în miniatură, care vor fi încercat un lucru pe care glorioşii lor confraţi, ale căror nume sunt celebre, nu ar fi avut poate niciodată curajul să îl împlinească.

Dar, cu siguranţă, totul va merge bine. Nu este decât o lungă plimbare de făcut, atâta tot! Să

ai deci sufletul liniştit şi nu te informa în legătură cu mine, căci lucrul acesta ar putea să mă jeneze considerabil. […]

Am auzit spunându-se că Stephen Pichon a murit.

Îţi aminteşti de Colette, fostă Willy, care dansa într-o seară aproape goală, la Tunis? în ciuda maniei sale pentru exhibiţiile academice, această femeie nu a fost niciodată lipsită de talent şi de spirit. Ea a scris o piesă pentru Varietăţi, *Vagabonda*, pe care am citit-o în suplimentul la *Illustration*. Este bună, mai mult decât bună. Este bine gândită şi bine exprimată, în întregime o operă frumoasă. Dacă se întâmplă ca piesa să fie jucată prin apropierea ta, du-te s-o vezi.

Tzedirong (Yunnan), 23 octombrie 1923

Mă aflu la Tzedirong de câteva zile. Călătoria mea de la Likiang şi până aici a decurs bine, cu excepţia unei probleme provocate de purtătorii de scaune, care mi-au jucat o festă urâtă, lăsându-mă la Weishi, căci îşi închipuiau că, în felul acesta, mă vor forţa să le dau o plată superioară celei, deja foarte consistente, pe care misionarul protestant le-o acordase angajându-i pentru mine. Dar eu nu am cedat în faţa lor. M-am adăpostit vreme de două zile în casa în curs de construire, pe care o ridică protestanţii la Weishi. Nu erau decât pereţii şi acoperişul. Mi s-au găsit alţi purtători şi am plecat din nou la drum cu aceştia, care m-au dus la Hsiao-Weishi (Micul Weishi). Acolo m-am oprit la casa unui preot catolic chinez, care a încercat să îmi procure alţi purtători de scaune, ai mei nevoind să meargă mai departe. Nu a reuşit şi mi-

a găsit numai un cal de povară, până în oraşul învecinat. După nenumărate tocmeli, am reuşit să găsesc doi hamali şi, în plus, din popas în popas, câte un cal. Viteazul meu cal era cu siguranţă foarte obosit, după aceste opt luni de călătorie. Am făcut cea mai n-are parte a drumului pe jos: asta înseamnă foarte repede. Drumul, începând de la Likiang, este extrem de frumos şi, îndată ce ai ajuns pe ţărmul fluviului Mekong, este foarte pitoresc, cu cele câteva peisaje ale sale destul de scabroase. În afară de aceste câteva neplăceri, poteca cea strâmtă era agreabilă, vremea începea să fie frumoasă şi îmi făcea călătoria încântătoare. Traversarea faimoasei funii pe care (sau mai degrabă sub care) se trece Mekong-ul, despre care ţi-am schiţat câte ceva în scrisoarea mea trimisă de la Likiang, s-a efectuat cu bine. Un individ cumsecade m-a prins între genunchii săi strâns, m-am prins cu mâinile de cureaua de care atârna el însuşi şi apoi am alunecat pe deasupra fluviului, fără alt accident afară de faptul că mi-am zgâriat puţin nasul, pentru că mi-am ţinut capul prea sus şi prea aproape de funia cea groasă, în momentul în care începeam să alunec. A doua zi după sosirea mea la părintele Ouvrard (un vandean vecin cu familia Clemenceau) a sosit un botanist american, pe care îl întâlnisem la Likiang. Venirea sa m-a întârziat, căci nu voiam să plec înaintea lui, pentru a nu risca să primesc oferta, care m-ar fi pus în încurcătură, de a călători împreună. Acest domn se află în serviciul guvernului american, pentru cercetarea plantelor care pot fi aclimatizate în Statele Unite. Încasează

un salariu princiar şi, în acelaşi timp, face fotografii pentru Societatea de Geografie din Washington. M-a asigurat că societatea respectivă va fi fericită să îmi publice articolele scrise de mine despre Tibet şi mi-a dat două scrisori de recomandare pentru preşedintele şi pentru vicepreşedintele ei. Voi vedea, în primăvara viitoare, cum le voi utiliza. Am aflat, prin părintele Ouvrard, că dolarul a revenit la cotaţia de 18 F – oare nu se înşală? Francul nostru este, după părerea lui, mai depreciat decât a fost oricând altă dată. […]

Păstrează cu grijă, pentru mine, scrisoarea părintelui Ouvrard (ar putea să îmi folosească la atestarea trecerii mele pe aici) şi data la care a fost trimisă. Lucrul acesta ar putea să îmi fie necesar.

Lhassa, 28 februarie 1924 (dată aproximativă)

Marele şi scumpul meu prieten, un car de vreme s-a scurs de când ţi-am scris ultima dată, iar în acest timp am făcut o grămadă de drumuri. Îţi voi spune imediat că am reuşit să împlinesc *complet* (atât de complet cât îşi poate dori cel mai pretenţios om din lume) plimbarea pe care o iniţiam în momentul în care ţi-am trimis ultima mea scrisoare. Această excursie a fost considerată ca fiind foarte îndrăzneaţă chiar şi pentru un bărbat puternic şi robust, iar împlinirea ei de către o femeie de vârsta mea putea să treacă drept nebunie curată şi totuşi succesul meu a fost complet, dar, dacă acum mi s-ar oferi un milion pentru a reîncepe aventura în aceleaşi condiţii,

sunt sigură că aş refuza. Amănuntele călătoriilor mele îţi vor fi date pas cu pas puţin mai târziu, atunci când voi putea să ţi le trimit pe o cale care îmi va oferi garanţii împotriva indiscreţiilor oficiale şi de alte feluri. Astăzi, află numai că am ajuns la Lhassa în stare de schelet. Când îmi petrec mâna pe deasupra trupului meu, nu găsesc decât o piele subţire, care îmi înveleşte oasele. Totuşi, lăsând asta la o parte, la venirea mea aici nu eram bolnavă, dar în regiunea aceasta îşi face de cap un fel de răceală şi, după un sejur de aproape o săptămână, eu şi băiatul meu am fost contaminaţi, el ceva mai grav decât mine. Febra a trecut, dar tuşim îngrozitor, cu dureri puternice; totuşi, nu pare să fie ceva foarte grav. Ceea ce este mai supărător este starea mea generală de slăbire şi de epuizare, cu toate că până aici nu am simţit-o, datorită stimulentelor. Trebuie să mă pun din nou pe picioare, să dorm şi să mănânc bine o lună întreagă, atunci când voi ieşi din Tibet, ceea ce nu se va întâmpla înainte să treacă şase săptămâni, căci mai este încă un drum destul de lung de la Lhassa până la frontieră şi după aceea trebuie să traversez lanţul Himalaya.

Momentan, se pun mai multe probleme dificile: peregrinările mele au luat sfârşit. Le-am încoronat, cred eu, cu demnitate, prin această ultimă hoinăreală care m-a purtat de-a lungul unui ţinut prin care, potrivit celor mai bune informaţii, niciun călător de rasă albă nu a călcat vreodată şi în care tibetanii înşişi nu se aventurează niciodată, atât de proastă este reputaţia triburilor care îl locuiesc. Mă voi trezi în India, iar toate colecţiile

mele, cărţile, bagajele de toate felurile, sunt în China… Nu mai este vorba, de această dată, de obiecte solid ambalate şi gata să fie îmbarcate, precum acelea pe care le-ai primit, ci de o multitudine de mici colete poştale, depozitate temporar fie la legaţia din Pekin, fie la banca din Shanghai, la episcopul din Zunnanfou sau la misionarii francezi din Szechuan şi încă şi prin alte părţi… Sunt în total vreo şaizeci, fără să mai punem la socoteală bagajele mari. Toate acestea reprezintă o sumă de bani considerabilă, plus o sumă, şi mai considerabilă încă, de eforturi şi de osteneli pentru strângerea cărţilor, a manuscriselor vechi şi a diverselor obiecte, interesante din punctul de vedere al orientalistică. Oare va trebui să mă întorc în China pentru a ambala totul, după ce au fost grupate pachetele?… S-ar putea să fie indispensabil. Mă gândisem să mă duc pe drum obişnuit, trecând din provincia Assam în Zunnan, ceea ce ar fi putut să fie o cale economică, acum, când preţul traversărilor pe mare a devenit exorbitant; dar mă îndoiesc că forţele mele îmi permit în acest moment să proiectez o călătorie atât de obositoare şi atât de lungă, prin nişte regiuni unde fac ravagii războiul civil şi tâlhăria la drumul mare. […]

Din punctul de vedere al monedei, când voi ajunge în India, voi fi epuizat complet ceea ce luasem pentru călătoria mea şi, pe de altă parte, acolo mă aşteaptă cheltuieli considerabile, căci nu mai am absolut nimic, afară de nişte sordide ţoale tibetane cu care sunt îmbrăcată. Nimic, nici măcar o cămaşă, nici măcar o pereche de ciorapi, nici

încălţări; puţinul pe care l-am putut lua cu mine este acum zdrenţe. Voi găsi în India banii pe care mi i-ai trimis cu un timr» în urmă; dar aceştia nu sunt mare lucru pentru nevoile mele ac de. Pe de altă parte, este posibil, din diverse motive, să nu pot să întârzii prea mult în India şi să doresc să trec în Indochina fără nicio amânare, s-ar putea să fie necesar acest lucru. Este posibil ca prin intermediul consulului să obţin un împrumut, care va putea fi rambursat mai târziu. Voi hotărî în funcţie de împrejurări. Trebuie să am nişte fonduri la Shanghai; îţi cerusem să mi le păstrezi acolo, pentru a fi disponibile de anul nou, dar va fi nevoie de timp pentru a fi transferate. Voi reflecta în legătură cu locul unde ai putea să îmi trimiţi altele. Această scrisoare nu va fi expediată prea curând, cu toate că există aici un oficiu poştal, dar oferă prea puţine garanţii în ce priveşte discreţia.

12 martie. Scumpul meu. Tot la Lhassa sunt. Răceala, care părea că va trece repede, a luat o turnură foarte proastă. Băiatul a fost foarte grav bolnav, iar eu de asemenea, chiar mai bolnavă decât el. Durerile pe care le aveam în timpul acceselor de tuse erau îngrozitoare. Am început să scuipăm sânge. Mi-a trecut un moment prin cap ideea că avem ciumă pulmonară. Micuţul este cel care a zărit sângele în scuipatul lui şi, cum am trăit multă vreme în China şi se vorbeşte mult de ciuma pulmonară, este la curent cu simptomele acestei boli. Mi-a arătat batista lui şi m-a întrebat: MNu-i aşa că se fac zece zile de când am început să tuşesc?” (Zece zile este termenul la care apare sângele în ciuma pulmonară.) Eu îi răspund: „Da,

aproape” şi, întrucât îmi dau seama unde bate întrebarea sa, adaug: „Crezi că avem ciumă?” Şi nu avem medicamente şi „nici nu există medic aici”, continuă băiatul. „Nu ne-ar folosi la nimic. Dacă avem ciumă, nu-i nimic de făcut; nu se cunoaşte niciun medicament capabil să o vindece”. Nenorocită treabă! (în tibetană *Kinktopo*) zice laconic tovarăşul meu de călătorii. […] Nu era ciumă pulmonară, pentru că începem să ne revenim. Eu tuşesc mult mai puţin, băiatul nu mai tuşeşte aproape deloc, dar boala asta, care vine după epuizarea forţelor noastre fizice, ne-a pus la pământ. Micuţul şi-a pierdut orice poftă de mâncare, nu mai mănâncă aproape nimic, în timp ce, dimpotrivă, ar trebui să se hrănească straşnic. Nu mai poate să se mişte. Mai deunăzi am mers la o mănăstire ceva mai depărtată. Dus-întors, drumul avea aproximativ 9 mile englezeşti (13 km şi jumătate), la întoarcere a avut febră şi a trebuit să se culce. Ar dormi în neştire. Şi eu sunt foarte obosită, dar eu am un resort moral mai puternic şi asta mă face să nu mă prăbuşesc; de asemenea, mănânc mai mult ca el. Pe scurt, cred că vom trece cu bine de această încercare neplăcută, dar va trebui să nu pretindem prea mult de la forţele noastre multă vreme de aici înainte.

Intenţionez să părăsesc Lhassa în scurtă vreme. Oraşul nu prezintă prea mare interes. Sunt sătulă de vizitele la lamaserii; am văzut atâtea!… Faimosul templu din Djo-o nu are nimic nemaipomenit. Palatul lui *Dalai Lama*, ale cărui decoraţiuni interioare, foarte bogate pe alocuri, sunt în întregime în stil chinezesc, nu uiv, în

schimb, nimic special. În oraş, negustorii etalează, drept obiecte exotice, nişte cratiţe din aluminiu… e mai degrabă dezamăgitor. Dar nu aveam nicio curiozitate în ce priveşte acest oraş. Am venit aici pentru că oraşul se găsea în drumul meu şi, de asemenea, deoarece gestul acesta era o glumă foarte pariziană făcută acelora care interzic accesul în acest oraş. Ceea ce m-a încântat, a fost vizita în ceea ce s-ar putea numi văile calde dintr-un ţinut rece. Am văzut un Tibet necunoscut exploratorilor, am contemplat peisaje *extraordinare*, care depăşesc în splendoare tot ceea ce am văzut în Himalaya ori aiurea, şi am putut, în luna ianuarie, să îmi atârn de sac o ramură înflorită de orhidee sălbatică. Cine se gândeşte la acest ţinut, când se vorbeşte despre Tibetul glacial, care mărgineşte Himalaya sau Turkestanul chinezesc? Nu ni s-a vorbit decât despre acela şi eu însămi nu cunoşteam un altul, în afară de regiunea Kham. Sunt convinsă că, la ora actuală, sunt, dintre toţi călătorii albi, cea care cunoaşte cel mai bine Tibetul.

[…] Dacă afacerile tale te solicită la Alger, ai putea să îi faci o vizită guvernatorului, cu care eşti în bune relaţii, cred, şi să îi vorbeşti despre călătoriile mele, mai ales despre aceasta din urmă, despre care va avea ocazia să citească o relatare în buletinul Societăţii de Geografie. Doresc să revin în presă, în calitate de corespondent al unui mare cotidian şi, pentru început, să public nişte articole privitoare la Extremul Orient. Poţi să îi vorbeşti guvernatorului despre experienţele mele anterioare: *Soin* de la Bruxelles, *Aurore* şi *Fronde*

de la Paris, *Mercure* şi diverse alte publicaţii, cărţi apărute etc. Guvernatorul este un om politic şi, ca atare, are legături cu presa. În funcţie de cele ştiute de tine despre nuanţa sa politică, ai putea să adaugi că sunt fiica unui francmason, proscris de imperiu, director al *Curierului de Indre*-ei-*Loire* înainte de 1852, deputat în 1848. Dar fii atent să nu faci vreo gafa. Încearcă, deci, să afli şi cine este Marele Maestru al Lojei *Marelui Orient* acum şi cine este Marele Maestru de *rit scoţian*. Gata cu visele de odihnă! Consecinţele economice ale războiului le-au pus capăt, trebuie să mă pun din nou pe treabă, iar noi suntem nişte fericiţi, printre atâţia nenorociţi, fiindcă efortul acesta nu ne este folositor decât pentru dobândirea unui surplus, strictul necesar fiindu-ne asigurat. Nu contează, pentru cei care simt altfel decât marea gloată, surplusul este mai indispensabil decât aşa-zisul necesar.

Lhassa, 2 aprilie 1924. Tot în „oraşul-soare” mă aflu(*Gnima Lhasa*...). De ce este nevoie de acest lung sejur?... mă vei întreba... Cu siguranţă suntem foarte epuizaţi. Eu am avut încă o recădere de răceală, iar în ce-l priveşte pe micuţ, el se simte şi mai rău decât mine. [...] Am fost la mănăstirea din Galden. Trecusem prin imediata ei apropiere, venind dinspre Lhassa, dar la vremea aceea nu putea fi vizitată, traseul necesitase o zi şi jumătate. De această dată, târându-ne, am avut nevoie de trei zile şi am ajuns în cea de-a doua zi într-un sat numit Detchen, unde băiatul a trebuit să se culce. Nu ne-am putut continua drumul şi a doua zi am cerut cai de închiriat, pentru a ajunge

la mănăstire în ziua sărbătorii. A trebuit să facem tabără în seara aceea pe munte, pentru că numai băiatul ăsta al meu putea să îşi petreacă noaptea printre călugării lama, femeile nefiind admise decât pe vreme de zi. Era un îngheţ straşnic, iar noi eram prost înveliţi… dimineaţa micuţul se simţea şi mai rău, nu a putut să viziteze mănăstirea şi a trebuit să colind singură. Pe scurt, după multe încercări de genul acesta, am văzut foarte clar că nici micuţul, şi nici eu nu puteam să riscăm să începem o nouă călătorie pe jos. Mai sunt încă numeroase trecători înalte de traversat, înainte de a ajunge în Himalaya; ne vom căţăra şi mai bine, mergând încet, foarte, foarte încet, dar zăpada de primăvară va cădea curând şi va face călătoria prin munţi dificilă. Şi apoi, mai mult decât toate aceste argumente, înţelepciunea îmi spune că, la vârsta mea, nu este bine să prelungeşti efortul enorm de soiul celui pe care l-am făcut eu. Deci am cumpărat doi cai. Nu seamănă deloc cu frumoasele animale pe care le aveam în China! Totul este la suprapreţ în Lhassa şi îmi rămâne din bani o sumă minimă. Îmi va fi dificil să ajung la Gyantzé cu un buzunar aşa golit. În fine, iată-mă gata de plecare. Voi rămâne încă o săptămână pentru a vedea curioasa ceremonie a „ţapului ispăşitor”, acest ţap fiind aici un om care, pentru bani, acceptă să ia asupra sa toate păcatele, bolile etc., ale naţiei, cu care este împovărat de către un lama. După aceasta, trebuie să se salveze prin fugă, fiind urmărit de blestemele poporului de rând. Rămâne şapte zile într-un loc izolat; dacă, după acest interval, nu

este mort, revine liniştit la el acasă, unde primeşte daruri bogate, iar cu asta totul s-a terminat. Va avea loc, de asemenea, şi o procesiune solemnă etc. Voi părăsi Lhassa a doua zi după încheierea acestor sărbători.

Gyantzé Tibet, 1924

Am reuşit, de asemenea, în întregime ceea ce ar fi putut visa cel mai pretenţios om din lume, o călătorie al cărei pitoresc îl depăşeşte cu mult pe acela al călătoriilor imaginate de Jules Vreme, trecând prin regiuni care, după informaţii demne de încredere, nu au fost niciodată vizitate de un călător de rasă albă. Am petrecut două luni la Lhassa, unde, din nefericire, am contractat un soi nefericit de răceală, care se vindecă greu. Am făcut pe jos tot traseul de la Yunnan la Lhassa şi îţi voi da toate detaliile un pic mai târziu.

Pentru moment, trebuie să mă preocup de părăsirea Tibetului cât mai curând. M-am săturat de acest ţinut, nu mai am nimic de făcut aici şi climatul dur al regiunii în care mă aflu nu este deloc favorabil stării mele actuale de sănătate. Am făcut apel pentru un împrumut la consulul Franţei de la Calcutta, deoarece am rămas fără absolut nicio resursă. Toţi banii mei s-au epuizat. Nu mai am nicio altă haină, în afară de roba de sărăntoacă tibetană, care mi-a asigurat acest incognito şi a permis succesul călătoriei mele. Nu mai am nicio cămaşă şi nicio pereche de ciorapi; nici pantofi, nici pălărie, nici nimic altceva, pentru a reveni printre oamenii din lumea civilizată. Toate bagajele mele se află în China. Sper că dumnealui, consulul, mă va ajuta să scap repede din

Gyantzé1. Îţi va scrie, probabil. I-am dat adresa ta.

Dă-mi veşti despre tine imediat, trimiţând scrisoarea la consulul Franţei de la Calcutta, care va avea grijă să îmi parvină. Nu pot să îţi spun nimic în plus astăzi, dar peste câteva zile îţi voi scrie din nou.

Acum va trebui să ne gândim la întoarcerea mea şi sunt bucuroasă la gândul că vom fi din nou împreună, după o despărţire atât de lungă. [...]

Gyantzé, 6 mai 1924

Epistola, scrisă cu creionul, pe care ţi-o expediez alăturat a fost pregătită pentru a fi pusă imediat la poştă. Trebuie să o rectific în câteva locuri: 1) Agentul comercial[10] britanic la Gyantzé îmi împrumută ceva bani (mi-a vărsat deja 100 de rupii) pentru diverse cumpărături la Gyantzé şi pentru cheltuielile de drum până la Kalimpong. Cred că în total împrumutul său se va ridica la 200 sau 300 de rupii. 2) De la Kalimpong, îi voi scrie consulului, pentru a nu rămâne în aşteptare şi a putea să trec pe teritoriul francez. Acum nu pot să întreprind călătorii lungi, sunt prea obosită, noaptea trecută mi-a fost foarte rău. Îmi trebuie odihnă.

Întoarcerea mea în lumea aşa-zis civilizată nu mi-a provocat nicio bucurie, ba chiar dimpotrivă. Mă simt atât de deosebită de toţi aceşti oameni,

---

102 Căpitanul Perry din armata engleză, comandant al gărzii Comisarului britanic al Comerţului, la Gyantzé, Tibet, o reţinuse pe Alexandra David-Néel, aflând că soseşte din Lhassa, unde se dusese clandestin. Mai multe documente şi mărturii ale unor personalităţi atestă acest fapt, între altele, ale Alteţei Sale Regale prinţul Pierre al Greciei şi al Danemarcei, care La cunoscut pe căpitanul Perry şi acesta din urmă i-a povestit toate detaliile arestării, (n. ed.)

atât de străină printre ei, încât mai lipsea puţin şi m-ar fi bufnit plânsul, în timp ce cinam alături de ei.

Îţi voi scrie în curând. Nu am niciun plan, şi nici nu pot să am, în ceea ce priveşte continuarea călătoriei mele după ce voi ajunge la Kalimpong; asta va depinde de banii care îmi vor fi disponibili imediat, dar pregătesc întoarcerea, în orice caz. […]

Gyantzé, 16 mai 1924

Sper că ai primit la timp scrisoarea pe care ţi-am scris-o săptămâna trecută. Sejurul meu la Gyantzé mi-a făcut bine, am fost instalată confortabil într-o cameră şi am avut mâncare bună. M-am pus puţin pe picioare; aveam nevoie de asta… Voi părăsi localitatea Gyantzé pe 29 (luni) pentru a porni spre Chumbi. Călătoria durează nouă zile, dar acum, la fiecare popas, voi găsi câte un bungalow construit de englezi, ceea ce înseamnă o locuinţă bună, cu o cameră în care nu suflă vântul. La Chumbi va trebui să optez între două trecători: Dzélap şi Nathou la prima se află la aproximativ 5.200 de metri, cea de-a doua este puţin mai înaltă. După informaţiile pe care le voi obţine în privinţa grosimii stratului de zăpadă din cele două trecători, mă voi hotărî. După ce traversez trecătoarea, mă voi regăsi în Sikkim, pe care îl voi străbate rapid, pentru a merge la Pédong, ca să îi văd pe misionarii francezi. Şi apoi… aici încep dificultăţile. Am ajuns la Gyantzé fără bani şi în zdrenţe. Agentul britanic mi-a împrumutat, puse cap la cap, 400 de rupii, pentru a-mi permite să ajung la frontiera cu India. Am dat

să mi se confecţioneze o robă de postav. Am comandat o robă şi un pantalon şi pentru micuţ şi i-am cumpărat o pălărie. Posed, de asemenea, o cămaşă de flanel, o cămaşă de noapte, un pantalon de dril pentru urcatul pe cal şi câteva batiste de buzunar... Este tot ce mi-am putut permite. Dar, după ce voi ajunge pe pământ civilizat, va trebui cu adevărat să mă îmbrac din cap până în picioare, modest, bineînţeles, dar complet: cămăşi, ciorapi, pantofi, şi tot restul... *Am o nevoie absolută şi imediată de bani*.

Căutăm o combinaţie, micuţul şi cu mine, pentru a putea să ne strângem bagajele care sunt în China, fără a le trece pe mare şi evitând costul trecerii lor. […]

Îi scriu consulului din Calcutta să îmi împrumute ceva bani, pentru a mă înţoli şi a supravieţui la Darjeeling sau altundeva în răstimpul necesar pentru a primi veşti de la tine. Nu vreau să pornesc din nou la drum, înainte de a primi o scrisoare din partea ta, dar s-o scrii fără întârziere. Scurtul meu sejur la Gyantzé mi-a făcut deja cel mai mare bine. Aveam un aer trist când am sosit aici. Nu am pierdut timpul şi am început demersurile în vederea publicării contra plată, despre care ţi-am povestit. Am informat multă lume despre ceea ce am făcut. Ar trebui, bunul meu prieten, să te *abonezi imediat* la o agenţie de genul „Argusul Presei”, care trimite la domiciliu decupaje din ziare, privind subiectul indicat sau o persoană anume desemnată. *Nu se plăteşte decât numărul de decupaje primite*, este foarte costisitor. Îmi va fi indispensabil să ştiu care

jurnale vor discuta despre mine, ca să îmi pot face planuri în cunoştinţă de cauză. Scrie la această agenţie că doreşti să primeşti toate tăieturile din jurnalele franţuzeşti şi străine, inclusiv cele americane, care vor discuta despre doamna Alexandra David-Néel. Te rog să faci acest demers fără întârziere, este foarte important pentru mine, apoi îmi vei trimite aceste fragmente. Iată-mă acum revenită în mijlocul vârtejului, trebuie „să fac bani”, cum spun americanii.

Am reuşit să îmi procur un masiv volum tibetan, care trebuie să conţină povestirile acelea amuzante despre care ţi-am vorbit cândva şi din care ai primit câteva eşantioane. […]

Phari-Dzong (Tibet), 25 mai 1924

Nu am nimic foarte nou să îţi spun, faţă de ultimele două scrisori pe care ţi le-am scris din Gyantzé. Am urmat traseul care trebuie să conducă în afara Tibetului. Sunt opt etape de mers de la Gyantzé şi până aici. Le-am făcut pe primele şase călare. După cea de-a şaptea mi s-a dat, la popas, un animal care şchiopăta şi care nu inspira niciun pic de încredere. În acea zi, răul de inimă, pe care îl resimţeam încă de la plecarea din Gyantzé, se accentuase şi mai mult, dar, în ciuda tuturor acestor inconveniente, am parcurs etapa de mers pe jos (aproximativ 23 de kilometri), pe o furtună teribilă şi cu vântul bătând în faţă, la o altitudine de aproape 4.300 de metri. Am suferit cumplit în timpul drumului şi mi s-a părut prudent ca a doua zi să solicit să fiu purtată pe un fotoliu, căruia i s-au ataşat nişte prăjini. Etapa de mers din ziua aceea era de 40 de kilometri. Mi-a prins

bine că nu am căutat să pornesc pe jos, ori cu calul. La trecerea unui pas (aflat la aproape 4700 de metri), am fost prinşi de o furtună de zăpadă şi aş fi fost, fără îndoială, bolnavă în acest moment, dată fiind starea mea de epuizare, dacă nu aş fi putut să înfrunt această vreme neplăcută înfăşurată într-o pătură şi fără să fiu obligată să fac efort.

Generalul englez Pereira, despre care ţi-am vorbit odinioară, când l-am întâlnit la Jakyendo (Cherku), a murit acum aproape patru luni, la Szechuan, în timp ce se întorcea la Koukou-nor. Cerea prea multe de la puterile sale, cred eu. A murit ca un adevărat călător, în plin drum, înainte să ajungă la Kanzé, unde eu am fost în urmă cu aproape trei ani. […] Soţia agentului comercial din Chumbi (cel pe care l-am întâlnit la Gyantzé), unde îşi făcea interimatul, mi-a trimis, în seara aceasta, scaunul său purtat de hamali, pentru a mă duce la Chumbi. I se telegrafiase că sunt bolnavă şi obosită. Toţi aceşti oameni s-au arătat foarte amabili. La plecarea din Gyantzé, am fost copleşită cu provizii, macaroane, lapte la cutie, dulceţuri, cacao, cafea, sardine. Am găsit, la sosirea mea la Phari-Dzong, o nouă provizie de pâine, care îmi fusese expediată din Gyantzé, prin poştă. Aici, din nou mi s-au dăruit cutii cu dulceaţă, fructe uscate, supe la pachet, în fine, tot felul de conserve, utile într-un ţinut precum acesta.

Voi fi deci la Chumbi poimâine. Voi rămâne acolo patru sau cinci zile, temperatura prin partea locului este mult mai blândă decât aici, Chumbi nu

se află decât la 2.700 de metri altitudine. Phari-Dzong este situat la 4.260 de rujetri. Ieri aveam zăpadă. De la Chumbi, va trebui să traversez o trecătoare, care mă va face să pătrund în Himalaya. Am, la alegere, trecătoarea Dzelap şi trecătoarea Nathou, prima urcă până la 5.200 de metri, cea de-a doua puţin mai sus, până aproape de 5.400, cred. Odată traversată această trecătoare, trebuie să cobor continuu, pot să ajung astfel chiar până la poalele Himalayei, în câmpia Gangelui, dar nu voi merge imediat până acolo, ci mă voi opri, voi examina locurile şi voi vedea ce îmi porunceşte înţelepciunea, conform împrejurărilor. De la sosirea mea la Gyantzé, nu mi-am pierdut vremea şi am căutat să găsesc soluţii pentru publicarea a ceea ce voi scrie. Prudenţa m-ar îndemna să mă opresc la o altitudine medie – pentru mine, aceasta reprezintă între 1.500 şi 2000 de metri, unde nu este prea cald – şi să rămân acolo, pentru a-mi pune însemnările în ordine, pentru a-mi pregăti relatarea călătoriei, până în luna septembrie, atunci când căldurile cele mari se vor fi sfârşit.

Cum să rezolv toate astea? Oricât de bine am sta material, sau mai degrabă am fi stat, dacă nu ar fi fost războiul, tot nu văd posibilitatea ca eu să nu „muncesc”. Nu este excesiv de amuzant, dar te obişnuieşti cu toate. Aşteptând, te rog mult, gândeşte-te cum să mă ajuţi să mă descurc. Această călătorie, care îmi înfierbânta creierii de atât de multă vreme, s-a încheiat; s-a sfârşit în mod fericit şi glorios, cu un succes deplin. Este perfect, dar am rămas puţin aiurită, nemaiştiind

ce să fac – în afară de lucrările mele de orientalistică. Iată-mă la porţile Indiei; pentru mine este ca un vis. Nu ştiu cum îmi voi rezolva situaţia, care ar fi fost foarte simplă altă dată şi pe care situaţia economică a Franţei o face cât se poate de arzătoare.

În fine, prea-scumpul meu, nu mă uita, iar eu, la rândul meu, mă voi ajuta singură cât voi putea. Dă-mi repede şi des veşti despre tine, te rog.

Toate gândurile mele cele mai bune.

P.S. Păstrează plicurile acestei scrisori şi pe cele precedente, care au inscripţia Tibet pe timbru. Şi nu uita să-mi dai adresa ta exactă.

Chumbi (Tibet), 31 mai 1924

Ţi-am scris din Phari-Dzong acum câteva zile, de atunci mi-am continuat călătoria şi am ajuns la Chumbi, care este ultima mea etapă pe pământ tibetan, am pătruns în lanţul Himalaya şi sunt la poalele înalţilor mulţi care formează creasta sa septentrională. Ţi-am vorbit de două trecători diferite, spre care pleacă două drumuri din Chumbi. După ce m-am informat, am înţeles că aceea din vest este absolut impracticabilă pentru moment, zăpada o astupă complet, numai cea din est permite trecerea, şi încă şi aceasta, după cum se spune, este foarte dificilă. Mă gândeam să profit de „*dandy*” (un fel de scaun cu hamali), pe care soţia agentului comercial mi-l pune la dispoziţie şi în care am venit de la Phari-Dzong până aici, dar ezit în faţa unei asemenea cheltuieli. Scaunul mi-a fost împrumutat gratuit, dar trebuie să angajez purtători şi aceştia cer foarte mult pentru traversarea trecătorii. Trăiesc,

în acest moment, din banii care mi-au fost împrumutaţi de către agentul comercial, iar aceşti bani se apropie de sfârşit. Micul meu puşti, care este cu adevărat de un dezinteres extraordinar, cumpărase odinioară la Jakyendo o mică bucăţică de aur, cu economiile făcute din cadourile mărunte primite de mine de anul nou şi cu alte ocazii asemănătoare. Acum câteva zile, la Phari-Dzong, şi-a vândut aurul, fără ca eu să ştiu nimic, şi apoi a venit în camera unde mă aflam şi a pus pe masă biletele de bancă pe care le primise. Nu îşi dă aere pentru toate acestea, face totul cu simplitate. Este un băiat cu adevărat de ispravă şi nu este de mirare că i-am consacrat o afecţiune realmente maternă. […]

Rezidentul din Sikkim şi soţia sa m-au invitat să merg să petrec câteva zile cu ei la Gangtok. Mă voi duce, pentru că este în drumul meu şi pentru că rezidentul este un călător extraordinar, care, în timpul războiului, a fost din India până în Rusia şi din Rusia în Persia şi iarăşi în India, ca spion al englezilor. Este ofiţer, cu grad de maior, care corespunde gradului de comandant la noi. Probabil că are lucruri interesante de povestit. Se va duce la Lhassa peste câteva săptămâni, biata sa „jumătate” nu a obţinut permisiunea să îl însoţească, guvernul i-o refuză categoric. Ţi-am spus, nu prea ştiam unde să mă duc. Din fericire, steaua mea norocoasă m-a călăuzit. Am primit cea mai fermecătoare scrisoare cu putinţă de la directorul Misiunii catolice de la Pedong (un sat aflat aproape de Kalimpong – la două zile de mers de Gangtok sau de Darjeeling). Misiunea

respectivă ţine de misiunile străine din rue du Bac de la Paris, ca şi cele la care am locuit în China. Acest domn (părintele Douénel, un breton, fără îndoială, după nume) mi-a scris că el are un bungalow independent, situat pe terenul misiunii, pe care mi – pune la dispoziţie cât timp doresc eu etc. Scrisoarea sa, pe care am găsit-o la sosirea mea la Chumbi, mi-a provocat o adevărată uşurare, iată-mă dotată cu un adăpost, într-un loc unde clima este temperată, la o altitudine convenabilă (trebuie să fie între 1.500 şi 1.800 de metri). Voi putea să mă instalez acolo până la sfârşitul anotimpului ploios. Îmi voi ocupa timpul scriind povestea ultimei mele călătorii, aşa încât manuscrisul să fie gata de a fi prezentat unui editor. Sper, de asemenea, să scriu şi altceva, să pregătesc conferinţe etc., pe scurt, să acumulez un important bagaj de mărfuri numai bune de plasat.

Mă plictisea odinioară să accept ospitalitatea misionarilor catolici, din cauza divergenţei dintre opiniile noastre, dar a trebuit să recunosc că diferenţa aceasta nu îi stânjeneşte câtuşi de puţin pe ei. Când mi-am dat seama de asta, am realizat că nu trebuie să am mai multe scrupule decât gazdele mele însele. Când eram acolo, la Ningyuanfou, episcopul nu mi-a propus niciodată să îi vizitez biserica. Nu am intrat nici în cea de la Tehentou, deşi l-am vizitat pe episcop şi am locuit cu călugăriţele... La urma urmei, experienţa mi-a demonstrat că principala utilitate a misiunilor, de nu contează care confesiune, este aceea de a fi un soi de pensiuni gratuite şi extrem de agreabile, la

îndemâna călătorilor. Abatele Douénel, care m-a invitat, ştie perfect cine sunt şi, dacă îmi oferă bungalow-ul său, o face în calitate de compatriot, în niciun caz de coreligionar. Totul arată deci cum este mai bine. Nu îmi rămâne decât să aştept veşti de la tine, iar acum număr zilele cu nerăbdare… Sunt atât de dornică să primesc o scrisoare de la tine. […]

[…] Şi nu uita, bunul meu prieten, să îmi dai propria adresă. Erai pe punctul de a te muta, când mi-ai scris ultima oară, şi nu ştiu unde ţi-ai transportat penaţii. Vreau să ştiu dacă ţi-ai găsit o locuinţă convenabilă şi cum eşti servit. Se spune că problema servitorilor devine din ce în ce mai fierbinte în Europa. Tu cum ai rezolvat-o pentru tine? Şi Ouenza, şi afacerile tale?… Sper, din tot sufletul, că nu ţi s-au întâmplat decât lucruri fericite şi agreabile, dar ard de nerăbdare să le ştiu. Cum stai cu sănătatea, dragule?… Te-am sfătuit atât să te îngrijeşti bine. Probabil că ai să-mi spui nenumărate lucruri, trebuie să mă pui la curent cu ceea ce ai făcut în timp ce eu îmi continuam peregrinările de-a lungul unor pământuri aproape necunoscute. Te rog să mă crezi că, atunci când privesc retrospectiv, mă cuprinde un fior de spaimă când mă gândesc la ceea ce am făcut, la aceste curse prin păduri singuratice, la aceste nopţi petrecute în aer liber, singuri, puştiul şi cu mine, culcaţi lângă un jăratec încă aprins sau, alteori, tupilaţi între stânci sau tufişuri. Linişte, pustiu… în zilele de îndestulare, o frigare făcută cu puţină grăsime şi făină, totul fiert până la consistenţa unei supe groase. Şi

trecătorile înalte, spre care urcam vreme de mai multe zile până să ajungem în vârf. Ne căţăram şi se făcea din ce în ce mai frig, nu mai rămânea decât un peisaj mut, din pietre şi zăpadă, iar noi eram atât de mici, atât de pierduţi în aceste imensităţi, puştiul şi cu mine…

Erau zile în care nu zăream nicio fiinţă umană. Unde ne duceam?… Nu ştiam întotdeauna, mergeam tot înainte… S-a sfârşit, acum, mă bucur de un relativ confort. Am izbutit, triumful meu este complet, toţi cei care îl văd mă admiră. Chiar şi rezidentul mi-a trimis o telegramă amabilă, în care se informează în privinţa sănătăţii mele şi îmi spune că soţia sa şi el mă aşteaptă. Este bine, dar nu sunt scutită de o oarecare nostalgie, când mă gândesc la ceasurile stranii pe care le-am trăit în timpul acestei călătorii extraordinare.

Toate gândurile mele cele mai bune sunt pentru tine.

Rongli Sikkim, 1924

Uite că Tibetul a rămas în urma mea, am traversat fără nicio încurcătură marea trecătoare care formează frontiera, zăpada dispăruse de pe cărare, exceptând câteva locuri, unde rămăsese groasă. Am văzut urmele lamentabile ale catastrofei care s-a produs acum şase săptămâni, când un uragan pornit din senin a măturat patruzeci de catâri încărcaţi cu poveri şi doi oameni de la înălţimea muntelui. De la cei 5.200 de metri ai trecătorii am coborât la 710 metri altitudine, diferenţa este sensibilă, căldura apăsătoare nu-mi este deloc agreabilă.

Padong-ul, unde mă duc eu acum, îmi va oferi

(copiez informaţia din pliantul din bungalow) 1.470 de metri, să sperăm că va fi ceva mai răcoare. În această dimineaţă, înainte de ora şase, termometrul indica plus 27° în camera mea. Acum arată plus 31° (este ora nouă). Mă dezobişnuisem de căldură şi cred că mă voi readapta cu dificultate. Pentru moment, nu văd posibilitatea de a-mi continua drumul. Cel mai înţelept lucru ar fi să aştept luna septembrie, dar până atunci ar putea să apară anumite circumstanţe care să mă împiedice să pot alege.

Vegetaţia nu şi-a schimbat aspectul în Himalaya, dar multe alte lucruri au evoluat. Indigenii, care odinioară erau politicoşi şi respectuoşi, au devenit trufaşi, adesea aroganţi, şi nu se sfiesc să declare că nu dau doi bani pe europeni. Cum au lăsat englezii lucrurile să evolueze până la acest punct, mi se pare uluitor. Nu le stă în obişnuinţă sau cel puţin nu le stătea. În partea de sud a Tibetului şi care, de fapt, le aparţine, băştinaşii spun că englezii sunt abia o mână de oameni, iar noi suntem o naţie mare. Ei sunt aici pentru că noi suntem prietenii lor şi pentru că noi le permitem asta, aşa cum, de asemenea, le-am promis că le trimitem armata *noastră* să-i ajute *pe ei* dacă sunt atacaţi, dar nu au dreptul să ne poruncească nimic. Dovada este următoarea: când călătoreşte un funcţionar tibetan, trebuie să îi furnizăm transportul, să îi hrănim animalele, pe servitorii săi şi pe el însuşi şi să-i oferim daruri şi, dacă nu ne grăbim să facem asta, suntem bătuţi. Ei, străinii, plătesc dacă au nevoie de un cal sau de un om; ei plătesc, asta

dovedeşte că nu au nicio putere. Trebuie să-ţi închipui accentul triumfal cu care sunt afirmate aceste lucruri, admiraţia pentru cei care îi bat şi dispreţul pentru cei care îi plătesc. Colonizarea nu înseamnă ceea ce cred filantropii, prin ea te izbeşti de mentalităţi care perturbă multe din ideile noastre. În Sikkim toate preţurile au crescut considerabil. Altă dată, dădeai o rupie pe noapte în bungalow-uri, acum tariful este de două sau chiar de trei rupii. Calul se plătea cu o rupie pe zi, acum rezidenţa a stabilit tariful transporturilor pe etape în aşa fel încât ajungi să plăteşti cinci rupii pe zi. Oamenii locului nu sunt mai mulţumiţi ca înainte, ci dimpotrivă. Ei iau toate aceste concesii pe care li le face administraţia drept mărci de slăbiciune şi, de altfel, administraţia le ia din plin înapoi ceea ce le dă. […] Este interesant să vezi repercusiunea efectelor războiului într-un loc atât de izolat precum Himalaya. Toate astea nu sunt deloc amuzante şi aş vrea să mă găsesc în altă parte şi să încep să îmi valorific într-un fel călătoriile. Am văzut atâtea lucruri interesante!…

Apropo de lucrurile interesante, mai deunăzi a sosit la Chumbi un „locotenent-colonel”. Domnul cu pricina nu avea nici 40 de ani. Era îmbrăcat cu un fel de izmene de baie – ceea ce englezii numesc „short” – dar acest „short” era atât de excesiv de „short”, încât ofereau vederii coapsele domnului. Pe deasupra avea o simplă cămaşă, ale cărei mâneci erau suflecate deasupra coatelor şi, lucru foarte util, fără îndoială, un fular, plasat de-a curmezişul în jurul gâtului. Acest personaj este conferenţiarul oficial al expediţiei pentru

ascensiunea pe muntele Everest (Gaourisankar). Îmi declară titlul pe care îl posedă, adăugând: „Am crezut, cu toate că asta îmi displace enorm, că trebuie, în calitate de conferenţiar al expediţiei, să merg să văd mai întâi muntele de care este vorba, aşa că mă duc la poalele acestuia, dar nu voi rămâne acolo mai mult de câteva zile, acest ţinut îmi displace enorm. Nu este necesar să îl cunoşti prea bine pentru a ţine conferinţe interesante…” Acelaşi intelectual priveşte robele care erau atârnate în camera mea şi întreabă: „Este o blană din piele de iac?” Stupefacţie! Nimeni nu poartă blană de iac, care este de zece ori mai grea decât o piele de bou de-al nostru. Era o robă din blană de miel şi conferenţiarul nu recunoştea nici măcar blana unui animal atât de puţin exotic!… Mă făcea să mă gândesc la un altul, căruia îi vorbeam despre animalul numit „zo”, o corcitură, ziceam eu. Şi întrebarea apăru: „Este produsul împreunării unui iac cu o capră?…” Este ca şi cum ai vorbi de mariajul unui iepure cu un elefant. Există oameni al căror creier este special (în paranteză fie spus, animalele „zo” se nasc dintr-un iac şi o vacă ordinară sau dintr-un taur obişnuit cu părul scurt şi o „di” – o vacăiac cu părul foarte lung).

Acest individ este însoţit de alţi doi domni. Au adus un automobil până dedesubtul Sedouchen-ului, pe un drum abrupt precum o scară şi format din bolovani aşezaţi în picioare, sfâşiind aerul. Cei doi prieteni ai colonelului au rămas în urmă, cu maşina, şi studiază felul în care ar putea face să înainteze ca să traverseze trecătoarea şi să o

aducă în Tibet, dacă obţin permisiunea. Am văzut maşina pe drum. Este un Citroën de un tip special. Are de fiecare parte câte şapte roţi, trei mari şi patru mici. Toate sunt pline. […]

Gangtok 9 iunie 1924

Iată-mă din nou la Gangtok, pentru a treia oară şi la interval de foarte mulţi ani. Am ajuns ieri, pe o vreme ploioasă, melancolică, mohorâtă cât cuprinde, numai bună să îmi însoţească gândurile. Mă gândeam la cei care se aflau acolo, atunci când am venit pentru prima oară. Moartea a cosit printre ei din plin: bătrânul rajah, fiul său, tovarăşul meu de excursii, învăţătorul de la şcoală, care îmi servea de interpret, savantul lama din mănăstire şi celălalt lama, nu savant, cu siguranţă, dar atât de jovial şi care îmi trimitea întotdeauna o grămadă de bunătăţi şi… şi… dar tu nu i-ai cunoscut şi lista lor nu îţi poate spune nimic. Satul minuscul care este Gangtok, această capitală a unui stat liliputan, s-a mai mărit un pic, nu prea mult. Odinioară îmi părea ca o „junglă”, un colţ pierdut de lume, romantic şi delicios; acum, după ce am trăit ani în şir în regiuni cu adevărat pustii şi sălbatice, Gangtok-ul şi împrejurimile sale şi-au pierdut tot farmecul în ochii mei. Aproape la fel ar sta lucrurile cu Asnière sau Saint-Germain. Pe scurt, nu mi-aş mai dori să trăiesc din nou în acest loc.

Sunt musafirul rezidentului, cum îţi poţi da seama după această hârtie cu antet. A fost şi el ca explorator în Tibet şi a trecut prin numeroase locuri în care am trecut eu însămi. A vizitat şi altele, pe care eu nu le-am văzut deloc, şi asta nu

mă face să mă simt ofuscată, dar eu am parcurs regiuni în care el nici măcar nu a pătruns – unde niciun străin nu a pătruns – şi asta îl agasează enorm. Ascunde prost lucrul acesta. De ce?… El nu a fost niciodată la Foum Tatahouine şi nici nu a văzut Sahara, dar nici eu nu am fost în Persia, ca el. Nu toată lumea poate să fi fost peste tot.

În sfârşit, după o zi petrecută la reşedinţă, plec din nou la drum mâine dimineaţă. Stăpâna casei, Lady Bailey, părăseşte G gtok-ul peste câteva zile pentru a merge în Anglia, iar rezidentul, la rândul lui, pleacă spre Lhassa. Fiecare dintre ei este absorbit de pregătirile pentru călătorie. În afară de mine, mai sunt trei invitaţi: o domnişoară care pleacă poimâine spre Australia şi doi domni care se duc nu ştiu unde. Casa nu este prea veselă. Cu mare plăcere voi vedea mâine un francez în persoana părintelui Douénel la Padong.

Dragul meu drag, pe când şi scrisoarea ta, prima după o lungă tăcere? Cât de nerăbdătoare sunt să o primesc şi cât sunt de grăbită de asemenea să hotărăsc ceva în privinţa viitorilor mei paşi. []

Ai auzit vorbindu-se de un roman numit *Atlantida* scris de un oarecare Pierre Benoît? Se pare că are un succes enorm şi, dacă este adevărat, mie îmi pare foarte rău. Nu că i-aş vrea răul autorului, pe care nici măcar nu îl cunosc, deoarece aceasta dovedeşte că publicul e mai îndobitocit ca niciodată. Romanul este pur şi simplu idiot şi are multe pretenţii. Am văzut puţin Sahara şi ofiţerii francezi care trăiesc acolo sunt,

cu siguranţă, departe de a fi cu toţii nişte genii, dar unii aşa stupizi ca eroul cărţii nu există cu siguranţă. Aş vrea să ştiu opinia mareşalului (este mareşal acum) Lyautey despre această cărţulie. După părerea mea, autorul ar fi trebuit să facă şase luni, sau chiar mai mult, de închisoare pentru crima de a fi dat străinilor o idee atât de jalnică despre mentalitatea ofiţerilor noştri şi, în plus, pentru crima de a fi pătat imaginea Saharei, căci oricine s-a apropiat vreodată de marele deşert, de maiestuosul şi formidabilul deşert, nu îl mai poate asocia cu poveşti despre peşteri gen Ali-Baba… dar, la urma urmei, poate că autorul nu a călcat niciodată prin Africa.

12 iunie 1924. Mă aflu la Padong în bungalow-ul misiunii. Nu este un palat, este un fost oficiu poştal dezafectat pe care guvernul l-a dat misionarilor. Confortul în interiorul lui nu este mare, dar există un acoperiş şi apoi, după locuinţele pe care le-am avut în Tibet, mă pot mulţumi cu el. Altminteri, îmi este imposibil să îmi continuu drumul, nu am niciun chior, traseul de la Gyantzé şi până aici, cumpărăturile pe care a trebuit să le fac, chiar la Gyantzé…

(Sfârşitul acestei scrisori nu a putut fi găsit.)

Roman Catholic Mission Padong, districtul Darjeeling;

India, 27 iunie 1924

Mi se pare că timpul a stat pe loc. Când mă găseam în imposibilitatea de a primi veşti de la tine, nici nu aşteptam, fireşte, şi nerăbdarea nu se năştea. Dar acum, am început să număr zilele. Mi s-a spus la Gyantzé că o scrisoare are nevoie de

trei săptămâni pentru a ajunge la Londra. Este foarte rapid şi se poate socoti acest timp drept un record de viteză, chiar dacă, să zicem, ar fi vorba, de fapt, de o lună, ca să rămânem la medii. Eram la Gyantzé pe 6 mai şi ţi-am scris imediat, deci ar trebui să am răspunsul tău cel mai târziu de astăzi într-o săptămână, căci, bineînţeles, probabil că tu mi-ai răspuns imediat. Ah cât de lung mi se pare timpul! Cât de nerăbdătoare sunt să aflu câte ceva despre ce ai mai tăcut tu, după atâta timp de când te-am pierdut din vedere, ca să zicem aşa. Tu ai fost la curent cu peregrinările mele, prin numeroasele scrisori pe care ţi le-am trimis, dar eu nu ştiu nimic despre tine. Ah! de s-ar sfârşi odată.

Aici plouă cu găleata şi tot timpul. Drumul care trece pe dinaintea porţii mele este un fluviu de noroi. Nu există nicio posibilitate să te plimbi prin grădina misiunii, care este aranjată în trepte, pe versantul unui munte şi nu oferă, la acelaşi nivel, decât spaţii de mărimea unui prosop. Există o alee în faţa căsuţei mele, dar pe ea creşte iarba şi faci o adevărată baie la picioare atunci când o traversezi. Ţinutul nu este urât, dar nici foarte frumos. Peisajul este acela care poate fi întâlnit peste tot în Sikkim, a cărui frontieră se află aici. Am văzut atâtea privelişti mai frumoase, încât aceasta nu îmi spune nimic, mai ales înecată în acest potop. Ţi-am scris asta, pavilionul pus la dispoziţia mea de către misionari este un fost oficiu poştal, învecinat cu proprietatea lor. Acoperişul este în stare proastă, plouă prin el în diverse locuri – din fericire, nu prea mult şi în

camera mea – şi această umiditate interioară, adăugată la cea din exterior, nu adaugă nimic veseliei acestui loc, dar acesta este un detaliu de mică importanţă. Necazul este că trebuie să întârzii aici şi să cheltui bani, fără să am nicio treabă. Pe deasupra, timpul care se scurge este în dezavantajul meu. Atunci când faci un lucru de genul celui pe care eu l-am reuşit atât de bine, trebuie să îl serveşti cald publicului. Mai târziu, interesul pe care îl poate suscita se răceşte. Se mai poate întâmpla, de asemenea, ca şi alţii să viziteze aceleaşi pustietăţi şi atunci nu mai eşti primul; în tine, se mai pot întâmpla şi alte lucruri şi rezultatul este că ai dat în brânci, că te-ai extenuat, că ţi-ai cheltuit banii şi din toate astea nu obţii decât un profit infim.

Să nu crezi, dragul meu, că mă amuză prea mult să reiau, la vârsta mea, o viaţă activă şi de luptă, de care mă credeam pentru totdeauna eliberată. Cu siguranţă că nu, dar, chiar şi pentru a trăi ca un sihastru, ca un anahoret, aşa cum mă îndemnau înclinaţiile mele, tot ai nevoie, la ora actuală şi cu nefericita cotaţie a francului, de rente considerabile. […] îţi aminteşti poate de Cabantous, care îmi spunea: „Va trebui să daţi ceva pentru templu… din cauza numelui dumneavoastră”. Bun, noi ne chemăm Néel, şi asta este suficient pentru a fi catalogaţi, credincioşi sau nu. Ei bine, trebuie *neapărat* ca Elie, care, în situaţia sa, frecventează bonetele importante din lumea reformaţilor, să obţină prin oricine ar putea să obţină nişte scrisori urgente de

recomandare, din partea preşedintelui republicii[11], pentru mine. O scrisoare colectivă pentru toţi agenţii diplomatici şi două scrisori speciale, una pentru ambasadorul nostru la Washington şi alta pentru consulul nostru general la New York. Scrie-i de urgenţă lui Elie şi spune-i să îşi pună în aplicare toată diplomaţia. Ar fi bine ca scrisorile să spună „a se acorda doamnei A. David-Néel, orientalistă şi exploratoare, tot sprijinul posibil, a i se facilita intrarea în relaţii cu societăţile savante şi cu alte persoane, pe care ar putea fi interesată să le cunoască”. […]

Am hotărât să nu mă culc pe-o ureche. Mă simt bine, afară de o nimica toată, dar o nimica toată care mă apasă, la inimă, ceea ce mă agasează un pic. Cred totuşi că nu este ceva prea serios; tot un efect al slăbiciunii muşchiului meu cardiac. M-am pus foarte bine pe picioare, faţă de cum eram la Lhassa. Ajunsesem acolo precum un sac gol, îmi atârna pielea pe oase în cute groase… Un adevărat balon dezumflat. Dar balonul s-a umflat din nou, nu mai există piele care atârnă. Modul rapid în care m-am refăcut dovedeşte o sănătate bună şi un aparat digestiv care funcţionează în condiţii destul de bune, de vreme ce asimilarea se face atât de bine. […]

Aduc din nou ceva complet inedit, în care există de toate pentru toate gusturile: istorie, legende, filosofie, misticism, ocultism, geografie şi chiar literatură amuzantă – după cum ai putut să îţi dai seama din povestirile pe care ţi le-am

11 Preşedintele Doumer era protestant (n. ed.)

expediat. În cazul în care cineva nu face nimic cu toate astea înseamnă că este un imbecil sau că îi lipseşte ceea ce îi trebuie pentru „un start bun”. Dragul meu drag, chiar dacă te costă ceva efort, merită osteneala. Am nevoie de scrisorile pe care ţi le-am indicat şi, în plus, de una pentru guvernatorul Indochinei. Şi toate cât mai prompt cu putinţă, ca şi fondurile de care am nevoie pentru a-mi pune treburile la punct. Viaţa este departe de a fi ieftină în satul în care mă găsesc. Îndată ce te instalezi aici, trebuie să faci cheltuieli pentru lucruri care nu-ţi vor folosi decât pentru puţină vreme; cratiţe, tacâmuri, o grămadă de mărunţişuri, care alcătuiesc un total ridicat, oricât de banale ar fi obiectele pe care le achiziţionezi. Ţi-am zis că trebuia să mă îmbrac, dar nu am nimic. Am cumpărat câteva haine, mi s-au mai dat şi altele, dar nu aş putea să mă înfăţişez aşa nici la Calcutta, nici altundeva. Aici nu există decât un preot bătrân, cu părul alb, şi colegul său, încă şi mai în vârstă, care se va întoarce dintr-o călătorie săptămâna viitoare. Ca să plec de aici, voi avea nevoie de ciorapi, de pantofi, de o pălărie, de lenjerie etc. Evident, voi face cumpărături economice, dar care vor necesita totuşi o anumită sumă. Cât de plictisitoare sunt treburile astea legate de bani! Crezusem că am scăpat de ele pentru totdeauna. Acest război teribil este încă şi mai teribil prin consecinţele sale, decât prin ceea ce a reprezentat ca atare. […]

28 iunie 1924. Primesc în dimineaţa aceasta o scrisoare de la preşedintele Societăţii de Geografie din Paris, care mă felicită pentru voiajul

meu şi îmi cere o relatare pentru buletinul societăţii. […]

Padong (Darjeeling), 6 iulie 1924

Tot nu am nicio veste de la tine. Deja se fac mai multe zile de când am primit o scrisoare de la Societatea de Geografie şi o alta din Paris, care îmi arată timpul necesar pentru dusul şi întorsul corespondenţei, în consecinţă, pot să deduc că aş putea avea şi răspunsul tău. Ştiu că Bône este mai departe de aici – din punct de vedere poştal vorbind – decât Parisul, dar, în afară de faptul că am o dorinţă formidabilă de a afla că eşti sănătos şi că nu ţi s-au întâmplat decât lucruri agreabile, în intervalul enorm care s-a scurs de la ultima ta scrisoare, sunt, de asemenea, foarte chinuită de nevoia de bani. Abia îmi rămâne cât să am de mâncare pentru o săptămână, zece zile cel mult. Consulul, ţi-am spus asta, m-a pus în cea mai mare încurcătură faţă de funcţionarii englezi, care m-au ajutat din plin în Tibet. Ei socoteau că domnul consul mă va primi, asemenea lor, cu mare cordialitate, că îmi va oferi ospitalitate şi îi va răsplăti, mulţumindu-le pentru ceea ce au făcut pentru compatrioata lui. Or, el n-a făcut nimic din toate acestea. Am primit în această dimineaţă, o scrisoare, amabilă, cu siguranţă, dar destul de presantă, în care mi se cere să înapoiez cât mai curând cu putinţă cele 500 de rupii împrumutate. Cât despre mine, probabil că ei s-au mirat de termenul impus pentru rambursare şi s-au informat pe lângă consul, care le-a dat drept răspuns, se pare, ceva care se potriveşte cu tonul în care mi-a scris – poate ceva de genul că el nu

mă cunoaşte şi nu răspunde de datoriile mele. Afacerea este una dintre cele mai neplăcute.

Câţi bani mi-ai expediat tu şi când îi voi primi? Ce trebuie să decid în privinţa bagajelor mele din China, care reprezintă mai multe mii de dolari şi osteneala excesivă pe care am depus-o pentru a strânge nişte colecţii?

Va trebui să plec de aici, dacă nu vreau să fiu hărţuită de cei care mi-au împrumutat bani şi care locuiesc la o aruncătură de băţ de Padong şi, de asemenea, pentru a evita ca ei să-i bată la cap pe misionari în legătură cu mine. Şi cu ce bani să plec? îmi place să cred că peste două sau trei zile voi primi o scrisoare de la tine şi un mandat care îmi va permite cel puţin să dau ceva ca a cont şi să am răbdare, până voi primi scrisorile pe care le aştept, şi vom putea să decidem ce se cuvine să organizăm pentru întoarcerea mea, în legătură cu care te-am prevenit deja încă dinainte de a porni să traversez Tibetul. […]

Misiunea catolică, Padong, 10 iulie 1924

Am primit în dimineaţa aceasta epistola ta scrisă din Paris pe 16 iunie. Cât de fericită am putut fi, nu-ţi pot mărturisi în cuvinte, dar cred că poţi să ghiceşti. Ultima scrisoare pe care am primit-o de la tine, la Kanchow, în ianuarie 1923, data din iulie 1922 (de pe 22 iulie, dacă nu mă înşel). Iată deci că au trecut aproape doi ani, zi după zi! Cu siguranţă, călătoriile puţin obişnuite pe care le-am întreprins din acel moment, cu peripeţiile lor diverse, mi-au solicitat întreaga atenţie şi lucrul acesta a putut, până la un anumit punct, să atenueze lungimea timpului, dar totuşi,

doi ani… în fine, uite că s-a sfârşit, ştiu că nu eşti bolnav, că tu continui să îţi vezi de afacerile tale lucrative, care te interesează şi nu sunt în niciun fel dezagreabile pentru cine are capacitatea necesară de a le duce la capăt. Am fost fericită să aflu asta. Este, mi se pare, absolut mulţumitor, faptul că te ocupi de afacerile de la Ouenza, le cunoşti foarte bine, este mult mai uşor decât atunci când eşti nevoit să te angajezi pe un teren nou. Văd, bunul meu prieten, că în ansamblu, nu ai motiv să protestezi prea mult împotriva propriei sorţi. Mulţi ar invidia-o. Îţi repet, sunt extrem de fericită că am aflat toate astea. Dar acum, doresc să ştiu mai multe. Mai întâi, unde locuieşti? Cum locuieşti? Trebuia să părăseşti casa de pe malul mării, aşa mi-ai scris. S-a întâmplat asta? Descrie-mi, deci, noua ta locuinţă şi fă-mi planul ei. În al doilea rând, cum te descurci cu menajul? Ceea ce aud spunându-se despre servitori, printre europenii care au fost de curând în ţările lor sau care au rude pe acolo, este de natură să îţi ridice părul în cap. […] Primul punct asupra căruia vreau să îţi fixez din nou atenţia în întregime, căci ţi-am mai vorbit de el în scrisorile mele precedente: mi-am terminat călătoriile şi mă voi întoarce. […] […] Viaţa este departe de a fi ieftină la Padong – ţinând cont de cotaţia de schimb, costă tot atât precum costă cea din Paris. Pâinea se plăteşte cu patru ana pentru o greutate mai mică de un kilogram, la cursul rupiei asta face cam un franc şi 35, iar laptele cu aproximativ un franc şi jumătate pe litru. Cartofii ajung la aproape un franc şi jumătate pe kilogram. Socotesc, în aceste calcule,

rupia la şase franci, acesta era ultimul curs. Este foarte probabil că nu se cheltuieşte mai mult nici la Bône. Sunt obligată să plătesc opt rupii pe lună unui vidanjor. Sistemul englez din India este în vigoare aici. Şanţurile pentru latrine sunt interzise. Există nişte recipiente, pe care un om din casta inferioară (dintre aceia pe care hinduşii îi numesc „de neatins”, pentru că se consideră că atingerea lor este impură) le goleşte şi le curăţă de două ori pe zi. Şi încă nici nu plătesc cât ar trebui să plătesc, pentru că Albert îşi impune să meargă la o depărtare de aproape 20 de minute de aici, în nişte mărăcinişuri, aşa că *methar*-ul (este numele lucrătorului respectiv) nu are decât o găleată de ridicat. Dacă ar mai fi fost şi o a doua, m-ar fi costat cel puţin 12 rupii.

În rezumat, nu se poate spune despre Padong ceea ce puteam să-ţi scriu despre Kum-Bum, despre Sinin sau despre Kanchow, că viaţa nu costă mai nimic, şi a rămâne aici nu prezintă niciun avantaj economic; banii pe care îi cheltuiesc aici ar fi, fără îndoială, mai bine folosiţi dacă „aş avansa”, adică aş porni pe drumul de întoarcere. […]

Pe urmă: ţi-am mai explicat, îmi va fi, ca să zic aşa, indispensabil să merg ca să îmi ambalez colecţiile în China. Ele reprezintă o valoare considerabilă. […]

Altă problemă, o chestiune de bani. Scrisoarea ta este puţin cam vagă. […] Fixează-mi-o *imediat*, te rog.

În ce priveşte banii de la Pondichéry, trimiseseşi acolo 250 de rupii. Mă atinsesem puţin

de această mică sumă pentru depozit. Aşadar, am putut avea 237 de rupii la venirea mea aici. […] înainte de plecarea mea din Chumbi, una dintre fetele măritate[12], ale agentului comercial îmi făcuse cadou diverse piese de îmbrăcăminte, ca să nu călătoresc îmbrăcată după moda tibetană. Tocmai primise o livrare de la un magazin din Calcutta şi o împărţise cu mine. Am avut atunci câteva perechi de ciorapi, o cămaşă, o pereche de semibotine negre, o fustă şi o vestă croşetată (ceea ce în engleză se numeşte *jumper*). Mi-a împrumutat, de asemenea, o rochie de mătase, pentru a cina la reşedinţa din Gangtok. Era o rochie nouă, aş fi putut să o cumpăr, dar nu voiam să fac cheltuiala aceasta şi tânăra femeie mi-a zis că pot să o port şi să i-o dau înapoi. Înţelegi că îi datorez un cadou acestei amabile persoane. Ceea ce mi-a oferit ea are o anumită valoare, Din cele 237 de rupii îmi mai rămâne puţin, căci m-am hrănit din ei de când sunt la Padong. […]

Padong, 19 iulie 1924

Alte probleme. Te plictisesc, simt asta, dar tu ştii că intenţiile mele sunt lăudabile şi că nu caut decât să îmi ameliorez situaţia pentru a putea să îţi uşurez cheltuielile. Voi fi scurtă. […] Am primit o scrisoare foarte amabilă de la vicontele de Fleurian, ministrul nostru la Pekin: felicitări, speranţa de a mă vedea la Pekin etc., şi scrisoarea

12 Este vorba de dna Annie Perry, fiica răposatului David Macdonald, căsătorită cu căpitanul Perry, chiar cel care o arestase pe Alexandra David-Néel la Gyantzé, atunci când s-a aflat că se întorcea de la Lhassa. In februarie 1973, la câteva luni după moartea lui Annie Perry, domnul Peyronnet a înregistrat mărturia sa la Kalimpong, unde era proprietară la "Himalayan Hotel." (n. ed.)

de recomandare foarte călduroasă pentru dl Merlin, guvernatorul Indochinei. Dl. Fleurian mă cunoaşte de multă vreme. Ne-am întâlnit la ambasadă la Londra şi el este cel care a obţinut de la India Office toate scrisorile mele de recomandare pentru India. Era pe atunci secretarul domnului Cambon. Mi-a reamintit adesea vechile noastre relaţii şi le pune în relief în scrisoarea sa către guvernatorul Indochinei. […]

Îţi descrisesem în detaliu situaţia mea şi nevoia presantă de bani. Nu mai revin asupra acestui lucru, întrucât ţi-am promis că voi fi concisă şi am foarte mult de lucru – îmi povestesc în scris ultima călătorie – aşa că termin adresându-ţi, dragul meu, cele mai afectuoase gânduri ale mele. Pe când, deci, o nouă scrisoare de la tine?

23 iulie 1924. Am întârziat trimiterea acestei scrisori, sperând că voi primi una de la tine, dar nu a sosit nimic. Cred că nu îţi dai seama de situaţia mea. Nu mai am decât 20 de rupii în buzunar. […] Nu am aici, ca la Kansu, posibilitatea de a pleca în ţinutul tibetan şi de a trăi din pomeni. Trimite-mi imediat ceea ce poţi şi scrie-mi. Există lucruri pe care nu ţi le spun, pentru că nu sunt sigură de discreţia absolută cu care îmi sunt tratate scrisorile. Doresc să părăsesc India. Încearcă să înţelegi. Am reuşit cu brio. Asta nu place la toată lumea. Am primit o scrisoare frumoasă de la Sylvain Lévi, marele sanscritolog, profesor la Collège de France, vrea să publice imediat un inventar detaliat al cărţilor tibetane pe care le-am adunat şi vrea să fac un curs la

Sorbona. Este excelent, dar guvernul nu are bani de dat savanţilor. Ceea ce voi putea obţine de la el, ca subvenţii pentru acest curs, va fi o nimica toată. Totuşi, când eşti în centrul atenţiei la Paris, eşti cu uşurinţă şi aiurea, iar toate aceste lucruri, în aparenţă neprofitabile, devin profitabile indirect, dacă ştii să te descurci. Sylvain Lévi m-a informat că fiul său, pe care l-am cunoscut pe când era foarte tânăr, este consul la Bombay. De aici înainte, scrie-mi pe adresa lui. El va avea grijă ca scrisorile să ajungă la mine. Când va sosi răspunsul la aceasta, după toate probabilităţile nu voi mai fi la Padong, deci adresa este: Dna A. David-Néel, e/o M. Daniel Lévi, consul francez, Bombay, India

(Please forward).

Padong, 75 august 1924

Se împlinesc astăzi exact trei luni şi nouă zile de când trăiesc din caritate şi împrumuturi. Eşti la curent cu situaţia mea, scrisoarea trimisă de tine din Paris îmi demonstrează asta în mod limpede, şi totuşi nu numai că nu mă ajuţi, dar nici măcar nu îmi scrii. Mi-ai cerut în scrisoarea ta să îţi spun următoarele lucruri (copiez exact): *f, Trebuie să ştiu unde te duci, spune-mi ce nevoi ai, locul unde trebuie să îţi trimit următoarele provizii şi cât vrei să primeşti*".

Ţi-am răspuns la toate acestea şi nu a sosit nimic, nici măcar o scrisoare. „*Trebuie să ştiu unde te duci*. „Dar mi se pare că ţi-am explicat suficient că mi-am încheiat călătoriile. Unde mă duc? Mi se pare că ţi-am zis că la noi acasă, unde intenţionez să încep să îmi scriu cărţile care mi-au

fost solicitate de editorii americani. Numai itinerarul întoarcerii rămâne de discutat, va depinde de banii de care voi dispune.

„*Nevoile mele*. „Trebuie să rambursez ceea ce datorez: la ora actuală 1.060 de rupii. Aş fi putut evita multe cheltuieli, dacă n-ar fi trebuit să aştept trei luni. Deci îmi trebuie 1.060 de rupii pentru datorii, iar pentru acum: plecarea de aici şi supravieţuirea. Trebuie să fac *două zile* cu calul şi apoi alte *patru zile* cu trenul, pentru a ajunge, fie la Colombo, fie la Bombay.

„*Unde să îţi trimit următoarele provizii*”. La Banca Indochinei, la Pondichéry, de vreme ce nu pot părăsi India înainte de a le primi.

„*Cât doreşti să primeşti*. „Atât cât poţi să-mi trimiţi, ca să nu fie nevoie să tândălesc în drum. Este de la sine înţeles că îmi trebuie *o sumă considerabilă pentru a mă întoarce*, dar mi-ar trebui, de asemenea, *o sumă considerabilă pentru a rămâne în străinătate*; totul este scump în India, mai scump decât în Franţa, preoţii îmi împrumută ziarele din Paris şi pot să face comparaţie. Hainele costă, la Calcutta, de patru ori mai mult decât la Paris.

După toate probabilităţile, nu voi putea merge la Pekin să îmi ambalez cărţile. Hotelurile costă 24 de dolari pe zi. Îl voi trimite pe Albert să se ocupe el de asta. Va călători cu clasa a treia şi va locui într-un hotel chinezesc de categorie inferioară. […]

Nu vreau să-ţi dau speranţe deşarte, dar ministrul Franţei la Pekin a solicitat guvernului, din proprie iniţiativă, permisiunea de a-mi acorda

o subvenţie, din anumite fonduri pe care le are la Pekin. El crede că răspunsul va fi favorabil, dar este sigur că va trece ceva timp până când acesta va sosi. Nu se grăbesc oamenii aceştia din ministere, asta se poate tărăgăna mai multă vreme. Dacă obţin această subvenţie, ea va diminua sacrificiile pe care le vei avea tu de făcut şi îmi va uşura rambursarea datoriilor. Mi-a scris că este vorba de o subvenţie de o anumită importanţă: zece mii de franci cel puţin, şi este posibil să fie reînnoită anul viitor.

Ceea ce este *sigur* este faptul că un al doilea mare editor din New York, Dutt and De, mi-a scris, ca şi Macmillan, că ar dori să vadă un manuscris despre călătoria mea.

Nu mai ai niciun motiv acum să întârzii expedierea. Trebuia să ajung la asta, am putut să traversez Tibetul pe jos, dar nu pot să merg acum pe mare precum Iisus Christos. […]

Doamne Dumnezeule, bietul meu Mouchy, nu vei manifesta niciun pic de bucurie la ideea întoarcerii mele, când eu mă gândesc la asta ca la o sărbătoare? Tot timpul îi vorbeam despre asta puştiului. […]

21 august 1924. În sfârşit am primit în această dimineaţă scrisoarea ta datată din Vichy, 20 iulie. Ce idee! Eşti sănătos şi nu ţi s-a întâmplat nimic rău. Sunt nespus, nespus de fericită…

Dimpotrivă, sfârşitul scrisorii tale sună puţin ca o reminiscenţă din *Ecleziastul* sau din *Cartea lui Iov*; Dar, bravul meu prieten, nu trebuie să vezi lucrurile atât de in negru şi să iei în calcul tot soiul de infirmităţi pe care nu le ai şi zilele

mohorâte, care nu vor veni decât dacă suntem destul de proşti să le lăsăm să vină. Ai avut întotdeauna o anumită înclinaţie spre melancolie. Trebuie să te împotriveşti. Bineînţeles, eu nu îţi pot spune că existenţa este o binefacere a zeilor şi că viaţa fiinţelor vii este întreţesută cu delicii! Exact pentru că mi-am dat seama de contrariu, am devenit budistă cam acum în urmă cu treizeci de ani şi din acel moment credinţa mea în *Siddhartha Gautama* a crescut de la o zi la alta, hrănită de constatările pe care mi le ocazionau lumea din jurul meu şi propria viaţă. Haide, dragul meu, alungă fluturii cei negri, intenţionez să îi vânez eu însămi cu energie, atunci când voi fi alături de tine, ceea ce, în acest moment, pare să fie un lucru care nu va mai întârzia.

Apropo de întoarcerea mea, mă intrigă o frază din scrisoarea ta. Scrii: MPari să nu fi primit niciuna dintre numeroasele scrisori pe care ţi le-am scris la Lanchow şi care te ţineau la curent cu faptele importante din viaţa mea… îmi închipui că ai făcut ceea ce era necesar pentru ca ele să îţi fie adresate. Vei vedea mai bine, după lectura lor, ce ai de făcut…”

Când mi-ai scris tu, deci, nenumărate scrisori?… Nu în timpul sejurului meu la Lanchow. După acesta, părăsind acest loc, te avertizasem că nu mai trebuie să îmi scrii la Lanchow şi pe urmă, din Szechuan, ţi-am scris adesea, ţinându-te la curent cu peregrinările mele; ultima mea scrisoare a plecat din Zunnan cu puţine zile înainte ca eu să trec frontiera tibetană. Ştiai că sunt departe de Lanchow. Şi apoi, care sunt acele

„fapte importante” din viaţa ta care trebuie să îmi ghideze mie proiectele sau, cel puţin, să le influenţeze?... Văd, după ultimele două scrisori ale tale, pe care le-am primit de când am ieşit din Tibet, că nu ţi s-a întâmplat nimic extraordinar. Aceste scrisori par să nu indice nici că ai devenit mult mai bogat, nici contrariul, eşti tot ocupat cu Ouenza, eşti sănătos, locuieşti tot la Bône – poate într-o altă casă. Nu văd unde este aici locul „faptelor importante”, susceptibile să îmi modifice mie programul.

Asta este o ghicitoare şi, cum va trece poate destulă vreme până când scrisorile tale de la Lanchow, care trebuie să fi fost returnate la legaţia din Pkin, vor ajunge la mine, te voi ruga să îmi dai pe cât se poate un rezumat succint. Ce îmi spuneai în ele? Ce îmi comunicai? Ard de nerăbdare să ştiu, de vreme ce tu apreciezi că este atât de important. […]

Deci, Luxemburgul ţi-a plăcut... Am fost şi eu acolo, cu multă vreme în urmă. Aveam paisprezece ani. Îmi amintesc foarte bine oraşul, dar trebuie să se fi schimbat mult din acea epocă îndepărtată. […] Da, este o ţară celebră pentru trandafirii ei. Unde vezi tu necesitatea de a exista un impuls de „religiozitate” pentru a face călătoriile pe care le fac? Cea din urmă a fost inspirată mai ales de dorinţa de a face ceea ce alţii nu au reuşit să împlinească, de a-mi măsura bătrânele mele puteri cu obstacolele materiale şi inteligenţa cu obstacolele de alt ordin. De două ori au vrut să mă reţină, să îmi bareze trecerea, dar eu mi-am zis că nu voi fi învinsă. Există oameni care se

resemnează uşor, eu nu fac parte dintre aceştia. În fond, eu mă sinchiseam foarte puţin de Lhassa, dar este foarte nostim să ajungi acolo în felul în care am ajuns eu, şi am văzut, pe drum, cele mai frumoase peisaje din lume. […]

Padong, 25 august 1924

Tocmai am primit scrisoarea ta trimisă din Vichy, pe 1 august. Ah! cât sunt de mulţumită să văd că te hotărăşti să îmi scrii mai des. […]

Ţi-am răspuns că nu mă voi duce în America decât dacă am în mână aproape tot ce îmi trebuie pentru cheltuiala mea. Am examinat aproape toate combinaţiile eventuale. Ai vedea tu posibilitatea, dacă aş veni să petrec iama la Bône, de a mă ajuta să petrec trei luni la Paris spre primăvară, pentru a ţine conferinţele pe care le are în vedere Sylvain Lévy? Aş dori atunci să devin membră a Societăţii Franţa-America. Înţelegi motivul, fără să fie nevoie să îţi explic.

Ţin la America mai întâi din cauza chestiunii banilor, pentru că, oricât de ciudat ar putea să pară, caracterul meu, afinităţile mele mă fac să fiu dispusă mai degrabă să mă mişc printre anglo-saxoni, decât printre francezi. Mă simt dezrădăcinată printre aceştia din urmă… La urma urmei, trebuie să avem în vedere că eu nu am fost crescută în Franţa, că am trăit foarte puţin acolo şi că ascendenţa mea maternă nu este latină. Toate astea contează prea puţin. Eu ştiu că, dacă nu se ridică în calea mea obstacole materiale şi dacă nu sunt bolnavă, voi reuşi în America exact cum aş fi reuşit şi în Anglia, dacă spusele pe care le aveam eu de spus nu erau tocmai lucruri pe

care le aflasem şi le săvârşisem împotriva voinţei englezilor. […]

Ştii că Sylvain Lévi mi-a cerut catalogul analitic al cărţilor mele, cel care trebuie să fie prezentat oficial la minister şi publicat în ziarul asiatic. Dar stabilirea acestui catalog nu este un lucru tocmai uşor, pentru că trebuie să fac un rezumat pentru fiecare lucrare, să îi indic originile, data probabilă etc. Albert mă va ajuta cu grosul muncii, va clasa cărţile în funcţie de subiectul lor – îţi imaginezi că nu am putut să îmi citesc biblioteca în timp ce călătoream. Am cumpărat-o doar frunzărind superficial cărţile. Sunt manuscrise superbe, pe care muzeele orientaliste mi le-ar plăti scump, dacă aş vrea să le vând. Pe scurt, voi publica acest catalog pe părţi. Nu pot să citesc totul într-un an, nici măcar în doi. Când micuţul va fi terminat de divizat secţiunile, vom ataca una dintre ele şi, după ce o vom termina, vom trece la următoarea. Va dura mult, căci mai am şi alte lucruri de scris, care pot fi valorificate imediat. […]

Padong; 31 august 1924

Ţi-am scris adesea scrisori care probabil că te-au plictisit şi pe care, crede-mă pe cuvânt, nici mie nu îmi făcea plăcere să ţi le trimit. Cu atât mai mult mă bucur să te pot anunţa astăzi că afacerile mele par să fi apucat pe calea cea bună.

Ţi-am împărtăşit veştile despre cererile celor doi editori americani, care doresc să le prezint un manuscris cu aventuri din călătorie şi cererea Societăţii de Geografie din Washington, care doreşte fotografii la o broşură.

Astăzi, am primit aviz că subvenţia care fusese solicitată pentru mine mi-a fost acordată de către ministru. Este emisă de legaţia din Pekin şi se află la dispoziţia mea în acest loc. Am răspuns cancelarului că ar putea să o verse la Banca Indochinei din Pekin.

Este bine, nu-i aşa?... Datorez acest succes vicontelui de Fleurian şi lui Philippe Berthelot de la Ministerul Afacerilor Străine. Scrisorile de recomandare vor veni probabil tot prin dl Berthelot. [...]

Calcutta, 26 septembrie 1924

[...] în această dimineaţă, doi domni, trimişi de o doamnă americancă pe care o cunosc, au venit să îmi ceară două articole scurte pentru nişte reviste. Fiul unuia dintre ei lucrează la o agenţie de presă din New York, care furnizează ştiri pentru articolele din ziare, reviste etc. Pe scurt, voi încerca şi pe această cale. Mi-au cerut un articol privitor la profeţiile tibetane, care se referă la eroul care trebuie să vină din „Nord”. Se pare că un călător rus a publicat de curând o carte în care câteva pagini au fost consacrate acestui subiect şi că a avut o vânzare extraordinară. Ei spun că publicul american este foarte interesat de acest subiect. [...]

Voi scrie un articol şi voi vedea ce se va mai întâmpla.

Tăietura din *Cotidianul* denaturează un articol care a circulat prin presa engleză şi care, la rândul lui, denaturează una din aventurile mele. Ţi-o relatez laconic în continuare.

Cu două zile înainte de incidentul relatat, doi

şnapani au încercat să ne fure cortul, trăseserăm un foc ca ultim argument şi ne luaserăm tălpăşiţa, împreună cu bagajele noastre, temându-ne foarte tare să nu îi vedem alergând pe urmele noastre pe prietenii acestor doi coate-goale.

În ziua aventurii cu pricina, eu mergeam înainte şi micuţul puţin mai departe, în urma mea, în plină pădure. Şapte pehlivani înalţi, înarmaţi cu săbii lungi, sosesc din direcţia opusă celei în care mergeam noi. Unul din ei mă întreabă unde mă duc, eu răspund scurt şi trec mai departe, cu toate că individul încearcă să îmi bareze drumul, dar nu insistă. Îmi închipui că totul s-a terminat. Mă întorc şi îl văd pe Albert înconjurat, dar conversaţia are un aer liniştit, aşa că nu am nicio bănuială; totuşi, iată că unul dintre oameni culege ceva din colţul batistei micuţului, iar celălalt pune mâna pe bagajul lui, ca pentru a-i uşura povara. Eu înţeleg, dar ce să fac? Ei sunt şapte, micuţul este înconjurat. Dacă ucid sau rănesc pe unul din tâlhari, puştiul este ucis şi el la rândul lui. A-i lăsa să ne ia bagajele este periculos, am înăuntru câteva blănuri frumoase, care nu se potrivesc cu zdrenţele mele de cerşetoare şi pot să le dea bandiţilor ideea de a ne scotoci, pentru a vedea dacă nu avem nimic de preţ asupra noastră. Avem aurul ascuns în robe. Nu numai că, dacă am fi furaţi, ar fi o nenorocire, dar, dacă le trezim bănuieli în legătură cu identitatea noastră, ar fi şi mai rău. Atunci am găsit trucul următor: am început să urlu ca apucata, invocând toţi zeii tibetani „Oh! ce oameni răi, care despoaie o biată bătrână de *singurele două mpii* pe care le are.

Aceste rupii erau câştigate de fiul său, călugărul lama, recitând rugăciuni pentru morţi. Şi ce-o să fac acuma… o să mor de foame bineînţeles…!” Şi îmi ridicam braţele deasupra capului şi mă aşezam pe bolovani, mă ridicam din nou… şi nu era prin preajmă niciun operator cinematografic care să mă filmeze, mă gândeam la asta şi îmi părea rău. Trebuie să fi arătat sublim! La urma urmei, am fost actriţă şi îmi aminteam de asta. Pe scurt, bandiţii au fost mişcaţi, au dat banii înapoi, i-au cerut lui Albert să îi binecuvânteze – ceea ce el a făcut cu demnitate – şi mie să recit rugăciuni pentru ei.

Şi am plecat, eu clătinându-mă, ca şi când aş fi fost „sfârşita de emoţie”, apoi, când ne-am aflat în afara razei vederii lor, am luat-o la sănătoasa. „Oh! Reverendă, zicea puştiul, cum v-aţi putut gândi la aşa ceva, cu siguranţă nu vor reveni să ne caute în noaptea aceasta, sunt convinşi că noi nu avem decât cele două preţioase rupii”.

Asta se întâmpla în ţinutul triburilor *popa*, care au un renume foarte prost, unde tibetanii ezită să se aventureze. Am mers o parte din noapte. Spre miezul nopţii, ne-am culcat sub o ploaie măruntă în muşchiul umed. Nici foc, nici ceai, încă o dată post de 24 de ore. Oh! ce călătorie frumoasă, unică, mă întreb uneori dacă nu cumva am visat-o. […]

Calcutta, 13 octombrie 1924

Totul sfârşeşte prin a ajunge, chiar şi scrisorile de la Lanchow. Cele două din partea ta mi-au parvenit într-un pachet voluminos, împreună cu altă corespondenţă. Am primit, de asemenea, în

această dimineaţă, scrisoarea ta din 15 septembrie. Eşti într-adevăr foarte bun, marele meu prieten. Sprijinul pe care mi-l acorzi îmi este de o utilitate extremă, în acest moment în care trebuie să semăn pentru a putea apoi să culeg. […]

Ştiu, în sfârşit, unde locuieşti de când ai părăsit vila Louise. Situaţia noii tale locuinţe mi se pare foarte bună.

Poţi să îmi trimiţi o fotografie a casei tale şi, ceea ce este încă şi mai important, un *plan*. Zici că are cinci camere şi o bucătărie. Asta-i tot, într-adevăr?… Nu există şi dependinţe sau cămăruţe mai mici: cabinet de toaletă, debarale, cameră a servitorului? Ce ne vom face, dacă nu există decât aceste cinci camere?… Camera ta, cabinetul de toaletă şi camera bonei sunt dintr-odată trei camere şi, dacă mai socotim şi sala de masă, iată că nu ne mai rămâne decât o cameră. […]

Vezi tu, dragul meu, voi fi dezolată dacă te contrariez: ai fost excesiv de bun cu mine şi aş fi o ingrată dacă ţi-aş provoca neplăceri când ne vom revedea, dar băiatul *trebuie* să vină cu mine. Este un angajament de onoare din partea mea. Nu pot să îţi explic asta în amănunt, dar el nu trebuie să rămână aici. În al doilea rând, la cotaţia actuală a francului, nici nu am fi capabili să îi plătim ceea ce i se cuvine, în al treilea rând: am absolută nevoie de el pentru munca mea şi tot profitul pe care contez ar deveni imposibil, dacă nu ar fi alături de mine.

Îl vei vedea pe micuţul omuleţ şi îl vei iubi, sunt sigură de asta. Cred că, din veniturile pe care

le am în Belgia, voi putea să îl întreţin la noi acasă. Este foarte rezonabil şi foarte modest. Cu el, nu vom fi la bunul plac al nici unui servitor, căci el ar putea oricând, temporar, să gătească ceea ce ne trebuie. Te rog, nu reveni asupra acestei chestiuni, care nu poate fi rezolvată în nicio altă manieră, fără să dea peste cap toate planurile mele, să mă priveze de colaboratorul meu la lucrările tibetane şi să mă forţeze să îmi amân întoarcerea, pentru a pune la punct mijloacele de a-l stabili pe micuţ în China sau aiurea, ceea ce ar fi excesiv de oneros. Se fac doisprezece ani de când hoinărim prin pustiuri împreună, am văzut de multe ori moartea cu ochii împreună, dacă lăsăm la o parte orice altceva, şi mi-ar fi îngrozitor de greu să mă despart de acest băiat, pe care îl tratez ca pe un fiu. Totdeauna sunt şi puţin egoistă: am nevoie de cineva care să fie alături de mine să mă ajute să urc pe bicicletă, să fac excursii, să mă caţăr… Să nu crezi că guta de care tocmai ţi-am vorbit a făcut din mine o mumie. Tot mai sunt „deplasabilă”. Ţie nu îţi plac deloc sporturile acestea şi ai ridica braţele spre cer, dacă ai afla că deja i-am vorbit micuţului de un mare turneu pe jos prin Algeria. Lui acest lucru i se pare foarte simplu.

Încă nu ai ieşit la pensie, avem timp să ne întoarcem. Dacă, atunci când va veni acest moment, afacerile mele nu vor merge suficient de bine pentru ca problema micuţului să se rezolve de la sine, vom vedea ce este de făcut. Pentru moment eu îi sunt necesară, iar el îmi este mie şi mai necesar. […]

Calcutta, 21 octombrie 1924

Am primit, ieri-seară, scrisoarea ta de pe 26 septembrie. Vezi lucrurile foarte clar când scrii: „Această scrisoare nu îţi va aduce decât chinuri”, Nu te-ai înşelat. Aceste chinuri sunt cu atât mai iritante, cu cât sunt gratuite, deloc inevitabile şi au cu totul alte motive, pe care tu nu mi le împărtăşeşti deloc. Orice ar putea să fie, sunt îngrozitor de deziluzionată. Nu bănuiam câtuşi de puţin că sfârşitul călătoriilor mele va fi acesta.

Acceptasem cu foarte mult curaj noua situaţie pe care ne-o crease războiul – cum am acceptat atâtea altele, de altminteri. Renunţam la liniştea care îmi este scumpă, mă apucam din nou de lucru, pentru a ne procura resurse suplimentare; părea că împrejurările se arată favorabile. Abia ieşeam din Tibet, că guvernul îmi acorda o subvenţie destul de consistentă, editorii cereau să îmi citească manuscrisele… Ce mai îmi trebuia?… Pur şi simplu, liniştea de spirit necesară şi atmosfera indispensabilă pentru a putea să lucrez… Dar iată! Casa ta este prea mică şi nu vezi cum ai putea să adăposteşti în ea cărţile şi bagajele mele, nu pot să îmi păstrez ajutorul tibetan, fără de care nu mă pot descurca printre cele 400 de cărţi şi manuscrise pe care le am de parcurs. Şi, mai mult de atât, ţie nu ţi se pare că întoarcerea mea este de dorit – ceea ce îmi scriseseşi deja în 1922 într-o frază dubitativă: „… Şi această întoarcere, este ea de dorit?… „Un pic cam în acelaşi stil ca o foarte veche scrisoare primită de la tine la Bénarès, în care îmi spuneai: „Dacă revii, se va «face aici o adevărată turmă»…”

Astăzi scrii: „Am fost multă vreme separaţi, intimitatea noastră s-ar putea să se resimtă de pe urma acestui fapt” şi „îţi va fi dificil să îţi reiei un loc de michurgheză, care se ocupă de menajul său şi de cele o mie de nimicuri casnice, pe care le comportă acesta” etc. „Cel mai bine ar fi, dacă ai resurse, să întreprinzi continuarea turneului tău în America…

Nu sunt proastă, bunul meu prieten, şi înţeleg. Înţeleg că prezenţa mea la Bône este nedorită. […]

Nu cred că scrisoarea ta va schimba cel mai mic lucru din sentimentele mele de profundă gratitudine, pentru ajutorul pe care mi l-ai acordat în timpul călătoriilor mele. Te găsesc – nu te supăra pentru sinceritatea mea – puţin cam prea orb şi prost inspirat, când refuzi ceea ce ar fi însemnat pentru tine un strop de veselie, de soare, într-o existenţă pe care mi-o descrii drept destul de temă şi de mohorâtă. Credeam că vitalitatea mea puternică, tot acest bagaj care se află aproape de aventură, pe care l-aş fi adus cu mine, cărţile pe care le-aş publica, mişcarea care s-ar crea în jurul meu te-ar ajuta să îţi recâştigi tinereţea. Credeam că „micuţul”, cum continuu să îl numesc, din ziua în care îmi va sosi, ieşind de la şcoală, cu o robă din bumbac alb şi cu o pălărie de paie dată pe spate, ca o aureolă în jurul figurii sale aiurite, dar ferme, credeam că te va amuza cu poveştile lui, că vei face din el un tovarăş pentru plimbările tale şi ai înţelege ce imens avantaj este, pentru nişte oameni de vârsta noastră, să aibă alături de ei un fiu adoptiv care, după toate

probabilităţile, după ce şi-a demonstrat multă vreme onestitatea, le va fi devotat şi îi va scuti de neplăcerea de a încăpea, în zilele lor de bătrâneţe, pe mâinile servitorilor, aşa cum s-a întâmplat cu biata mea mamă.

Dar fiecare, prea-scumpul meu prieten, vede lucrurile sub un unghi diferit şi este imprudent să judeci cine se înşală şi cine are dreptate, căci fericirea depinde aproape în exclusivitate de sentimentele fiecăruia. Ceea ce îi place unuia este o oroare pentru vecinul său.

Nu voi încerca să acţionez împotriva „voinţei tale”, cum spui tu. Cu siguranţă că nu. Am prea multă afecţiune pentru tine pentru a mă gândi la asta. Dar mai sunt şi foarte încăpăţânată pe deasupra şi nu renunţ la planul pe care l-am conceput, de a-ţi oferi un cămin agreabil, în ziua în care îţi va plăcea să faci măcar o încercare. Îţi datorez asta, pentru bunătatea pe care mi-ai arătat-o, dar nu sentimentul datoriei este cel care mă conduce. Aş fi eu însămi foarte fericită să te regăsesc. Să te regăsesc pur şi simplu, fără nicio condiţie, fără să îţi spun: „Vei avea de făcut asta sau asta nu va trebui s-o faci”.

Nenorocirea este că îmi lipsesc fondurile necesare pentru a-ţi putea oferi această „home” începând chiar de mâine. Am fi putut, fără îndoială, dacă asta ţi-ar fi convenit şi ţie, să o facem fără întârziere, dar să nu mai vorbim despre asta. Pentru moment tu ai afacerile tale, care te preocupă, eu nu îţi cer decât să continui ajutorul material, pe care mi l-ai promis într-una dintre ultimele tale scrisori, pentru a-mi da timpul

necesar pentru a scrie, ca să am marfa pe care să o ofer celor care mi-o cer. Şi astfel voi avea o speranţă pentru momentul în care contractul de închiriere pentru vila aceea prea mică va lua sfârşit şi în care, poate, vei ieşi la pensie, şi voi putea să îţi ofer o locuinţă care să îţi convină, în care vei putea să trăieşti fără nicio neplăcere. Înţeleg, simt că vrei să insişti asupra acestui subiect, că eu voi fi o povară prea grea pentru tine, în ziua în care vei ieşi la pensie. Este, se pare, destul de greu să începi să îţi câştigi viaţa pe cont propriu, când ai vârsta mea, dar eu nu sunt ca „toată lumea” şi, în ce mă priveşte, cred cu tărie că, de aici în câţiva ani, ne vom putea asocia veniturile şi eu nu te voi mai costa nimic.

Totuşi, există o problemă foarte importantă, aceea a numeroaselor şi preţioaselor mele bagaje. Nu pot să le iau cu mine, fie că merg în America, fie că mă duc în altă parte. Şi unde să le depozitez?... Este timpul să le iau odată din China. Eu nu am o casă a mea. Ar fi trebuit să am una, unde aş fi putut să lucrez în mijlocul tuturor documentelor mele. [...] Este o problemă foarte serioasă, pe care nu ştiu cum să o rezolv.

Aveam, de asemenea, intenţia să îl pun pe Albert să copieze – tot el – câteva frumoase manuscrise tibetane. Copiile mi-ar fi suficiente şi aş putea să vând manuscrisele originale. Anumite muzee sau universităţi din America cumpără aceste cărţi pe sume de bani foarte mari. Cum voi face?... Poate va trebui să mă instalez provizoriu undeva. [...]

Îmi vine ideea de a mă stabili în sudul

Franţei, aproape de Nisa, dar pe urmă trebuie să mă duc în America; cine va păstra colecţiile mele? …

Şi uite că deja am cerut să mi se trimită la Colombo bagajele care se află la Shanghai, mă va costa scump să le transport din nou spre nord. Socoteam, bineînţeles, că ţi le voi expedia ţie. Ce încurcătură, cum o voi scoate la capăt?…

Printre cele pe care le ai tu acum, nu sunt, pentru moment, decât fotografiile care mă interesează. Ai putea să mi le trimiţi, cu condiţia ca, înainte să expediezi peliculele (negativele), să le copiezi pe fiecare din ele şi să păstrezi la tine aceste fotografii, în aşa fel încât dacă s-ar pierde negativele să poată fi oricând refotografiate copiile. […]

Iată că toate planurile mele sunt bulversate. Sunt în faţa unei situaţii foarte simple, dar greu de descurcat fără cheltuieli considerabile. În fine, voi încerca să o scot la capăt – m-am descurcat eu şi în alte situaţii, mai dificile. […] Prea-scumpul meu, nu te supăra, cei 9.000 F, despre care îmi vorbeşti insinuând că i-aş putea da băiatului şi m-aş dispensa de orice obligaţie, abia dacă fac la ora actuală 1.300 de rupii. Împarte această sumă la 11 ani de serviciu şi ajungi la un salariu de aproximativ 10 rupii pe lună. Nimeni nu îşi riscă viaţa pentru o asemenea sumă, nimeni nu renunţă la partea sa de moştenire, nimeni nu îşi face imposibilă întoarcerea în ţinutul natal pentru o sumă inferioară aceleia pe care un vidanjor o câştigă pentru a vărsa o oală de două ori pe zi. Eşti om de onoare şi, orice ai putea să spui şi să

gândeşti astăzi, nu vei întârzia să mă dispreţuieşti dacă nu mi-aş respecta o promisiune solemnă şi aş abandona în sărăcie colaboratorul devotat, care mi-a permis să duc la bun sfârşit călătoriile mele şi care, din punct de vedere moral, are dreptul să împartă cu mine, într-o măsură justă, profitul pe care acestea mi le pot aduce.

Nu încerc o pledoarie pentru băiat. Chestiunea este reglată definitiv. Nu te voi mai încurca. Voi încerca, cu onestitate, să îmi plătesc singură datoria pe care am contractat-o, oricât de greu ar putea să îmi fie. Ştiu că tu mă vei stima pentru asta.

Toate gândurile mele afectuoase, dragul meu drag; astăzi şi mâine, ca şi ieri. O grăunţă rea se duce. Ce a făcut-o să apară nu ştiu, dar marea va redeveni calmă, sub un soare limpede. Ne vom regăsi şi ne vom îmbrăţişa, ca doi vechi şi credincioşi prieteni.

Toate cele bune.

30 octombrie 1924. Prea-scumpul meu, banca m-a informat de sosirea ultimei tale expedieri. Îţi mulţumesc de o mie de ori.

Jurnalele sunt pline de numele meu. Întrucât sunt tipărite în engleză sau în limbi care se vorbesc în India, nu îţi trimit niciun articol.

Sper că diferenţa de opinii care a survenit între noi nu te va face să îţi răreşti şi mai mult scrisorile. Acum, că trebuie să îmi reiau lupta pentru viaţă, de care m-am dezobişnuit, scrisorile tale îmi vor aduce puţină uşurare şi plăcere, care însoţesc întotdeauna certitudinea că ai undeva pe lume o prietenie fidelă.

Calcutta, 18 noiembrie 1924

Iată că a trecut o grămadă de vreme de când nu mai am veşti de la tine, afară de o scurtă scrisoare, al cărei punct principal era că nu ai niciun portret şi deci că nu poţi să îmi trimiţi aşa ceva. Asta este răutate curată! Dacă nu ai, poţi foarte bine să faci o biată fotografie gen paşaport şi să mi-o trimiţi.

Bunul meu prieten, fă în aşa fel încât să îmi trimiţi imaginea ta, mare sau mică. De vreme ce pari să nu ai chef de mine pentru moment, mă voi consola privindu-ţi efigia, în aşteptarea unor timpuri mai bune.

Vei găsi alăturat fotografia mea, mă hrănesc cu iluzia că îţi va face plăcere şi că o vei fixa într-o mică ramă.

Afacerile mele par să fi apucat pe cale cea bună. […]

18 noiembrie 1924 (seara)

Primesc, chiar în acest moment, o scrisoare care provine de la Ministerul Afacerilor Străine. Mi se spune: „Am făcut (.s/c) scrisorile care vă recomandă la ambasada noastră din Washington, la guvernul general al Indochinei şi la legaţia din Pekin” (aceasta pentru că noul ambasador, cel care mă cunoaşte, dl de Fleurian, a fost numit la Londra).

Mi se mai spune, de asemenea, că i-au scris în legătură cu mine unui oarecare domn Chinard la Baltimore, dar probabil că voi fi lămurită ulterior în legătură cu asta.

Mi se vorbeşte, pe de altă parte, de posibilitatea de a merge să ţin nişte conferinţe la

Universitatea din Poona, care este una dintre cele mai importante din India. Voi vedea dacă lucrul acesta se poate realiza.

Calcutta, 27 noiembrie 1924

Această scrisoare, care va ajunge la tine cam prin preajma Anului Nou, îţi va aduce urările mele cele mai afectuoase şi regretul că nu ţi le-am putut exprima prin viu grai, aşa cum mi-am dorit atât de mult. Mă poţi lăsa să sper că Anul Nou viitor va fi mai vesel pentru mine şi că îl vom petrece împreună?

Sunt obiectul unei oferte care te va surprinde puţin, fără îndoială. Pentru a mă ajuta să îmi continuu studiile şi cercetările, guvernatorul Indochinei ar fi dispus să îmi acorde gratuit un teren de câteva hectare, într-un loc din Indochina, pe care îl voi alege eu, pentru a-mi construi o locuinţă care să îmi servească drept adăpost, când mă aflu în Orient.

Există oameni care câştigă la loterie un vapor cu aburi sau un elefant!... Eu sunt pe cale de a câştiga o proprietate în Extremul Orient. Totuşi, lăsând gluma la o parte, este cazul să examinez puţin problema cu seriozitate. […]

Pot să tărăgănez până la toamnă afacerea cu terenul şi să văd până atunci cum îmi merg treburile. Pare o hotărâre înţeleaptă dar, din acest moment şi până atunci, dl Merlin, guvernatorul actual care se interesează de mine, căruia i-am fost recomandată de către ambasadorul din Londra şi, în ultimă instanţă, de către preşedintele Consiliului, poate fi numit în altă parte şi atunci... şansa mea se duce pe apa sâmbetei. […]

Destul cu acest subiect. Vei găsi alăturat, dragul meu, în calitate de cadou umil de Anul Nou, o fotografie care mă reprezintă aşezată, la Lhassa, în faţa palatului lui Dalai Lama. Am faţa acoperită cu lac, după obiceiul femeilor tibetane care se află în călătorie, ceea ce îmi face o figură neagră. […]

Calcutta, 18 decembrie 1924

Am fost foarte ocupată în ultimul timp şi nu am nimic foarte nou să îţi spun. Lucrez la alcătuirea unei colecţii de articole care să fie gata de a fi vândute cu prima ocazie. În sfârşit, vin şi banii. Am primit deja: o primă sumă din America, nu prea mult, nu este decât un acont care îmi demonstrează că articolele mele sunt dorite. Am dat până acum două şi mi s-a plătit pentru ele echivalentul, la cursul de schimb actual, a circa 420 F, restul urmând să mi se plătească după publicarea articolelor. Un alt articol, foarte scurt, va apărea la sfârşitul acestei luni, într-un ziar din Calcutta, şi va fi plătit cu echivalentul a circa 100 F. Aştept alte veşti din America. […]

Bénarès, 8 ianuarie 1925

[…] Am făcut cunoştinţă cu doamna de Lartigue la Omishan, unde se afla în vilegiatură în acelaşi timp cu mine, acasă la soţia consulului Franţei, doamna Baudez. Îmi scrisese, în urmă cu aproape două luni, că soţul ei va vorbi în legătură cu mine cu editorul Crès, cu care se află în relaţii foarte bune.

Călătoriile şi sejurul meu în Tibet vor forma, cred, trei volume, complet independente unul de celălalt. Ultima mea hoinăreală va furniza

subiectul pentru unul dintre ele, un altul va povesti călătoria anterioară, când am plecat din Kum-Bum, în calitate de „Kandhoma” (un soi de divinitate încarnată), în strălucitoarele mele veşminte de satin galben, şi se va afla în antiteză cu ultima călătorie, efectuată în calitate de cerşetoare. Regiunile parcurse sunt foarte diferite şi nu vor fi repetiţii. O a treia carte va vorbi despre tibetul Himalayan, de viaţa mea în peşteră etc.

După aceasta va mai rămâne încă materie pentru destule volume, dacă voi avea timp să le scriu, căci, în afară de aventurile mele, mai am o grămadă de alte lucruri de povestit. […]

Ţi-am împărtăşit dispoziţiile guvernatorului Indochinei, care se arată dispus să îmi ofere un teren. Trebuie să îi accept oferta sau nu?… Asta m-ar obliga să merg în Indochina, pentru a desemna un amplasament.

Dacă aş fi singură, nu aş ezita, dar, în ciuda iubirii mele pentru Orient, aş prefera să mă aflu din nou alături de tine, cu toate că, în ceea ce te priveşte, tu nu pari să ţii enorm să se întâmple asta. Mi se pare, din punctul meu de vedere, că toate obiecţiile pe care le-ai invocat tu se vor rezolva în ziua în care voi câştiga suficient, pentru a nu-ţi mai cere ţie nimic. Că te-ai obişnuit din nou să fii singur şi unicul stăpân în casa ta, înţeleg foarte bine. Mi se pare chiar foarte firesc. Dar mi se pare că planul pe care îl concepusem eu, să construim două pavilioane în aceeaşi grădină, ne-ar fi lăsat amândurora libertate completă în ceea ce priveşte tabieturile noastre legate de trezire, de

culcare, de studiu sau muzică, permiţându-ne în acelaşi timp să fim împreună ori de câte ori am dori. Lucrul acesta ar fi fost posibil undeva pe Coasta de Azur. […]

Bénarès, 26 ianuarie 1925

Înainte de toate, marele şi dragul meu prieten, primeşte afectuoasele mele urări de la mulţi ani, sper că vor ajunge la timp la tine, pentru aniversarea ta, care cade la sfârşitul lui februarie.

Îţi mulţumesc enorm pentru acea listă de fotografii. Numai faptul că mi-am amintit de existenţa acestor fotografii, pe care le pot utiliza, şi mă ajută enorm. Dar trebuie neapărat să regăseşti clişeele care sunt la tine. Sunt două pe care ţi le-am trimis în bagajele expediate din Japonia. Îţi voi da în legătură cu ele amănunte care îţi vor reîmprospăta memoria. […]

[…] Cum trebuie să mă gândesc la viitor? Bagajele mele nu mai pot rămâne multă vreme în China, vor sfârşi prin a se pierde sau prin a se deteriora. Este foarte costisitor să faci să circule asemenea colete şi nu ştiu nici ce destinaţie definitivă să le dau. Tu ştii că sufletul meu este în Orient; ador Asia, este o pasiune înnăscută. Când văd cele trei fotografii îngălbenite, care se găsesc în scrisoarea ta de astăzi, mă năpădeşte nostalgia. Văzând cele două corturi ale mele înfipte la poalele unui munte arid, un suflu de aer din acele singurătăţi mă împresoară dintr-odată… Totuşi, pentru că am, prea-scumpul meu – poate că nu îţi dai seama suficient de bine – o foarte mare dorinţă de a te revedea, aş fi vrut să mă apropii de tine.

Mă gândeam, cu înţelepciunea practică pe care o posed, că am putea reuşi să ne aranjăm în aşa fel încât să fim satisfăcuţi amândoi. […]

Tocmai am citit cu atenţie lista fotografiilor. Va trebui, dragul meu, atunci când vei avea timp, să începi noi cercetări. Trebuie să ai – afară de cazul în care sunt în China, ceea ce este mai îndoielnic – o colecţie de fotografii (nu clişee) de mărimea celor de la dl Hsii (carte poştală), care reprezintă regiunea Shigatzé, în Tibet, şi numeroase alte vederi din Tibet. Este important să regăseşti şi peliculele. Sunt unele din prima mea călătorie în Tibet şi sunt interesante: de pildă, peisajele de la Tashilhumpo, cele unde sunt eu însămi într-un grup, împreună cu mama lui Tashi-Lama etc.

Şi unde sunt şi clişeele, şi fotografiile de la sihăstria mea în Himalaya, „Dechen Ashram”? […] Ai primit şi celelalte portrete ale mele, unul în costum de oraş şi celălalt în care sunt îmbrăcată în haine tibetane, cu sacul în spate şi cu toiagul de pelerin în mână?…

Cu cât citesc lista ta mai cu atenţie, cu atât îmi dau seama mai bine că este incompletă. Ai avut şi fotografiile din călătoria mea hibernală în Tibet, după plecarea din Jakyendo, cu tabăra aşezată în mijlocul zăpezilor etc. Nu le menţionezi pe listă. Clişeele trebuie să fie la Pekin. Vezi cât este de stringentă recuperarea bagajelor mele şi clarificarea acestor treburi. […]

Bombay; 12 februarie 1925

Voi profita de trecerea pe aici a directorului muzeului G ui met, care revine din Afganistan şi se

îmbarcă pentru Franţa, pentru a-i înmâna această scrisoare, pe care ţi-o va expedia de la Marsilia – asta ca măsură de prudenţă, pentru că unele dintre scrisorile scrise de mine la sosirea în Tibet nu au fost primite niciodată de către destinatarii lor.

Vreau să îţi vorbesc despre Albert... Băiatul nu trebuie să se mai întoarcă în ţinutul său natal. Ar putea să aibă neplăceri mari, după ce cărţile mele vor fi publicate, când se va cunoaşte natura ajutorului pe care mi l-a dat şi rolul pe care l-a jucat. […]

Atâta vreme cât Albert va rămâne în umbra mea şi cât se presupune că mi-a slujit ca servitor, băiatul poate să fie aproape complet liniştit. Nu a îndrăznit nimeni până acum să îl pedepsească, pentru că mi s-a simţit prezenţa în spatele lui şi pentru că s-a ştiut că sunt gata să îl susţin.

Dar iată că vor apărea nişte cărţi şi nişte articole. În ele va fi vorba şi despre Albert, despre toate trucurile amuzante pe care le-a utilizat. Se va şti că a oficiat în calitate de lama, că le-a înşelat pe căpeteniile tibetane, că a povestit mii de minciuni şi, într-un cuvânt, că a asigurat succesul călătoriei mele, şi vor apărea tot atunci şi articole care vor descrie situaţia politică de la frontiera sinotibetană, acţiunile întreprinse de Anglia la frontiera Tibetului, cum a interzis ea accesul străinilor pe teritoriile care acum cincisprezece ani le erau deschise şi multe alte lucruri cu mult mai grave. Dacă ar trebui să scot toate astea din scrisorile mele, s-ar pierde partea cea mai interesantă, cititorii nu vor înţelege Mde ce”-ul

straniilor mele itinerarii şi nu vor şti nimic despre părţile cele mai pitoreşti ale aventurilor mele.

Prin urmare, îţi imaginezi cu uşurinţă că anumite persoane nu vor fi deloc încântate de dezvăluirile mele şi îl vor vedea cu ochi foarte răi pe cel care m-a ajutat să merg să mă documentez la faţa locului. […]

În acest caz, nu ne mai rămâne decât să lăsăm să acţioneze fanatismul imbecililor… rezultatul este clar. Nefericitul va deveni un paria, în cazul în care va fi lăsat în viaţă…

[…] Să trecem la alt subiect. Trebuie să mă instalez, ţi-am spus-o deja. Crezi că m-aş putea aranja să trăiesc în Franţa mai ieftin decât în Indochina? Nu vorbesc desigur de Paris, ci de un loc situat fie în Alpi, pe ţărmul lacului Geneva sau între Nisa şi frontiera italiană. Un loc situat la o altitudine uşor ridicată, m-aş simţi mult mai bine acolo. Aş putea oare să găsesc o casă de închiriat aşteptând să pot hotărî ceva?…

Dacă aş avea mijloacele necesare, nu aş ezita să mă duc în Indochina. Nu este foarte departe şi, atâta vreme cât mă aflu în Asia, în ochii editorilor mei şi ai publicului călătoriile mele nu sunt terminate, încă mai rămân o noutate. Însă, întrucât sunt o povară grea pentru tine, nu vreau să decid nimic înainte să îţi aflu părerea. Aştept sfatul tău.

Bombay, februarie 1925

[…] Vei fi mirat şi fără îndoială bucuros aflând că *Revue de Paris*, pe care o cunoşti cu siguranţă, m-a *contactat* pentru a-mi spune că ar dori să publice „amintirile mele tibetane”. De vreme ce

aceşti oameni au considerat că merită osteneala să cheltuie o sută de franci pe telegramă pentru ca mesajul lor să ajungă mai repede la mine, probabil că acordă o oarecare importanţă manuscrisului meu.

A doua veste: tocmai am găsit aici o scrisoare de la editura americană D. Appleton and Company, a cărei traducere ţi-o prezint în continuare: „Am fost interesaţi de relatările privitoare la extraordinara dumneavoastră vizită la Lhassa, care au apărut în presă. Aveţi un manuscris cu aceste lucruri. Suntem nerăbdători să vă citim povestea, dacă puteţi să ne-o trimiteţi pentru a fi publicată sub formă de carte.

Am încercat în zadar să aflăm dacă sunteţi în Europa. Am auzit de curând spunându-se că vă aflaţi în India şi ne adresăm consulului Franţei pentru a vă găsi.

Credem că, dacă o scrieţi, o carte în care vă povestiţi călătoriile va avea o vânzare considerabilă”.

În rezumat, am la dispoziţie patru propuneri, chiar cinci.

[…]

Ţi-am mai spus-o, dragul meu, afacerile mele vor merge bine şi dacă voi putea avea un an de linişte, siguranţă materială, într-un loc unde voi putea să lucrez, fără să fiu nevoită să mă ocup de nimic altceva, să trăiesc în aer liber şi fără nicio vecinătate zgomotoasă. […]

Nu sunt aici decât de câteva ore şi deja un ziar local mi-a trimis un mesaj prin care sunt întrebată dacă trimisul său va putea fi primit peste

o oră. O celebritate cu care mă voi descurca bine. Dar ce… de vreme ce sunt nevoită să fac bani, trebuie să găsesc mijloacele. […]

Bombay, 19 februarie 1925

Vezi, tu, ia aminte mai întâi că adresa mea va fi de acum înainte la consulatul Franţei din Colombo (Ceylon).

Voi părăsi Bombay-ul duminica viitoare, pe 22. Intenţionam să plec sâmbătă, dar Rabindranath Tagore, poetul, a sosit aici ieri, întorcându-se din America de Sud. Se dă un fel de recepţie în onoarea sa, acasă la milionarul persan la care locuiesc, şi am fost invitată şi eu.

Trebuie, de altminteri, să mă văd mâine dimineaţă cu R.

Tagore, în intimitate. Nu îl cunosc personal, dar am frecventat odinioară persoane care fac parte din familia sa, pe fraţii săi, pe una dintre surori şi pe o nepoată a lui. Este posibil ca, în cursul conversaţiei noastre, să culeg câteva informaţii care mă pot interesa.

Am avut un mare *lunch* – când zic mare mă refer la numărul şi la calitatea felurilor de mâncare servite. Erau acolo: însărcinatul cu afaceri în Afganistan, dl Chausset cu soţia sa, dl Hakin, directorul muzeului Guimet, ataşatul comercial al consulatului Italiei, consulul Franţei (el era cel care făcuse invitaţiile), Albert şi eu.

Dl Hakin s-a îmbarcat a doua zi pentru Franţa, iar soţii Chausset s-au întors la Kabul.

Trebuie să trimit un articol la *Illustration*. Dl Hakin vrea să expună la muzeul Guimet „Oratoriul privat” al unui lama tibetan pe care îl voi instala

eu. Sylvain Lévi i-a scris fiului său, care mi-a arătat scrisoarea: „… Spune-i să mă scuze că nu îi scriu acum, mă ocup de situaţia dumneaei, ceea ce este mai important… trebuie să aibă o întoarcere triumfală…” în ceea ce priveşte afacerile toţi îmi spun: „Trebuie să mergeţi la Paris, dacă nu iama următoare, măcar la primăvară. Orice succes îşi are punctul de plecare la Paris; după ce veţi fi sărbătorită acolo, americanii vă vor primi cu entuziasm şi va fi mult mai dezavantajos dacă ajungeţi la ei fără această consacrare pariziană…” Ceea ce pare destul de just. Oare se vor putea aranja lucrurile în felul acesta?… Rămâne de văzut. […]

Adaug alături o tăietură dintr-un ziar cu portretul meu.

Nu-ţi mai spun nimic în plus, dragul meu, ţi-am scris foarte multe despre toate acestea, prin ultimul curier. Sunt cuprinsă uşor de un soi de febră. Îmi va fi absolut imposibil să trăiesc multă vreme într-un oraş, mă voi îmbolnăvi rapid. Va trebui să găsesc un colţ unde se mai poate încă circula în voie, fără a fi nevoit să urmezi drumuri trasate printre hăţişuri sau printre câmpuri şi mai ales va trebui să fie un colţ cu multă linişte.

Anuradhapura, 27 februarie 1925

Iată-mă în Ceylon, iar mâine voi ajunge la Colombo. Sunt uşor istovită. Distanţele sunt enorme în India. Tocmai am petrecut 4 zile şi 3 nopţi în tren, căldura începe să fie sufocantă… nu e deloc odihnitor. […]

Am discutat îndelung cu francezii pe care i-am întâlnit la Bombay: consulul, directorul

muzeului Guimet etc. Insistau mult să mă întorc în Franţa. Este sigur că sunt multe motive care militează în favoarea unei întoarceri. […]

Consulul crede că englezii îşi imaginează că eu sunt un agent al guvernului nostru. […] Nici nu pot, atâta vreme cât mă aflu pe un teritoriu englez, să scriu în toată libertatea detaliile cele mai interesante ale călătoriilor mele. Pe scurt, după ce am cântărit totul, consider că, din punctul de vedere al „afacerilor mele comerciale”, aş face mult mai bine dacă m-aş întoarce în Franţa fără întârziere. [.]

Cred că ţi-am spus că Rabindranath Tagore, care a devenit atât de celebru de când a obţinut Premiul Nobel, le-a scris în Argentina unor persoane care se ocupă de publicaţiile sale pentru ca acestea să se ocupe şi de plasarea articolelor mele. Poetul mi s-a părut foarte „om de afaceri” în cursul conversaţiei pe care am avut-o împreună. […]

Herriot se poartă foarte frumos cu mine, chiar a trimis nişte articole, în care se vorbeşte despre mine, din jurnalele din India, pe la diverse ambasade, printre care şi cele din New York. Cred că trebuie să profit de aceste împrejurări. În mediul oficial este încă stabilit că voi merge în America, de aceea vreau să păstrez deoparte cei 1.500 de dolari chinezeşti care mi-au fost acordaţi în acest scop.

2 martie 1925. Dragul meu, am fost la mama lui Dl mapala, la Colombo. Este foarte cald şi o atmosferă extrem de uni dă. Nu văd nicio posibilitate de a rămâne aici. Plămânii mei sunt

făcuţi pentru un alt fel de aer. Mă sufoc în umiditatea asta fierbinte. Dacă pot să găsesc să împrumut banii necesari, voi pleca imediat. Voi înmâna această scrisoare agentului care se ocupă cu mesageriile, ca să ajungă la tine pe calea franceză.

Colombo; 21 martie 1925

Am fost foarte întristată când am aflat că ai fost bolnav, dar scrisoarea ta îmi spune că eşti pe cale să te restabileşti. Acum trebuie să fii complet refăcut. Aceste tipuri de răceală sunt nişte boli foarte nenorocite, cea pe care am avut-o eu la Lhassa m-a demolat pentru mai multe luni. […]

Sfatul pe care mi-l dai, de a rămâne în Orient, îmi arată, bunul meu prieten, că nu doreşti deloc să mă revezi. Să nu crezi că îţi port ranchiună pentru asta. Îţi este frică, o simt, să nu îţi tulbur cu activitatea mea liniştea vieţii pe care ţi-ai aranjat-o de când am plecat eu. Este de înţeles. Bravul meu Mouchy, te asigur că mă voi abţine şi de la a-mi face planuri şi de la a mă urni spre Franţa. Nu este o hotărâre prea pe gustul meu, dar, de vreme ce nu am mijloacele de a o evita… […]

Îmi este imposibil să rămân în Orient cum mă sfătuieşti tu. M-am informat, viaţa este prea scumpă peste tot. Orientul se rezuma pentru mine la Indochina sau la China. Pe coastă, viaţa este foarte scumpă. Aş putea să mă retrag spre interior, dar de acolo mi-ar fi iriiposibil să corespondez cu editorii şi să îmi asigur resursele. Iar tu nu vei putea să îmi oferi la infinit o rentă a cărei cifră, din cauza deprecierii din ce în ce mai

mari a francului, va trebui să crească simţitor. Mi-ar mai rămâne să pun în practică puţinul pe care îl am la îndemână, să cumpăr un colţ de pământ foarte îndepărtat, într-un ţinut chinezesc locuit de tibetani, să mă stabilesc acolo în calitate de „lama”, să îl însărcinez pe Albert cu funcţia de intendent şi să trăiesc cum trăiesc călugării lama, adică din cultivarea propriului pământ, a turmei de animale pe care o posedă, împrumutând ceva bani cu dobândă mare şi făcând trafic; la aceasta s-ar adăuga profiturile obţinute din diverse ocupaţii clericale.

Nimic nu m-ar împiedica să fac lucrul acesta şi, trebuie să mărturisesc, dacă aş fi fost singură, aş fi ales această soluţie, această viaţă mă atrage de o sută de ori mai mult decât cea din Occident. Dar nu am vrut să renunţ le revederea ta şi la ideea de a-ţi fi utilă, dacă îmi stă în putinţă. […]

Acum, iată un plan, pe care poţi să îl aprobi sau nu; sper totuşi că mă vei ajuta să îl realizez pentru că, oricât de puţin convenabil ar putea să fie pentru cineva ca tine, este în întregime potrivit pentru o persoană care are caracterul meu. Eu sunt o sălbatica, dr agul meu drag, bagă-ţi bine asta în cap. Toată civilizaţia occidentală mă dezgustă. Nu îmi plac decât cortul, caii mei şi deşertul. Vreau să cumpăr o bucată de pământ în munţi, aproape de un loc unde se găsesc cu uşurinţă alimente. Acolo aş construi o cabană din piatră sau lemn, în funcţie de regiune, având zece metri pe zece. Nu îmi trebuie decât pereţii şi un acoperiş straşnic.

Ajută-mă să pun acest plan în aplicare cât mai

repede cu putinţă. Tu ai relaţii prin care ai putea să obţii informaţii despre preţul terenurilor. […]

La bordul navei „Min”, 29 aprilie 1925

Călătoria mea s-a desfăşurat cu bine în ceea ce priveşte vaporul, un enorm cargou german, cedat serviciului de mesagerie, în calitate de compensaţie pentru pagubele de război. Comandantul este un brav „Marius” din Saint-Tropez, proprietar de podgorii şi, în acelaşi timp, căpitan de cursă lungă. Am o cabină mare, situată sub punte, dar nu există, fireşte, nici medic, nici cameristă la bord. De exemplu, sunt liberă să mă duc unde vreau, atât pe punte, cât şi prin alte locuri, să-i comand bucătarului aproape tot ce îmi pofteşte inima. Dar, din nefericire, m-am îmbolnăvit din nou; câteva zile am avut febră şi nişte nevralgii faciale foarte dureroase. Îmi dau seama, mai bine ca niciodată, că am nevoie de odihnă la aer curat, într-un climat uscat în ciuda acestor indispoziţii, am putut să lucrez încă de la plecarea mea din Colombo. Am scris o sută de pagini, dintre care aproximativ 95 formează aproape jumătate din ceea ce trebuie să dau pentru *Revue de Paris*. Pentru moment, nu locurile unde să îmi plasez scrierile îmi lipsesc, ci manuscrisele. Trebuie să găsesc urgent un loc în care să mă instalez şi să mă pun pe scris.

[…] Acest cargou mă duce la Valencia, unde voi ajunge – dacă nu survine niciun accident – sâmbătă 1 mai. […]

Valencia – Spania, 4 mai 1925

Bunul meu prieten, nu am găsit vreo scrisoare de la tine nici la Valencia şi mă întreb

dacă voi găsi la Le Havre. Sunt foarte neliniştită. Eşti bolnav cumva?…

Vama spaniolă îmi face o grămadă de dificultăţi pentru debarcarea bagajelor mele, căci eu îmi continuu drumul cu acelaşi vapor până la Le Hâvre. Eram extrem de dezgustată de Europa, înainte chiar de a fi pus piciorul pe teritoriul ei, dar nu îmi făceam, de altfel, nicio iluzie în această privinţă. Doream să te revăd şi să îmi aranjez treburile în aşa fel încât să pot crea resursele indispensabile în situaţia economică actuală. Prima dintre aceste dorinţe nu pare, din nefericire, să se afle în concordanţă cu dorinţa ta; sper totuşi că poate mă înşel. Voi fi la Le Hâvre pe 10 sau pe 11 mai. Ai putea foarte bine să trimiţi acolo o telegramă, la Mesageriile Maritime, să îmi spui cum o mai duci.

Marsilia, 7 februarie 1926

Am terminat cea de-a doua serie de conferinţe, care a durat trei săptămâni. Mare succes peste tot. La Nisa, sala cazinoului municipal – o sală vastă de teatru – era arhiplină. La fel, multă lume la Marsilia, la teatrul Gimnaziului. Din nefericire, cheltuielile pentru hotel sunt excesive şi absorb o mare parte din câştigurile mele.

După ce am plătit tot ce trebuia, mi-a rămas un beneficiu de 6.000 de franci pentru trei săptămâni. Veşti foarte bune au sosit din America. O revistă va scoate trei articole, poate patru (dar trei sunt vândute ferm), din manuscrisul pe care l-am dat editorului meu. Nu am nimic de făcut, niciun rând de scris pentru asta, şi mi se vor da

375 sau 500 de dolari, dacă mi se ia şi cel de-al patrulea articol. Şi se profilează şi alte afaceri la orizont.

Albert a avut un foarte mare succes la conferinţe. Eu însămi am rămas stupefiată. Îmi spusese: „Le voi recita versuri, pe care le voi improviza în tibetană; dacă i-a reuşit lui Tagore, noi de ce nu am încerca?” Şi debitează nişte chestii, în care este vorba de nişte munţi roşii precum coralul, despre munţi albaştri ca nişte turcoaze, de palate albe precum nişte cochilii şi despre alte lucruri orientale şi este primit cu ovaţii. Aşa, vezi?

Bunul meu prieten, permite-mi să ţi-o spun, te-ai înşelat amarnic atunci când te-ai arătat ostil micului şi devotatului meu tovarăş de aventuri periculoase. El se aştepta la recunoştinţa ta, pentru că ţi-a slujit soţia cu atât fidelitate şi pentru că a ajutat-o să ducă la bun sfârşit călătoriile, ale căror fructe le culege astăzi. […]

Hôtel Terminus P.L.M. Marsilia, 9 martie 1926

[…] Plec mâine cu rapidul de ora 6 dimineaţa, care va ajunge la Paris la ora 7 seara, o oră foarte convenabilă.

Probabil că voi petrece la Paris toată luna mai. Şi, în acel moment, când cartea de la Pion va fi încheiată, voi putea probabil să mă ocup de căutarea unui domiciliu. În ce priveşte ideea de a rămâne în Franţa, nu îmi place decât Sudul, dar cred că aş face mai bine, totuşi, dacă m-aş retrage la o altitudine mai ridicată. […]

În toate părţile, vânătoarea de locuinţe este

tot atât de înverşunată şi tot atât de lipsită de succes. Pe Coasta de Azur ca şi în împrejurimile Parisului, se văd pretutindeni afişe cu oferte de „parcele de teren”. Este hidos! Se împarte un teren în mici pătrăţele, ca la cimitir, şi pe ele oamenii construiesc un mic cavou, înconjurat de o grădiniţă cu grilaj, pentru ca aspectul funerar să fie complet. Mentalitatea care trebuie să se dezvolte în interiorul acestor cocioabe nu promite o rasă prea grozavă. […]

Paris, 30 martie 1926

[…] Nu mă simt prea bine, mă supără vechile tulburări ale neurasteniei mele, profesorul d’Arsonval1, la care am petrecut după-amiaza de ieri, îmi spune că se datorează enterocolitei şi necazurilor, nostalgiei pentru ţinuturile şi pentru viaţa pe care am părăsit-o. Ţine neapărat să fiu văzută înainte de a pleca de unul dintre prietenii lui, o somitate în domeniul medicinei. Este sigur că nu mi-ar conveni nici Parisul şi nicio altă mare aglomeraţie. Proiectez o mare excursie pe jos în Alpii Nisei, în vara aceasta, pentru a mă recrea puţin. Am nevoie de calm, de linişte, de singurătate şi de aer proaspăt.

Revista americană *Asia* publică articolele scoase din manuscrisul meu englez. Am ţinut o conferinţă la muzeul Guimet pe 28, duminica trecută. Auditorii se striveau aproape în sală. Uşile fuseseră lăsate deschise şi, în sala alăturată, nenumăraţi oameni în picioare încercau să audă şi să vadă ceva. Multe personalităţi, fostul guvernator al Indochinei şi fostul ministru al Franţei în Brazilia, care îşi aşteaptă plecarea

pentru un alt post, directorul şcolii franceze din Extremul Orient, etc. După conferinţă a avut loc un ceai. […]

Toulon, 28 mai 1926

[…] După toate astea, văd că nu ai venit în Franţa în acest mai, aşa cum speram eu, şi, de vreme ce nu ai venit, probabil că nici nu te va aduce nimic, înainte de perioada obişnuită a vacantei tale.

— Doctorul d'Arsonval. Membru al Academiei de Ştiinţe şi al Academiei de Medicină. Profesor la Collège de France, preşedintele Institutului General Psihologic, (n.ed.)

Exceptând cazul în care acest lucru îţi dispalce, am putea să aranjăm lucrurile în aşa fel încât să petrecem atunci un timp împreună. Ţi-ar face plăcere să mă însoţeşti în Alpii Nisei, la frontiera italiană? Nu e prea vesel, chiar nu e vesel deloc; nu există, în aceste locuri, nici cazinouri, nici cinema, absolut nimic. De altfel, tocmai de aceea mă gândesc să mă duc acolo. Intenţionez să fac, de acolo, excursii pe jos, cu sacul în spate, precum membrii Clubului Alpin. Dincolo de plăcerea pe care mi-o procură aceste hoinăreli, urmăresc un rezultat util pentru sănătatea mea, căreia îi cer, într-adevăr, prea multe de când m-am întors în Europa. […]

Dacă eşti ocupat, bunul meu prieten, să ştii că nici eu nu sunt cu nimic mai prejos. Nu mai reuşesc deloc să fac faţă, multă treabă rămâne în mod supărător în întârziere. Revista *Asia* din New York, care îmi cumpărase în mod ferm cele trei articole, rămânând în rezervă în privinţa celui de-

al patrulea, tocmai mi-a cerut un al cincilea şi doreşte o nouă serie despre religia lămâistă. Există şi o cerere de articole despre femeile din Tibet şi despre vrăjitoarele din acest ţinut. Ar trebui să revăd de asemenea, pentru a le adapta puţin la gustul public, povestirile pe care le-a tradus Albert şi care, la rândul lor, trebuie să se îndrepte şi ele spre Statele Unite. Muzeul Guimet, cred că ţi-am scris asta, vrea să publice traducerea mea din *Prăjnâparamita*, dar trebuie să o revăd, ceea ce înseamnă muncă multă. Un editor a cerut să vadă traducerea engleză a cărţii despre budism, pe care am publicat-o odinioară la Alean, dar aceasta, fiind făcută înainte de război, trebuie să fie revizuită considerabil şi adusă la zi, ca să zicem aşa. Şi, pe urmă, un altul doreşte să îmi exprim opiniile despre doctrinele creştinilor modernişti fundamentalişti care, se pare, au un mare succes în America – mărturisesc că eu ignoram până şi numele acestei secte. Se dorea ca eu să spun dacă există tendinţe similare, deşi necreştine, în Asia. De unde au ieşit o serie de articole care intră în cadrul studiilor de religie comparată, deci sunt absolut în domeniul meu.

Mazots, drum din Calade (Près Serinette) Toulon (Var), 25 decembrie 1926

Toate urările mele de an nou fericit: sănătate multă şi toată satisfacţia posibilă în afacerile de care te ocupi, […]

Am muncit pe brânci în ultimul timp. Manuscrisul de la Plon nu se mai termina, dactilografa mea nu era rodnică… Pe scurt, multă frământare. Nu voiam să mă prindă anul 1927 cu

această carte încă neterminată. În sfârşit, bine că s-a sfârşit. Voi respira şi eu opt zile, îmi voi face ordine între hârtii, între însemnări, şi mă voi apuca de alte treburi. Am avut o nouă cerere de manuscris, de la un editor din California. Mi-am însărcinat agentul, care este tot din New York, să vadă dacă este ceva de făcut în această privinţă. Cele două cărţi vor apărea la primăvară, în acelaşi timp la New York, la Londra şi la Paris. […]

Am fost foarte mirată când am aflat de moartea lui Jean Richepin, îl credeam mort de multă vreme. Şi autorul „Blestemelor” a fost înmormântat la biserică! Asta mă face să mă gândesc la un episcop francez din China, om foarte fin şi foarte atent observator, care îmi spunea în legătură cu convertirile: „Oamenii care ţipă tare, care îl înjură pe Dumnezeu sfârşesc adesea, dacă nu întotdeauna, prin a ajunge la noi. Mă voi ruga pentru dumneavoastră, dar vă mărturisesc că am prea puţine speranţe în ceea ce vă priveşte. Trataţi problemele religiei cu prea multă politeţe, iar intelectualii care se poartă atât de politicos sunt oameni pentru care religia nu poate să facă nimic, sunt complet detaşaţi de ea”.

Am citit „Blestemele”, cu multă vreme în urmă – conţin multe versuri frumoase – deja din acea vreme această carte foarte virulentă mi-a făcut impresia că vine din partea cuiva care, în fundul sufletului său, nu este prea sigur de necredinţa sa. Nu înjuri niciodată ceea ce crezi că nu există.

Preşedintele republicii s-a interesat la *Matin* dacă acea carte, complementul articolelor mele,

nu a apărut cândva sau dacă nu are să apară în curând, pentru că el doreşte să o citească.

Uite că eu ţi-am dat un morman de veşti, dă-mi şi tu despre tine, sper că vor fi bune. Cu multă afecţiune.

Toulon, ÎI februarie 1927

[…] Bunul meu prieten, ceea ce ai citit tu în ziare în legătură cu medalia care mi-a fost decernată este exact. Numai că eu nu ştiam nimic, atât de retrasă de lume trăiesc, atât cu mintea, cât şi cu „trupul”. Prin urmare, am fost foarte mirată atunci când am primit o scrisoare de la secretarul Academiei Sporturilor, care îşi are sediul la Automobile-Club de France, Place de la Concorde, prin care mă informa că îmi va fi decernată medalia marelui premiu de atletism feminin, în timpul unei reuniuni care va avea loc pe 9 februarie, şi mă invita să mă duc să o primesc. Îţi închipui că nu puteam să fac o călătorie la Paris. Am răspuns că lucrările mele nu îmi permit să lipsesc în acel moment şi am trimis un *speech*, scurt, dar cred că destul de bine adus din condei, pentru a fi citit, în numele meu, de către secretar. Mi s-a expediat medalia prin poştă. Mărturisesc că am fost aproape şocată văzând cum oamenii aceştia apreciază călătoriile mele în calitate de *sport*. Dar, dacă mă gândesc bine, aşa cum Pelletier Doisy a putut fi laureat al acestei „Academii”, pot foarte bine să fiu şi eu, acest premiu venind în momentul apariţiei cărţii mele în America, îmi va face reclamă acolo unde sportul are rang de zeitate.

Pion trebuia să mă publice prin preajma

Paştelui, dar nu am primit şpalturile şi, indirect, am aflat şi că o oarecare a fost însărcinată să facă unele modificări.

Care sunt acestea? Habar n-am. Oare Pion vrea să scurteze textul pentru a diminua cheltuielile de redactare? Nu ştiu nimic şi sunt îngrijorată. […]

Toulon, 7 martie 1927

[…] Prea-scumpul meu prieten, nu este nimic mai neplăcut decât să vorbeşti despre chestiuni băneşti, mai ales într-o vreme în care toţi au atâta nevoie de bani. Te rog, totuşi, să mă asculţi cu mult calm, fără să te enervezi. Ceea ce îţi scriu acum nu porneşte dintr-un sentiment de ranchiună, fii sigur de asta. Doresc numai să îţi semnalez un fapt care pare să îţi fi scăpat.

Ai spus, în câteva rânduri, o vorbă nefericită, pe care eram departe de a mă aştepta să o aud de la tine. Mi-ai zis: „Nu poţi să faci nimic fără permisiunea mea”. Şi în legătură cu o problemă asupra căreia nu vreau să revin mi-ai demonstrat că ţii la acest drept al tău. Legea este de partea ta, ştiu asta, dar nu aş fi crezut niciodată că te gândeşti să profiţi de pe urma acestui fapt. […] Aşa stând lucrurile, a trebuit să reflectez şi să cântăresc situaţia. Aceasta este următoarea: sunt complet liberă să mă folosesc cum vreau de banii mei şi de bunurile mele mobiliare, dar există restricţii în ceea ce priveşte bunurile imobiliare. Pot să cumpăr o proprietate fără acordul tău, dar nu o pot vinde fără să am autorizaţia ta. Şi acum ajung la punctul care mă interesează. Dolarul a crescut foarte mult, într-un moment în care eu

începusem să câştig. Aş fi putut atunci, în loc să plătesc chirii piperate la Paris sau aici, să îmi cumpăr o căsuţă rustică, adică să îmi asigur un adăpost, lângă care să cultiv legumele care să îmi asigure o parte din hrană.

Dolarul urcase la 50 F. Nu scoţi întotdeauna ceea ce e mai bun, dar aş fi putut cu uşurinţă să am 48 F. Dolarul valorează astăzi maximum 25 F, vezi ce mare e diferenţa. Nu pot să cumpăr căsuţa visată pentru că mă tem să nu întâmpin un obstacol dacă, mai târziu, un motiv oarecare mă va face să doresc sau voi fi nevoită să o vând.

Când mă aflam la misionarii din Padong îmi scriai: „Te sfătuiesc să te instalezi într-un loc din Orient, unde se poate trăi ieftin”. Cursul actual al francului nu mai permite să se vorbească de tfieftinM. Rupia valorează între 13 şi 14 F, în loc de 1 F 70. Dacă aş fi trăit în străinătate, aşa cum voiai tu, te-ar fi costat scump.

Şi concluzia?... Te las pe tine să o tragi. Există o axiomă foarte cunoscută: „Nu există drepturi fără datorii. Şi pentru că tot mi-ai amintit de ale tale...

Încă o dată, prea-bunul meu prieten, te rog să iei cele ce ţi-am spus în chiar spiritul în care ţi-am scris, adică foarte amical. Nu mă crede leneşă. Nu părăsesc masa de lucru şi mi se întâmplă să mă mai găsesc încă în faţa ei la crea 2 din noapte. Ceea ce scriu eu acum, pentru a reuşi aşa cum doresc eu, trebuie cumpănit cu seriozitate, muncit şi documentat. Trebuie timp şi minte limpede. Am avut nişte debuturi frumoase şi nu mă îndoiesc că, în doi-trei ani, voi avea o situaţie bine asigurată,

dar trebuie să pot lucra cu mintea limpede, cu spiritul lipsit de griji, aşa cum tocmai ţi-am spus. […]

15 martie. Dragul meu prieten, această scrisoare a rămas în sertarul biroului meu. Am avut brusc o inflamaţie a ochilor – rezultat evident al lungilor mele şedinţe nocturne petrecute cu scrisul. În medie, scriu şi citesc cam 16 ore pe zi. Ochii mei nu au rezistat. Am rămas mai multe zile complet oarbă. Asta mi-a permis să fac experienţa cecităţii şi te asigur că nu este deloc amuzantă. De ieri văd cu un ochi şi îţi scriu acum în calitate de „chioară”. Inflamaţia se diminuează, dar nu există nicio îndoială că se impune odihna, că trebuie să renunţ pentru ceva vreme să scriu atât de multe ore şi mai ales că trebuie să şterg din programul meu şedinţele petrecute la lumină scăzută. Uite ceva care pică prost pentru munca mea! îmi pare rău!

Îmi terminasem scrisoarea şi credeam că nu îţi voi spune mai multe, dar acest accident neprevăzut şi întârzierea anunţată de Pion mă decid să îţi vorbesc deschis. Reflectează, cu toată chibzuinţă, la ceea ce ţi-am spus în legătură cu pierderea pe care am suferit-o necumpărând o căsuţă, atunci când o puteam face atât de avantajos. După părerea mea, iar tu vei fi foarte probabil de acord cu mine, va fi amabil şi echitabil din partea ta să îmi plăteşti tu chiria anul acesta. Scadenţa lunară este pe 23 martie şi nu îţi ascund că mă jenează enorm. […]

(Răspunsul lui Philippe Néel) Bône, 23 martie 1927

Draga mea prietenă.

Am găsit scrisoarea ta din 7 – 15 martie la întoarcerea dintr-un lung turneu de o sută de zile prin Alger, Constantine, Tébessa, Bou-Khedra şi Ouenza.

Îţi răspund tară întârziere. Două puncte din scrisoarea ta mi-au reţinut atenţia şi, cum pari să le expui cu o anumită inexactitate, cred că se cuvine să revenim asupra lor.

Întâi de toate, după părerea ta, eu aş fi spus în mai multe rânduri o vorbă nefericită: „Nu poţi să faci nimic tară permisiunea mea” şi adaugi „în legătură cu o anumită problemă, mi-ai demonstrat că ţii la acest drept al tău”.

Nu mi-a trecut niciodată prin cap să fac apel la articolele unui cod, pe care nu fi cunosc câtuşi de puţin – în ceea ce te priveşte – la drept vorbind, trebuie să recunoşti că ţi-am lăsat libertate absolută să colinzi lumea după bunul tău plac şi că, departe de a te fi ameninţat cu cine ştie ce fulgere, te-am ajutat şi ţi-am permis să îţi satisfaci înclinaţiile imperioase pe care le ai pentru lucrurile care ţin de Asia. Dacă ţi-am zis fraza pe care mi-o reproşezi, s-a întâmplat poate pentru că ea se referea la un lucru pe care am fost obligat să ţi-l amintesc, aşa cum tu însăţi ai fost obligată să o faci.

Este adevărat că, atunci când mi-ai cerut semnătura pentru a permite adoptarea oficială a tovarăşului tău de călătorie, tânărul Yongden, am început prin a-ţi opune refuzul; credeam că, din niciun punct de vedere, lucrul acesta nu este binevenit, dar aminteşte-ţi că la Marsilia, într-o

cameră a hotelului Terminus, în cursul convorbirii noastre deloc amicale, ţi-am zis: „Fă ce vrei, îţi voi da autorizaţiile indispensabile”. Îţi confirm lucrul acesta, dacă l-ai uitat. Te rog să mă crezi, rezumând şi pentru a nu spune cuvinte inutile în legătură cu acest subiect, că regret cu adevărat faptul că situaţia noastră legală nu te lasă în întregime liberă, în privinţa tuturor gesturilor tale şi că eu nu am niciun chef nici să le controlez, nici să le împiedic într-un fel sau altul oare vieţile noastre nu sunt separate şi independente?…

Al doilea punct este cel în care pari să mă faci responsabil pentru că nu ţi-ai cumpărat o căsuţă, la întoarcerea ta în Franţa. Dar cu ce te-am împiedicat eu să faci asta?…

Să lăsăm astea, dacă vrei. Discuţie inutilă şi sterilă.

De fapt, îmi spui că eşti strâmtorată şi îmi ceri să îţi avansez suma de care ai nevoie pentru chiria pe anul acesta, adică 6.000 de dolari. Îţi trimit această sumă prin intermediul Companiei Comerciale Algeriene, reprezentată, la Toulon, de banca MIE Comptoir Naţional d’Escompte”. Nu vei avea decât să te prezinţi în 48 de ore după ce ai primit scrisoarea mea, având la tine suficiente documente de identitate. Sunt fericit că îţi pot face acest serviciu, atâta vreme cât mai pot încă să mai muncesc…

Sper că afacerile tale vor evolua după dorinţa ta şi că volumul considerabil de muncă căreia te consacri va fi recompensat aşa cum merită.

Sănătatea mea nu este prea înfloritoare şi resimt din ce în ce mai mult mizeriile bătrâneţii,

care avansează cu paşi grăbiţi. Dar, cu toate astea, mă ţin bine şi nu mă voi opri decât odată cu ultima suflare.

Cu prietenie, al tău Philippe

Toulon, 26 martie 1927

Tocmai am primit scrisoarea ta. Îţi sunt extrem de recunoscătoare. Amabilitatea ta va avea cea mai bună influenţă asupra muncii pe care o fac în acest moment, potolindu-mi îngrijorarea, într-un moment în care am nevoie să am spiritul liber, pentru a elabora o operă mult mai dificil de redactat decât nişte simple amintiri de călătorie. Vei fi contribuit deci la succesul pe care îl sper şi îţi mulţumesc din tot sufletul. […]

Toulon, 10 aprilie 1927

Dragul meu prieten, am fost foarte plăcut surprinsă când am aflat că eşti la Paris, pentru că lucrul acesta îmi va permite să te văd. *Sub niciun cuvânt nu trebuie să pleci înainte să petrecem măcar câteva zile împreună*.

În ultima mea scrisoare îţi spuneam că voi merge la Paris să ţin trei conferinţe. Voi ajunge acolo pe 21 sau pe 22. Conferinţele mele vor avea loc după cum urmează:

Pe 24, La Societatea teosofică cu foarte numeroase proiecte.

Pe 25, la Collège de France.

Pe 27, la muzeul Guimet cu alte proiecte.

Ar trebui să vezi asta. Ar fi frumos ca, fiind la Paris, să nu poţi să întârzii câteva zile pentru a-mi auzi glasul şi a-mi afla părerile despre Tibet.

Şi apoi îţi dai seama, de asemenea, că îmi va face plăcere să te văd şi să vorbesc cu tine.

Paris, 4 mai 1927

Am primit scrisoarea ta şi, dacă nu am răspuns mai devreme, a fost pentru că am fost copleşită de treburi. Adevărul este că sunt frântă, terminată, nu mai pot. Oraşele acestea mari sunt oribile. Nu mai visez decât să scap de aici, să mă retrag în munţi, la aer şi la linişte.

Ai alături două tăieturi din ziare, care se referă la mine.

Manuscrisul meu a ajuns la *Revue de Paris*. Va începe să apară din octombrie. Nu e chiar mâine. Aceste reviste mari au întotdeauna pregătite patru sau cinci numere înainte. La fel se întâmplă în America. La Pion mă aştepta o neplăcere. Se pare că, pentru a putea să vândă cartea cu 15 F, trebuie să elimine cam un sfert din cheltuielile de redactare. Aceasta este decizia tipografului.

[…] Nu rămâne decât să fie scoase unele episoade, dar e păcat, căci, neputând să refac cartea, va fi probabil pe alocuri puţin cam „dezlânată”.

Editorul german mi-a scris că îmi va face o ofertă fermă peste câteva zile. Ar fi vrut să vadă manuscrisul viitoarei mele cărţi, dar nu îi voi putea trimite o parte din el decât după întoarcerea mea la Toulon.

L-am întâlnit pe Briand acasă la Bunau-Varilla (de la *Mating* unde fusese invitat la prânz împreună cu el’ Arsonval şi alte câteva persoane. În această după-amiază am fost să vizitez câmpul aviatic de la Bourget. Un colonel de la aviaţie m-a condus acolo într-un automobil al Ministerului de

Război şi m-a dus să vizitez tot: partea militară şi partea civilă, unde am văzut că soseau şi plecau pasageri. Urma să fac un mic zbor de agrement, când vremea s-a stricat. Directorul serviciilor aviatice m-a invitat să revin sâmbătă, zi în care se fac exerciţii, pentru a ocupa un loc într-un avion, dar, după toate probabilităţile, nu voi mai fi la Paris.

6 mai. Ei bine! Dacă voi fi la Paris sâmbătă, adică mâine, nu mă voi duce să zbor, pentru că am o groază de treburi de făcut, de lume de vizitat, şi sunt extenuată. Nici nu mă mai ţin pe picioare, care sunt roşii şi umflate. Călcâiele mă fac să sufăr enorm. Este foarte cald la Paris, mă sufoc şi stau prost cu inima. Îţi trimit trei ziare. În două din ele vei găsi rezumate conferinţele mele, cea de la muzeul Guimet a fost un mare succes. Iar în ceea ce o priveşte pe cea de la Collège de France, dărsonval şi cu mine suntem asaltaţi cu scrisori, de la oameni care vor să ştie dacă va fi tipărită şi cer să cumpere broşura. Vei vedea de asemenea un „editorial” *Matin* scris de mine despre chestiunea chinezească. Textul scris de mine a fost scurtat şi uşor condensat, pentru a putea să intre în limitele unui ziar, dar e foarte bine să ai poziţia de „articol de fond”. Iată-mă *revenită* la *Matin* aşa cum mă sfătuiai tu. Bunau mi-a cerut altceva şi… să continui să îmi trimit manuscrisele. Ei bine, din nefericire eu nu ştiu să scriu „la comandă”. […]

Am primit de asemenea lungi şi foarte elogioase recenzii ale cărţilor mele apărute în jurnalele din America. […]

Toulon 8, iunie 1927

[…] După cum văd, mi-ai scris înainte ca scrisoarea pe care ţi-am trimis-o eu, după întoarcerea de la Mazots, să ajungă la tine. De atunci şi până acum vei fi aflat rezultatul vânzării cărţii mele unui mare editor din Leipzig: Brockhaus, care va scoate o ediţie în limba germană, pentru care îmi dă zece mii de franci. Este puţin, dar sunt nişte bani care vin fără ca eu să fac niciun efort. Pentru această carte îi voi trimite două exemplare din cartea apărută în limba engleză şi câte un exemplar al fiecăreia din cele 60 de fotografii pe care le conţine.

Mă amuzasem, când am primit medalia Sporturilor, mâzgălind un scurt articol despre acest subiect: sportul, aşa cum îl înţeleg eu. Abia dacă îmi luase două ore şi, puţin în glumă, trimisesem articolul în America. Ei bine! Un mare jurnal sportiv a luat manuscrisul şi mi-a trimis ieri un cec care, la cotaţia actuală, valorează 500 de franci. Este o nouă dovadă că este infinit mai avantajos să lucrezi pentru cei de dincolo de Atlantic. […] Se scrie acolo despre această extraordinară călătorie a mea că nu se aseamănă cu nicio alta; că numai cu expediţiile polare mai poate fi comparată: „Indeed the fortitude displayed by Mme David-Néel and her Lama son makes a story of heroism comparable only to the great epic of the polar explorers”.

În momentul de faţă regret puţin că nu m-am dus direct în America, la venirea mea din Tibet. Observ că aş fi avut o primire extrem de entuziastă. Americanii ştiu să aprecieze isprăvile de genul celor pe care le-am săvârşit eu. Acum

trebuie să elaborez o carte nouă cât mai repede cu putinţă, de vreme ce unele ziare spun că este aşteptată cu nerăbdare… „Her promised work should be one extraordinary value”. […]

Toulon, 1 octombrie 1927

[…] Vei fi mirat, dar nu mai mult decât mine, când vei afla că îmi voi face debutul în Germania cu un studiu despre antrenamentul şi fenomenele psihice în Tibet, care va apărea într-o mare revistă de *teologie*! Trebuie să fie o revistă luterană: *Lumea creştină* (Christiche Veit). Editorul meu de la Leipzig este cel care a aranjat totul. […]

Manuscrisul meu de la *Revue de Paris* este la tipografie şi am corectat deja primele şpalturi de la Pion. Le aştept pe următoarele. Cartea va apărea la sfârşitul lui noiembrie. Nimic în plus pentru astăzi. Albert aleargă la poştă, la Toulon, să ducă ultimul pachet din primele şpalturi. Am primit ieri câteva cuvinte de la editorul din Londra, care este încântat de buna primire de care s-a bucurat cartea mea din partea presei. Acum rămâne de văzut dacă şi vânzarea va fi pe măsură. […]

Samten Dzong, Digne (Alpii Inferiori).

5 august 1928

Înţeleg motivele care te împiedică să vii aici imediat după sosirea ta. De altminteri, nici nu prea ştiu acum dacă voi merge cumva la Paris la sfârşitul acestei luni. Jumătate din carte a fost expediată la Pion, care îmi cere să mă grăbesc. […]

Tocmai am primit o scrisoare de la d’Arsonval, care se află la proprietatea sa din

Limousin. Mă anunţă că a trimis o mică prefaţă pentru cartea mea viitoare. Lucrul acesta îi va face o bună reclamă.

Paul Redus, nepotul răposatului Elisée Redus, tocmai mi-a scris pentru a-mi cere o colaborare uşoară la o nouă ediţie a cărţii *Omul şi Terra*. Va consta în adăugarea unor note despre Tibet şi despre celelalte părţi din Asia centrală pe care le cunosc.

Vezi bine că nu şomez. De fapt, nu şomez aşa cum ar trebui, pentru că sunt cu adevărat prea obosită şi am mare nevoie de odihnă.

Te înşeli în ce priveşte aspectul regiunii Digne. Ţinutul este *foarte drăguţ* şi proprietatea mea admirabil situată. În faţa porţii mele, drumul spre Nisa, mărginit de copaci, oferă un loc de plimbare foarte frumos, urcând în cornişă pe deasupra râului şi având în fundal muntele. Aerul de aici îmi convine şi el mult mai mult decât cel de pe malul mării. Pe scurt, tot mai sunt satisfăcută de ceea ce am cumpărat. Importantă este situaţia, pentru că oricum nu poţi schimba nimic. În ce priveşte casă, poate fi mărită şi înfrumuseţată, depinde de cât îţi poţi permite să cheltuieşti pentru asta, în funcţie de mijloacele pe care le ai.

Cel mai frumos lucru aici, la această casă, este terasa-pergolă: 3 în 60 pe 4 în 30, spre care dă camera mea şi care are un prim etaj pe o parte şi un al doilea pe partea cealaltă, terenul fiind în pantă. Fac pe această terasă o cură de aer şi petrec adesea noaptea culcată pe un covor. […]

Samten Dzong, sfârşitul lui august 1928

[…] Nu am găsit la Digne răcoarea pe care o

speram la 600 de metri altitudine. Se pare că anul acesta este unul de excepţie în privinţa căldurii. Aproape în fiecare zi sunt 36° *la umbră* şi zece în plus la soare. Dar, de pildă, îndată după apusul soarelui. Se face răcoare şi dimineţile, până la ora 10, sunt minunate pe terasa mea. De curând, am mai vândut o parcelă de lucernă. Vor fi de vândut şi pere pe aici peste câtăva vreme. De fapt, am reuşit combinaţia la care ţineam atât: să mă hrănesc aproape numai cu produse oferite de terenul meu. Am deja tot ce îmi trebuie în privinţa legumelor şi voi face şi mai multe anul viitor. Ceea ce am vândut anul acesta acoperă deja preţul consumului de pâine pe un an. Dacă voi închiria una dintre căsuţe, voi acoperi salariul unei servitoare. Mult sau puţin, tot voi câştiga ceva hani, dar eu voiam să nu contez chiar în întregime pe aceste câştiguri pentru a trăi şi a-mi plăti cazarea. […] Peisajul unde mi-am instalat cortul continuă să îmi placă, ţăranii din împrejurimi nu par deosebit de nesuferiţi; de altfel, nici nu m-am întâlnit cu ei.

Da, munţii sunt un pic cam dezgoliţi pe partea mea. Totuşi rămân destui copaci pe proprietăţi, atât cât poate privirea mea să cuprindă în depărtare, pentru ca ţinutul să nu aibă un aspect jupuit. Există păduri de cealaltă parte a oraşului, pe drumul spre Barles Barcelonette, care este foarte pitoresc. Eu mă aflu în valea cea largă dintre Saint-Auban şi Digne. […] Dacă pierd din pitoresc din cauza acestui amplasament, în schimb câştig în privinţa expunerii la soare.

Bun, uite că iar m-am întins. Încă o dată,

încearcă să vii aici la iarnă.

Samten Dzong, 18 decembrie 1928

Am primit chiar acum cele două scrisori ale tale din 13 şi 14 decembrie. Îţi sunt foarte îndatorată pentru osteneala pe care ţi-ai dat-o pentru ambalarea complicată a obiectelor mele orientale. Ultima mea scrisoare ţi-a explicat în amănunt motivele care mă forţau să ţi le cer. Sper că ai înţeles bine aceste motive şi că nu te va deranja prea mult faptul că ai rămas fără aceste obiecte. În casa mea din Digne eşti tot atât de acasă ca la Bône, iar dorinţa mea cea mare este ca tu să vii să petreci cât mai mult timp cu putinţă pe această proprietate, pe care o voi înfrumuseţa puţin câte puţin şi care, cu felul agreabil în care este situată şi cu peisajul său frumos, va deveni – cel puţin pe timpul verii – o reşedinţă în stare să placă până şi celor mai năzuroşi.

[…] Nu îmi spui dacă mi-ai trimis bicicleta… La urma urmei, de vreme ce tot nu îţi foloseşte la nimic, ai putea să o adaugi la această expediere, poate vei găsi mijlocul de a o face să ajungă la Digne. Drumurile sunt frumoase pe aici şi mi-ar face plăcere să pedalez din nou puţin.

Samten Dzong; 7 ianuarie 1929

Tocmai am primit veşti despre activitatea preşedintelui[13]. Chiar şi-a pus în minte să mă trimită din nou în Asia. Îmi scrie prin directorul adjunct al cabinetului său, dl Rossy. Acesta îmi spune că preşedintele l-a însărcinat să susţină *din*

13 Este vorba de Gaston Doumergue, preşedinte al republicii. Corespondenţa pe care i-a adresat-o el Alexandrei David-Néel este păstrată la arhivele din Digne, (n. ed.)

partea sa pe lângă cele trei ministere interesate (al Instrucţiei, al Afacerilor Străine şi al Coloniilor) cererea de subvenţie şi doreşte ca eu să fac un calcul aproximativ al cheltuielilor pe care ar trebui să le fac pentru a împlini călătoria aşa cum am proiectat-o. Va ieşi probabil ceva de aici. Afacerile Străine mi-au acordat, la Digne, un cadou de 7.000 de franci, cu câteva zile înainte de Anul Nou, iar preşedintele ştie acest lucru, dar mi-a scris că suma aceasta nu poate fi considerată o subvenţie.

Pe de altă parte, Sylvain Lévi, căruia d'Arsonval i-a vorbit despre mine şi şi-a demonstrat interesul pe care îl poartă lucrărilor mele, s-a arătat ofuscat că mă protejează un altul decât el. Mi-a scris multe rânduri. Scrisoarea sa, foarte măgulitoare de altminteri pentru faptul că manifestă o înaltă stimă pentru cunoştinţele mele de orientalistă, îmi reproşează că nu mă dedic în întregime lucrărilor de filosofie. S. Lévi are un salariu de 60.000 F pe an, plus micile „cadouri". În asemenea situaţie îşi poate permite să scrie lucrări de amorul artei. Cazul meu este diferit.

Mica afacere cu traducerea în poloneză este încheiată şi am încasat şi banii. Mi s-a făcut şi o altă cerere, tot pentru Polonia.

Samten Dzong; *22 ianuarie 1929*

Pentru a începe să îţi scriu, am aşteptat să se încheie desfacerea cuferelor, aceasta pentru a-ţi da veşti complete.

Am primit timpanele mele din argint, dar tacâmurile de copil, cu care erau asortate, nu erau acolo şi niciun tacâm marcat 133, care este

tacâmul meu de pensionară. În privinţa acestor obiecte, asigură-te că le ai. Nu se pune problema să mi le trimiţi, bineînţeles. Într-o zi sau alta, dacă voi avea nevoie, mi le vei aduce când vei veni în Franţa.

În ce priveşte cărţile: toate acele volume de Flaubert, Anatole France, Jules Verne, Tolstoi şi alţii nu au ajuns deloc la mine.

Nu e nicio problemă; te amuzi poate uneori, recitindu-le. Foarte bine, vreau numai să ştiu că le ai şi că ai grijă de ele…

Un lucru mai important, nu mi-ai trimis cheia de la vitrină şi, cum partea superioară este încuiată, nu o pot deschide pentru a-l pune acolo pe Buddha cel cu mai multe braţe. […]

Cartea mea pare să aibă succes în Germania. Editorul mi-a scris că vânzarea este satisfăcătoare şi că ziarele au publicat articole entuziaste. Soţul prietenei mele Marguerite îmi trimite traducerea în acelaşi timp cu articolul.

Dr. Filschner prezintă în acest moment filmul său despre Tibet, la Berlin. Acest film însoţeşte expoziţia de pe lângă o conferinţă – cea pe care i-am pregătit-o eu. Hinze, care a fost să îl asculte, împreună cu Marguerite, mi-a scris că este foarte interesant şi că nu se sfieşte să declare că doamna David-Néel şi lama Yongden au colaborat la producerea filmului şi la explicarea lui. Este bine, dar aş avea chef să merg eu însămi să turnez un film undeva.

Mă întreb ce va ieşi din povestea cu preşedintele. Am trimis calculul de cheltuieli care mi-a fost solicitat. Preşedintele, răspunzându-mi

cu mâna sa la urările de Anul Nou, mi-a repetat că se ocupă să „îmi faciliteze o nouă călătorie”. Din nefericire, cotaţia de schimb face să urce la nişte cifre enorme sumele care, în monedă străină, sunt dintre cele mai mici. Trecerea de la Marsilia la Shanghai costă acum 12.500 F. Când am fost pentru prima oară în Orient, costa 1.800 F şi toate celelalte sunt în aceleaşi proporţii.

Plon a ajuns la a noua ediţie a cărţii mele. Nu este un succes fantastic, dar este onorabil, cu atât mai mult cu cât nu a fost făcută nicio relansare. […]

Samten Dzong, 3 martie 1929

Se pare că zeii ţin neapărat să mă revadă în Asia. Am primit înştiinţare că îmi sunt acordate diverse subvenţii şi că după toate probabilităţile vor fi urmate de altele. Este o sumă care ar fi fost considerabilă înainte de război, plus 50.000 F, dar care nu reprezintă mare lucru astăzi. Indochina face parte din donatori, iar acolo, la faţa locului, ar fi posibil să mai obţin câteva avantaje în plus: o concesionare de pământ sau altceva.

[…] Societatea de Geografie îmi va acorda un nou premiu anul acesta: nicio medalie de această dată, ci 6.000 F.

În fine, preşedintele a fost activ, aşa cum mi-a promis.

Nu se pune problema să plec imediat. Sunt tot soiul de pregătiri de făcut. Nu voi părăsi Franţa decât după ce trece vara şi poate chiar o voi face abia anul următor; sejurul meu în Asia nu trebuie să fie prea lung. Nu este câtuşi de puţin un voiaj de plăcere cel pe care îl voi face. De această

dată, mă aflu într-o misiune absolut oficială. Va trebui să fac rapoarte, să lucrez. […]

Hotel Vauban, 100 Bd. de la Tour Maubourg, Paris 7-e.

13 iunie 1929

Mă aflu încă la Paris şi nu văd când se va termina sejurul meu aici, ceea ce mă plictiseşte, căci nu îmi place nici zgomotul, nici atmosfera nesănătoasă a marilor oraşe.

Dar afacerile nu se fac decât cu încetineală, există mereu cineva sau ceva care trebuie aşteptat. Înainte de război, pentru a călători era suficient să ai banii necesari pentru cheltuieli, acum este nevoie de o grămadă de formalităţi pentru a trece frontierele. Ne-am întors la barbarie.

Am fost la ambasadorul Rusiei, la ambasadorul Chinei. Am fost pe la mulţi alţii, dar mai rămâne mereu câte cineva la care eşti trimis. Ministrul Instrucţiei Publice s-a decis să îşi adauge obolul la cel al colegilor săi de la Afaceri Străine şi de la Colonii. Aştept ceva de la Academia de ştiinţe.

Există chiar ceva şi mai neobişnuit Citroën, care a făcut croaziera neagră în Africa, va face o croazieră galbenă în Asia şi vrea să ne ia, pe mine şi pe Albert, în expediţie. Eu nu văd, în ce mă priveşte, cum va fi posibil acest lucru, am altceva de făcut. Preşedintele Doumergue, pe care l-am revăzut, mă roagă să îi însoţesc, măcar o parte din drum, dar lucrul acesta nu mă tentează deloc. În fine, trebuie să iau cina la Citroën în curând şi atunci voi decide.

Toţi oamenii din Paris sunt agitaţi, dar asta nu înseamnă că fac treabă mai bună. Nevoia de bani şi nevoia de a te împinge în faţă, pentru a obţine aceşti bani, animă pe toată lumea. […]

Nu am fost să îl văd pe di St-Romas pentru că nu vreau să îl deranjez degeaba, itinerarul meu nefiind încă bine fixat. După ce voi fi discutat din nou cu Citroën, voi vedea dacă există vreo posibilitate de planuri comune pentru călătoriile noastre.

Treburile merg prost în China, regiunile prin care trebuie să trec eu sunt zone tulburi. Nişte călători, care au revenit din Turkestan, au avut probleme mari.

Dl Doumergue îmi zicea: „Citroën şi Hoardt nu ştiu ce pun la cale, vor avea probleme, fă-i să înţeleagă şi sfătuieşte-i”. Pe scurt, miroase a aventură, atât pentru ei, cât şi pentru mine, de-a lungul Chinei, dar ei, cu numeroasele lor automobile, cu un avion şi cu treizeci de persoane după ei, sunt mult mai expuşi decât sunt bieţii milogi în care ne transformam eu şi cu Albert în împrejurări dificile.

[î

Paris, 9 iulie 1929

Tot la Paris sunt şi nu sunt deloc mulţumită de asta. Am terminat manuscrisul cărţii pentru Pion, pe care a trebuit să îl dau în întregime la recopiat aici. În fine, acum este la editor şi va apărea de Anul Nou. […]

Plec pe 15 pentru a merge să petrec vreo cincisprezece zile pe ţărmul oceanului, aproape de La Baule, pe proprietatea prietenilor mei

americani.

Mă voi duce apoi la Londra, pentru 8 sau 10 zile, voi ţine acolo o conferinţă, apoi mă voi reîntoarce la Paris.

Ruşii se arată foarte amabili faţă de mine, dar, cum o spui tu foarte bine în scrisoarea ta, totul durează mult în administraţii şi nu se pune problema pentru mine de a merge la sovietici în calitate de turist, ci de a face acolo studii orientaliste, şi în acest caz este nevoie de numeroase aranjamente. Secretarul permanent al Academiei de ştiinţe de la Leningrad, care este în trecere prin Paris, a venit să mă vadă. Este un orientalist eminent şi în acelaşi timp un savant. Mă sfătuieşte să nu merg în Siberia în această iarnă, ci să merg la Leningrad, pentru a lua legătura cu nişte colegi, profesori la Universitate, şi să încep să mă documentez asupra regiunilor unde vreau să merg. Apoi, la primăvară, aş putea să mă alătur uneia sau alteia dintre misiunile ştiinţifice ruseşti care se duc acolo unde vreau să mă duc şi eu însămi. Se pare că îmi vor acorda o locuinţă la un preţ foarte redus, într-una dintre casele oficiale rezervate savanţilor universitari ruşi.

Pe de altă parte, Citroën sau mai degrabă Hoardt, asociatul său, care este adevăratul conducător al expediţiei, este foarte necăjit în legătură cu trecerea sa prin Turkestanul chinezesc. Lucrurile au evoluat prost de curând pentru alte două expediţii.

Ceea ce îmi cere el să fac iese cu mult din tiparul a ceea ce am făcut până acum. Nu îmi

place să mă plimb cu o escortă de 200 de cămile încărcate, de-a lungul regiunilor deşertice de la frontieră. Şi apoi, aceşti oameni nu au nicio idee despre Asia.

Europenii sunt rău văzuţi şi şi-au pierdut orice prestigiu în China. Eu nu mă laud niciodată că sunt străină, atunci când mă aflu în interiorul ei şi acum o voi face mai puţin ca niciodată.

Albert va avea nişte frumoase paşapoarte chinezeşti şi pe asta vom miza. […]

Geneva, 15 decembrie 1929

Conferinţele mele au avut mare succes, sălile erau burduşite. A trebuit să fie puse scaune până pe estrada de unde vorbeam. Au urmat articole foarte entuziaste în jurnale.

Cartea mea a apărut pe 4 la Paris. Le spusesem celor de la Pion să îţi fie trimisă la Bône şi după aceea am primit scrisoarea prin care mă anunţai că pleci la Paris. […]

Până când vei rămâne acolo?… Trebuie să mă previi dinainte asupra momentului când vei veni la Digne.

Voi trimite cele două cărţi ale mele la dl Saint-Romas. Dă-mi adresa de la biroul său, căci nu mi-o mai amintesc.

În legătură cu permisele, spune-i, dacă îl vezi, că nu am putut să mă duc să fac un sejur pe malul lacului Baikal, pentru că ruşii s-au opus, iar chinezii nu permit intrarea pe partea Siberiei în Turkestanul rusesc. Ostilităţile dintre cele două ţări sunt cauza acestor decizii. În ce priveşte permisele, voiam să le utilizez mai târziu, chiar pur şi simplu pentru a merge să îi văd pe

orientaliştii de la Universitatea din Leningrad, la primăvară, dacă voiajul acesta la Baikal şi pătrunderea în China prin Siberia rămân ceva imposibil. Va fi oare posibil să obţin să mi se schimbe datele de validitate la momentul dorit?…

Samten Dzong, Digne 27 decembrie 1929

Îţi doresc un an foarte fericit, o sănătate excelentă şi nu prea multe necazuri şi oboseală legate de ocupaţiile tale.

Zici bine tu, am regăsit Digne-ul cu plăcere din cauza soarelui din sud, care lipseşte la Geneva. Sejurul meu în Elveţia, dincolo de succesul conferinţelor mele, a fost totuşi agreabil, am fost cazată – afară de ultimele două zile petrecute la hotel la Geneva – la un medic care locuieşte aproape de Lausanne, chiar pe malul lacului, bucurându-mă de o privelişte magnifică văzută de la balconul camerei mele. Soţia acestui medic este o rusoaică foarte amabilă. Tot timpul care nu mi-a fost ocupat cu conferinţele a fost folosit pentru excursii. […]

M-am pus din nou pe lucru. Trebuie să dau un nou manuscris la jumătatea lui februarie. Albert mă ajută, traducându-mi pasaje din cărţi tibetane, pe care le caută printre hârţoagele noastre, despre subiectele pe care vreau eu să le tratez.

[…] Articolul meu din *Revue de Paris* (1 decembrie) a fost remarcat. *Le Temps* şi alte ziare au publicat lungi extrase din el.

Samten Dzong, 16 februarie 1930

[…] Am primit câteva cuvinte amabile din partea preşedintelui Doumergue. Îmi spune că preocupările sale nu i-au permis să termine mai

repede lectura cărţii mele şi că voia să ajungă la sfârşit pentru a-mi scrie. Pare entuziasmat, în orice caz asta îmi spune.

Cartea mea pare să fi plăcut tot atât de mult unui personaj cu opinii foarte diferite de ale mele, Mgr, de Guébriant, un episcop pe care tu nu îl cunoşti: directorul Societăţii Misiunilor străine din Paris. A trăit multă vreme în China şi este un pic geograf. Îl văd uneori la Paris. *La Croix* şi alte publicaţii catolice mi-au consacrat articole elogioase. […]

Întrucât trebuie neapărat să ofer o lucrare de orientalistică despre altarul lui Sylvain Lévi şi întrucât acest gen de lucrare cere timp şi produce ca beneficiu puţin sau nimic, Albert s-a hotărât să îmi descurce biografia reformatorului *Tsong Khapa*, cel mai ilustru personaj religios tibetan. Mă asigură că a pregătit atât de bine lucrarea, încât aş putea să îmi scriu cartea într-o lună. Probabil că exagerează. Eu nu am putut să văd încă textul, fiind prea ocupată să îmi termin cartea, dar aş vrea mult ca micuţul să aibă dreptate. […]

Digne, 4 aprilie 1930

[…] în urmă cu câteva zile am avut marea stupefacţie de a primi la mine pe fiul cel mare al proprietarului de la *Le Matin*, Jean Bunau-Varilla, şi pe fiica sa. Vruseseră să f, îmi tacă o surpriză”. M-aş fi lipsit bucuroasă. Şi omul lui Mussolini, pe care încercasem să îl conving să nu vină, a făcut totuşi călătoria de la Torino până aici pentru a discuta cu mine. A venit, ieri, cu un automobil. Şi se mai anunţă şi alţii! Lucrul acesta mă indispune.

Voi continua să mă ocup de acea construcţie[14]. Până la urmă voi reuşi, dar când, în câte luni? Uite că a venit deja căldura şi nu se poate construi aici în mijlocul verii.

Cartea mea va apărea peste câteva zile, cred şi... încep o alta pentru Pion. Îţi dai seama câte de puţin timp am pentru alte treburi.

Te voi ţine la curent cu tot ceea ce se va spune şi se va face.

[...]

Fully, Lausanne, Elveţia, 18 noiembrie 1930

Sunt la Lausanne, după cum te-am informat. Voi ţine două conferinţe în plus faţă de câte credeam eu că voi ţine – în total zece. Ultima trebuie să aibă loc pe 8 decembrie. Pe 9 voi rămâne la Lausanne, pregătindu-mi bagajele, pe 10 voi merge să înnoptez la Grenoble şi voi putea să fiu pe 11 decembrie seara la Digne. Asta dacă nu intervine nimic neprevăzut. Voi merge la Locle, lucru la care nu mă aşteptasem, dar, dacă tot sunt în Elveţia, merită să accept această ofertă. De asemenea, trebuie să ţin o conferinţă la Vevey pe 8 decembrie.

Samten Dzong, 14 decembrie 1930

Iată-mă din nou înapoi la Digne şi nu îmi pare deloc rău că sunt acasă după o lună de absenţă. [...]

De altfel, s-a produs un „fapt nou”.

Aşa cum ştii, guvernul m-a însărcinat cu o misiune şi mi-a vărsat o sumă de şaizeci de mii de franci. Nu am putut pleca din cauza opoziţiei

14 A. David-Neel îşi extinde casa de la "Samten Dzong". (n. ed.)

sovieticilor, dar nu pot, totuşi, să îmi însuşesc subvenţia şi să rămân acasă fără să încerc să fac nimic pentru călătoria pentru care am solicitat ajutor pecuniar pe la diverse ministere. Or, în timp ce mă aflam în vizită la Romain Rolland, a venit vorba despre călătoria mea în Asia şi Romain Rolland îmi spune: „Dar, în acest moment, Lunacearski se află la Conferinţa Societăţii Naţiunilor de la Geneva, mergeţi la el şi explicaţi-i problema dumneavoastră”.

Îţi închipui că nu poţi vedea un membru al „Prezidiumului” sovietic ca pe un domn oarecare, mai ales când acest personaj este ocupat la Societatea Naţiunilor. Dar Romain Rolland cunoştea pe un anumit doctor, care la rândul lui îl cunoştea pe înaltul personaj. S-au dat telefoane peste telefoane. Pe scurt, am discutat cu dl Lunacearski la Geneva şi… aici e noutatea.

Lunacearski este, în Rusia, ministrul Instrucţiei Publice, asta în afară de funcţiile sale de membru al Consiliului Suprem. Este Membru al Academiei de Ştiinţe. Ştiu vag că este un savant, dar nu ştiu în ce ramură ştiinţifică. Mi-a făcut o impresie foarte bună. Vorbeşte puţin, atacă direct miezul problemei, are maniere simple şi, la ora la care toţi delegaţii de la Societatea Naţiunilor erau la ţol festiv, el m-a primit în veston.

Dar nu de ţol festiv şi de veston este vorba Lunacearski mi-a spus că el nu avea cunoştinţă de cererea mea şi se miră, pentru că toate cererile de permis de călătorie venind din străinătate, care au un scop ştiinţific în general, erau supuse atenţiei sale. A găsit că cercetările mele sunt interesante

şi nu vedea niciun motiv de a fi respinse. În sfârşit, mi-a zis că se va întoarce peste 8 zile la Moscova şi că trebuie să îi scriu direct la o adresă pe care a scris-o pe cartea sa de vizită. M-a asigurat că totul poate fi aranjat în mai puţin de o lună.

Deci trebuie să îi prezint pe scurt, în scris, itinerarul meu, detalii despre cercetările pe care doresc să le fac, despre călătoriile mele precedente etc. L-a văzut pe Albert, pe care i l-am prezentat. Nu a avut nimic împotriva participării sale la călătorie.

Ca perioadă de plecare, el m-a sfătuit să aleg luna aprilie, pentru a putea să petrec câtăva vreme în Rusia şi să îi cunosc pe profesorii orientalişti de la Leningrad înainte de a pleca spre Siberia.

Se pare, deci, că voi reuşi să duc la bun sfârşit călătoria pe care am proiectat-o. Acesta este „faptul nou”.

Digne, 4 februarie

Deci te-ai hotărât cu adevărat să părăseşti Parisul! Mă bucur pentru asta, de vreme ce plecarea ta de acolo trebuie să te aducă aici. Dar ţin să îţi spun imediat că trebuie neapărat să îţi aranjezi treburile în aşa fel încât să rămâi cu mine cel puţin opt zile. Poţi foarte bine să le spui celor de la societate că ai construit ceva aici şi că ai nevoie să rămâi o săptămână la faţa locului, pentru a supraveghea lucrările. Preşedintele tău te va înţelege foarte bine. […]

Lucrez în acest moment la un articol care mi-a fost cerut pentru o agenţie internaţională, pentru a fi publicat în „lumea întreagă”, cum spun

ei. Subiectul: femeile tibetane.

Am publicat câteva rânduri despre „Atracţia misterului”, subiect ales la cerere, în buletinul Institutului Pehmann, şi un altul despre „Neliniştea modernă”, tot la cerere, în „Les Cahiers de l’Étoile”.

Toate astea nu sunt deloc interesante. […]

Digne, februarie 1931

Am primit o telegramă prin care sunt invitată laconic să părăsesc pe 24 localitatea Digne. Este stabilit că mă voi culca la Marsilia şi voi pleca spre Bordeaux cu rapidul de dimineaţă. La Bordeaux voi fi aşteptată la gară. Pentru moment, nu ştiu nimic în plus, afară de faptul că pe 15 trebuie să mi se expedieze un mandat poştal, care să îmi permită să achit preţul unui bilet dus-întors Digne-Bordeaux, valabil 9 zile. Deci, cu toate că ignor datele exacte ale conferinţelor, pot şti că ele au fost organizate să se desfăşoare în opt zile, ceea ce înseamnă că ar trebui să fiu înapoi la Digne pe 4 martie. […]

Amână-ţi deci sosirea pe 5, sau mai bine pe 6 martie. […]

Dar, încă ceva, dacă nu ai mai nimic de făcut la Paris şi vrei să vii să te odihneşti aici, nu este nevoie să aştepţi să mă întorc eu. Albert nu vine cu mine, deci vei găsi casa la dispoziţia ta. Dar asta nu înseamnă că pe urmă vei diminua numărul zilelor pe care le vei petrece cu mine şi îţi repet, contez pe tine pentru o săptămână întreagă de şedere aici.

Răspunde-mi imediat, ca să ştie dacă acest nou aranjament îţi convine.

Samten Dzong, 7 mai 1931

Am revenit de la Roma aici cu automobilul. […]

Am petrecut câteva zile într-un castel feudal, în Romagna, apo am vizitat Ravenna, Ferrara, Padova şi Veneţia, unde mai fusesem cu multă vreme în urmă. De la Veneţia am ajuns din nou la Torino, apoi, întrucât autocarele încă nu îşi reluaseră serviciile pe muntele Genevra, au existat ezitări de a o lua pe acest drum şi m-am întors la Nisa pe un drum extrem de accidentat. […]

Samten Dzong, 26 martie 1933

[…] Am avut un succes enorm la Gap. Sala era arhiplină şi încasările (în beneficiul luptei împotriva tuberculozei) au depăşit tot ceea ce se cunoaşte îndeobşte la Gap. Cu toate că promisesem că voi ţine această conferinţă gratuit, membrii comitetului au ţinut să îmi facă un cadou, atât erau de încântaţi de încasările lor.

Am făcut cunoştinţă cu prefectul din Hautes-Alpes, la care am luat prânzul şi, a doua zi, mergând spre Nisa, a venit să petreacă două ore la mine, împreună cu soţia sa, şi să ia o gustare uşoară. Sunt nişte oameni foarte amabili, iubitori de munte şi de „camping”. S-a vândut un mare număr din cărţile mele în sala de conferinţe, ceea ce s-a adăugat la profit şi a făcut reclamă. Articolul meu despre „Femeile din Tibet” a făcut înconjurul lumii. Primesc ecouri din toate ţările: America, China etc. […]

Samten Dzong, 22 martie 1934

[…] Cred că ţi-am scris că editorul meu german mi-a cumpărat cartea *Iniţierile lămâiste*,

pe care o va traduce, care va apărea în toamna viitoare. Este probabil că va cumpăra şi *Guésar*. Nu vrea totuşi să publice decât o carte pe an, îmi spune că în Germania nu este bine ca un editor să scoată cărţile unuia şi aceluiaşi autor la un interval de timp prea apropiat. Pe de altă parte, mi se cer *Tâlharii gentilomi* în America şi Anglia, dar Violet Sydney nu a terminat traducerea şi nici nu va fi încheiată până în mai. Şi uite că mi se întârzie plecarea. La rândul meu, nici eu nu voi termina cartea lui Albert înainte de această perioadă şi trebuie să o dau la Pion – care este dispus să mi-o primească – înainte de plecarea mea. Motivul poate fi înţeles cu uşurinţă. Aceste două lucrări (traducerea la *Tâlharii gentilomi* şi cartea lui Albert) trebuie publicate în toamna viitoare, pentru a fi adecvate la preţul lor de vânzare.

Ediţiile „Adyar”, care au publicat *Iniţierile lămâiste* şi *Guésar de Ling*, mi-au cerut să le dau o nouă carte. Mi-ar plăcea să le satisfac cererea, dar trebuie să o scriu mai întâi, deci nu voi putea să le-o dau decât mai târziu. În ansamblu, fără să fie chiar răsunător, succesul meu este foarte mulţumitor şi pot să mă conving acum că nu este un simplu foc de paie; durează de multă vreme şi are tendinţa să crească. Tăieturile din ziare, pe care le primesc din numeroase ţări, îmi arată că există o unanimitate a presei în a mă elogia şi în a-mi lăuda erudiţia de tibetanistă. Este plăcut, dar există un pericol, îţi dai seama.

Ziarele tipăresc în mod curent afirmaţia că nu există, la ora actuală, nimeni în lume care să

cunoască limba şi literatura tibetană atât de bine ca mine. Este, desigur, o reputaţie măgulitoare, dar nu puţini profesori universitari încep acum să studieze tibetana; pentru a mă menţine pe poziţia în care m-am cocoţat, este important să nu mă las depăşită. Trebuie să lucrez şi să scot, într-un răstimp scurt, una sau două cărţi de orientalism. Va fi o modalitate de a justifica subvenţiile care mi-au fost acordate de diverse ministere. Redactarea unei asemenea lucrări cere mult timp; şi nu aduce bani deloc, sau aproape deloc, dar consolidează reputaţia unui scriitor. […]

Editorul meu din New York, Kendall (care tocmai a publicat *Guésar*), mă presează să mă duc în America. Vrea să organizeze acolo, pentru mine, un mare turneu de conferinţe. Îmi spune că îmi va aduce beneficii interesante şi speră, firește, că va servi în acelaşi timp şi interesele sale, sporind vânzarea cărţilor mele. Va trebui ca turneul acesta, care va avea loc probabil în iarna din 1935 – 1936, să fie precedat de publicarea, în America, a câtorva cărţi noi. Kendall se gândeşte să publice *Iniţierile* (care a apărut deja la Londra) şi *Tâlharii*, apoi cartea lui Albert. Ar trebui să îi mai dau una despre metodele de psihanaliză din Tibet. Este un subiect de actualitate. […]

Vreau să plec la Pekin cât mai curând cu putinţă; acolo, Albert va încerca să găsească, la Templul călugărilor tibetani, un literat cu ajutorul căruia el şi cu mine ne vom putea perfecţiona în cunoaşterea limbii literare tibetane şi vom putea duce la bun sfârşit traducerea din marea operă a lui *Tsong Khapa* pe care a schiţat-o Albert. Trebuie

să mă grăbesc, căci un orientalist italian, profesorul Tucci, lucrează la aceeaşi carte, trebuie să mă străduiesc să o public înaintea lui. Dacă nu găsesc literatul de care am nevoie la Pekin, îl voi căuta în altă parte. […]

Digne, 14 august 1934

Este curios faptul că, odată cu bătrâneţea, apare întotdeauna şi dorinţa de a revedea locurile unde ai trăit în tinereţe. Acestei dorinţe îi datorez „pelerinajul” meu de anul trecut în Belgia. Am fost la Bruxelles, la pensionul unde am petrecut numeroşi ani. […] Plecând din Ostende spre Bruxelles, am trecut printr-un sat unde părinţii mei locuiau pe timp de vară. […]

Obişnuită cum sunt acum cu ţinuturi frumoase, însorite şi pitoreşti, Belgia mi se pare foarte urâtă, dar o am în sufletul meu, mi se pare că sunt „acasă”. Da, într-adevăr, impresiile din copilărie nu se şterg niciodată şi reapar atunci când, în mod logic, ar trebui să fie în întregime răvăşite de timp.

Ce planuri ai? Ai treabă la Paris, te vei întoarce în Algeria în septembrie sau în octombrie? Dacă poţi, împărtăşeşte-mi proiectele tale. […]

Digne, 19 septembrie 1934 Am primit ieri scrisoarea ta. […]

Pe de altă parte, am primit veşti din Rusia, printr-una dintre prietenele mele, care este soţia directorului de la Banca Nordului – banca sovietică de pe 26 avenue de l’Opéra. Provine din aceeaşi ţară ca şi doamna Géniaux du Quercy. Soţul ei nu este nici el rus, ci olandez. Ea tocmai

se întoarce dintr-o călătorie în Rusia şi în

Orientul Apropiat. Are rude şi prieteni la Moscova. A văzut multă lume în legătură cu problema mea şi, după cum îmi spune în scrisoarea sa, toţi aceşti oameni îmi promit o primire entuziastă. Mă cunosc datorită renume lui, nu ştiau că am manifestat vreodată dorinţa de a merge în Rusia etc. Pe scurt, pe acolo este o dezordine destul de mare prin birouri, răposatul Lunacearski deja îmi spusese că nu i se adusese niciodată la cunoştinţă prima mea cerere. Oare cine mi-a refuzat intrarea acum patru ani? Fără îndoială, va rămâne un mister pentru totdeauna. […]

Digne, 7 octombrie 1934

Aşteptam, pentru a-ţi scrie, să primesc veşti de la Pion, în legătură cu cartea cea nouă, din care tu ai citit o parte în timpul şederii tale aici. Aceste veşti au sosit ieri. Pion scrie: „…Suntem bucuroşi să vă putem spune că opinia celor care au citit *Lama cu cinci înţelepciuni* este unanimă. Toate rapoartele ajung la aceeaşi concluzie, că este un roman foarte curios, a cărui poveste are mult farmec şi culoare. Putem să prevedem, în momentul atât de dificil pe care îl traversăm, că vânzarea va avea succes, dar în orice caz succesul intelectual pe care îl va avea este sigur”. Urmează şi alte elogii.

Pe scurt, Pion va publica lucrarea, dar, cum vremurile sunt grele, ei (editorii) vor să micşoreze cheltuielile de redactare şi îmi cer să scurtez puţin textul, în părţile sale neimportante. Pentru a face acest lucru, mi-au înapoiat manuscrisul. Şi iată-mă

cu o grămadă de treabă pe cap, căci a face tăieturi şi a rearanja apoi textul, în aşa fel încât să nu aibă „găuri”, este un lucru dificil, adesea trebuie să scrii din nou pasaje întregi, condensându-le. Apoi vor trebui corectate şpalturile… Toate astea se vor prelungi cam până în decembrie. Nu era acela momentul ales pentru a pleca în Siberia?

—]

Spune-mi acum pentru câtă vreme te mai găseşti încă la Paris? Doresc să te văd înainte să părăseşti Franţa. Dispun de casă până la sfârşitul lunii. Vei găsi aici camera ta obişnuită, bine încălzită. Dacă trebuie să rămâi mai multă vreme la Paris, am putea să ne vedem la Nisa şi, cu toate că nu putem spera să avem acolo decât o locuinţă mititică, va exista întotdeauna o cameră pe care o poţi folosi, cât vei dori. Ba chiar, dacă nimic nu necesită prezenţa ta obligatorie la Bône, de ce nu ai petrece iarna sau o parte din iarnă cu noi? Aş fi fericită să te am lângă mine mai multă vreme.

Cu multă afecţiune.

Lutherian Mission Home, Hankow, 29 decembrie 1937

Ultima ta scrisoare, ca dată, este cea pe care ai expediat-o par avion. Nu am primit răspunsul tău la cea de-a doua, pe care ţi-am trimis-o eu par avion. Era o scrisoare voluminoasă, lungă, care conţinea şi portretul meu şi o tăietură dintr-un ziar. Nu îţi vorbesc de evenimentele din China, le cunoşti din ziare. Ceea ce nu povestesc ele este grozăvia acestui război, care ne întoarce la sălbăticie. Japonezii îi ucid pe tinerii civili chinezi în plină stradă, diminuând astfel numărul celor

care ar putea să devină soldaţi; îi ucid pe răniţi în spitale sau la ieşirea din acestea. În ceea ce îi priveşte pe „prizonieri”, nu există niciunul, nici de o parte, nici de cealaltă, sunt pur şi simplu ucişi. Ofiţerii chinezi – cel puţin o mare parte dintre ei – nu se gândesc decât să scape teferi din încăierare. Se povestesc lucruri incredibile în legătură cu plecarea lor din Nankin. Străinii i-au văzut acolo pe unii care îşi abandonau soldaţii şi fugeau cu bărcile pe fluviu, luând bagajele cu ei şi, cu revolverul în mână, îi împiedicau pe soldaţi să urce în bărcile lor. Au lăsat la Nankin un material de război considerabil, pe care l-ar fi putut salva. Există două corpuri de armată intacte, unul îi aparţine lui Chang Kai-Chek, dictatorul actual, şi celălalt unui general. Se spune că aceştia şi le rezervă pentru a se bate unul împotriva celuilalt după război. Este sigur că, de data aceasta în mod oficial, va avea loc un război civil. Străinii şi-au pierdut complet prestigiul. „Le e frică de japonezi”, zic chinezii.

Părăsesc localitatea Hankow mâine 30 decembrie, luând vaporul spre Chungking, mai sus, spre Yang-tsé. Şi acolo va trebui să văd cum stau lucrurile, să apreciez situaţia. Nu ştiu dacă voi putea să continui drumul spre vest şi să merg spre Tatchienlou, pe drumurile tibetane. Se spune că, dată fiind starea de dezorganizare a Chinei, tâlharii au năpădit drumurile şi există din ce în ce mai mult temerea unei revolte antistăine, cu masacrele de rigoare. Străinii care trăiesc pe teritoriul Chinei năvălesc spre locurile unde există mijloace de transport, pentru a putea părăsi ţara.

Un tren internaţional va pleca chiar mâine spre Hong Kong. Consulii au pregătit mai multe asemenea trenuri de când mă aflu eu aici. Niciun chinez – afară de bonele copiilor care îşi însoţesc stăpânele – nu este admis în tren. Pe acoperişurile maşinilor sunt etalate drapele care atestă naţionalitatea celor care le ocupă. Aceste trenuri nu intră în Canton, sunt orientate direct spre Kowlon, care este teritoriu englez şi de unde pleacă vaporul care merge la Hong Kong.

Aş fi putut să iau unul dintre aceste trenuri. Albert, care este britanic, ar fi fost acceptat, prin intervenţia consulului său, care s-a arătat foarte amabil faţă de el, dar... ţi-am scris deja asta, ce să fac la Hong Kong şi unde să mă duc de acolo?... Nu am destui bani cu mine pentru a face faţă unor asemenea cheltuieli. Aşa că am crezut că fac bine dacă încerc să ajung în vreun loc îndepărtat de Estul extrem chinezesc şi unde aş putea, *eventual* să trăiesc cu relativ puţine cheltuieli, până ce se va limpezi situaţia. Dar, pe zi ce trece, informaţiile pe care le primesc par să indice că proiectul meu se va izbi de dificultăţi serioase. Îmi va mai rămâne posibilitatea să ajung la Yunnan cu avionul – nu cred că, în împrejurările actuale, îmi va fi cu putinţă să încerc călătoria pe drumurile obişnuite, aşa cum am făcut odinioară. Şi, dacă voi lua avionul, va trebui să mai cheltuiesc încă 400 de dolari... Voi vedea cum vor sta lucrurile când voi ajunge la Chungking şi îţi voi scrie. Ca adresă îţi dau *Consulatul Franţei la Yunnanfou* (*Yunnan*).

Albert îşi aminteşte cu afecţiune de tine. Transmite-i sentimentele mele amicale Simonei1.

Canadian Mission Agency, Chungking (Szechuan), 22 ianuarie 1938

Te-am informat că urma să părăsesc localitatea Hankow, am făcut-o deja de vreo zece zile. Am plecat, ca să spunem aşa, cu muzică. Mi se spusese să mă îmbarc în timpul dimineţii, *steamer*-ul trebuia să ridice ancora spre după-amiază, dar, urcată la bord, am aflat că nu vom pleca decât la ora 4. Fusesem însoţită de nişte prieteni care au insistat să merg să iau prânzul cu ei. Aveam tot timpul. Dar iată că, în timp ce terminam masa, sirenele au început să urle şi, puţin după aceea, de la balcon, vedem trecând avioanele japoneze, care survolează casa în care ne aflam şi se duc, la mică distanţă de acolo) să bombardeze aerodromul. Muream de nelinişte… ce s-a întâmplat cu vaporul meu? Albert rămăsese la bord cu bagajele. Ştiam că, în caz de bombardament, *steamer*-cle o şterg imediat, fără să mai stea pe gânduri. Oare al meu plecase? Doctorul Martinie, în casa căruia mă găseam, are un permis de trecere, care îl autorizează să circule cu automobilul chiar şi în timpul bombardamentelor. Deci plecăm, soţia lui şi cu mine, şi iată-ne în faţa pontonului, unde era amarat vaporul meu. Numai că vaporul nu mai era acolo! Consternare! în sfârşit, după o clipă, îl zărim în mijlocul fluviului – fluviul Yang-tsé, în acel loc, este lat de 2 km. După ce ne informăm, înţelegem că trebuie să revină la ponton după ce pleacă japonezii. Aceştia întârzie. În fine, se zăresc şi ei şi mă îmbarc…

Vaporul este mai mult decât burduşit. La cinci

zile după aceea mă aflu la Ichang. Agentul însărcinat cu „taxa”, un francez, vine să mă caute la bord şi mă duce la el acasă. Este instalat foarte somptuos. Soţia sa este rusoaică. Petrec patru zile la ei, în Este vorba de dra Simone Néel, una dintre nepoatele lui Philippe Néel, care venise să trăiască alături de el. (n.ed.)

aşteptarea vaporului cel mic, care trece peste cursurile de apă rapide. Acesta este un *steamer* de aproximativ 37 de metri lungime. Sunt şi mai mulţi pasageri decât pe celălalt vapor. La Ichang sunt mai multe mii de pasageri care îşi aşteaptă rândul. Mulţi dintre ei nu au găsit unde să se adăpostească şi petrec nopţile sub cerul liber. Unii dintre ei au murit de frig, pentru că pe timpul nopţii îngheaţă. Aceşti nefericiţi nici măcar nu au întotdeauna suficient loc să stea jos, pe puntea vaporului şi rămân în picioare ca nişte oi, lipiţi unii de alţii. Vremea rămâne întunecată, vântul se înteţeşte. Trecătorile sunt minunate, una dintre ele are 25 de mile lungime. Suntem în ape joase. *Steamer-xă*, care are fundul plat, trece, pe alocuri prin apă adâncă de doi metri. Tot în aceste locuri, în apele mari, adâncimea depăşeşte 60 de metri. Există semne desenate pe stânci care indică nivelul apei. Mă gândesc ce s-ar întâmpla dacă am naufragia, cu sutele de oameni care sunt la bord; nu există decât o singură barcă de salvare. A trece peste cursurile de apă rapide înseamnă a urca nişte cascade. Partea de dinainte a *steamer-vAm* se acoperă cu apă, motorul sforăie zgomotos, totul trosneşte, stâncile ţâşnesc în jur din toate părţile, trebuie să te strecori printre ele în mijlocul

spumei făcute de apă. Este foarte frumos. Ţi-ar plăcea să vezi aşa ceva. Am făcut 5 zile de la Ichang la Chungking. Ceea ce dă un total (de la Hankow la Chungking) de 10 zile de navigaţie, cu mult peste dublul timpului de care ai nevoie pentru a merge de la Le Hâvre la New York. Era cât pe-aci să avem tulburări la bord. Mentalitatea chinezilor s-a schimbat mult în 15 ani. [...] Pe străzi, copiii pot fi din nou auziţi strigând când trec albii: „Draci de străini”. Am auzit-o şi eu, când am ajuns aici, atunci când dl Jones şi un alt englez m-au condus, cu vaporul, la misiune. Îmi închipui că puştii – cu ei, nişte bărbaţi cu talie robustă, aveau ce aveau. Nu par să îmi dea vreo atenţie, atunci când circul singură cu Albert. Cu toate astea, mi s-au povestit numeroase ofense şi chiar brutalităţi, cărora le-au fost victime străinii, venite din partea poliţiştilor chinezi. Se vor petrece multe mizerii zilele acestea în China. Chungkingul este tot ce am văzut eu mai abject în China. Aşezarea oraşului este pitorească şi fermecătoare, dar uliţele în trepte (au între 300 şi 400 de trepte) care urcă de la râu spre înălţimea platoului sunt o succesiune de cloace infecte. Nu aş vrea să mai întârzii pe aici, dar este încă frig. După informaţiile pe care le-am primit, aş putea să găsesc un adăpost la Tatchienlou, într-o mănăstire lămâistă (oraşul Tatchienlou, deşi face parte din China, este locuit de populaţie tibetană). Intenţionez să merg acolo îndată ce temperatura va fi puţin mai blândă şi să mă instalez, în vederea unui sejur prelungit, în timpul căruia voi putea să lucrez, să scriu cărţi şi să continui să strâng

documente. Sper că viaţa va fi mai puţin scumpă decât în China. Dar va trebui totuşi să cumpăr destule lucruri pentru a pune pe picioare un menaj. [...] Cel care mi-a scris, de la Tatchienlou, mi-a spus că priveliştea este agreabilă. Odinioară am trecut la mică distanţă de acel loc, dar nu cunosc oraşul ca atare. În caz de revolte antistrăine, voi fi acolo, în orice caz, mai bine decât în altă parte. A şti limba oamenilor printre care trăieşti este o garanţie de securitate certă. Poţi să discuţi cu ei... iar Albert este un lama. În sfârşit, este bine că acolo nu vom fi înconjuraţi de mulţime, ca în părţile suprapopulate ale Chinei. Tatchienlou este un oraş de frontieră – dacă nu de frontieră politică, cel puţin de frontieră etnografică şi geografică. La douăzeci de kilometri de acolo, dincolo de o trecătoare, începe un ţinut de păşuni tibetane, întrerupte de păduri. Am parcurs această regiune şi mă voi simţi acolo suficient de în largul meu şi voi fi capabilă, dacă va trebui, să ajung, de acolo, în Birmania. Atâta vreme cât nu voi părăsi oraşul Tatchienlou, mijloacele de comunicaţie îmi vor fi la îndemână. [...] în orice caz, nu văd, pentru moment, un loc mai bun unde să merg să stau liniştită, la aer curat (e la 2.400 în altitudine) şi să strâng materialele „negociabile”: istorie, legende, etnologie, etnografie etc. Din acest punct de vedere, la Yunnanfou aş fi mai puţin bine plasată şi apoi am aflat că oraşul este plin de refugiaţi bogaţi, iar locurile de cazare sunt de negăsit şi foarte scumpe. Gândindu-mă la faptul că ar putea surveni evenimente care vor putea să mă arunce

în cine ştie ce regiuni, unde nu voi avea niciun mijloc de comunicaţie, pentru un timp care s-ar putea prelungi, trebuie să îţi repet cererea mea de a-mi trimite fonduri la Banca Indochinei de la Yunnanfou. […]

Voi rămâne poate aici încă trei săptămâni, apoi voi merge ia Chengtu – fără îndoială voi fi obligată să „zbor”. Vapoarele nu mai urcă până în apropiere de Chengtu, din cauza scăderii apelor, şalupele ajung numai la Siufu, de unde trebuie să mai urci, în susul unui afluent al lui Yang-tsé, pe care odinioară l-am coborât cu o barcă făcută din împletituri. Prin partea locului nu se găsesc oameni care să consimtă să poarte un scaun de aici la Chengtu – o călătorie de o săptămână pe drumuri de munte. Totul este bulversat, toată lumea este îngrijorată, înfricoşată. Oamenii văd bandiţi şi spioni în toate părţile, chiar şi acolo unde nu sunt, nu este bine deloc să rătăceşti de-a lungul Chinei în acest moment. Tocmai au fost împuşcaţi mai mulţi generali – aşa-zişi trădători. La Shanghai, notabilităţile pro-japoneze au fost asasinate. Pe drumul de la Chungking la Yunnanfou, trei autobuze pline cu călători au alunecat în prăpăstii, pe drumul acoperit cu gheaţă, la interval de câteva zile. Sunt 16 morţi şi mai mulţi răniţi. Autorităţile din Chungking vor face o „repetiţie” pentru ceea ce trebuie să facă populaţia în caz de bombardament. Se aşteaptă vizita japonezilor, care, de la plecarea mea de la Hankow, au provocat de patru ori pagube materiale şi morţi. Casa în care mă găsesc, situată în partea de jos a oraşului, aproape de fluviu, este

într-o poziţie deloc liniştitoare în această privinţă. Poimâine voi lua prânzul la consulul Franţei cu comandantul garnizoanei de artilerie franceză de la Chungking. Acestea sunt toate veştile.

Albert îşi aminteşte de tine şi te îmbrăţişează cu afecţiune.

C/O Dr Béchamp, Consulatul Franţei, Chengtu Szechuan, China, 9 martie 1938

Probabil ai primit scrisorile mele sau cel puţin o parte dintre ele, de vreme ce ai răspuns cu atâta generozitate trimiţându-mi 10.000 F. Când ai reuşit să faci asta? Eu am fost anunţată ieri de

Banca Indochinei din Yunnanfou. Iată un ajutor care pică ia ţanc, mai mult decât ar fi putut să pice în alte împrejurări, şi îţi sunt recunoscătoare. Lucrurile merg prost în China, Chungkingul a fost bombardat şi sunt temeri puternice în privinţa unor bombardamente viitoare la Chengtu. Autorităţile au trimis populaţia să petreacă ziua la ţară şi să nu se întoarcă în oraş decât seara. Bazele japonezilor găsindu-se departe de aici, ei nu pot face decât vizite diurne. La Chengtu, nimeni nu are adăpost împotriva bombardamentelor. Nu se poate săpa, apa se află la adâncime de un metru. Eu mă aflu aici ca refugiată. Consulul mi-a oferit folosinţa unui mic pavilion separat, care se găseşte în împrejmuirea fostului laborator francez. Am locuit în acest loc în urmă cu aproape 15 ani, dar stăteam într-o altă clădire. [...] Este o şansă nemaipomenită pentru mine că pot locui aici, cheltuielile s-au diminuat astfel. Este un lucru grozav şi compensează puţin cheltuielile pentru

haine şi pentru altele, pe care a trebuit să le fac din cauza pierderii bagajelor. […]

Peste câtăva vreme – în aprilie sau în mai – mă voi duce să mă instalez la Tatchienlou sau în împrejurimi. După aceea intenţionez să nu mă mai urnesc de acolo multă vreme. Este un ţinut supus Chinei, dar populaţia este tibetană. […] Voi fi deja plecată, dar, după veştile pe care le primesc, este destul de multă zăpadă la Tatchienlou, iar în trecătorile pe care trebuie să le traversez pentru a ajunge acolo trebuie să fie un strat foarte gros. Nu cunosc înălţimea exactă a acestor trecători, dar trebuie să fie de vreo 4.500 m. Cea pe care am traversat-o odinioară la NV, dinspre Tatchienlou, avea peste 5.000 de metri. Am găsit zăpadă în plin iulie. Oraşul Tatchienlou este la o altitudine de 2.700 de metri, aproape de cea de la Kum-Bum, unde am petrecut odinioară peste trei ani. Sper că, trăind după moda indigenă, cheltuielile nu vor fi prea mari în acest loc… exceptând cele necesare pentru încălzire, evident. […]

Ţi-am spus că am trimis la Pion manuscrisul unui nou roman. Sper că îl vor accepta, subiectul este ieşit din comun şi uşor înspăimântător. Titlul provizoriu este: *Magia dragostei şi magie neagră*. Acum scriu *Sub nori de furtună*, lucrarea pe care mi-o cere

Plon. Am promis ambasadorului nostru să scriu o gramatică tibetană pentru uzul francezilor şi un dicţionar francez-tibetan. Există acum un concurs de tibetană la ministerul Afacerilor Străine. Sper că voi putea să pun pe picioare toate astea, cu ajutorul lui Albert. Uite că mă aşteaptă

multă muncă.

[…] N-ai vrea tu ca, la primirea acestei scrisori, să trimiţi câteva cuvinte lui Thiébaud, directorul de la *Revue de Paris*, 114 avenue de Champs-Elysées, spunându-i: „Dna A. David-Néel vă întreabă dacă aţi primit manuscrisul romanului său, *Magia dragostei şi magie neagră* şi articolul *Prăbuşirea puterii albilor în China*”. […]

Consulatul Franţei Chengtu, China, 14 aprilie 1938

Ţi-am trimis o scrisoare par avion pe 26 martie, trebuie să fi ajuns la tine zilele astea. Aştept cu nerăbdare răspunsul tău care îmi va spune, sunt sigură, că te-ai refăcut complet. Ce proiecte ai pentru vara acesta? Aici suntem în aceeaşi stare enervantă de aşteptare anxioasă şi angoasantă a evenimentelor care „ar putea” să se producă. Ieri au pavoazat clădirile, din cauza unei victorii destul de importante a trupelor chineze, dar, astăzi, se vopsesc pe acoperişurile Misiunii medicale franceze, unde locuiesc, culorile noastre naţionale, pentru că se aşteaptă raidurile avioanelor. A trecut vremea în care stindardele străine constituiau un mijloc de protecţie. Nimeni nu se îndoieşte de asta, dar ordinul de a vopsi acoperişurile a venit din partea ambasadorului… pe urmă, dacă numitele acoperişuri vor fi distruse, lucrul acesta va permite guvernului să „protesteze”. Probabil că ambasadorul va trece pe aici, în inspecţie. Această perspectivă mă încântă. Ne cunoaştem de 20 de ani şi relaţiile noastre, aşa rare cum au fost ele, au fost întotdeauna amicale. […]

Chengtu, China, 2 mai 1938

[…] De când mi-ai scris, pe 2 aprilie, ai primit probabil mai multe scrisori de la mine.[…]

Chinezii au obţinut o adevărată victorie la începutul lui aprilie. Japonezii au lăsat între opt şi zece mii de morţi pe câmpul de luptă, plus o grămadă de răniţi. Au fost luaţi şi prizonieri, dar soarta acestora este repede hotărâtă, atât la chinezi, cât şi la japonezi, sunt masacraţi cu toţii. Japonezii au abandonat o mare cantitate de materiale de război, 40 de tancuri etc. De atunci au mai avut câteva succese parţiale, dar avansarea lor rapidă este frânată. Chinezii, sau mai degrabă trupele de mercenari ruşi, duc lupte de gherilă şi taie comunicaţiile japonezilor, ceea ce pare să îi stânjenească enorm. În marea bătălie pe care au câştigat-o, chinezii erau conduşi de germani. Dacă i-ar fi ascultat pe aceştia mai devreme, nu ar fi pierdut Shanghaiul şi Nankinul, dar generalii chinezi au vrut să facă după cum i-a tăiat pe ei capul.

Thiébaud şi Pion mi-au scris. Pe 31 martie încă nu primiseră nimic. Am trimis un al treilea manuscris al aceleiaşi cărţi la Violet Sydney, care o va traduce. La nevoie o va duce ea la Pion, înainte să o folosească ea însăşi. De asemenea, am alertat pe unul dintre prietenii mei de la Afacerile Străine pentru a face cercetări. Nu este nimic iremediabil, mai am două copii aici, dar este supărător, este timp pierdut pentru publicarea cărţii. Nu voi merge la Yunnan. La sfârşitul acestei luni voi pleca la Sikang (un ţinut tibetan controlat de chinezi), guvernatorul provinciei, pe care l-am

întâlnit aici, mi-a promis o primire mai bună. Voi petrece vara acolo şi apoi, în funcţie de împrejurări, ori voi rămâne acolo, ori voi coborî la Chengtu. Dar niciun proiect nu poate fi făcut atâta vreme cât consecinţele pe care le poate avea nu sunt bine stabilite. Toate călătoriile mele anterioare s-au desfăşurat în mijlocul bătăliilor dintre soldaţii diverşilor generali, sau dintre soldaţi şi „tâlhari”, care sunt de fapt tot soldaţi, aflaţi pe moment în afara cadrului unei armate regulate. Totuşi, în momentul actual, aceşti „viteji” de diverse categorii sunt mult mai bine înarmaţi ca odinioară, au mitraliere şi chiar avioane. Ceea ce schimbă aspectul problemei. Există, de asemenea, sentimente xenofobe, care iau amploare. Thiébaud va publica un articol scris de mine despre acest subiect. I-am spus să ţi-l trimită şi ţie. Prin urmare, îţi dai seama, aici totul pluteşte în nesiguranţă. Veştile pe care le aud la radio despre Occident sunt haotice şi deloc liniştitoare. […]

Dacă ai şti ce am auzit: că o bună parte din mişcările muncitoreşti şi din ocupările uzinelor au fost provocate de patronat – pe la spate – pentru a determina căderea lui Blum şi a ministerului socialist. La urma urmei, ar putea să fie ceva adevărat în această idee. […]

Chengtu Szechuan, China, 18 iunie 1938

Socotesc că voi părăsi localitatea Chengtu poimâine. Plecarea mea a fost întârziată de mai multe ori, pentru că aşteptam diverse lucruri mărunte, care trebuia să îmi fie expediate şi mai ales dicţionarul tibetan, din care am putut găsi un

exemplar de ocazie, pe care l-am putut cumpăra, pentru a-l înlocui pe al meu, pierdut odată cu bagajele. Acest obiect important trebuia să îmi fie transmis prin serviciul de corespondenţă diplomatică de la Pekin, dar, la ora actuală, „corespondenţele" se plimbă pe căi felurite, pentru a ocoli obstacolele, şi rămân pe drum luni în şir. Am fost anunţată că o trupă de artilerie, sosită la Chungking, a adus pentru mine „un pachet mare". O fi dicţionarul? Numitul pachet trebuie să fie trimis de la Chungking la Chengtu, cât de repede va merge?... Eu nu pot să îl aştept mai târziu de luni. Cu atât mai rău. Va fi trimis după mine, dacă este posibil.

Trimit această scrisoare, la Yunnanfou, printr-un reporter american care călătoreşte cu un avion special. I-o va înmâna consulului, dl Crépin, care o va expedia.

Lucrurile merg prost pentru chinezi, localitatea Hankow, unde am petrecut o parte din iarnă, va fi cucerită de japonezi. Va fi, fără îndoială, interesant de văzut acest lucru. Prefer totuşi să mă găsesc altundeva, cu toate că securitatea este precară peste tot Sentimentele antistrăine cresc în rândul populaţiei. Acum trei zile, un energumen, înarmat cu o lance, a încercat să intre la episcopie pentru a-l ucide pe episcopul francez, Mgr. Ronchouse. [...] Mă voi apuca din nou de cartea mea îndată ce mă voi vedea instalată. Primul capitol care este „bătut", îmi face o impresie destul de bună. Încă nu am veşti de la Pion în legătură cu romanul pe care l-am trimis. Thiébaud, de la *Revue de Paris*, l-a găsit prea

„terifiant” pentru clientela sa. Nu îl va publica. M-a cuprins spaima că Pion ar putea să facă acelaşi lucru. Ceea ce ar fi dezastruos pentru mine, care am muncit mult la această carte şi contam pe ea. […]

[…] După ce trec ploile, intenţionez să fac o plimbare de o lună sau de şase săptămâni şi să vizitez mănăstirea din Dirgi şi imensele sale biblioteci, celebre în tot Tibetul, dar până atunci îţi voi mai scrie. […]

Taâchienlou (Sikang), China, 7 iulie 1938

Am ajuns aici pe 4 iulie după o călătorie de 10 zile prin munţi. Vremea urâtă a făcut începutul acestei călătorii destul de dur. […] Am fost primită la misionarii englezi, aşteptând să găsesc un adăpost. Ceea ce pentru moment este foarte dificil. Oraşul dă pe dinafară de oameni şi de trupe. Soldaţii locuiesc cu toţii în mănăstiri. Un important personaj ecleziastic chinez, cel care a ţinut conferinţe la muzeul Guimet, mi-a dat nişte scrisori, care îmi vor permite, probabil, să obţin repartizarea unei case, care aparţine unei mănăstiri chineze. Aceasta este cocoţată pe o creastă care domină oraşul Tatchienlou. Albert a plecat, ieri, să exploreze împrejurimile, peisajul este foarte frumos, spune el, şi există posibilitatea de a face plimbări prin păşunile învecinate. Cu toate acestea, şeful mănăstirii, care trebuie să aprobe repartizarea, este plecat să facă o cură de izvoare calde şi nu va reveni decât mâine sau poimâine. De-abia după întoarcerea lui voi putea şti dacă pot să ocup una dintre casele vacante, aproape de mănăstire. […] începe să mi se învârtă

capul, ce planuri să îmi fac pentru viitor?... Viaţa în China a devenit costisitoare şi dificilă şi, la preţurile care au ajuns să fie ca în Franţa, nu voi putea să trăiesc acolo. Absolut penibile sunt aceste preocupări atunci când nu mai eşti tânăr.

Cum o mai duci şi pe unde mai eşti?... Ţi-am trimis o scrisoare, par avion, ca întotdeauna, înainte de a porni la drum, acum 14 zile. Ai plecat la Vichy?

Tatchienlou, 19 iunie 1938

[...] După cum ţi-am scris, în urmă cu câteva zile, am ajuns la Tatchienlou, un frumos oraş tibetan de frontieră. Am locuit provizoriu la misionarii englezi şi, mâine sau poimâine, voi merge să mă instalez într-o sihăstrie, situată pe o culme care domină oraşul la aproximativ 300 de metri deasupra lui, ceea ce înseamnă la o altitudine de aproape 3.000 de metri. Aerul este bun în aceşti munţi. Oare voi petrece iarna aici?... Nu ştiu nimic şi nici nu pot să ştiu nimic, evenimentele vor fi cele care vor decide: pe de o parte, evoluţia războiului, pe de alta, ceea ce mă afectează şi mai mult, incidentele politicii locale, relaţiile dintre tibetanii supuşi oraşului Lhassa şi tibetanii supuşi chinezilor. În aşteptare, a trebuit să îmi aranjez locuinţa, încă o dată, ceea ce presupune cumpărarea a o grămadă de lucruri. Lucrez la relatarea călătoriei mele şi aştept veşti de la Pion. [...]

[...] Lucrurile merg foarte prost în nordul Chinei: numai în Shansi şi în împrejurimile Pekinului au fost ucişi 29 de străini (trebuie să înţelegi prin ucişi nu morţi în cursul

bombardamentelor, ci împuşcaţi individual şi în cunoştinţă de cauză, majoritatea de către japonezi, dar unii dintre ei de către de către puşcaşi independenţi chinezi), şi trei au fost daţi dispăruţi. Nu ţineam deloc să continui anumite studii, nu mi-aş face veacul în China. Dar unde să mă duc? Să părăsesc Orientul şi să trebuiască să suport, din nou, costul considerabil al unei călătorii, pentru a reveni după ce se liniştesc lucrurile, cred că nici nu încape discuţie. Şi mai este şi făptul că în Orient pot să scriu cel mai bine nişte cărţi susceptibile de a fi vândute… Situaţia este dificilă. Aşa cum ţi-am spus în mai multe rânduri, prefer totuşi să fiu aici, în aceste ţinuturi de la frontiera tibetană, decât în centrul Chinei. Pentru moment, aici sunt mai în siguranţă. Este posibil să se producă tulburări: la orizont se profilează un război civil, dar spaţiul nepopulat din împrejurimi este vast şi permite îndepărtarea de centrul tulburărilor. Albert nu şi-a pierdut timpul, şi-a făcut, deja, o grămadă de prieteni printre compatrioţii săi din sudul Tibetului care locuiesc aici. Aceştia m-au primit şi ei foarte bine, în caz de nevoie aş putea conta pe ajutorul lor, căci mi-ar găsi un loc de refugiu. Sau măcar pot să sper că se va întâmpla aşa. […]

Tatchienlou (Sikang), China, 3 septembrie 1938

[…] Lucrurile merg prost în China, foarte prost. Ceea ce citeşti tu *în ziare* se referă la război, dar ceea ce vedem noi, străinii care locuim în China, are legătură cu o gravă revoluţie care ameninţă să ne pună în mare pericol. Nu numai eu

văd lucrurile aşa. Consulii noştri văd că vine furtuna ca şi noi şi ar prefera să ne ştie afară din China. Consulul general britanic la Chungking s-a apucat să îl caute pe Albert, i-a scris, vrea să îl ţină la curent cu deplasările sale pentru a-i putea telegrafia de urgenţă anunţurile sale, atunci când va fi nevoie. În ce mă priveşte, eu mă aflu în comunicaţie continuă cu consulatul din Chengtu şi ambasadorul, pe care îl cunosc de multă vreme, îmi arată multă solicitudine. Este o uşurare, dar suntem cu toţii absolut neputincioşi în faţa atitudinii, din ce în ce mai limpede antistrăine, a chinezilor. […]

Şi uite că vine şi iama, trecătorile sunt copleşite de zăpadă. Voi cumpăra o robă îmblănită pentru mine şi o alta pentru Albert, apoi, în funcţie de împrejurări, poate şi un cal pentru fiecare dintre noi, vom încerca să hotărâm ce este mai bine, pentru a ne pune la adăpost. De altminteri, poate că lucrurile nu vor ajunge totuşi până acolo. […]

Ştii că m-am apucat să scriu o gramatică tibetană pentru uzul francezilor, da, cred că ţi-am spus. Efectiv nu mai ştii cum s-o iei, erudiţia poate să aducă multe prin „accesoriile” sale, precum un curs subvenţionat sau altceva similar într-o universitate. Ah! te asigur că la vârsta mea (70 de ani) m-aş lipsi bucuroasă de aceste căutări de câştig, care nu se potrivesc decât cu tinereţea.

Taâchienlou (Sikang), 12 septembrie 1938

Ţi-am scris mult, în urmă cu câteva zile, dar iată că astăzi mi se comunică veşti alarmante, auzite la radio, şi primesc şi o scrisoare de la

consul.

Ce se va petrece oare? Oare nemţii vor da înapoi?… Uneori este dificil, după ce populaţia a fost înfierbântată şi întărâtată, să restabileşti calmul. La radio, după cum mi s-a transmis, se anunţa că marina engleză şi cea a Franţei sunt pe picior de război. Ceea ce ar putea să însemne că Anglia este dispusă să intre în joc… Nu văd cum ar putea să o facă, afară numai dacă nu priveşte spre Italia! Rusia?… De când sunt masacraţi acolo toţi pionierii revoluţiei – de fapt, toţi tovarăşii lui Lenin au fost trecuţi prin foc şi sabie –, nu se mai ştie care este starea morală a armatei, nici dacă are comandanţi capabili ca strategi şi dacă ar fi în stare să menţină disciplina. Ruşii nu au fost prea strălucitori, mai deunăzi, în faţa japonezilor.

În fine, în ceea ce te priveşte, pune-te la adăpost imediat. Nu aştepta ca trenurile să fie burduşite cu fugari sau cu rechiziţionaţi. Cum spui şi tu, nesemnificativul Saint-Laurent pare aproape sigur şi, de vreme ce ai acolo o casă, du-te fără să mai stai pe gânduri. Îţi va fi uşor să revii la Paris, dacă urgia trece fără să izbucnească. […]

[…] Aici, orizontul este teribil de întunecat, cu ameninţări de război civil şi mişcări antistăine. Şi, colac peste pupăză, uite că şi străinii încep să se atace între ei.

Pe de altă parte, comunismul recâştigă mult teren şi se prevede că după victoria japonezilor, Chang Kai-Chek nu se va mai putea menţine la putere şi tot ce va mai rămâne din China va deveni comunist, aşa cum sunt provinciile din sud. Vezi ce frumuseţe de încurcătură se profilează. Unul

dintre coloneii japonezi a ajuns deja la 30 de kilometri. Pentru moment, inundaţia cauzată de Yang-tsé îl stânjeneşte. Mi se scrie că ruşii au dat sfatul ca oraşul să fie incendiat, pentru ca japonezii să nu mai găsească decât cenuşa. Ce se va mai petrece oare după criza de la Hankow?... Mă tot întreb, în timp ce îngheţ în sihăstria mea. Timpul este îngrozitor: furtună, ploaie. Dacă lama evacuează apartamentul care mi s-a promis, voi coborî acolo şi voi instala o sobă, apoi voi aştepta evenimentele şi, dacă acestea o permit, mă voi întoarce la Chengtu, cu toate că această călătorie, când te gândeşti la zăpada din trecători, nu este cu siguranţă o partidă de agrement.[...]

Tatchienlou (Sikang), China, 9 octombrie 1938

Primesc, chiar în acest moment, scrisoarea ta din Paris, scrisă la întoarcerea de la Saint-Laurent. Ai datat-o: 28 octombrie, dar timbrul poştal poartă data de 21 octombrie. E un miracol!

Înainte de toate, mii de mulţumiri pentru trimiterea celor 5.000 F pe care mi-i anunţi. [...] Totuşi, cei 700 de dolari chinezeşti, cât înseamnă această sumă, sunt bineveniţi. Situaţia mea s-a schimbat oarecum. După cum ţi-am spus, la Chengtu eram, într-un fel, o, ipată oficial cu întreţinerea „relaţiilor franco-chinezeşti şi cu reunirea foştilor studenţi care au făcut studii în Franţa. Ambasadorul se interesa de această acţiune. Dar bombardamentele care se prevedeau tocmai au început. De unde rezultă că toate avantajele economice ale sejurului meu la Chengtu, pe care ţi le deşertam, nu mai există.

După cum ţi-am spus, nu am găsit locuinţă de închiriat la Tatchienlou; sunt, împreună cu Albert, în pensiune la Misiunea engleză. Costul acestei pensiuni este mult mai puţin ridicat decât era la Hankow şi la Chungking, dar şi confortul este infinit mai redus. Servitorul meu, pe care trebuie să îl păstrez ca măsură de securitate, îmi găteşte din când în când câte ceva în cămăruţa unde ne depozităm combustibilul. Cumpărăm noi înşine acest combustibil, al cărui preţ e înspăimântător.

Toate merg prost, foarte prost în China: tocmai îţi spuneam că Chengtu a fost bombardat. Consulul, scriindu-mi de la Chengtu, îmi spunea că este posibil ca străinii să fie evacuaţi din oraş „în cea mai mare viteză şi fără bagaje”. Adăuga: „Poate sunt eu prea pesimist, îmi doresc ca temerile mele să fie nefondate”. Or, episcopul catolic cu care discutam ieri s-a arătat încă şi mai pesimist decât consulul în privinţa evenimentelor care ar putea să se producă: exasperarea indigenilor în faţa noilor distrugeri cauzate de japonezi şi lipsa ajutorului din partea naţiunilor străine... îmi mai rămâne soluţia la care m-am gândit de multă vreme, fuga în ţinut pur tibetan, dificil de efectuat în acest anotimp şi căreia i se mai opun şi alte dificultăţi. Chestiune de bani. Ţi-am explicat că Tatchienlou este primul loc unde bancnota de hârtie chinezească este valabilă. Dincolo de acest oraş, trebuie să te foloseşti de rupiile locale (monede). Şi aceste rupii au devenit aproape de negăsit. Vezi bine în ce situaţie mă aflu: am pierdut avantajele pe care le aveam la Chengtu şi care îmi permiseseră să îţi spun că nu

mai trebuie să te ocupi de mine pentru moment; bancnota de hârtie pe care o posed eu se devalorizează şi mă găsesc în cvasiimposibilitatea de a procura monedă utilizabilă dincolo de Tatchienlou, dacă împrejurările mă vor împinge să îmi caut acolo siguranţa… Poţi să adaugi la toate astea şi iama, care copleşeşte trecătorile cu zăpadă în toate părţile din acest ţinut de munţi înalţi, unde altitudinea trecătorilor este între 4.500 şi 5.000 de metri. Dar această ultimă dificultate este cea mai mică dintre ele, am oarece experienţă în materie. În privinţa altor obstacole, acestea sunt serioase, dar nu ar servi la nimic să le iau în tragic. Va fi suficient, cred eu, să am sânge rece şi ceva inteligenţă.

Ai dreptate cu cele pe care le gândeşti în legătură cu Albert, îmi este cu adevărat util. Este din acest ţinut, sau aproape, aşa cum la noi cineva din Lille ar fi compatriot cu un marsiliez, ştie cum să îi ia pe oameni, să îi facă binevoitori şi, în Orient, unde protocolul cere ca o femeie de bună condiţie socială să nu îşi trateze afacerile direct, îmi este foarte preţios. Evident, nu este perfect. Dar cine este?… Şi de mai bine de un an (16 luni), de când trăim o existenţă de fugari, cutreierând de la un capăt la altul al Chinei, are şi el dreptate să aibă nervii încordaţi. Eu îl consider tot un puşti de 14 ani, cum era când l-am luat cu mine odinioară; dar anii au trecut şi „puştiul” va avea 39 de ani de Crăciun. Din fericire, a rămas copil în multe privinţe, poate din cauza felului în care l-am instruit. Îmi dau seama de egoismul meu. Am vrut să am alături de mine pe cineva care să îmi fie

util, în nu contează ce împrejurări, şi să se plieze pe dorinţele mele. Lucrul acesta a fost în detrimentul dezvoltării băiatului. Ar fi trebuit să îl pregătesc să urmeze o carieră, o profesie, am preferat să îl ştiu dependent de mine. Nu este prea frumos din partea mea. În fine, faptul e încheiat. Pentru moment, Albert mă ajută să pun la punct o gramatică tibetană pentru uzul francezilor. […] Un croitor ne confecţionează în acest moment, la fiecare, câte o robă de blană, aceasta este o măsură de precauţie împotriva frigului iernii. Voi confecţiona, de asemenea, şi un mic cort. Şi pe urmă… om vedea. Ceea ce vei vedea fără îndoială, peste puţină vreme, este noua mea carte pe care Plon a primit rugămintea să ţi-o trimită îndată ce apare. Te va mira probabil. Este un roman plin de pasiune trupească şi de oroare, cu un fond de misticism şi de superstiţie. Mă întreb ce primire îi va face publicul. Mai întâi nu eram prea mulţumită de el, dar, recitindu-l, mi s-a părut interesant cu siguranţă, este complet diferit de subiectele tratate îndeobşte de romancieri. În ce priveşte relatarea călătoriei mele, cum voi putea să reuşesc să o dau la dactilografiat?… Sau chiar, pur şi simplu, cum voi reuşi să trimit manuscrisul la Paris? […]

Tatchienlou (Sikang), China, 12 octombrie 1938

Voi, în Europa, tocmai aţi trecut pe lângă un război şi dacă nu apar evenimente neprevăzute, precum dispariţia lui Hitler sau o revoluţie în Germania, nu va trece multă vreme până când războiul evitat ieri va izbucni. Străinii care se

găsesc în interiorul Chinei se vor găsi în curând claustraţi aici. Japonezii tocmai au bombardat de mai multe ori localitatea Yunnanfou făcând, printre alte victime, un masacru la şcoala normală de băieţi. Localitatea Hankow nu a căzut încă în mâinile japonezilor, dar au început deja să bombardeze Chungkingul aproape de Chengtu.

Tocmai am primit o scrisoare de la consul, îmi spune să nu revin la institutul medical, a pus să fie săpate tranşee-adăpost pentru personal şi pentru călugăriţele a căror mănăstire se găseşte în faţă, pe cealaltă parte a străzii. Comunicaţiile poştale, deja foarte dezorganizate de multă vreme, abia dacă mai există. Facem o figură tristă în faţa japonezilor. După cum scrie consulul, numai chinezii rezistă până la capăt şi se apără cu îndârjire. Merită toată simpatia şi chiar admiraţia pentru demnitatea lor. Deci, dacă se întâmplă să nu mai primeşti veşti de la mine sau să nu primeşti decât foarte neregulat, nu te mira, înseamnă că poşta nu funcţionează sau că eu a trebuit să mă deplasez. […]

Una din consecinţele cele mai supărătoare a lipsei comunicaţiilor rapide şi regulate este că afacerile mele literare se resimt. Cred că voi termina până la Anul Nou, *Sub nori de furtună*, relatare a călătoriei mele prezente până la sosirea la Chengtu, dar mă îndoiesc că la acea epocă îmi va fi cu putinţă să trimit manuscrisul la Paris. Cel al cărţii *Magia de dragostei şi magie neagră*, care va apărea la Plon, a avut nevoie de opt luni să ajungă la editor. […]

[…] Când vei primi această scrisoare, vei şti

mai multe decât ştiu eu astăzi despre treburile din China. Cantonul a fost cucerit, la fel Hankowul. Aştept evenimentele următoare. Voi putea oare să ajung din nou la locuinţa mult mărită şi ameliorată care mă aşteaptă la Chengtu?... Pentru aceasta ar trebui să se încheie pacea. Altfel, sunt invitată oficial să rămân la adăpost. Numai trei bombe incendiare dacă s-ar pune în acest soi de depresiune, unde este cuibărită localitatea Tatchienlou, şi toată aglomeraţia – numai case din lemn – ar fi prăjită în 10 minute. Casa misionarilor englezi, unde locuiesc, are o uşă care dă spre munte. A fost bătută în cuie şi abandonată din cauza hoţilor, dar va fi repusă în funcţiune pentru a fi folosită în caz de alertă, pentru a putea scăpa prin fugă... Cât de obositor devine totul!

— De asemenea, nelinişte şi din punct de vedere economic. Există temeri că bancnota de hârtie se va prăbuşi, dacă pică de la putere Chang Kai-Chek. Ei sunt un consorţiu familial, Chang Kai-Chek şi fraţii Soong (fraţii doamnei Chang). Numai ei ştiu unde este plasat în străinătate tezaurul Chinei, pe numele lor personale. În cazul în care Chang este constrâns să abandoneze postul său de dictator, toată familia îşi va lua zborul în străinătate şi va lăsa vistieria goală. Iată ce se tipăreşte în ziarele engleze. [...]

Ultimele veşti: localitatea Chengtu a fost bombardată de trei ori într-o săptămână, există morţi; uzina electrică este distrusă, oraşul a rămas în întuneric.

Să ne aşteptăm să vedem asta peste puţină vreme în Europa. Toate meschinăriile şi umilinţele

ticăloşilor Chamberlain şi ale confraţilor lor şi toate plecăciunile sub cizma lui Hitler nu ne vor salva.

12 noiembrie, *seara*: de 50 de ore ninge fără întrerupere. Hotărât, este iarnă şi prevăd că va fi grea; curierul poştal nu a sosit, probabil că hamalilor li s-a părut zăpada prea înaltă în trecători şi trebuie să aştepte să se deszăpezească drumul.

Tatchienlou, *26 noiembrie 1938*

Mi-a căzut pe cap o adevărată cărămidă. Ţi-am spus că locuiam la misionarii englezi, din cauză că nu am putut găsi o locuinţă de închiriat la Tatchienlou. Ei bine, m-au informat că nu mai pot rămâne la ei.

Frumoasă situaţia asta a mea! Unde să mă duc?... Nu trebuie să îţi imaginezi că ţinutul în care mă aflu seamănă vreun pic cu Europa, unde găseşti peste tot hoteluri şi apartamente. Rămăsesem efectiv sub cerul liber. Am fost să îi povestesc necazurile mele episcopului francez. Ceea ce îmi displăcea foarte mult, pentru că nu suntem deloc pe acelaşi mal în ceea ce priveşte convingerile, înainte să îl văd, fusesem şi la stareţa călugăriţelor. În fine, aceasta şi episcopul au căzut de acord pentru a-mi închiria un fel de cabană pe care ei o foloseau ca depozit de cereale. Nu e prea frumos, dar cel puţin avem un acoperiş deasupra capului. Baraca este independentă, are o uşă de ieşire care dă direct în stradă şi o curte privată. Conţine două camere mari, o bucătărie şi dependinţe pentru depozitarea combustibilului şi o cameră pentru servitor. Din punctul de vedere al

securităţii, aici stau mai bine decât la englezi. De altfel nu aveam de ales şi trebuie să mă felicit că lucrurile nu au luat o întorsătură prea rea.

Lucrurile merg din rău în mai rău în China, japonezii devin din ce în ce mai aroganţi cu străinii; chinezii nu mai au ieşire la mare. Noul ambasador al Japoniei la Berlin, într-un discurs de preluare a funcţiei, a declarat că gata, s-a terminat pentru totdeauna pentru englezi în Asia. Împinşi de ameninţările japoneze, noi tocmai am interzis transportul de muniţie în China, pe calea ferată din Indochina. Chinezii, bătuţi şi divizaţi între ei, vor sfârşi prin a ceda în faţa japonezilor, iar albii vor fi expulzaţi. Şi vor trebui să fie fericiţi dacă nu sunt bumbăciţi bine înainte de a trece frontiera. Sper totuşi să pot petrece iarna aici, fără prea multe neplăceri, apoi voi vedea cum mă voi orienta, după împrejurări, dar îmi este total imposibil să prevăd ceva, iar consulii şi-au prevenit conaţionalii să fie „cu ochii în patru” şi să fie pregătiţi să plece rapid […]

Spitalul Catolic, Kangting (Sikang), China.

2 septembrie 1939

În fine, am reuşit să expediez manuscrisul la Pion, care îl aşteptată de multă vreme. Expediţia se face par avion, de la Chengtu la Paris. Nu pot să spun că sunt încântată de ceea ce am scris. Am făcut-o în împrejurări tulburi şi fără să pot lucra continuu. Dar aşa cum este, cred eu, nu este totuşi o carte de călătorie proastă. O vei primi îndată ce va apărea şi vei vedea că actualul meu sejur în China nu a fost prea vesel. Nu regret totuşi momentele „pitoreşti” pe care mi le-a procurat.

Continuăm să fim în aşteptarea unor bombardamente posibile pentru că nişte locuri aflate foarte aproape de aici au fost bombardate cu violenţă. Episcopul m-a sfătuit să trimit la o mică fermă, aflată la câţiva kilometri de Tatchienlou, lucrurile la care ţin cel mai mult. Pentru că două bombe sunt suficiente să facă scrum localitatea. Această aşteptare a unei catastrofe posibile, la un moment imposibil de prevăzut, este destul de enervantă. […]

Nu se vede nicio speranţă ca războiul să se termine în curând afară numai dacă nu se produce vreo lovitură de teatru, întotdeauna posibilă. Nici nu încape vorbă, pentru mine, să călătoresc în circumstanţele actuale. Străinii sunt suspecţi şi riscă să fie hărţuiţi. De mai bine de un an de când trăiesc aici cred că oamenii din partea locului s-au obişnuit cu mine. Trăiesc printre compatrioţii mei, ceea ce nu provoacă nici comentarii, nici mirare. Deci se pare că cel mai bun lucru este să rămân la adăpost, până la noi ordine.

Întrucât am terminat *Sub nori de furtună*, voi încerca să termin, cât mai repede cu putinţă, gramatica tibetană, apoi voi începe o lucrare nouă pentru Pion, *Vestul barbar din marea Chină*, studiu despre teritoriile de la frontieră şi despre triburile care le locuiesc, cu observaţii asupra mişcărilor politice care se produc etc., lucrare de o anumită actualitate, de vreme ce China, roasă fiind dinspre coastă, încearcă să asimileze aceste populaţii. […]

Kangting, 8 septembrie 1939

[…] Astăzi am fost informată că războiul s-a

declanşat şi că se dau lupte. Episcopul a venit să mă anunţe; a găsit, la mine, pe trei dintre preoţii săi, care veniseră deja să îmi comunice vestea, aşa că ne-am găsit ca între francezi şi… nu e deloc vesel, te asigur. Opt dintre misionarii episcopului sunt mobilizabili şi aşteaptă o depeşă de la consul care să îi cheme la datorie.

Tu eşti la Saint-Laurent, fireşte, nici nu ai putea să fii altundeva mai bine. […] Oamenii par să fi uitat deja masacrele de acum 20 de ani. Uite-i că o iau de la capăt, iar războiul va fi, de data aceasta, de o mie de ori mai sângeros, din cauza „progreselor” aviaţiei. Ceea ce am văzut eu în China este terifiant. E destul de neobişnuit faptul că mă găsesc, din nou, tot în Orient, şi în timpul acestui război, aşa cum mă găseam în timpul celui precedent. Va dura oare mult timp?… Este foarte greu de crezut că nu, dacă te gândeşti la cât de perfecţionate sunt mijloacele de distrugere. Italienii s-au declarat neutri. Pentru câtă vreme?… Nu am deloc încredere în englezi. Valoarea lor militară mi se pare îndoielnică. Cât de bun este armamentul lor?… Nu au trupe antrenate, obligaţia de a face armata funcţionează la ei de puţină vreme. Mă îndoiesc că spaniolii se vor urni, trebuie să fie extenuaţi, iar Franco are numeroşi adversari în interior. Dar mă gândesc că germanii, chiar şi singuri, vor fi formidabili. Cum ne vom descurca noi cu finanţele noastre, care nu seamănă deloc cu cele pe care le aveam în 1914?

[…]

Kangting, 27 octombrie 1939

[…] Iată şi războiul care a ameninţat atât de

multă vreme… Oare cât va dura? Nu pot să-mi fac nicio idee despre asta. Veştile nu ajung la Tatchienlou decât cu multă confuzie. Emisiunile de radio sunt cenzurate şi deformate. […] Sigur este numai faptul că Hitler a crezut că a dă lovitura în Polonia fără să obiecteze nimeni. Nu bănuia că va avea de suportat un alt război. Stalin pare că l-a „dus de nas”: Rusia, care era considerată complet pacifistă, dezvăluie planuri de mare anvergură. Pare să vrea, în răstimp scurt, să transforme straşnic harta lumii. […]

Kangting (Sikang), China, 4 aprilie 1940

[…] Am fost bucuroasă să aflu că bronşita de care ai suferit este complet vindecată. În ce priveşte slăbiciunea… de vreme ce ai poftă de mâncare, o vei depăşi. Totuşi, regimul de „cameră”, unde stai închis, nu este făcut pentru a da puteri. E nevoie de aer liber. Aş vrea să te conving de acest lucru. Timpul frumos a revenit în Sud. Ar trebui să închiriezi o căsuţă rustică la Grandu-Roi. Nu ezita, înainte ca mulţimea să invadeze piaţa, asigură-ţi o mică locuinţă – *cu vedere spre mare* – pentru petrecerea acestui anotimp.

[…] Războiul va dura multă vreme. Adversarii noştri sunt puternici şi mă îndoiesc că noi ne vom resemna să acceptăm condiţiile lor de pace. Ceea ce ar însemna, de altminteri, pregătirea unui alt război peste puţină vreme. Acum tragem ponoasele pentru comportamentul nostru faţă de Cehoslovacia şi faţă de Spania republicană. Tragem ponoasele pentru lipsa de vigoare a dezarmării. Când te gândeşti că la Paris şi la

Londra erau aclamaţi cu entuziasm Daladier şi Chamberlain, care reveneau ca nişte netrebnici de la München! Asta se plăteşte. Churchill a fost bun profet atunci când a zis, la acel moment: „Avem de ales între dezonoare şi război, şi vom avea război”. Aşa s-a întâmplat. […]

Kangting, 8 mai 1940

Ţi-am scris mult pe 4 mai, dar după ultimele câteva zile evenimentele legate de război par să se agraveze în Europa şi Italia urlă straşnic. Cine ştie dacă nu va intra şi ea în luptă, împinsă de Germania. Aş vrea să îţi amintesc că în locuinţa mea din Digne încă mai există cufere cu cărţi, iar, pe palierul de la etajul întâi, există o valiză mare unde se află corturile mele cele mari, covoare şi o altă valiză cu lenjerie, pături etc. Pe scurt, în afară de mobilier, care este sumar, mai există încă, la Digne, o grămadă de lucruri a căror pierdere m-ar afecta enorm dacă s-ar întâmpla ca această casă să fie demolată sau incendiată. Ceea ce s-ar putea întâmpla ar fi ca unele trupe duşmane să ajungă până la Digne, să se instaleze în această vilă goală şi să acapareze tot ce se găseşte în ea. Sper din toată inima că aşa ceva nu se va întâmpla, dar s-ar putea întâmpla altceva, şi anume ca acolo să fie trimişi soldaţi francezi, în caz de atac sau de ameninţări prea insistente ale italienilor şi aceşti soldaţi să fie cantonaţi în casa mea… Atunci… Se ştie în ce stare de spirit şi de nervi sunt nişte oameni obosiţi, care au înaintea lor perspectiva unui pericol iminent… Cine ar îndrăzni să îi condamne dacă nu s-ar comporta ca nişte gentleman reuniţi cu seninătate într-un salon? […]

Dar ceea ce este lipsit de profit pentru cei care fac acest lucru, ar putea fi o pierdere regretabilă pentru mine, care nu sunt bogată, care am suferit deja atâtea pierderi în timpul războiului sino-japonez. Prin urmare nu ai putea tu, tu sau Simone, să vă ocupaţi de evacuarea, în timpul cuvenit, a ceea ce rămâne transportabil în casă şi de căratul acestor obiecte la Saint-Laurent, cu un camion? Ceea ce mă interesează mai mult sunt *cărţile* care mi-au mai rămas acolo şi apoi corturile mele cele bune. […]

Spitalul Catolic, Kangting, 16 mai 1940

Toată lumea prevedea o mare ofensivă pentru această primăvară. Poate nu se prevedea că va lua proporţiile la care a ajuns acum. Cred că reputaţia agenţiei engleze *Intelligence Service* a fost supraestimată, ca numeroase alte lucruri. […] Hitler are un plan, şi anume să acţioneze rapid, s-a pregătit pentru asta de multă vreme, în timp ce alţii se gândeau numai la trafic sau behăiau: „Pace! Pace!” Or, nu poţi să faci să domnească pacea de unul singur, trebuie să aibă şi vecinul aceleaşi sentimente ca tine, şi vecinul nostru nu le avea.

[…] Aici, noi rămânem sub ameninţarea bombardamentelor. Aceeaşi perpetuă întrebare: „Vor veni? Nu vor veni?” de anul trecut, care reîncepe, şi am ajuns să blestemăm zilele cu timp frumos şi nopţile în care străluceşte luna, care pot favoriza raidurile. Avioanele au zburat foarte aproape de noi. Munţii noştri înghesuiţi unul într-altul, piscurile care au înălţimi cuprinse între 6.000 şi 7.000 de metri, ne protejează puţin, dar

nu destul pentru a ne oferi certitudinea securităţii. Violet Sydney este tot aici, cumplit de supărată pentru acest motiv şi neîntrezărind niciun mijloc practic de a pleca în altă parte prin acest ţinut răvăşit. Eu mă simt bine, chiar foarte bine şi, dacă nu ar fi grijile legate de mijloacele de asigurare a subzistenţei, în acest ţinut, unde costul vieţii a devenit mult mai ridicat decât în Franţa, totul ar merge bine.

Gramatica mea tibetană este încheiată, mi se pare că este o lucrare destul de reuşită şi unică în genul ei, prin maniera în care este prezentat subiectul. Aş vrea să îmi acord o lună de odihnă, de care creierul meu are mare nevoie, apoi voi începe o altă lucrare, fără îndoială cartea mea despre *Vestul barbar din marea Chină*. Până atunci, Pion îţi va trimite *Sub nori de furtună*, care apare pe 15 iunie. […]

Kangting (Sikang), China de Vest, 31 decembrie 1940

Ţi-am scris pe 24 octombrie şi pe 30 noiembrie. Ai primit aceste scrisori? în ce mă priveşte, eu am primit scrisoarea ta pusă la poştă pe 14 iulie, dar de atunci nu am primit nicio altă scrisoare şi sunt foarte nerăbdătoare să am veşti de la tine. Cum ai petrecut iama?... Este oare, la Saint-Laurent, tot atât de frig anul acesta ca anul trecut?... Sunteţi, tu şi Simone, bine sănătoşi?... Cu lentoarea asta a comunicaţiilor poştale pot să prevăd că scrisoarea mea va ajunge la tine abia la sfârşitul lui februarie. În Sud va fi deja aproape primăvară. […]

Nu există niciun semn că aş putea reveni în

Franţa în acest moment. Nu aş putea să îmi câştig existenţa acolo şi, de altfel, nu voi avea banii necesari pentru a plăti călătoria. […]

[…] Nu rămân inactivă, strâng materiale sub formă de literatură şi, după ce va frece furtuna – dar poate să mai dureze încă multă vreme –, sper că voi putea negocia această marfa cum am făcut-o şi până acum. […]

Nu îţi vorbesc decât de afaceri, aşa este cel mai bine, fără îndoială, dar adaug expresia afecţiunii mele credincioase şi cele mai bune urări pentru tine şi Simone; să dea cerul să rămâneţi, amândoi, sănătoşi şi liniştiţi. Transmite-i urările mele şi lui Fanny, când vei avea ocazia.

Albert te salută cu respect şi adaugă urările sale pentru tine şi pentru cele două nepoate ale tale.

Nota editorului:

Între aceste două ultime scrisori – cea din 16 mai şi cea din 31 decembrie 1940 – nu mai avem nicio urmă din corespondenţa Alexandrei David-Néel adresată lui Philippe Néel, care se retrăsese în casa familiei sale de la Saint-Laurent-df Aigouze, în Gard, unde a murit în ianuarie 1941, ocrotit şi îngrijit cu mare devotament de nepoata sa, Dra. Simone Néel.

În ceea ce o priveşte, Alexandra, neliniştită că nu mai primeşte nicio veste de la soţul său, adresează nepoatei sale doamna Lucy Gut-Néel, care locuia în Elveţia, următoarea scrisoare:

Spitalul Catolic Kangting (Sikang), China, 22 septembrie 1940

[…] Ai vreo veste de la unchiul tău Philippe?

în China nimeni nu mai primeşte scrisori din Franţa şi există motive să presupunem că cele adresate de aici persoanelor care locuiesc acolo nu ajung la destinaţie. Unchiul tău are obişnuinţa de a-mi scrie frecvent, dar uite că se fac în curând cinci luni de când nu am mai primit nicio veste de la el, sper că este teafăr la Saint-Laurentă Aigouze, dar, dacă este posibil, aş prefera să fiu sigură de acest lucru.

Iama se apropie, ziarele străine şi radioul vorbesc despre foamete! Ce se va întâmpla cu bietul tău unchi în asemenea condiţii, el, care are o sănătate atât de delicată? Elveţia este aproape de Franţa, comunicaţiile poştale poate mai funcţionează încă. Fă deci, te rog mult, tot posibilul să afli cum se simte unchiul tău şi să mă informezi. […]

Nota editorului:

D-na Lucy Gut-Néel reuşeşte să ia legătura cu unchiul său şi să transmită mătuşii sale scrisoarea acestuia, care răspunde în aceşti termeni pe 1 ianuarie 1941:

[…] Cât îţi sunt de recunoscătoare pentru că mi-ai transmis scrisoarea unchiului tău! A ajuns relativ repede, de vreme ce ştampila poştei din Vevey arată data de 21 noiembrie, iar eu am primit-o pe 31 decembrie. Trebuie să luăm în calcul faptul că serviciul par avion se opreşte la Chengtu (Szechuan) şi că de acolo corespondenţa este purtată de un om în spinare, prin munţi, ceea ce durează zece zile. Sper că îmi vei permite să mai apelez la intermediul tău pentru a coresponda cu unchiul tău. Mi-a fost extrem de greu să stau

atâta vreme fără să ştiu ce se întâmplă cu el în aceste vremuri nefericite. […]

Nota editorului:

Şi iată un ultim fragment dintr-o scrisoare a Alexandrei către nepoata sa, scrisă pe 14 februarie 1941:

Ţi-am trimis o scrisoare pe 6, dar de atunci am primit una de la unchiul tău, căruia i-am răspuns. Este vorba de cea pe care tu ai avut amabilitatea să mi-o transmiţi. Consulul Franţei la Chengtu îţi va trimite direct certificatul de rezidenţă de care are nevoie unchiul tău pentru a obţine permisiunea de a-mi face o expediere de bani. […] Unchiul tău va reuşi probabil să obţină această permisiune, de vreme ce, conform legii, soţul este obligat să îşi întreţină soţia. În orice caz, măcar va încerca.

Încă o dată îţi mulţumesc pentru amabilitatea pe care o ai de a-mi facilita comunicarea cu Saint-Laurent. Îţi sunt extrem de recunoscătoare.

Toată prietenia mea, ţie şi alor tăi.

Nota editorului:

Tot conform informaţiilor furnizate de doamna Lucy Gut-Néel, scrisoarea de mai sus s-a încrucişat pe drum cu telegrama care anunţa Alexandrei moartea lui Philippe.

Pe data de 14 februarie ea îi telegrafia nepoatei sale:

„Am primit trista veste. Sunt mâhnită. Cu multă afecţiune. Alexandra David-Néel”.

Despre acea telegramă a morţii, Alexandra mi-a vorbit adesea. A rămas, se pare, un moment destul de lung cu ea în mână, a recitit-o de mai

multe ori, şi-a înghiţit lacrimile – se obişnuise încă de mică să nu plângă – şi pronunţase această frază simplă: *„pierdut pe cel mai bun soţ din lume şi pe singurul meu prieten”*.

Alexandra va repeta această frază simplă de ori de câte ori va vorbi de „Domnul Néel”, şi i se întâmpla să o facă din ce în ce mai des. Şi cuvintele pe care le pronunţa despre el exprimau întotdeauna o reală admiraţie şi mai ales sentimente de profundă recunoştinţă şi o afecţiune sinceră.

Neînţelegerile de odinioară se risipiseră şi ea avea, de asemenea, multă consideraţie pentru toţi membrii familiei Néel. Ba chiar a purtat, cu cel mai tânăr dintre fraţii lui Philippe, pastorul Elie Néel, o corespondenţă constantă, marcată de o mare încredere în acesta.

Astfel, cu două luni înaintea morţii sale, aducându-şi aminte, o dată în plus, de toţi cei pe care îi cunoscuse şi pe care îi văzuse dispărând, m-a pus să caut fotografiile lui Philippe, acest „foarte scump prieten”, pentru a le mări.

Demonul călătoriilor, adăugat la profunde diferenţe de caracter, a separat aceste două fiinţe, unite, totuşi, printr-o sinceră şi indestructibilă prietenie care, vreme de patruzeci de ani, nu s-a stins niciodată…

La marea lecţie de curaj, de voinţă şi de vigoare pe care Alexandra ne-o dă de-a lungul acestor pagini, nu se adaugă oare, de asemenea, şi o profundă mărturie de fidelitate şi poate chiar de dragoste?…

Marie-Madeleine Peyronnet Sänften Dzong,

24 octombrie 1974

JURNAL DE CĂLĂTORIE permite cititorilor să descopere şi să urmeze, alături de o femeie ieşită din comun, ţinuturi şi credinţe necunoscute, dar şi un destin neobişnuit.

De-a lungul marilor călătorii prin enigmaticul Tibet, ALEXANDRA DAVID-NÉEL a purtat o asiduă corespondenţă cu soţul său, Philippe Néel.

Demonul călătoriilor, adăugat la profunde diferenţe de caracter, a separat aceste două fiinţe, unite, totuşi, printr-o sinceră şi indestructibilă prietenie care, vreme de patruzeci de ani, nu s-a stins niciodată.

La marea lecţie de curaj, de voinţă şi de vigoare pe care Alexandra ne-o dă de-a lungul acestor pagini, nu se adaugă oare, de asemenea, şi o profundă mărturie de fidelitate şi poate chiar de dragoste?

ALEXANDRA DAVID-NÉEL aşa cum a fost se povesteşte pe ea însăşi.

O CARTE SENZAŢIONALĂ DESPRE O LUME ENIGMATICĂ!

ISBN 973 – 9307 – 86 – 8